

ABAKANDU

Abakandoa, misera (“bogavante”). Otarrainaren antzeko itsaskia; hala ere honek baino hanka handiagoak izaten ditu. *Abakandu entzun etten gendun, bañe, jan bein-bez* (Abakandoa berba entzun egiten genuen, baina, jan inoiz ere ez).

Arrantzaleen artean jaki preziatutzat jo izan den arren, ez du otarrainaren mailarik izan, eta honen anaia txiki modura hartu izan da. *Abakandu ezta langusti, gero!* (Ez pentsa abakandoa otarraina denik). Nork harrapatzen zuen ikusten genuen, “*Pastela*” (Akarregi) familiakoek; nork jaten zuen ordea, ez. Ikus, *langustatan* (LANGUSTI,3).

ABANTE

1.- Aurrera (“avante”). Lemazainak berba honekin aurrera egiteko agindua ematen zion motorra martxan jartzen zuenari. Aginduak emateko hiru berbaz baliatzen ziren: *abante, atras* eta *para* (aurrera, atzera eta geratu).

Mende honen erdi aldera arrantzaletan herri batean (gure kasuan Ondarroan) jaio ginenok, automobilaz eta motoaz aparteko motorrak ezagutu genituen; txikiak, txibitara joateko motordun txalupatxoek zituztenak, eta handiak, baxurakoenak eta arrasteko ontzienak. Motorra martxan jartzea, *abante emon* hitzez adierazten zen, eta egun ere horrela da. Izan ere, garai hartan edozein motorri, martxan jarri nahi bazen, biradera batez eta beso sendoaren indarrez gogor eragin behar izaten zitzaion. Horra nondik datorren *abante emon* hori. Bestalde, nork edo nork motorra martxan jartzen duen unean, motor horrek *abante artu* egiten du. Horregatik, une berean gauzatzen diren bi gertakizun horiek ongi bereizten dira. *Motorrai abanteik eziñ emonda ibillina* (Motorra martxan jarri ezinik jardun dut). *Motorrak, iñundik iñoa ezeban abanteik artu nai.* (Motorrak inondik inora ez zuen martxan jarri nahi). Txalupak *abante artzik* edo txalupa *abantin astik*, aurrerantz abiatzea esan nahi du. Horrela, elkarren kontraok dira *abante emon* eta *atras emon*: txalupari aurrerantz eta atzerantz eragitea. *Abantin jun* eta *atrasin jun* (aurrerantz joan eta atzerantz joan).

2.- *Abante artú.* Abiatzea eta joatea (“ponerse en marcha”). *Amengaz abanteik eziñ artute* (Hemen gaude abiatu ezinik). *Abante emon* ere gauza bera. *Abante emongotzau?* (Abiatuko al gara?). *Abanteik artzen ezpou ezga iñoa allako* (Abiatzen ez bagara ez gara inora iritsiko).

3.- *Abante.* Goazen (“vamos”) *Abante amendik eurixe asi baño len* (Goazen hemendik euria hasi aurretik). *Abante segixan, arin ezpagabiz trenak eskapakożku-te* (Goazen berehala, azkar ez bagara mugitzen trenak alde egingo baitigu). *Abante Mutrikure, jaxeta* (Goazen Mutrikura, festetara).

4.- *Abantin ibilli.* Egonean barik zerbaitetan aritu (“estar en actividad”). *Kristalak garbitzen ero beste zeozetan, a ontxe-be abantin ibillikora* (Kristalak garbitzen edo beste zerbaitetan, hura orain ere ekinean arituko da). Pertsona mugitu edo beti zerbaitetan ari denagatik esaten da: *Ori betiabil abantin* (Hori beti dabil martxan, zerbaitetan).

Zeinahi makina edo tresna funtzionatzen ari dela adierazteko ere lokuzio honetaz baliatzen gara: *abantin dabill* (martxan dabil). *Au makiñiau ontxe-ontxe parata euan, bañe, on abantin dabill* (Makina hau duela gutxi geratuta zegoen, baina, orain martxan dabil). Zerbait badabilela, hots, funtzionatzen duela adierazteko ere balio digu. *Au radixuau abantin dabill* (Irrati hau badabil, hots, funtzionatzen du).

5.- *Abantin ipiñi.* Martxan ipini (“poner el motor en marcha”). *Ori makiñioi neuk ipiñikot abantin* (Makina hori nik ipiniko dut martxan). *Au aparatua ezebillen-da... zeñek ipiñirau abantin?* (Aparailu hau ez zebilen. Nork ipini du martxan? Nork konpondu du?).

Metafora gisa ere oso erabilia da gure artean. Lasai eta bake-bakean dagoena haserre bizian eta bero-bero ipintzea esan nahi du. *Iñaki abantin ipiñikou?* (Iñaki haserre ipiniko al dugu?). *Bake santun euan da zeuk ipiñizu abantin* (Bake-bakean zegoen eta zuk ipini duzu irakiten). *Ori or datorrenoi abantin ipiñtti ezta gatxe* (Hor datorren hori hizketan, marmarrean, ipintzea ez da zaila).

ABANTZARI

Aurrera egitea (“avance”). Futbolari zegokion berba; beste ezertan apenas erabiltzen genuen. *Zarrak abantzara andixe eiban bañe, gero baloi kendu eitzen* (“Zarra”k baloiarekin aurrera egin zuen nabarmen, baina, gero baloia kendu egin zioten). *Fuelin abantzari politte ixatezan ikusteko, bañe, gola zan balixobana* (Futbolean baloiarekin aurrera egitea polita gertatzen zen ikusteko, baina, gola zen balio zuena).

ABANĪ

Banbuzko kanabera (“caña de bambú”). *Arrantzako abañi nai ixaten gendun, bañe, beti ez gendun eukitten* (Arrantzarako banbuzko kanabera nahi izaten genuen baina, beti ez genuen izaten).

Aguazilek eskuan edukitzen zutena *abañi* (banbuzko makila) izaten zen. Ederki astintzen zizkiguten bernak *abañi* apurtzeko beldurrik gabe. Gure etxean izaten genituen kanaberazko erratz kirtinak baino sendoagoak izaten ziren haiek. *Arrialperrak (aguazila) ederrak partiuttuz abañiaz* (“Arrialperra” aguazilak ederrak banatu ditu banbuzko makilaz). Arrantzarako ere *abañi* zen egokiena eta sendoena. Malgutasun handia zuenez, preso zetorren arraina, bikaina izan arren, ez zen apurtzen.

ABARI

Apaiza, abadea (“cura”, “sacerdote”). *Ordun, bai Ondarrun, de bai beste errixetan abare asko euan, da pentsaten gendun abare guztik bixizile ondo* (Garai hartan, bai Ondarroan eta bai beste herrietan, apaiz asko zegoen, eta uste genuen apaiz guztiak bizi zirela ondo). *Abariai errespeto andixe geuntzen* (Apaizei errespetu handia genien).

Esan gabe doa, abadeari, sendagileei eta maisuei bezala, izenaren aurretik “Don” jarrita deitu behar izaten zitzaiola. Apaizak ez ziren *abare* soilak, *abare jaune* (apaiz jauna) baizik. Horregatik tratuan *bai jaune* edo *ez jaune* esan behar izaten zitzaion; *bai jaune* sarriago, bada ezpada.

Gure gazte denboran apaizak orain baino ugariago ziren, bai gure herrian, eta bai beste herri guztietan; zaharrak eta gazteak. Ondarroan, bertan zeuden asko, eta hiletak zirenean *Saturrarango* apaizgaitegitik noiznahi etortzen ziren apaizak mezak ematera. Asteko edozein egunetan, batez ere hiletak zirenean, bost eta sei meza ematen aritzen ziren une berean: aldare nagusian eta beste aldare txiki guztietan.

Orduan herrian zeuden abadeak: Don Pedro Arakama (*bikaxu*, parrokoa), Don German Arriola, Don Emilio Gondra, Don Manuel Garro, Don Jesus San Miguel, Don Bruno Zenarruzabeitia, Don Agustin Etxeberria.

Bikaxu. Erretorea, parrokoa (“párroco”). Don Pedro Arakama, Zegaman jaioa, beraz, Gipuzkoako Goiherriko naturala. Euskaraz ondo zekien, baina, Ondarroan hogeita bost urte inguru bizi izan zen arren ez zuen inoiz ondarroarrez barbarik ikasi. Eliza ofizialaren kontrako mugimendua hasi zenean, zenbait gauza planteatzera parrokoarengana jo eta beti erantzun bera jasotzen zuten honengandik, *neri ez dit ajolikan!* Domeketako meza nagusira sasoi hartan agintariak joaten ziren, eta eliza leporaino beterik egon arren hauek beti zuten lekua, eserita patxada ederrean meza nagusia entzuteko. Elizako lehen bi jarlekuak agintarientzat gordeta egoten ziren. Okasio horietan gustura jarduten zuen gaztelaniaz haien aurrean. Agintarien artean bat edo bi izango ziren euskaraz ulertzen ez zutenak (guardia zibiletako kapitaina eta besteren bat), baina, bikario jaunari bost axola zitzaion (betikoa, *neri ez dit ajolikan*). Dotrina gaztelaniaz irakasten zigun; parrokoak, eta beste apaiz guztiek.

Don German. Don Germán Arriola, ondarrutarra. Kale Handian bizi zen. Gizon, txikia, argala eta fina; izaeraz zorrotza, eta aitorlekuan ere bai. Elizako lanak, meza, otoitzak, arrosarioa eta osterantzekoak patxadaz eta debozioz, txukun egitea gustatzen zitzaion. Inork ez zuen Don Germanen meza entzuterik nahi izaten, jendearen iritziz, bukaezinak baitziren, luzeak.

Donimilio. Don Emilio Gondra, Busturiakoa. Gorputz lodi samarra, lepo guria, ahots ozena. Bere begirada zorrotz eta aurpegi serioari esker umeen artean errespetu handia eta beldurra sartzen zuen. Igande arratsaldeetan atsegin zitzaion futbol partiduak ikustera Bilbora joatea.

Domanuel. Don Manuel Garro, Elorriakoa. Elizatik oso hurbil bizi zen bere arreba “neskame” zuela. Elizako lanak (arrosarioa, meza eta aitortzak) azkar bukatzen zekien, horregatik, honek emandako mezak entzutea zitzaien gehienei atsegin. Aitorlekuan ostera, bekatuak aise barkatzen zituen. Oso larriak izan arren, beste apaizek baino errazago paso egin, eta penitentzia ere txikiagoa ematen zuen. Handienak botata ere hiru aitagure esan eta kito.

Garai hartan, hiru andre, familiako amak hirurak, gizonak irabazitakoa aski ez-eta, arrasteko txalupetan deskargak egiten hasi ziren sos batzuk atera nahiz. Gaueko edozein ordutan txalupak deskargatzen aritzea gogorra egiten zitzaien, baina, duro batzuk irabazten zirela eta gustura. Ordea, hara non, gauza erraz ikusi eta bide okerrak ere ikasten hasi ziren, lapurretan alegia: legatz batzuk ostu, ezkutuan erdi prezioan saldu, eta diru gehiago etxerako. Bizio eta dibertsioetarako ez, familia aurrera ateratzeko baizik. Legatzak ostu, goizeko ordutan saldu, eguna zabaldu orduko kafesne ederrak hartuaz diru-partiketak egin eta pozik etxera. Baina, eguna joan eta eguna etorri, Garizuma ere heldu zen. “Pazkokoa” (konfesatu eta komulgatu) behintzat egin behar zen. Orduantxe komeriak! Diru aldetik gauzak poliki samar zihoazen, baina, kontzientziaren harra bizirik barrenean. *Ezka biz bira onetik; zuzen-zuzenguz inpreñura* (Ez gabiltza bide onetik; zuzen-zuzen goaz infernura) esan zioten elkarri. Horrela bada, konfesatzera joatea erabaki zuten, eta norengana joan ere bai: Don Manuelengana. Hirurak batera joan ziren elizara, baina, konfesatzera ez, konfesatzera banaka. Batek esan zuen bera izango zela lehena, eta beste biak pozik, baina, urduri, Don Manuelek arazoari zein irtenbide emango. Lehenak kontatu omen zion istorio osoa eta apaizak, “Hala ere armadorea ondo al doa bere negozioetan”?, eta emakumeak, *Bai Jaune*, “Horrela bada, legatz bat edo bigatik ez kezkatu”. Irtetea, beste biak lasaitu zituen eta ekin berriro lapurretari. Baina, Don Manueli nola edo hala ordaindu nahi zioten kontzientziak lasaitu eta berriro zerurantz bideratu izana. Deskarga egin zuten hurrengo aldian, saltzeko legatzez aparte bisigutxo bana ostu zuten Don Manueli eramateko. Goizean goiz portutik etxera bidean abadearen etxean sartu, bisigu bana laga, apaizaren arrebak prestaturiko kafesne ederra hartu eta kito. Don Manuel eta arreba pozik, eta bai hiru andreak ere. Don Manuelek ezin konta zezakeen aitorlekuan entzundakorik, baina, andreek bai.

Don Jesús. Don Jesús San Miguel, Arrasatekoa. Elizatik hurbil bizi zen bere guraso eta anaia batekin. Ahaleginez, ez zen ezertan nabarmentzen. Mistiko fama zeukan. Honek ere, euskalduna izan arren, gaztelaniarako joera handia zuen, askoz ere hobeto menderatzen baitzuen. Gaztelaniaz bazuen libururik idatzita.

Don Búrno. Don Bruno Zenarruzabeitia. Markina aldekoa ote zen esan didate (Berriatukoa? Barinagakoa?) Gu txikiak ginenean adin handia zuen; jatorra eta herritarren artean ongi ikusia.

Don Áustiñ. Don Agustín Etxeberria. Elgoibarkoa. Lodikotea, betaurrekoduna.

Herriko apaizak beraien artean “hizkuntza kultuan”, hots, gaztelaniaz mintzatzen ziren. Akolitoa nintzen eta ongi dakit garai hartako sakristiako berri. Bakoitzak bere laguntxoak zituen, eta gainontzeko herritar soilekin ez ziren ezertarako nahasten.

Gero etorri zen abade gazte-gazte bat, Don Imanol Oruamazaga, Berrizkoa. Don Segundo Egañak zuen mutikoen abesbatzaren ardura hartu, bahea pasa, eta gutxi gorabehera hogeita hamabost mutikok osatzen genuen abesbatza eratu zuen.

Goian aipatutakoak, Ondarroan nik ezagututakoak dira. Bazen beste bat, Don Anjel Urzelai Aldalur, Ondarroan urte batzuk egin zituena. 1904ko abuztuaren 17an Zarautzen jaio eta 1992ko uztailaren 15ean bere jaioterrian hil zena. Hogeita hiru urte zituela joan zen Ondarroara,

eta gerra (1936ko Francoren gerra) lehertu zenean, beste apaiz euskaltzale asko bezala kanpora bidali zuten. Han eta hemen ibili ondoren, azkenean Sevillan geratu zen.

Txikitan, gaztetan eta geroago ere beti entzuten genuen abade zarauztar honek musika arloan egin zuen lana, organo-jole aparta zela, abesbatzak bultzatu zituela eta abar. Sevillara joan eta han berdin. Hango katedraleko organo-jole izanik, lan bikaina egin omen zuen musika arloan. Hil zenean hango egunkari batek honela zekarren: "Ha muerto en Zarauz el maestro Don Angel de Urcelay. Introdujo la música polifónica en Sevilla, fue maestro de capilla de la Catedral hasta 1980 y compuso el Himno de la Virgen de los Reyes". Erretiratu ondoren bere jaioterrira itzuli, eta hantxe hil zen. Bere azken urteetan Zarautzen ezagutu nuen Ondarroan halako entzute ona izandako Don Anjel Urzelai.

ABARIXU

Abarioa, ("abadejo"). Bakailaoaren antzekoa izanik, honek baino kolore marroiagoa du; eta haragi bigunagoa. *Abarixu saltsa berdin ipiñikou* (Abarioa saltsa berdean ipiniko dugu).

Panekaren moduko haragia izaten du. Arrasteko txalupek harrapatzen zuten, baina, garai batean eskuko aparailuz ere bai.

ABARKETI

1.- Abarketa, espartina ("alpargata"). *Mutillen artin, ura ta negu, siku euanin bentzat, abarketazin gexen ibiltten genduzen oñetakuk* (Mutilon artean, uda eta negu, lehor zegoenean behinik behin, abarketak ziren gehien erabiltzen genituen oinetakoak). *Oñetakoik ariñenak abarketak; eta guk oñetako ariñak bigenduzen aringaingan ibilltuko* (Abarketak ziren oinetakorik arinenak; eta guk oinetako arinak behar genituen korrika egiteko).

Nahiz eta negu gorria izan, kalea lehor bazegoen, jantzi bi pare galtzerdi, batzuk belaunera artekoak eta besteak motzak, eta abarketak. Baziren muturra larru zatiz babesturik zutenak, edo tela bikoitzez indartuak; azpia berriz, gomazkoa. Amari gauza batek ematen zion kezka: abarketak apurtzeak. Izan ere horrek ondorio zuzena zekarren: berriak erosi behar. *On-be abarketak apurtuteakazu?* (Orain ere abarketak puskatuta al dituzu?). Berba hau singularrean ez genuen maiz erabiltzen. *Ezkerreko abarketan zuluakazu* (Ezkerreko abarketan zuloa duzu).

2.- *Abarketa sorozku*. Espartina ("alpargata"). *Sorozko abarketi* ere esaten zen. Beste abarketak baino askoz arinagoak ziren, tela finez eta espartuz (zorua espartuzkoa) eginak. *Sarikonpontzallik, gexenak, abarketa sorozkukiñ jutezin biarrea* (Sare konpontzaileak, gehienak, espartinekin joaten ziren lanera). *Abarketa sorozkuk apurtu-be erreza ettezin* (Espartinak puskatu ere errazago egiten ziren). Pilotan egiteko nahiz dantzan aritzeko aproposak. Ordea, ez ziren merke-merke ateratzen, berehala apurtzen baitziren. Pilotariak ere horrelakoak erabiltzen zituzten; eta batzuek, partidu batean bi edo hiru pare puskatu ere bai.

3.- *Abarketeru*. Abarketaria, espartingilea ("alpargatero/a"). Garai batean, Azkoitia eta Azpeitia inguruan ziren sona handiko abarketariak, izan ere inguru horretan guztiz hedatua zegoen langintza hori. Azpeitian abarketa fabrika famatu bat ere izan zen. Ondarroan aldiz, ez dirudi espartingilerik zegoenik. Ordea, XX mende hasiera inguruan Ondarroara etorri zen azpeitiar abarketari bat: Gillerma Urbietaren (Fraixko Mariren-eta ama) aita. Eta Ondarroan ere langintza berari lotuta jarraitu zuen abarketak eginez: *abarketeru*. Bai haren emazteari (Erramona) eta bai alabari (Gillerma) *abarketeri* goitizena ezarri zieten, ez abarketak egiten zituztelako, *abarketeruren* emazte eta alaba zirelako baizik: "*Erramona Abarketeri*" eta "*Gillerma Abarketeri*". Ondarroan argi daukagu: gizonezkoari *abarketeru* eta andrazkoari *abarketeri*. Generoak nahastu gabe!

"Erramona Abarketeri ezauturot nik or, Fraixko Marin-de aume, aman ama. Ortxe geure beian bixizin. Fraixko Marin-de aman atte ostea eneban ezautu. A azpettiarra, abarketeru zala esateban gure aumak. Abarketeru eizan. Ortxe Kalekutzin... Antonio Pelukeru? Ortxe etten ei zittun abarketak. Abarketak etten eittenexeban attak. Neuk eneban ezautu bañe

entzutiakat. Azpettin kontuxu abarketa eiñan atateban biximoru, da ona etorri zanin amen-be segi abarketak etten. (Pagate Anakabe Itziar).

(Erramona “Abarketeri” ezagutu dut nik hor, Fraixko Mariren-eta amona, amaren ama. Hortxe gure behean bizi ziren. Fraixko Mariren-eta amaren aita osteraz ez nuen ezagutu. Hura, azpeitiarra, espartingilea zela esaten zuen gure amonak. Abarketaria omen zen. Hortxe Kale Gurutzean... Antonio “Pelukeru”? Hortxe egiten omen zituen abarketak. Abarketak egiten aritzen omen zen aita. Nik ez nuen ezagutu, baina, horrela entzun izan nuen. Dirudienez, Azpeitian abarketak eginez ateratzen zuen bizimodua, eta hona etorri zenean hemen ere segi abarketan egiten).

ABARKI

Abarka (“albarca”). Ia beti pluralean: *abarkak*. *Gutzako abarkak baserrittarran oñetakuzin* (Gure ustez, abarkak baserritarren oinetakoak ziren). *Neska ezpatadantzaxa-pe narruzko abarkakiñ etteben dantzán* (Neska ezpata-dantzariak ere larruzko abarkekin egiten zuten dantzán).

Jantzi ez genituen inoiz egiten, baina, ikusi egunero. Esnezalea, Armintza baserriko Dolores egunero etxeraino etortzen zitzaigun, beti abarkak jantzita, ia bi orduko bidea egiten baitzuen bere baserritik Ondarroara etortzeko. Berdura plazara zerbaitetara joanez gero han beste baserritar asko ikusten genituen abarkak soinean. *Gure sasoiñ abarkak ixte danazin gomazkuk. Ikatxa zarrak ibilltten zittuzen narruzkuk* (Gure garaian, ia abarka guztiak ziren gomazkoak. “Ikatxa” zaharrak erabiltzen zituen larruzkoak).

ABARRA

1.- Ugaritasuna eta ezeren faltarik eza ematen du aditzera, hots, oparotasuna (“abundancia”). *Atzo kofraxan bazkaxe-be bazkaxe emozkuen. An ezan ixte falta: billotte, leatza, txanpana ta abarra* (Atzo kofradian bazkari bikaina eman ziguten. Han ez zen ezer falta: arkume, legatz, xanpain eta gainontzekoak).

Adibidez bazkari ederrean denetik eta ugari izana honela adieraziko dugu: *Ango pastela ta abarra* (Ezer ez zen falta izan, pastelik ere ez). *Ondo-be ondo zelebrarou. Txanpana ta abarra* (Txit ongi ospatu dugu. Xanpain eta guzti).

2.- *Abarrin ibilli*. Ugaritasunean “igerian” ibili (“nadando en la abundancia”). *Atuneti eiñddabe ona, ta abarrin dabiz orreik* (Hegaluze sasoi ona izan dute eta diruz ongi dabilta horiek).

ABARROTA

1.- Bete-bete egin (“abarrotar”). *Taberna batzuk abarrota eiñddiz, eta beste batzuk ostea utsik euazen* (Taberna batzuk bete-bete egin dira, eta beste batzuk berriz, hutsik zeuden). *Pelota partidu jokatzeta neutatten bat baator, gaur-be frontoi abarrota engora* (Pilota partida jokatzera nik dakidan bat baldin badator, gaur ere frontoia bete-bete egingo da).

2.- *Abarrotata*. Lepo, mukuru, bete-bete (“repleto/a”). *Antiuko elixi abarrotata euan* (Antiguako eliza bete-bete zegoen). Bistan da gaztelaniako “abarrotar” hitzean duela jatorria. Hitzetik hortzera erabiltzen dugu. Maizenik, leku zarraturen bat (taberna, zinema aretoa, eliza...) jendez josita dagoenerako gordetzen da, nahiz eta inoiz leku irekiaz ere esan. *Frontoi abarrotata euan* (Frontoia lepo zegoen, jendez josita). Orduan Ondarroan frontoi itxirik ez zegoen; orain ere ez.

ABASASTI

Ondarroatik Berriatura irteeran *Iturribarri* deritzan auzoan bizi zen gizon bat. Goitzen horrekin (*Abasasti*) ezagutzen genuen. Garai hartako futbol zelai inguruko lur sail askoren jabe omen zen, eta futbolzelaira igarotzeko zubia ere berea. *Gu andik zubittik sarri pasaten giñan eta Abasastiai ez gentzan sekule diroik paga* (Gu zubi hartatik maiz igarotzen ginen eta “Abasasti”-ri ez genion inoiz dirurik ordaindu).

ABASTOSKUK

Hornidura-ikuskatzaileak (“inspektore de Abastos”). Francoren gerra ondoren, gobernuaren helburuetariko bat zera zen, populazioa janariz hornitzea, baina, oinarritzakoak ziren produktuen hornidura kontrolatuz, eta prezio jakinak ezarriz. Errazionamendua jarri zuten, eta bai errazionamendu-liburuxkak ere. Noski, gero horrek estraperloa eta mota guztietako iruzurrak eta gehiegikeriak ekarri zituen. Hornidura-ikuskatzaileek jeneroaren prezioak eta errazionamendu-liburuxkak kontrolatzen zituzten. Badirudi lehenik familiaren liburuxka egon zela, baina, ondoren, kontrol zorrotzagoa ezarri nahiz, pertsona bakoitzak zuen bere liburuxka.

Noski, ikuskatzaile horiek herrira heldu eta dendarik denda hasten ziren prezioei eta salmentei begira. Ordea, horien presentzia nabaria gertatzen zenez, dendariak elkarri dei egiten zioten: “Zu, *abastoskuk etorriri*” (Hemen daude *abastoskuk* eta erne). Giro horretan, herrian abesti bat asmatu zuten. Hona abestiaren berbak. *Abastoskun kanti nik Astilleruko Kojuai entzunez* (Abastoskun kanta nik Astilleruko Koju”ri entzun nion).

“Kosmeneko Lorentzo, Orixo Potoneko Jose, Saturriñaneko Roke, Torreko Luziano, Garrokoko Delfiñ. Orre(k) bostotaukarre denda bana. Orre(k) bostotaukarre denda bana. Orixu amar oberleko, patati lau pezeta, arroza bost oberleko, iolan ezinga bixi. Nun daz orrek *abastoskuk*? Nun daz orrek *abastoskuk*? Multa bana kentzeko, multa bana kentzeko, eta gero kartzelan sartzeko”. (Etxaburu Barbarias Jose).

(Kosmeneko Lorentzo, Orixo Potoneko Jose, Saturriñaneko Roke, Torreko Luziano, Garrokoko Delfin. Bost horiek denda bana daukate, bost horiek denda bana daukate. Olio hamar duro, patata lau pezeta arroza bost duro, horrela ezin gara bizi. Non daude horiek *Abastoskuk*? Non daude horiek *Abastoskuk*? Isun bana kentzeko, isun bana kentzeko, eta gero kartzelan sartzeko).

ABATEXE

Kanpai-deia, kanpai soinu jakin bat (“campanada anunciando que el cura salía de la parroquia para ir en busca del cuerpo del/de la difunto/a a casa de este/a”). Norbait hildakoan, etxean zegoen gorpuaren bila joaten zen apaiza, elizara eramane eta han, hildakoaren gorpua presente hileta-meza kantatzeko. Apaiza gorpuaren bila elizatik abiatzen zela etxekoei adierazteko, une horretan jotzen zen kanpai-hots bereziari deitzen zitzaion *abatexe*. *Abade-deixe* (abade-deia) egon daiteke berba horren oinarrian. *Abatexe entzutebenin, illddakun etxekuk prest eotezin abarin zaiñ* (Kanpai-deia entzuten zutenean, hildakoaren etxekoak prest egoten ziren apaizaren zain). Hipolito Eigureni amaginarreba hil zitzaion, eta hileta sasoia baino lehen, zain zeuden etxean, apaiza gorpuaren bila noiz joango.

“Abatexe jo benin, artu neban amañarreba ta, kukaraxai-pe kabiuten ezan lekutik neubakarrik baja neban ixte metro biko andri. Bulda paperak kajan barrun sartu bizile-ta, andran batek kaji zabaltzea eiban. “Espazio! –esanetzan-. Ez zabaldu neu jun arte; ori kapaz da ortixei-pe errixetan asteko-ta”. Jaki jantzi neban da bela”. (Eiguren Badiola Hipolito).

(*Abatexe* kanpai-deia jo zutenean, hartu nuen amaginarreba, eta labezomorrorik ere pasa ezineko lekutik, bizkarrean hartuta nik bakarrik jaitsi nuen ia bi metroko emakumea. Bulda paperak hil kutxa barrura sartu behar zirela-eta, andreren bat kutxa irekitzera zihoala, honela esan nion: “Lasai! Nik alde egin arte ez zabaldu kutxa, deskuidatzen banaiz dagoen lekutik bertatik ere demandan hasiko zait eta”. Jaki jantzi nuen eta ospa.

ABAUNI

Abagunea, tarte aproposa (“coyuntura”, “ocasión”). *Orretako zeu-pe atrapakozu abauni* (Horretarako zuk ere harrapatuko duzu abagunea). *Barran kanpun geuazen ezin sartute, ta kalma-aldixe etorri zanin, axe abauni aprobetxa gendun porture sartzeko*. (Barraren kanpo aldean geunden sartu ezinik, eta bare aldia izan zenean, abagune hura aprobetxatu genuen portura sartzeko).

ABÉ MARÍA

1.- Agur Maria (“saludo a la Virgen”). Latinezko agurrean du erroa: “Ave Maria, Ave Cesar...”. Horregatik, euskaraz esaten dugun “agur”, berez eta jatorriz, topo egiterakoan agurtzeko, salutatzeko da: “Agur Jaunak, Agur Andereak...”. Iparraldeko euskalkietan horrela erabiltzen dute gaur egun ere.

Gabon gauean etxerik etxe eskean ibiltzen ginenean, atea jo eta zabaltzen zigutenean esaten genituen lehen hitzak horiexek izaten ziren; eta horiekin batera galdera, ea kantatzea ala erreztatzea nahi zuten: *Abe Maria. Kanta ala erreza?*. Etxe gehienetan kantatzea eskatzen zuten; norbait hil berria zuten etxean, berriz, erreztatzea.

Etxe batera hurbildu eta bistan inor ez bazegoen, adineko andreek agur hori esaten zuten doinu kantariaz ozenki. Gizonezkoek, aldiz, “eupada” bat bota eta kito.

2.- *Abé Mariá purísima*. Aitorlekura (*konfesanaxure*) hurbildu bezain pronto esaten zen. Eta apaizak, “Sin pecado concebida María Santísima” erantzuten zuen. Ondoren bekatuak esan, *mortalak eta benialak, danak*.

ABERATSA

Aberatsa (“rico/a”). *Ordun Ondarrun pobre asko bixi giñan da aberats gitxi* (Garai hartan Ondarroan pobre asko bizi ginen eta aberats gutxi). *Ezaun-ezaun zan pobrik zeintzuk giñan, da aberatsak zeintzuzin*. *Bagenkixen gu baño pobriaua-pe baeuazena, bañe, guk bentzat, pobrin artin geunkan geure buru* (Ezagun zen behartsuak nortzuk ginen, eta nortzuk ziren aberatsak. Bagenekien gu baino pobreagoak ere bazirela, baina, guk behinik behin, pobreen artean genuen gure burua).

Txikiak ginenean, orain bezala aberatsak eta pobreak zeuden, baina ez txandaka: pobreak beti pobre, eta aberatsak beti aberats. Orain ere horrela gertatzen da zori txarrez. Orduan, hitz hau entzun orduko honako esaera ateratzen zitzaigun: *Aberatsa inpreñuko leatza. Pobri zeruko lori* (Aberatsa infernuko legatza, pobrea zeruko lorea).

Juan Andres Argoitiak, Nerea Azkaratek eta Xabier Gezuragak (75) Eibarren jasotako esaeren artean honako hau aurkitu dut: *Aberatsa, infarnuko laratza; pobria zeruko loria*. Ondoren egileek honako azalpena dakarte: “Erljio kutsuko errefraua. Bizitza honetan pobrea dena ondorengoan zorientsu izango dela, eta aberatsak, berriz, zorigaitza jasango duela esan nahi du. Bibliako ganbeluaren eta orratzaren zuloaren pasarte ezaguna dakar gogora”. Aski argi dago esaera horri guk zer egin diogun: arrantzale giroko kutsua eman, eta ulertzen ez genuen *laratza* berbaren ordeaz *leatza*, ongi ulertzen genuena, ezarri.

Eskarmentuaren paperak liburuan (81) Anjel Lertxundik kontatzen digu, beraien aitak auto berria estreinatu zuen egunean berak eta lagun batzuek autoaren plataformetara igota egin zutela kaletik beraien etxerainoko bidea. Ordea, autoa ikustera hurbildu zirenen arteko neskato batek honako sententzia hau bota omen zien: “*Aberatsa infernuko legatza; pobrea zeruko lorea*”. Lertxundik honela jarraitzen du:

“Egun hartako poza zapuztu zidan, eta urteetan eta urteetan eraman dut nirekin sententzia hura: oso ondo ulertzen nuen pobreak izatearena, baina, ez nion logikarik ikusten aberatsak infernuko legatz izateari, ez nuen ulertzen zer egiten zuen legatz batek esaldi hartan ezta infernuan ere, harik eta jakin nuen arte arrain preziatuaren hitzak *laratza* ezkutatzen zuela, sutondoko kebidetik zintzilik dagoen katea. Sabaitik (zerutik) zintzilikatutako kateak (loturak) pertza (mundualdia) eta sua (infernua) batzen zituen: infernurako bidea zen *laratza*, infernurako bidean geunden aberatsok. Ordurako, ordea, *laratzak* desagertuta zeuden gure sukaldeetatik Orbegozoren *ekonomiken* mesedean, eta egingo nuke neska koskorrak ez zekiela zer zen *laratz* bat. Baina, askotan entzuna izango zuen esaldia etxean, eta bere hiztegian *laratza* hitzaren antz handiena zuena (*legatza*) baliatu zuen ordainetan”.

Ez niri eta ez gure arteko beste inori, esaldi honek ez zigun inoiz sortu Lertxundiri sortu zion kezka eta barneko arra, zer pentsatua. Izan ere, Anjelek aberatsen multzoan ikusten zuen bere burua; guk aldiz garbi genuen gu beste aldekoak, pobreen multzokoak, ginela. Estu eta larri bizi ginen, baina, zeru aldekoak (*zeruko lori*) ginenez “lasai”.

Joan San Martinek jasotako txiste batean (“Zirikadak”) *Fernando Plaentxiarrak* adieraziriko desio bera izango genuen geuk ere garai hartan: “Mundu honetan pobreak eta aberatsak, denak dira beharrezkoak, baina txandaka izatekotan”.

ÁBER-BA

Noski, beharko, ze erremedio! (“a ver qué remedio”). *Neu gorrixin, terralaz, goxeko iruretan altsa ta barra deskargi ettea! Jun biko. Aber-ba!* (Negu gorrian, haize hotz bortitza zelarik, goizeko hiruretan jaiki eta portura txalupa deskargatzera. Beharko joan! Ze erremedio!).

ABERIXI

1.- Matxura (“avería”). *Baforak beiñ baño sarrixa etortezin aberixiaz etxea* (Txalupak maiz etortzen ziren matxurarekin portura). *Aberixi andixe bazan, eun asko enbirrixateben etxin; aberixi konpondu arte* (Matxura handia bazen egun asko egin behar izaten zituzten portuan; matxura konpondu arte).

2.- Deskalabrua (“descalabro”). Makinek eta tresnek izan dezaketen matxuraz aparte “deskalabrua” esan nahi du; baina, edozein txorakeriagatik ez da erabiltzen, gauza serioa egindakoan baizik. *Umik burun eiñddau aberixi* (Umeak buruan egin du deskalabrua). *Kepan semik ederra eiñddau aberixi: ainki leku bittatik ausirau* (Keparen semeak a zelako deskalabrua egin duen: leku bitatik hautsi du hanka).

3.- Buruko “matxura”, burutik sano-sano ez dagoenak daukana. *Zertzuk esattuz arek?. Ederraauke aberixi* (Hark esan ditu esatekoak! A zelako “matxura” duen buruan!).

4.- Sexu kontuari dagokionez ere erabiltzen da. Adinean aurrera doan pertsonak sexu-ahalmena galdua duela adierazteko esan dezake: *Amendik aurea aberixa andirik eztou engo* (Aurrerantzean guk ez dugu “matxura” handirik egingo).

ABERRI EUNE

Aberri eguna, pazko eguna (“día de la patria de los vascos/as”, “Domingo de Resurrección”). *Abertzalik, Francon denporan-be Aberri Eune zelebra etteben; erdi ezkutun, bañe zelebra* (Abertzaleek, Francoren garaian ere Aberri Eguna ospatu egiten zuten; erdi ezkutuan, baina, ospatu).

Elizako mezak, kanpai hotsak eta ospakizunak medio, herritar guztiek jakiten zuten Berpizkunde eguna zela. Egun horretan Aberri Eguna ospatzen zela denak ez zuten jakiten. Guk bai. Aitak, gordeta zuen ikurrina atera, lepoan lotu eta *Eusko Gudariak* abesten zuen, baina, ez oso ozenki; geuk ere bai berarekin. Ama egoten zen urduri: “*Ixillaua iñok entzunbaik*” (Isilago inork entzun gabe). Ordea, lasai kantatzen genuen, gure inguruan, goikoak, behekoak eta aldamenekoak, denak baitziren abertzaleak.

“Lelengo Aberri Eune Donostin eibenin, neu-be attan baforin junittan maiñerukiñ batea. Antxoberoik bakarrik geu jun giñan. Goun dakat ondion, Donostin barrune jentik enban zaga bota praka maunezkuk. Bonbatxu eukitteben-ba. Zikiñe garbitzeko, sokiaz amarra ta zagan erun; eta gero, galdarak ixatezilez, antxe sikatzen ipiñi geu-be araxe juteko, desfili te jenti eontzan an, abarra. Usteot ori Aberri Eunoi 1932ku ixantzala. Nik beatzi bat urte eukiko nittuzen. Neu-be araxe attan baforin”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Lehen Aberri Eguna Donostian ospatu zutenean, ni ere aitaren txalupan joan nintzen ontzi hartako arrantzaleekin batera. Antxoatan ari ziren txalupetatik gu besterik ez ginen joan. Oraindik gogoan dut, Donostiarantz gindoazela arrantzaleek zer egin zuten: mahoizko galtzak sokaz lotu eta uretan ekarri. Bonbatxoak ere izaten zituzten eta. Galtzei zikina kentzeko sokaz lotu eta uretara bota; eta ondoren galdaren berotasunean ipini lehortzen Donostiako desfilara eta ospakizunera dotore joateko. Uste dut Aberri Egun hori 1932koa izan zela. Nik bederatzi urte izango nituen. Ni ere hara joan nintzen aitaren txalupan).

ABERTIUTEN EMÓN

Ohartarazi (“advertir”). *Arei gixonai ezkaon gustaten berai dezixenaz deitzeik. Orretteattik beran laun batek bein emoztan abertiuten: “Disgustoik ezpozu nai euki Patxiai ez dexkura dezixenaz deitzeik”* (Gizon hari ez zitzaien gustatzen berari goitizenez deitzerik. Horregatik bere lagun batek behin batean ohartarazi ninduen: “Nahigaberik ez baduzu izan nahi, ez deskuidatu Patxiri goitizenez deitzen”).

ABERTZALI

Abertzalea (“nacionalista vasco/a”). *Abertzali ixati delitu zan* (Abertzalea izatea delitua zen). *Gerra denporan makiña bat garbittuben abertzali ixatearren bakarrik* (Gerra garaian asko hil zituzten abertzale izatearren).

Salbuespenak salbuespen, herriko jendea bitan banatzen zen: *abertzalik* eta *reketik*. Jeltzaleak (EAJ / PNV) alde batetik eta *reketik*, hots, frankistak, bestetik. Herritik kanpokoez ari zirenean nagusiei entzuten genien beste “espezie” batzuen izenak ere, *komunistak, piper latakupaño gorrixauak, republikanuk, anarkistak, sozialistak, CNTkuk...* Baina, herriko jendeaz ari zirelarik, berehala argitzen zuten abertzalea ala erreketea zen. *Orreik dendi eukiben, da dana rekisatzen. Abertzale goorrazin orreik* (Horiek denda izan zuten, eta dena kendu zieten. Horiek abertzale sutsuak ziren).

ABILLANI

Kakahuetea (“cacahuete”). *Abillanak sarri ezkenduzen jaten; domeketan bakarrik.* (Kakahueteak ez genituen maiz jaten; igandeetan bakarrik).

Ondarroan berba hau (*abillani*) gaztelaniako “cacahuete” adierazteko erabili izan da beti, eta gaur ere bai. Gaztelaniako “avellanas” adierazteko, berriz, *urrak*. Beraz, zalantzarik ez dago: *abillanak* (cacahuetes) eta *urrak* (avellanas).

Zer gertatzen zen? Erosi, behintzat *abillana* bat ez zen sekula erosten. Beste norbaiti eskatzerakoan edo ematerakoan singularra nagusitzen zen (ematerakoan gehiago eskatzerakoan baino), eman edo eskatu ezin baitzen kantitate handitan egin. Baina, osterantzean, hitz hau ia beti pluralean (*abillanak*).

Kakahueteak erosi egin behar izaten ziren; igandeetan. Igandero etortzen zen Ondarroara “*Tío Barato*”, orduko litxarrieriak saltzen zituen gizonezkoa. Zuhaitziaren aurrean, “*Pole*”ren eta Rufinaren postuen aldamenean egoten zen: hari erosten genizkion *abillanak*.

ABILLE

Abila, trebea (“hábil”, “habilitoso/a”). *Erozetan-be, abille ixati oba makala ixati baño* (Zernahitan ere, txarra izatea baino trebea izatea hobe).

Lanerako trebetasuna, nahiz beste zerbaitetan abilezia zuenagatik ere entzungo genuen, baina, guk batez ere kirolean, futbolean, pilotan, igerian... iaioa zenagatik esaten genuen. *Kubala abille zan fuelin* (“*Kubala*” trebea zen futbolean). *Ezkerti abille zan pelotan* (“*Ezkerti*” trebea zen pilotan). *Mafu zan abille ingelesin* (“*Mafu*” zen abila *ingelesin* deituriko jokoan).

ABITAZIÑOI

Solairua (“planta”, “piso”). *Gu iruarren abitaziñoiñ bixi giñan* (Gu hirugarren solairuan bizi ginen). *Gure etxebarrun, biarren abitaziñoiñ, gure beian, Seberi te Pedro bixizin* (Gure auzoan, bigarren solairuan, gure behean, Seberi eta Pedro bizi ziren).

Hitz honek, idatzita ikusi nahiz belarriz entzun, logela (“habitación”) ekartzen digu gogora. Hor du jatorria, baina, logela aditzera emateko, ondarrutarrok *kuartu* berbaz baliatzen gara. *Abitaziñoi* hitza, solairua (“piso”, “planta”) adierazteko gaur egun adinean oso aurrera doazenek baizik ez dute erabiltzen. Zarautzen ere pertsona nagusiei entzun izan diet berba hau (*abitazioa*) esanahi beraz; ordea, gazteei ez.

ABIXARI

1.- Abiadura, ziztua (“velocidad”). Maizenik honako aditz hauek izaten ditu bidelagun: *erun* (eroan, eraman), *artu*, *emon*. *Bengoa zestalaxak, iñopaño abixara andixaua emoteotzan pelotiai* (Bengoa zestazko pilotariak, inork baino abiadura handiagoa ematen zion pilotari). *Arek antomobillak abixara andixei daru* (Auto hark abiadura handiegia darama) *Arrixe botarou mendixan berutz, eta abixara andixe arturau* (Harria bota dugu mendian behera, eta abiadura handia hartu du).

2.- *Abixaran*. Abiadura handian, ziztu bizian (“a gran velocidad”). *Abixaran pasara ontxe antomobill bat* (Ziztu bizian igaro da oraintxe auto bat). *Bizikletiaz abixaran ibilltti peligrasure* (Bizikletaz abiadura handian ibiltzea arriskutsua da).

Jun, ibill, edo *pasa* aditzekin aurkituko dugu: *Abixaran pasa, abixaran ibilli, abixaran jun*. *Bat* hitzaren ondoan ere sarri. *Iñaki abixara baten pasara motorrin* (Iñaki ziztu bizian pasa da motoan).

ABIXI

1.- Habia, ohatzea (“nido”). Batez ere txori-habiari zegokionez erabiltzen genuen: *txoi abixi* (txori-habia). *Guk ordu gexenak ureta ertzin pasaten genduzen, da baeuazen gu baño abillauak abixak topaten; Goikalekuk eta Kalandikuzin orretan famauk* (Guk ordu gehienak ur ertzean igarotzen genituen, eta gu baino trebeagorik bazen txori-habiak aurkitzen; Goiko Kalekoak eta Kale Handikoak ziren horretan abilak).

Zomorroe dagokienez, bizi diren nahiz biltzen direneko lekua adierazten du: *txiñorri abixi* (inurri zuloa). Adibidez, perretxikoei gagozkielarik, *perrotxiko abixi* esatean, perretxiko ugari ematen duen lur-gunera adierazten da. Perretxikotara mendira irten eta edonork aurki dezake han-hemenka bat edo beste; ordea, biltzaile onak, *perrotxiko abixi* non dagoen jakin egiten du; ondorioz jatordua beti seguru. *Errapelek ezautuko zittuzen ondo inguruko perrotxiko abixak* (Errapel Solabarrietak ezagutuko zituen ongi inguruko perretxiko lekuak).

2.- *Buruko abixi*. Sasoi batean, mutilok ilea motz erabiltzen genuen, eta batzuei, batez ere “bihurri” eta “okerrei”, buruan “habia”, hots, orraziak ere mendera ezineko gunera, ateratzen zitzaien; hori izaten zen *buruko abixi*: beste ileen kontrako norabidean hasitako ile multzoa. Gure sasoiko mutiko batek Jabier Bilbao zeritzonak nabarmen izaten zuen *buruko abixi*. Horregatik Jabier “*Abixi*” deitzen zioten (genion). *Buruko habia* menderatuta izango duen arren, again, oraindik ere horrela deituko diote.

ABIXOI

Abixioia (“pejerrey”). Arrasteko txalupek ekartzen zuten arraina. Edonola ere banakak baizik ez ziren harrapatzen. Jateko estimazio handirik ez du inoiz izan.

ABONA

1.- Goraipatu (“elogiar”, “ensalzar”). *Berriztik etorriran abare barrixe jentik asko abonaten dau* (Berriztik etorri den apaiz berria jendeak asko goraipatzen du). *Treñerun ipiñiraben patroï barrixe asko abonaten dabe* (Traineruan ipini duten patroï berria asko goraipatzen dute).

2.- Berretsi (“corroborar”). *Batek esan eta bestik abona* (Batak dioena besteak berretsi). Hau da, elkarrekin ondo konpondu eta sekula haserretzen ez direnei gertatzen zaiena. Inoiz ere kontra egin gabe, lagunak esaten duenaren ildotik beti. *Orreik bixok eztozuz sekule asarratute ikusiko*. *Batek esan, da bestik abona* (Horiek ez dituzu inoiz haserre ikusiko. Batek esan eta besteak berretsi).

ABORRA

1.- Ababorra (“babor”). Txaluparen atzeko aldetik brankara begira, ezkerreko aldea. *Aborrea arrimagazkun txalopiai eskatutau arrañe* (Ababorrera hurbildu zaigun txalupari eskatu diogu arraina). *Aborretik merkante andixe pasaazku* (Ababorretik zama-ontzi handia igaro zaigu).

Arrantzaleek beste zeinahi testuingurutan ere baliatzen dira berba horretaz. *Barra nixule Damian aborretik, joten, pasaaztan, bañe enittun ikusi* (Portura nindoala Damian, ezkerreko aldetik, ukitzen pasa zitzaidan, baina, ez ninduen ikusi).

2.- *Aborreko aldi*. Ababorreko aldea (“babor”). *Antomobile aborreko aldetik pasaaztan* (Autoa ezkerreko aldetik pasa zitzaidan).

Traineruan ezkerreko aldetik arraunean egiten duenari *aborra* deitzen zaio. *Urdaibaiko treñerun ibilli zanin Patxi beti ixantzan aborra* (Urdaibaiko traineruan jardun zuenean Patxik beti ezkerreko aldetik egiten zuen arraunean).

3.- *Abór-estiborrak*. Ababorra eta istriborra (“babor y estribor”). Txaluparen ezker-eskuinak, hots, bi alderdiak. Berba bakar batez adierazten dira bi alderdiak hitza pluralean emanez. *Abor-estiborrak zaiñddu birrixan genduzen ondo, alderdi bixetatik atakateozkuen-da* (Ezker eta eskuin, bi alderdiak zaindu behar izan genituen ongi, alderdi bietatik erasotzen baitziguten).

ABRIGU

Berokia (“abrigo”, “gabán”). *Gabana* ere esaten zen. *Abrigu-te orreik, neuko erropazin* (Berokia eta horrelakoak, neguko arropak ziren).

Horrelako “prenda” ez zuen edonork erabiltzen. Guk ez behinik behin. *Neskak, abrigo barrixe estreñatebenin pozik jutezin kalintzir* (Neskak, beroki berria estreinatzen zutenean, pozik joaten ziren kalean barrena).

ABUSKALO

Auskalo (“vete a saber”, “cualquiera sabe”). Jatorria: “a buscarlo”. *Antxobari ona ixan da. Atuneti zelaku ixangoran? Abuskalo* (Antxoa sasoia ona izanda. Hegaluze garaia nolakoa izango den? Auskalo).

Bitxi hau ez da egunero entzuten; eta entzutekotan, adineko jendearen hitzei belarria erne izan behar. Honen ordainak badirenez, galduz doa. *Olako eueldixaz jundi mendire? Abuskalo zelan etorrikorizen!* (Horrelako eguraldiaz mendira joan al dira? Auskalo nola etorriko diren!).

ADARBEIXE

Adabegia (“nudo de la madera”). *Egurak, arutza ero onutza, beti eukitteban adarbeixe* (Zurak, leku batean edo bestean, beti izaten zuen adabegia).

Altzarietan, adibidez, nabarmen ikus zitekeenean konturatzen ginen; baina, batez ere etxean sua egiteko behar ziren egurrak txikitzean, *adarbeixe* (adabegia) aizkorak aurkitzen zuenean, berehala antzematen zitzaion, alferrikako aizkorakada izateaz aparte, aizkorak asko sufritzen baitzuen. Horrelako kolpeek kamustu egiten zuten aizkora. Beraz, testuinguru honetan erabiltzen genuen berba hau. *Joxun goraua or adarbeixeakazu-te* (Jo ezazu gorago, hor adabegia baituzu).

ADARRA

1.- Adarra (“cuerno”). *An kortan euazenak danak zin ganaruk; batzuk adardunak eta bestik adarripaikuk* (Ukuilu hartan zeudenak denak ziren behi, txahal, zekor edo idiak; batzuk adardunak eta besteak adarrik gabekoak).

2.- Oheburukoa, bizkarraldea (“cabecera”, “respaldo”). Hitz elkartuetan agertzen zaigu: *kamadarra* (oheburukoa eta oinaldekoa) eta *silladarra* (aulkiaren bizkarraldea). *Prakak silladarrin lagatzuaz* (Prakak aulki-adarrean utzi dizkizut). Hau, ez dago zalantzarik nork nori esango zion: emazteak senarrari. Lehen gauzak horrela ziren. Badirudi, gauzak, astiro-astiro, bederen, aldatuz doazela. Ea noiz entzuten dugun honako hau: *Goni silladarrin lagatzut plantxata* (Gona aulkiaren bizkarraldean utzi dizut lixatuta). Zein emakume izango ote da bikotekide gizonetzkoaren ahotik horrelakorik entzuten duen lehena!

3.- Abarra, adarra (“rama”). *Adar baten gañin sagar lapurretan nebillela, adarra apurtu te beangañea jausi nittan* (Adar baten gainean sagar lapurretan nenbillela, adarra hautsi eta lurrera erori nintzen).

Mahats aihenek hartzen dituzten forma bihurriengatik, horiekin konparatzen ditugu pertsona bihurri eta okerrak. *Ori umioi matsan adarra baño okerrauara* (Ume hori aihen adarra baino okerragoa da).

ADELANTU

Aurrerapena, lana errazten duten aparailu eta tresna (“adelanto”, “nueva tecnología”). *Atzamarraz botoiai ikutu eñ, dde sue biztuti, egurripaik eta ixebaik. Ori adelanture* (Atzamarrez botoia ukitu eta sua piztea, egurrik eta ezer gabe. Hori aurrerapen handia da). Aparailu eta tresnei dagokienez, maiz pluralean agertzen zaigu. *Gaur egunin txalopetan adelanto andixataz, eta etxitan-be bai* (Gaur egun txalupetan aurrerapen handiak daude eta bai etxeetan ere).

ADOLA

Arraina lodi joan gabe mehe doanean; arrain multzo trinkoa barik, zabal doanean esaten da *arrañ adola* (“masa de pescado de muy poca densidad”). Badirudi *adola* nahiz *arola* esan izan dela, bietara. Borobilean barik, goitik behera zuzen botata uzten ziren sare txikiek (*saritan* deituriko arrantza mota) ondo eta aise harrapatzen zuten horrela zihoan arraina.

“Txalopi astezan martxan patroiai ereizteakon tokire: iparrea ero baxuntzir, oestea, ero orretaik. Eta alako baten e... itargirik ezpara arrañak ettendau urerri, urerri etten dau, osea, bera ikusi etten da ederto; arrañe ikusi ettezu. Urerretan ba ardora... Arraiñ adolaru, ardora atateko beste ez; ardor txikixe bai, bañe.... Arraiñ adolara, arraiñ bakarrak asiri. Aurin duz beti gixonak, amura aborretik, amura estiborretik, eta areik esateotze patroiai: “Atzeku arraiñ adola asire”. Brankatik ikustebena esateotzen patroiai”. (Badiola Urresti Joseba).

(Txalupa hasten zen martxan lemazainari iruditzen zitzaion norabidean: iparrera, mende balera edo horrela. Eta halako batean... ilargirik ez badago, arrainak argitasuna ematen du, hots, arraina ikusi egiten da ederto; arraina ikusi egiten duzu. Arrainaren argitasun hori da ardora... Arraina bakan eta makal doa, multzo handia eratzeke adina ez; multzo txikia bai baina... Arraina makal doa, arrain bakarrak hasi dira. Aurrean beti gizonak doaz, brankaren bi aldeetan, ababorrean eta istriborrean, eta haiek esaten diote lemazainari: “lemazaina, arrain bakarrak hasi dira”. Brankatik ikusten zutena esaten zioten patroiai).

“Batzutan antxobi muntun, moltzo andixin agertzen da. Bañe, arrañe zabal-zabal dunin, moltzun baik, aettei esateako adola ero arola, bixeta. “Arrañe arol du” bebai. Gixonak eotezin aurin, da patroiai esateotzen: “atzeku, arraiñ adolaru amen”. Saritako ixatezan ori arrañoi ona”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Batzuetan antxoa, multzo handian agertzen da. Baina, arraina zabal-zabal doanean, multzoan barik, orduan esaten zaio arrain *adola* edo *arola*, bietara. “Arraina zabal doa” ere bai. Gizonak egoten ziren aurreko brankan, eta lemazainari esaten zioten: “lemazaina, arraina zabal doa hemen”. “*Saritan*” deituriko arrantza motarako izaten zen ona hori).

ADORI

Kemena (“ánimo”). Gure belaunaldikoez ez baina, gure aurrekoek erabiltzen zuten. *A kuadru ikusi nebanin adorebaik geatu nittan* (Egoera hura ikusi nuenean kemenik gabe geratu nintzen). *Adoreik eneban euki arei frente etteko* (Ez nuen kemenik izan hari aurre egiteko).

ADORAZION NOTURNA

1.- Jatorriak ez du zalantzarik uzten: “Adoración Nocturna”. “Santisimoa” adoratzeko, gurtzen, egoten ziren gau osoan. Parrokoaren inguruko jendeak antolatzen zituen saio horiek. Gauez izateak berak halako “sekretismo” kutsua ematen zion zeremoniari. Beste guztientzat eliza itxita egoten zen. Sekta edo masoneria moduko usaina zerion. *Bart gau guztin eondi adorazion noturna etten elixan* (Bart, gau osoan egon dira “adoración nocturna” egiten elizan).

2.- *Adorazion noturnaku*. “*Adoración Nocturna*” taldekoa (“miembro de la Adoración Nocturna”). *Adorazion noturna* egiten egoten zirenen taldekoa, hots, parrokoaren konfiantzakoa, abertzalea ez, euskaltzalea ere ez, “oso elizkoia”. Salbuespenik izango zen, baina, bai gizonezko eta bai emakumezko, denak ziren kutsu horretakoak. *Orreik adorazion noturnakutiz* (Horiek “Adoración Nocturna”koak dira).

ADURRE

1.- Adurra, lerdea (“baba”). Pertsonen eta ugaztunen ahotik ateratzen den txistu lodi eta trinko ugaria. *Gure umi eun guztin da adurrak botaten* (Gure umea egun osoan ari da adurrak botatzen). *Adurre umin de zarran kontu ixatezan* (Lerdea umeen eta zaharren kontua izaten zen).

Singular mugatuan erabiltzean *daixola* (dariola) aditz forma du maiteen. Gustura eta denboraren kezkarik gabe zerbait nahiz norbait entzuten egotea adierazteko, *adurre daixola eon* (adurra dariola egon) esaten da. *Aettek esaten zittuzen iñuzentekexak entzuten euazen adurre daixola* (Hark esaten zituen txorakeriak entzuten zeuden adurra dariola). Norbaiti begira liluraturik egotea adierazteko ere balio digu. *Aettei beirera adurre daixola* (Hari begira dago adurra dariola). Umeen lo sano eta sakona ere modurik hoberenean adierazten du: *Gure umi eun guztin abantin ibillire ta on adurre daixola lora* (Gure umea egun osoan ez da geratu ere egin, eta orain lo dago lerdea dariola).

2.- Kolpatu edo mankatu gabeko arrain (antxoa) freskoaren multzoari darion bitsa edo adurra, koipea (“baba del pescado fresco”). Beraz, adur hori, freskotasunaren ezaugarria izaten da. *Bitse* ere esaten zaio.

“Antxobi, esate bateako treñin atrapatakun-de, masan atrapabara ori adurroi bota etten dau zakun, ze or presiñoi andixe artzen dabelez, ori adurroi bota etten dau. Bañe arrañe atrapabazu kantidade txikixak ori adurroi ekarri etten dau kubierta. Orduntxe esatezan: “Arrañe adurre daxolaakau. Arraiñ freskure au, adurre daxola da-ta”. Naiban esan miñik artubaiko arrañe zala, tratu txarrik-eta artubaiku. Trato txarra zan masa andixe treñaz jasotezanin; arek adur guzti bota etteban”. (Badiola Urresti Joseba).

(Antxoa, adibidez, sare handian harrapatutakoan, masa handia harrapatu bada, adur hori bota egiten du, izan ere arrainak presio handia jasaten du, eta adur edo koipe hori askatu egiten du. Ordea, arrain kantitate txikia harrapatu baduzu, koipe hori ekarri egiten du txalupara. Orduan esaten zen: “Arraina, adurra dariola daukagu. Arrain hau freskoa da, adurra dariola baitago”. Horrek esan nahi zuen, minik hartu gabe zetorrela, tratu txarrik-eta hartu gabe. Tratu txarra gertatzen zen, arrain kantitate handia sarean sartzen zenean; hark adur guztia bota egiten zuen).

“Adurre antxobik ekarten dau: antxoba adurre. Manddubatan-da atrapatezan arraṇak, bañe, txikittuauak ekarteban adurre. Andixak ezeban eukitten adurrik. Amentxe barrun, kostatik urrin atrapatezan antxobi txikittuaua ixatezan, da arek kubierta atatakun bitse atateban; oixe koipin gauzi mouku; freskuk, freskuk eukitteban ori. Freskuranin, axe, axe... Gero ez, gero sikatutakun galdu etteban ori adurroi. Bitse-be esateakon orrei. Bixak esatezin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Adurra antxoak ekartzen du: antxoa adurra. Txontxorroan harrapatzen zen arrainak, arrain txikiagoak ekartzen zuen adurra. Handiak ez zuen adurrik izaten. Hementxe barruan, kostatik hurbil harrapatzen zen antxoa txikiagoa izaten zen, eta hark txalupara jasotakoan bitsa ateratzen zuen; hori, koipearen antzeko zerbait; freskoaren ezaugarria zen hori. Freskoa zenean, hura, hura... Gero ez, gero lehortzen zenean galdu egiten zuen adurra. Bitsa ere esaten zitzaion horri. Bietara deitzen zitzaion).

3.- *Adurretan*. Pozik eta gustura (“a gusto”). *Adurretan ebizen* (Pozik eta gustura zebiltzan).

ADURTIXE

Adurtia (“baboso/a”). Ahotik adur ugari darion umeari egotzi ohi zaio adjektibo hau: *ume adurtixe* (ume adurtia). *Guri baño ume adurtixauarik eztot ikusi* (Gurea baino ume adurtiagorik ez dut ikusi).

AEIOU

A, e, i, o, u: alfabetoko bokalak. Eskolan lehendabizi jasotzen zen ezagutza: bokalak zein ziren, eta esaten ikasi. Kontsonanteak geroago. Bokalak ezagutzen ez zituenak ez zekien ezer: *Orrek “aeiou” esaten-be eztaki* (Horrek oraindik “a, e, i, o, u” ere ez du ikasi). Hori lotsagarria zen. Horregatik, norbait tontotzat hartzen zenean esaten zitzaion. Gainera honako hau eranstzen zen: “A, e, i, o, u: El burro sabe más que tú”.

AELLO

Zerbaitetara buru-belarri jarri edo egon (“estar a ello”). Erabilera oso arrunta eta guztiz hedatua izan du orain arte. Oraingo gazteen ahotan nekez entzungo duzu. *Aello jarri* (Zerbait egiteari edo lortzeari ilusio osoz, ahalegin handiz, gorputz eta arima ekin). Berdin, *aello eon* ere. *Arek eztotza beste ixei beatuko. A aellora* (Hark ez dio beste ezeri begiratuko. Hura hartara dago buru-belarri).

AFANA

1.- Afana, ahalegina, gogoia, ilusioa (“afán”). *Afan andixaz prepaaben jaxe, bañe eztotzen ondo urten* (Afan handiz prestatu zuten jaia, baina, ez zitzaien ondo atera). *Afan guztiaz eitzet marmittaku, te aintzakotza-pe eztotze artu* (Ahalegin eta ilusiorik handienaz egin diet marmitakoa eta aintzakotzat ere ez didate hartu).

2.- Harrokeria, harropuzkeria (“fanfarronería”). Zerbait gehiegikeriaz kontatzean edo agertzean nabaritzen den harrotasunezko jarrera. *Orrettetabill afana!* (Horrek darabil harrokeria!).

AFANKEXI

1.- Harrokeria eta gehiegikeria (“fanfarronería”). *Afankexiauke orrek gexei* (Harrokeria gehiegi dauka horrek). *Afankexa gexei dabill orrek* (Horrek harrokeria gehiegi darabil).

2.- *Afankexan ibilli*. Harrokerietan jardun (andar en fanfarronerías”). Harrokerian ibili, hots, harrokeriazko agerpenetan aritu. *Betiabill ori afankexan* (Beti dabil hori harrokerian).

AFANOSU

Afan handiko pertsona, harroputza (“vanidoso/a”). Baldin eta neska bada, *afanosi*. *Olako afanosu zelan ixaleike!* (Nola izan daiteke horren harroputza!). *Neska afanosaik niri ezkazta gustaten* (Neska harroputzik ez zait gustatzen).

AFAXE

1.- Afaria (“cena”). *Afaxe eunero jaten gendun; bañe, afaxan aurretik erresaxu* (Afaria egunero jaten genuen; baina, afariaren aurretik, arrosarioa).

Afaritan sarri arraina jaten genuen, eta arrainik ez bazegoen, patata tortilla (*tortilli*). Hamar lagunentzat bi arrautzaz egiten zuen tortilla gure amak. Ondoren katilukada esnea. Besteak, ez dakit, baina ni, tortilla gehiago jateko gogoz geratzen nintzen beti.

2.- *Afái légi eiñ*. Afari legea egin, afari orduarekin konplitu (“cumplir con la obligación de cenar”). *Afai legi bentzat eiñddou* (Afari legea behintzat egin dugu).

Nahiz eta afari txukun eta oparorik ez egin, baldin eta otorduarekin konplitu bada, orduan esan daiteke *afai legi* egin dugula. Afari legea barik, benetakoa, afari aparta egin denean, beste adjektibo batzuk ezartzen dira: *afai ondrau, itxurazku, ganorazku*.

3.- *Afaitzaku eiñ*. Afaritzakoa egin (“cumplir con la cena”). *Gauza andirik eztou jan, bañe, afaitzaku eiñddou* (Gauza handirik ez dugu jan, baina, afari-modukoa egin dugu).

Hitz honek ere balio du afari ganorazkoa barik afariaren ordezkoa adierazteko. Legezko afaria egin orde zerk edo zer jan.

AFILADORI

Zorroztaila ("afilador"). *Afiladoriai baten batek erungotzezen kutxilluk eta artaiaxak zorrozteko; guk bentzat, ez gentzen ixte eruten, arei-be paga enbikoakuen-da* (Zorroztaila norbaitek eramango zizkien aiztoak eta guraizeak zorrozteko; guk behinik behin, ez genien ezer eramaten, haiei ere ordaindu egin beharko zitzaizkien eta).

Orain ere, entzuten dira, eta bai ikusi ere. Orduan askoz ere gehiago; garai hartakoak oinez ibiltzen ziren, eta beren ahoko soinuaz ateratzen zituzten doinuek, herriari horrelako ukitu exotikoa ematen zioten. Umeoi, eguneroko gauza izaten ez zenez, harrigarria gertatzen zitzaigun. Esaten ziguten gehienak gailegoak zirela. Euria ari zuenean ez zen *afiladoreik* agertzen. Ordea, ateri zenean, zorroztailea agertzea nahikoa euria hasteko. Bere soinua entzutean esaten genuen, *laste engorau eurixe* (laster egingo du euria). Horrek ez zuen inoiz hutsik egiten: zorroztailea agertu orduko *aingeruk txixaeñan* (aingeruak pixa eginez). Augustin Zubikarai dio (19), zorroztaileei antzina Ondarroan "*huri-arrañe*" deitzen zirela.

Orain zalantzan nago, zorroztaileak meteorologo trebeak izan, eta euriaren usaina hartzen zutenean ez ote ziren etortzen Ondarroara.

Zorroztaille emakumerik ez dugu ezagutu izan, ez lehen eta ez orain.

AFILLERU

Abizena, deitura ("apellido"). *Afilleru* edo *apilleru* (*apilledu* ere bai). *Aren neskin ixena banekixen, bañe afilleroik ez. Eneban jakin ze afillero eukan* (Neska haren izena banekien, ordea, abizena ez. Ez nuen jakin ze deitura zuen). *Txikittatik ikasten genduzen lau apillero, bi attanak eta bi amanak; eta inok preuntateozkunin, danak arnasa baten esan aztu baño len* (Txikittatik ikasten genituen lau abizen, bi aitarenak eta bi amarenak, eta norbaitek galdetzen zigunean, laurak arnasa batean esan ahaztu baino lehen).

Gure arreba batek kontatzen du, amak lehenbizikoz eskolara bidali zuenean, maistraren lehen galderari nola erantzun behar zion irakatsi nahiez, honela galdetu omen zion amak: *Ixena preuntateotzunin zelan esangotzazu?*", eta neskatoak, *Lourdes Arrizabalaga*; amak, berriz, denborarik galdu gabe, "*Basterretxea-be esan-e!*". Bakoitzak berea!

Ondarroan hedadura handia duten abizen batzuk: Aramaio, Aranbarri, Arantzamendi, Aristondo, Arrasate, Badiola, Bedialauneta, Beitia, Beristain, Burgoa, Etxaburu, Lasarte eta abar. Ezohiko batzuk: Arauco, Quintin, Aranburu, Urbietta, Prieto...

Mutilen artean, eskolan jakiten genituen gure kideen abizenak, ordea deitu, izenez edo goitizenez deitzen genion elkarri: *Joxe Anjel Motrollo, Astilleruko Txiki, Pedro Anjel Karteru, Julian Gaizto, Panizo, Epi, Jabier Abixi, Jabier Rubixu, Kanpax, Katu, Atoi, Mustu, Diabru, Lapaiti, Urri, Osoko, Kubala, Potxolo, Toolo eta abar*. Nesken artean ere berdin: *Klaira Atano, Maite Motrollo, Pilare Txutxu, Kontxita Txitarro, Antia Ollarra, Antia Txirriñe, Antia Barrabas, Kontxita Boltzillo, Karmentxu Txarritxiki, Lolita Axune...* Helduen artean, Euskal Herriko beste herri askotan bezala, goitzenak ziren nagusi. Abizenak, postariak (*karteruk*) ataritik deitzen zuenean entzuten genituen, elizan ezkontzetako deiak iragartzean ere bai, eta eskolan.

Izena eta abizena bakarrik emanda zail gertatzen zen arrastoa aurkitzea. *Ordun, baten batek Felipe Kaltzakorta zeintzan preunta baban, gexenak ezeben jakingo zeintzan*. (Garai hartan norbaitek Felipe Kaltzakorta nor zen galdetu izan balu, gehienek ez zuten jakingo nor zen). Jendea galdezka hasiko zen: *Felipe Kaltzakorta zein de ba?* (Nor da ba Felipe Kaltzakorta?). Pertsona horren goitizena denek ezagutzen zuten: "*Txordo*". Ordea, izena eta abizena emanda gutxi jakingo zuten Felipe Kaltzakorta "*Txordo*" zela.

Arazoi desberdinak direla medio, abizen ospetsuak ere izan dira Ondarroan: Agirre (Domingo edo Txomin), Unanue (Pedro Maria), Amutxastegi (Gillermo), Urkizu (Juanito), Zubikarai (Augustin). Aipatu ez dudana besteren bat ere bai agian.

Horago esan dugunez, gehienei goitizenez (*Toxu, Burdiñi, Bizkaia, Txaille, Papardo, Porru, Potxeri, Pastela, Pandeitto*) deitu izan zaie gure herrian. Batzuei, izen-abizenez ere bai:

Juanito Arantzamendi, Austiñ (Augustin) Zubikarai, Juanito Jauregi. Abizen hutsez, besterik gabe deitu izan zaienak ere badira: Agirre, Prieto, Orue, Gabika, Aldarondo, Berridi, Ibarloza, Basaguren, Arkotxa, Beitia...

Gai hau Txomin Agirrek (32) ere ukitzen du Kresala nobelaren 3. atalean: “*Kanpoko errietatik Arranondora datorren etxadiak an dauka bere izengaiztoa ogetalau ordu barru, ta eztau gehiago beragandik kenduko... Badakit albistari-zabaltzallea ibilli dala iñoiz eskutitz bat zeñentzako zan ezin argitaraturik. Sr. D. Julián Irigorri eukan estalkian, da Julian Irigorri zein zan ezekian iñok... Zein izango ta Saguzarra deituten jakon gizontxu bat zan*”.

Gure artean, berriz, izenari eta abizenari buruzko galderak erantzun jakina zuen: *Ixena? Ipurdi gizena. Afilleru? Juan Barkilleru.*

AFORRA

Azala edo estalkia ipini (“forrar”). *Maxuk beti esateozkun liburu aforra enbizala; etten gendun bañe gero alperrik ixatezan* (Maisuak beti esaten zigun liburuari estalkia ipini behar zitzaiola; ipintzen genion, baina gero alferrik izaten zen).

Gauzaren bat zerbaitez ongi bildurik dagoenean, *ondo aforrata* esaten da. *Gauzioi ondo aforratara bentzat* (Gauza ongi bilduta dago behinik behin). Aldiz, paperez bilduegia dagoen zerbituentatik “*aforra-aforra eiñdde*” dagoela esango genuke.

AFORRU

Azala (“forro”). *Ondo zaiñddu nai zan liburuai, elixako liburuai-te, batzuk aforru ipiñtteotzen* (Ongi zaindu nahi zen liburuari, elizako liburuari-eta, batzuek azala ipintzen zioten).

Adibidez burkoari ezartzen zaion azala, *almuedazala* (burkoaren azala) zen. Baina, liburuei eta koadernoiei ezartzen genienari *aforru* (azala, babesa).

AFRIKA

Afrika (“Africa”). *Entzun etten gendun Afrikan baltzak bixizile, eta zinin ikusi-be bai* (Entzun egiten genuen Afrikan beltzak bizi zirela, eta filmetan ikusi ere bai).

Entzuna genuen gure aurreko batzuk Afrikan gerran ibiliak zirela, soldaduskan. Eskolan ere zerbit ikasten genuen Afrikari buruz. Horretaz aparte kantatu egiten genuen Afrika aipatzen zuen leloa. Ikus, *monu*.

AFRONTU

Afrontua (“lluvia fuerte con viento”). Babesik gabeko lekuan euri eta haizearen eraso. *Amen afrontura demasa; buttu-buttu engoa* (Hemen afrontu handia dago; erabat bustiko gara).

AFUNTA

Idatzi, apuntatu, oharra hartu, izena eman, izena hartu (“apuntar”). *Eskurtziñoirako afuntateko gaurde atzanengoko eune* (Txangorako izena emateko gaur da azken eguna). *Aurretik afuntaten ezpaza ezingozu afatta etorri* (Aldez aurretik izena ematen ez baduzu ezingo zara afaritara etorri). *Neu-pe nairot jun, de neure ixena-be afunta* (Nik ere joan nahi dut eta nire izena ere idatzi)

Hori ofizioz, eskribauek (*eskribienti*), idazkariak eta maisuek egiten zuten; bai dendariak ere, kontuak egiteko, garai hartan ez baitzegoen kalkulagailurik, eta zorretan nor zegoen jakiteko *afunta* egiten zuten. Sasoi hartan, besteak ez dakit, baina, gu behintzat, dendara jenerotara, sarriagotan joaten ginen dirurik gabe diruarz baino. *Goiko Torre* dendako Luzianok orduan zer egiten zuen?: *afunta*. Olia edo azukrea zela, txokolatea zela, edo gatz, *afunta* beti. Urdaiazpikorik, menbrilorik edo horrelako gutiziarik ez; premia-premiazko jeneroa, eta kito. Brusa grisa izaten zuen soinean jantzita, eta botoi-zulotik sokaz amarratuta arkatx handi bat belarri atzean, beti prest. Nik *afuntaten* baizik ez nuen ikusten; gero, partila jasotzean, gure ama bezala beste etxeakoandreak han joango ziren zintzo asko hilabeteko zorrak ordaintzera. Beste

dendetan *Orixopotonin, Aixmendingin, Serrerunin, Pazenin, Lakanin...*, gauza bera gertatuko zen.

AFUSILLA

Fusilatu (“fusilar”). *Gerra denporan afusillatakuk asko ixantzin* (Gerra garaian fusilatutakoak ugari izan ziren).

Betetzen ez ziren beste mehatxu asko bezala (*kokota kendukotzut, itto engozattut, miñe ebaikotzut...*) entzuten genuen *afusilla engoneuke* edo antzekoak. Ikusi, filmetan bakarrik. Ordea, entzun bai, gerra garaian fusilatutakoak. Gurasoei entzuten genien *Larruskainen* nola fusilatu zuten apaiz bat arbola baten ondoan. *Abertzalik zilako, etxetik erun de afusilla* (Abertzaleak zirelako, etxetik eraman eta fusilatu).

AGAPITO

Hori izango zuen izena, baina, guk horrela soilik ez genion inoiz deituko, Don Agapito baizik, maisua baitzen: gure garaian laugarren mailako maisua; Doña Beatriz maistraren senarra. Eskolan bertan lanean ari zela bihotzekoak emanda hil zen.

AGARRA

Heldu (“agarrar”). *Agarratemotzut garbittuko zattut* (Heltzen badizut hil egingo zaitut). *Agarratemotzut saki atakotzut* (Heltzen badizut txikitu egingo zaitut). Bizkaieraz egiten den leku askotan *eutsi* erabiltzen da. Aldiz, bizkaieraz egiten den Gipuzkoako bailara batzuetan (Deba garaian eta Deba behean, adibidez) *oratu*. *Eldu* eta *eutsi* Ondarroan ere entzuten dira, baina, testuinguru jakin batzuetan. Beraz, *agarra* aditza hitzetik hortzera erabiltzen da, zentzurik zabalenean. *Agarraizu sokiai* (Hel iezaiozu sokari). *Agarraizu umiai* (Hel iezaiozu umeari).

AGÍ

Haga (“vara”, “tranca”). *Ágak gauza askotako birrixaten zittuezen arrantzalik* (Hagak eginkizun askotarako behar izaten zituzten arrantzaleek). *Ágak geutzako-be ondo etortezin olgetan ibilltteko* (Hagak guri ere ongi etortzen zitzaizkigun jolaserako).

Hitz hau, ordea, maizenik pluralean erabiltzen genuen (*ágak*), hagak bat baino gehiago izaten baitziren elkarren ondoan edo elkarri josita. Sareak eskegita, lehortzen egoten ziren hagetan. Baina, herriko sare guztiak hartzeko adina hagarik ez zenez, sareak beste leku askotan ikusten ziren lehortzen: Zubi Zaharretik eta Zubi Berritik behera, elizako hormetatik zintzilik kale aldera ere bai.

“Sarik iseitte danin! Agak sartzezin. Urte Barri eunin ixatezan leku artzi: zirixe sartu te gero agak sartzezin. Urkulakiñ-be bai. “Urkulakiñ” esan dotenin akordaaizta botaziñoi baten Ondarrun ze pasa zan. Eontzin botaziñoik maxatz baten. Da, or Kafekoatzi esateotzauenin eotezin agak, sarik iseitteko agak, urkulakiñ ipiñi olaik eta amentzir. Da ettezan beune alde batea ta kortxu bestea. Dana beteta eotezan ori. Agaz beteta eotezan. Da, botaziñoik zile-ta etorrizin lau gaurdazobill lau kaballoaz. Markiñatik-ero, Durangotik-ero, eztai nundik. Or ibillttezin bueltaka kaballo gañin. Ze, ordun-be “Gora Euskadi” eziñ ixatezan esan. Katuzarra ezautzeozu zeĩnddan? Aren atte, Bernabe Txikixe. Txiki-txikixe zan. Guardazobillak emen datoz kaballo gañin, de Kanttopeko ortxe Bernabe Txikixak: “Muera España. Gora Euskadi askatuta”. Guardazobillak kaballo gañin beran atzetik. Bañe aga azpittizir a. Sarturiz aga tarte ta guardazobillok eta kaballuok tripaz gora danak. Atrapa balebe garbitzen dabe. Jakiñ-be ezeben eiñ zeĩntzan, bestela otzin garbittukoben. Areik guardazobillak entzubenin, kaballukiñ segi eitzen-ba, da agok eta kaballuok eta guardazobillok goran-goran, odola ta eskandalu. Axera eiñdde, aetteneko atte. Abertzali a goorra”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Sareak eskegita nonahi. Urte Berri eguna izaten zen sareak zintzilikatzeko leku hartzeko eguna: lehenik ziria sartu eta gero hagak hantxe. Urkilekin ere bai. “Urkila” berba aipatu dudanean gogoratu zait hauteskunde egun batean Ondarroan zer gertatu zen. Maiatz batean hauteskundeak izan ziren. Eta “Kafeko atzea” deituriko lekuan hagak egoten ziren, sareak eskegitzeko hagak, urkilekin ipinita. Haga gainean sarea ipintzen zen: beruna alde batera eta kortxoa bestera. Leku hori hagaz eta sarez beteta egoten zen. Hauteskundeak zirela-eta, lau guardia zibil lau zaldirekin etorri ziren, Markinatik-edo, Durangotik-edo, ez dakit nondik. Hor ibiltzen ziren bueltaka zaldi gainean. Eta orduan ere, “Gora Euskadi” ezin izaten zen esan. Goitizenez “*Katuzarra*” esaten diotena ezagutzen al duzu? Haren aita Berbane “*Txikixe*” zen; oso gizon txikia. Guardia zibilak hemen datoz zaldi gainean, eta *Kanttope* auzoko inguruan Bernabek: “Muera España. Gora Euskadi askatuta”. Guardia zibilak zaldi gainean bere atzetik. Ordea, hura hagen azpitik. Sartu ziren haga tartera eta bai guardia zibilak eta bai zaldiak, denak hankaz gora joan ziren. Harrapatu izan balute akabatuko zuten. Ez zuten jakin nor izan zen, bestela derrepente garbituko zuten. Guardia zibil haiek entzun zutenean, zaldi gainean atzetik joan zitzaizkion, eta hagak, guardia zibilak, eta zaldiak denak zilipurdika joan ziren. Hango odola eta zalaparta! Horixe egin zuen hark, “*Katuzarra*”ren aitak. Abertzale sutsua zen).

AGINALDU

Gabonsaria (“aguinaldo”). Eguberrietan egiten den oparia. Hiztegiek beste hau ere badakarte: “Eguberrietan, maizterrak, etxeko errentarekin batera nagusiari eramaten zion oparia”. Kasu askotan, beste zerbaitekin batera, tradizioak adierazi digunez (abestietan, bertsoetan) kapoia izaten zen.

Guk maizter eta errenta konturik ez genekien, baina, berba hau Eguberri bueltan baizik ez genuen entzuten eta goiz samar ikasi genuen bere esanahia. Izan ere, gurera ere, nondik edo handik, urtero ez bazen ere, noizbehinka bederen heltzen zen zerbait. Inoiz oiloren bat ere bai, bizirik. Gure etxean pare bat egunetan bizirik iraun behar zuen oiloak ez zuen ederki pasatzen. Komunean ibiltzen zenez ostikada bat baino gehiago jasoko zituen.

Edonola ere *aginaldu* beti izaten zen janaria edo edaria. *Ixiko Mirenek aginaldu bixaldurau: maskuluk saltsan preparata, makallau andi bat eta txanpan botilla bi* (Izeba Mirenek gabonsaria bidali du: barakuiluak saltsan prestatuta, bakailao handi bat eta bi cava botila.

AGINZORROTZA

Hegaluzearen familiakoa izaki, honen eta *txermolaren* antzeko arraina da (“serrucho”, “listado”). Zenbait lekutan, mediterraneo aldean, “atún blanco del Sur” ere deitzen diote gaztelaniaz. *Txermola* hegaluzearen antzera borobila den bezala, hau (*aginzorrotza*) luzanga da. Ikus, *txermola* (TXERMOLA, 1).

“*Aginzorrotzak kolori te formi atunalakoxi te txermolalakoxiauke, urdiñe, eta goittik bera erraxa zurixak; orretteattik onei-be “listado” esateotze erderaz txermolai moure, bixati erraxarunak-eta. Bañe, leputik eta buztenea txermola baño meiauara, ariña meitzeako gorputze buzten parterutz. Onek aragi illunauaauke. Aiñak ostea zorrotz-zorrotzak”.* (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Aginzorrotzak* kolorea eta forma hegaluzearen eta *txermolaren* antzekoa du, urdina, eta goitik behera marra zuriak. Horregatik honi ere “listado” deitzen diote gaztelaniaz *txermolari* bezala, biak baitira marradunak. Ordea, bizkarretik eta buztanera *txermola* baino meheagoa da, buztan aldera azkarrago mehetzen zaio gorputza. Honek haragi ilunagoa du. Haginak, berриз, zorrotz-zorrotzak).

Egun batean, Ondarroako txalupa batek *aginzorrotza* ekarri, eta saltzera atera behar. Horren berri eman behar zuen kofradiako kargudunak, ondarrutarra noski, baina frankista, ba omen zekien arrain horren euskarazko izena (*aginzorrotza*), ez ordea gaztelaniaz. Orduan zer egin zuen? Gaztelaniaz egin beharraren beharrez, euskarazko izena ez erabiltzeagatik itzulpena eman zion izentzat: “dientes afilados”. Horrela deitu zion *aginzorrotzari*. Jose Antonio Arantzamendik kontatua.

AGIÑDDU

Honela ahoskatuta entzun badaiteke ere, hots, “g” eta guzti, maizago entzuten da “g”rik gabe (*aiñddu*); beti ere “dd” bustiduraz. Ikus *aiñddu*.

AGIRI

1.- Ageri, agertu (“aparecer”). *Arek esan dau sasoiz etorrikorala, bañe, ondioik ezta agiri* (Hark esan du garaiz etorriko dela, ordea, oraindik ez da ageri).

Hitz honen sinonimoak ere noiznahi erabiltzen dira: *agertu* eta *bistaratu*. Baina, testuinguru jakin batzuetan *agiri* hitzak besteek baino indar handiagoa hartzen du. Adibidez, norbaiten zain luzaroan gaudenean esan ohi da, *ondioik ezta agiri?* (oraindik ez al da agertu?). *Egunak aurrea ta antxobaik ondioik ezta agiri* (Egunak aurrera eta oraindik antxoa ez da agertu).

Larunbat gauean, goizaldera, semea edo alaba falta, eta guraso bata hain urduri ez baldin badago (normalean aita) besteak (amak) ahaleginak egiten ditu aldamenen duena bera bezain urduri jartzeko. Testuinguru horretan bete-betea ematen du gorago aipatutako galderak: *ondioik ezta ageri?* Lasaitasun guztiak uxatuz, galdera horrek urduritasun puntua jartzen du.

2.- *Agirixan eón*. Agirian egon (“estar a la vista”, “quedar patente”). *Agirixan euan; amendixei-pe ikusi ettezan* (Agirian zegoen; hemendik ere ikusi egiten zen).

Honen sinonimoa, *bistan*. Azpimarratu gura dugunean, *agiri-agirixan (bista-bistan)*. *Gixonak! Ori agiri-agirixan da; ori ezileike ukatu* (Gizona! Hori ageri-agirian dago; hori ezin liteke ukatu).

Batzuetan arrainek, sasoi edo egoera berezietan sakatsa (“branquia”, “agalla”) erakusten dute. Horrela daudenean esan ohi da arrainak *sakats agirixan (sakats bistan* ere bai) daudela.

AGONIXE

1.- Agonia (“agonía”). Heriotza aurreko unea. *Petrak agonixe luzi eukirau* (Petrak azken luzea izan du). *Goiko gixonak agonixe ederra eztau euki* (Goiko gizonak agonia ederra ez du izan).

2.- *Agonixan*. Hil zorian edo azkenetan (“en agonía”, “a punto de morir”). *Asarre euazen da agonixan euala jungakon aizti parke eske* (Haserre zeuden, eta hil zorian zegoela joan zitzaion ahizpa barkamen eske). *Orreneko attittak agonixan denpora luzi eiban* (Horien aitona luzaroan egon zen hil zorian).

3.- *Agonixako kanpai*. Azken orduko kanpaia; norbait azkenetan, hilzorian, zegoenean jotzen zen kanpai hots jakina (“campanada de moribundo/a”) *Agonixako kanpai entzutezanin, allarte*. *Batenbat illtten euan señali*. (Azken orduko kanpaia entzuten zenean, erne. Norbait hil zorian zegoen seinale).

Kanpai soinu hori entzun bezain pronto galdetzen zuten: *zeiñdda txarto-ba?* (nor dago hilzorian?). *Agonixako kanpai zeñena ixan da?* (Agonia kanpaia norena izan da?) Ondoren berehala izaten zen hil kanpaia.

AGOSTU

Abuztua (“agosto”). *Urte guzti agostu ixati nai gendun, bañe agostu-be pasa ettezan* (Urte osoa abuztua izatea nahi genuen, ordea, abuztua ere pasatu egiten zen). *Gabonak pasaten zinin agostun zaiñ eoten giñan* (Gabonak igarotzen zirenean, abuztuaren zain egoten ginen).

San Inazio kaleko festekin hasten zen hilabetea. Urteko hilabeterik politena. Hotzik ez, ia egunero igeri egin, *Antiguako Ama Birjinaren bederatzurrera zela-eta*, kanpai soinu berezia, *Antiguatik Santa Klararen ermitara ibilaldia (Santa Klara buelti)*, eta *Andramaxak* (Andre Mari festak). *Gañea agostun eskolai-pe, oixe onena*. *Kiesik enbiarri-pe* (Gainera abuztuan eskolarik ez, hori zen onena. Piper egin beharrik ez).

AGÚR

Agur, adio (“adiós”). *Agur! Bixar arte*. *Bixar goxeko beatzixetan* (Adio! Bihar arte. Bihar goizeko bederatzietan).

Kalean pertsona ezagunen artean, elkar agurtzeko erabiltzen da. Ondarroan, *aio* edo *ario* eta antzekorik ez da entzun izan; beti *agur*. Iparraldean, aldiz, topo egitean esaten da eta ez despeditzerakoan. Honen adibidea Ama Birjinaren abesti batean dugu: “Agur, Jesusen Ama, birjina maitea...”. “Agur Maria graziaz betea” (latineko “Ave Maria...”). *Agur Jaunak* abestian ere, berdin. Azken honetan emakumeak falta.

“*Agur! Luze aña labur, labur aña luze, agur ainka luze*”. Maria Nieves Txakartegik kontatu zidanez, beraien amak esaten zuen *agur* berbari erantzunez.

AGURI

Agurea (“anciano”) Gehienetan *zarra* adjektiboa lagun duela. Hizketa arruntean oso gutxitan; konparaketa gisara entzuten zen batez ere, edo mesprezuz. *Ori mutilloi ezta zarra, bañe agure zarran itxuri arturau* (Mutil hori ez da zaharra, baina, agure zaharraren itxura hartu du).

AGURO

Agudo, azkar (“de prisa”, “pronto”, “rápido”). *Gurasuk ero nausixauak zeoze aintzebenin gauzak aguro enbirrixatezin* (Gurasoek nahiz helduagoek zerbait agintzen zutenean, gauzak azkar egin behar izaten ziren).

Gipuzkoan eta Bizkaian “azkar” eta “arin” ditu baliokide hedatuenak hurrenez hurren. “Bizkor” (*bixkor*) ere erabiltzen da gure artean, baina gutxiago. Ipar Euskalerrian berriz, “fite”. Hitz honen erabilera Ondarroan asko murriztu da. Ezin esan entzuten ez denik, baina, ez oso maiz. *Arin* berbak jan dio lekua. Sasoi batean, sarri entzuten zen *erdu aguro, aguro etorri*, edo *aguro ibilli*. Gaur egun adinekoen ahotan baino ez.

Beraz, hitz honen erabilera berreskuratzeko ahalegina ez legoke alferrik. Beti *arin* hitza erabili gabe, gogoan izan *aguro* ere gure-gurea dugula. *Aguro ezpazatoz, sikuk partiukotzuaz!* (Azkar ez baldin bazatoz, ederrak emango dizkizut!).

AI

1.- Nahiago nuke (“ojalá”). *Ai etorriko balitt* (Nahiago nuke etorriko balitz).

Zerbait egin edo gertatu ezaren pena edo damua agertzeko ere balio digu. *Ai erosi ixan baneu* (Hobe erosi izan banu).

2.- Ai! (“ay!”). Mina hartzean ateratzen zitzaigun interjekzioa. *Ai, ai, ai... Ez jo ba, gexa eztot olakoik engo-ta* (Ai, ai, ai... Ez nazazu jo, gehiago ez baitut horrelakorik egingo).

Maisuak, apaizak, edo beste edonork jotzen gintuenean esaten genuen ozenki. Inork jo gabe geuk mina hartzen genuenean ere bai. Maiz entzuten zen, mina hartzeko lekuetan sarri jarduten genuelako, eta bai mina hartu ere.

3.- *Ai ené!* Harridurazko esamolde hau, gertaera okerren bat espero edo sumatzen denean esan ohi da. *Ai ene! Pasakora pasateku* (Ai ene, izugarria gertatuko da). Lokuzio hau entzutean, luzagarria jartzen genion: *Ai ene, el tío Bernabe, los kantzontzillos rotos el culo se le ve*. Zenbaitetan, arriskuaren hurbiltasunak eraginda-edo, lokuzio hau osatu eta luzatu egiten dugu. *Ai ene barata! Zubittik bera jausikora* (Ai ene bada! Zubitik behera eroriko da).

ÁIBA

1.- Tori (“toma”). *Aiba diru te ekarri kaamelo batzuk Goiko Torretik* (Tori dirua eta ekarri gozoki batzuk *Goiko Torre* dendatik) *Ondo portaza-ta, aiba propiñi* (Tori eskupekoa, ongi portatu baitzara).

Ondarroan aspalditik ez da ezagutzen beste berbarik, “tori” edo “eutsi” adierazteko. *Aiba diru te erosi liburuk* (Tori dirua eta erosi liburuak).

2.- *Aibala*. Ene, ene ba! (“interjección de asombro”). Harridurazko interjekzioa. *Aibala! Au barriztu eiñddabe!* (Ene ba! Hau berritu egin dute). Zentzu berean esaten da, *Aiba Dio(s)!*. *Aiba Dio! Giltzak lagattuaz aztute* (Ene bada! Giltzak utzi ditut ahaztuta).

ÁIBALOS

Interjekzio hau festa giroaren inguruan entzuten zen. Oraindik ere pertsona nagusien ahotan entzun daiteke. *Jente asko euan an bañe, geldik eta ixillik euazen danak. Kontuk esatenda, baakixu! Bañe, musiki asi zanin, áibalos! Mundo guzti asi zan saltoka ta dantzan. Ango zaati te eskandalu!* (Jende ugari zegoen han, ordea, geldik eta isilik zeuden denak. Batzuk berriketan, badakizu! Baina, musika hasi zenean, *aibalos!* Denak hasi ziren saltoka eta dantzan. Hango zarata eta iskanbila!).

ÁIDA

Ganaduari aurrera joan dadin esaten zaiona (“voz empleada para arrear al ganado vacuno”) Noizbehinka baserritarren bat pasatzen zen kalean zehar gurdiarekin. Fabriketara ere etortzen ziren antxoa buruak sororako eramatera. Horrelakoetan entzuten genuen “*aida*” idiei edo behiei esaten. Ordea, sarrien “*Boni Gixona*”neko Narzisoro entzuten genion berba hori, hura ikusten baikenuen herrian zehar, Goiko Kanean gora eta behera, ganaduekin (orain badakigu idi pare zela) garraio lanetan. Hark ere idiei “*aida*” esaten zien, baina, bai akuilua sartu ere behar zenean.

“*Boni*”k (Jesus Mari Lertxundi Beristain) kontatu zidanez, Narziso Aranbarri, Berriatuko Antxi baserriko semea zen, bere amaren lehengusua. “*Boni*”ren amonak ekarri omen zuen beraien etxera. Gizon txikia, lodia ez baina betea; mahoizko galtzak, txapel txikia buruan eta abarkak oinetan; kolore gorria, beti akuilua eskuan zuela idien aurretik. Gogoan daukat, akuilua eskuineko eskuan zuela Narzisok nola eramaten zuen idi pare zela Goiko Kanean gora “*aida*” esanez.

ÁIDE

Zoaz, alde (“vete”, “largo!”). *Aide ixikonea ta esan gaur ezingo nazela jun* (Zoaz izebaren etxera eta esan gaur ezingo naizela joan). *Aide ariñ mezata, ontxe jottuez txiliñak-eta* (Zoaz azkar mezatarara, oraintxe jo baitituzte kanpaiak). *Aide amendik!* (Ospa hemendik!).

Beti aginduzko adiera ematen zaio. *Aide beixen bistatik* (Zoaz begien bistatik). *Aide ariñ attittai laguntzea* (Zoaz azkar, aitonari laguntzera). Gaztelaniaz ere bada antzekorik. “Aire: interjección con que se incita a una o varias personas a que despejen el lugar donde están”.

ÁIDIN

Amen batean, fite, aise (“velozmente”). Azkartasuna eta abiada adierazten du. *Aidin jun giñan* (Zitzu bizian joan ginen). Ordea *bixaldu* (bidali) aditzaz zentzu berezia hartzen du. *Aidin bixaldu neban* (Zakar bidali nuen haizea hartzera). Modu txarrean bidaltzea adierazten du, hots, “haizea hartzera” bidaltzea bezalatsu litzateke.

Kirol, joko eta jolasean *irabazi* aditzaz azaltzen da. *Aidin irabazi netzan partidu* (Aise irabazi nion partida). Testuinguru honetan, partida erraz eta azkar irabazi niola esan nahi du. *Mutill famaure ori; aidin etteottuz etxeko zereñak* (Mutil trebea da hori; amen batean egiten ditu etxeko lanak).

ÁIESTÁ

Hor zegok/n koska, hor zegok/n lainoa! (“ahí está”, “ahí está el quid de la cuestión”). *Berak matalazurreku emotza, bañe, lenaua bestik ostikokari emon eidotza. Aiesta!* (Berak masailekoa eman dio, baina, besteak lehenago ostikada eman omen dio. Hor zegok koska!).

Agirian dagoenaren kontra ematen den funtsezko eta benetako arrazoiaren aurrean amore ematen denean esan izan da, eta esaten da oraindik ere. Gaztelania garbia, baina, gure aurrekoen ahotan txitean-pitean entzun izan duguna. Honen ordainak baditugu: *orda ba!, ortxera ba!*

ÁIGI

Auto luze, handi eta liluragarria, luxuzkoa (“coche de alta gama”). *Gixonezko bi etorriri aiga gorri baten* (Bi gizonezko etorri dira auto dotore, luze gorri batean). *Ordun Ondarrutik aiga asko ezin pasaten* (Garai hartan Ondarroatik auto luze dotore asko ez ziren igarotzen).

Gu umeak ginenean, herrian oso auto gutxi zegoen, eta denak, taxiak barne, berdintsuak: handiak eta beltzak. Noizbehinka, batez ere udan, koloreko auto luze eta dotoreren bat azaltzen zenean, hantxe biltzen ginen bere inguruan, begirik ere kendu gabe. Horrelako autoari deitzen genion *aigi*. *Barran dan aigi ikusizu?* (Portuan dagoen auto dotore luzea ikusi al duzu?).

AINBESTE

1.- Asko, ugari (“muchos/as”, “en abundancia”) *Atzo atsaldin ainbeste txitxarro atrapa genduzen barraurrin* (Atzo arratsaldean txitxarro ugari harrapatu genituen barraren aurrean). *Gaur euerdixan ainbeste txibi jandouz* (Gaur eguerdian makina bat txibi jan ditugu).

2.- *Ainbestegarren egunea*. Egun dezente igaro ondoren (“al cabo de bastantes días”). *Miñe artu te ainbestegarren egunea medikuk esazkun ondioik ezeuala ondo*. *Andik egun batzuta ill eiñtzan* (Min hartu eta egun dezente igaro ondoren sendagileak esan zigun oraindik ez zegoela ondo. Handik egun gutxira hil egin zen).

AINGERU

1.- Aingerua (“ángel”). *Bagenkixen aingeruk zerun bixizine, eta diabruk inpreñun* (Bagenekien aingeruak zeruan bizi zirela, eta deabruak infernuan). *Dotriñan kontateozkuen Jangoikuk mundu eiñ aurretik ezeuala diabloik, danak zile aingeruk, bañe, batzuk pekatu eibela ta diablo biurtu zile* (Kristau-ikasbidea irakastea kontatzen ziguten, Jainkoak mundua egin aurretik ez zegoela deaburik, denak zirela aingeruak, baina, batzuek bekatu egin zutelako deabru bihurtu zirela).

Aingeruen irudia nonahi eskaintzen ziguten, bai liburuetan, estanpetan, eta baita elizako erretauletan ere. *Bagenkixen aingeruk zelakuk zin: gaztik, zurixak, guapuk eta egukiñ. Gexenak mutillan arpexe euken, bañe batzuei ezgakuen igarten neskak ala mutillazin* (Bagenekien aingeruak nolakoak ziren: gazteak, zuriak, ederrak eta hegodunak. Gehienek mutil aurpegia zuten, baina, batzuei ez zitzaien antzematen neskak ala mutilak ziren). *Aingeruk, gañea suerti, sekule zartu-bez, beti gazte-gazte. Ondarruko elixako retablun dazena-pe, geu txikixak giñanin morukutaz ontxe-be, gaztik. Gu zartuga, bañe, areik ez* (Aingeruek, gainera, suertea, sekula zahartu ez, beti gazte-gazte. Ondarroako elizako erretaulan daudenak ere, gu txikiak ginenean bezalakoak daude oraintxe ere, gazteak. Gu zahartu gara, ordea, haiek ez).

Jaio berritan nahiz oso gazterik hiltzen zen umeagatik esan ohi zen aingerua zela, bagenekielako zuzenean zerura zihoala. *Iñakitxu ill eiñdde ta on aingerure* (Iñaki hil egin da, beraz, orain aingerua da).

2.- *Aingero jantzi*. Lehen jaunartzea egin (“primera comunión”). Neskak, lehen jaunartzea egiteko, goitik behera zuri jantzten ziren lutoa zeukatenak izan ezik. Ikus, *lutu*. Lehen jaunartzea egiteari, eta bidenabar horretarako zuri-zuri jantzeari, era askotara deitzen zitzaion: *aingeruk eiñ, aingero jantzi, aingerotzi eiñ*.

“Gure sasoiñ komuniñoi bat ettezan amar urteaz. Gerua komuniñoi txikixe ta andixe ixatezin bañe, gure sasoiñ bakarra. Komuniñoi aingero jantzitte ettezan. Tia Pakitanin eizten erropa bat. Neutzako eiñdde aproposa beluaz-da, elegante. Beste batzuk baten-batek lagatakuaz-be jutezin. Bañe ni ez. Teli Goiko Torrin erosi tte Manolik-eta, Maitxuk-eta, tia Loreak-eta, danak josizten, makiñi-te euan an ederra-ta. Burun ule zurixe, liburu, guante zurixak, errosaxuk zidarrezkuk eurak preparatakuk. Olatteik jantzi nittuen, da anda demonios junittan. Zapatak eta galtzetaña-pe zuri-zuri. Aingero jantzitte esatetzen lena”. (Pagate Anakabe Itziar).

(Gure garaian jaunartze bat egiten zen hamar urterekin. Geroago jaunartze txikia eta handia izaten ziren, baina, gure garaian bakarra. Jaunartzea aingeru jantzita egiten zen. Izeba Pakitaren etxean egin zidaten soineko bat. Niretzat egina propio, belo eta guzti, dotore. Batzuk, beste norbaitek utzitako soinekoarekin ere joaten ziren. Ordea, ni ez. Ehuna *Goiko Torre* dendan erosi eta Manolik, Maritxuk, eta izeba Loreak, denen artean josi zidaten; izan ere han makina ederra

zeukaten. Buruan oihal ziratu zuria, liburua, esku-larru zuriak, beraiek prestatutako arrosario zilarrezkoak. Horrela jantzi ninduten, eta *anda demonio* joan nintzen. Zapatak eta galtzerdiak ere zuri-zuri. Horrela janzteari, aingeru jantzita esaten zioten orduan).

3. *Aingeru*. Aingerua (“pez ángel”). Arraiaren itxurako arrain zapala, itsasoko hondoari itsatsita bizi dena. Arraiaren kolorea izaten du. Arrasteko txalupek harrapatzen dute.

“Arraxi lakoxe iuala. Buztena arraxipaño luzia ta ezpaxak eukitteottuz. Arraxiralakun agarra iual da dzat ezipixe. Onek irureun boltioko dzartari emoten dau. Jateko eztau balixo; biun-biunera, marmoki lakoxi, eskasa. Pastankik bauke benenu, te one-pe bai”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Arraiaren oso antzekoa. Arraiak baino buztena luzeagoa, eta eztenak izaten ditu. Arraia delakoan heltzen badiozu berehala sartuko dizu eztena. Honek hirurehun voltako zartada ematen du. Jateko ez du balio. Bigun-biguna da, marmoka bezalakoa, txarra. Bastangak badu pozoia, eta honek ere bai).

4.- *Aingeru barrionak*. Eguerdiko hamabietan egiten zen otoitza: angelusa (“angelus”). *Aingeru barrionak erreza biou* (Angelusa errezatu behar dugu).

Berba elkartu honek, ez dakit zenbaterainoko hedadura zuen herrian. Gurean behinik behin bietara entzuten genuen: *angeluse* eta *aingeru barrionak*. Ikus, *angeluse*.

AINGERU GUARDAKU

Aingeru jagolea (“ángel de la guarda”). *Guk biendun aingeru guardaku. A ezpagendun euki akabo gure ixati* (Guk behar genuen aingeru jagolea. Hura izan ez bagenuen, kito gure izatea).

Txikitan horrela deitzen genion aingeru jagoleari. Esaten ziguten bakoitzak bere aingeru *guardaku* genuela, eta berak zaintzen zituela gure ibilera eta urratsak oro.

Orduan, umeok etsaia baino ez genuen izaten etxetik kanpo hanka hezurra ipini orduko. Geure inguruan dena zen etsaia eta arriskua. Gure bizimodua horrelakoa zen, guk geuk, geure portaeraz horrelakoa egiten genuelako, noski: egun osoan okerkerietan eta bihurrikerietan, gauza zuzenik ez genuen egiten. Ordea, bazen gutaz arduratzen zen pertsonaia ikusezin eta bitxia, gure urrats guztiak zaintzen eta zuzentzen zituena. Bakoitzak berea zuen, eta egun osoan zehar, hogeita lau orduetan ez zen bere ardurapean zegoenarengandik segundo bakar batean ere aldentzen. Gau eta egun geure ondoan tinko, arrisku guztietatik gutariko bakoitza zaintzen. Horrela sinetsi eta horrela bizi izan genuen. Nabaritu egiten genuen pertsonaia horren hurbileko presentzia. Bagenekien gure ondoan generamala une oro, eta ikaragarritzko konfiantza genuen beragan. Gainera uste dut, aingeru guardakoak azkenean, berak zaintzen zuenaren itxura ere hartu egiten zuela. Guk bizi izaten genuen arriskuak kontuan izanik, aingeru guardakoarengatik izan ez balitz, honezkero desagertuak ginen. Horregatik gauero otoitz egiten genion berari: *Aingeru gaurdakua lotara nua, lotatik nator, topa nituan iru aingero, bat burutik, bi oñetatik, Ama Santisimia nun dozu semia? Kurutzian, ultzez, arantzaz josirik, au iru bidar errezaten dabenak eztauke inpernuan parterik, ezpada, zeruan*. Inondik ere ez gintuen loak hartzen gure aingeru jagoleari hiru aldiz otoitz hori esan gabe. Ondoren, lasai lo.

Oraingo haurrek, ordea, ez dute aingeru guardakorik behar gurasoek zaintzen baitituzte beraien pauso guztiak; gainera hor dituzte udaltzainak eta ertzainak, igaro behar dituzten zebrabide guztiak zeharkatzen laguntzeko. Beraz, aingeru guardakorik behar ez dutenez, hitza bera ere soberan.

AINGERU KÁNPAI

Haur hilaren hil-kanpaia (“repique de niño/a muerto/a”). Haurren bat hiltzen zenean, herritarrei haurren heriotza iragartzeko jotzen zen kanpai-hots jakina. *Aingeru kanpái otsa bera ezan tristi ixaten, bañe tristuri sartzeban, umen bat illdde euan señali zalako* (Haurren hil-kanpaia bera ez zen tristea izaten, baina, tristura sartzen zuen, haurren bat hil zela iragartzen zuelako).

Sasoi hartan sarri-sarri entzuten zen aingeru-kanpaia, izan ere haur ugari jaiotzen zen, baina, hil ere asko. Gu pozik izaten ginen, ez umea hil zelako, ume hildakoaren kaxa zuria eramateko

baizik. Orain zorionez kanpai-hots hori mutu dago, haur jaioberririk ez baita hiltzen. Orduan esaten ziguten, ume jaioberria, bataiatu ondoren hiltzen bazen, besterik gabe aingeru bihurtzen zela. Horra hor, “aingeru-kanpai” hitzaren jatorria. Hildakoa berehala irudikatzen genuen hego zuri eder eta guzti, aingeru bihurtuta. *Aingeru kanpai ixan da. Nungo umi illdde?* (Haur hilaren hil-kanpaiak jo du. Nongo umea hil da?).

AINGIRI

1.- Aingira (“anguila”). *Aingiri atrapa, laga liorrin, de andik ordu betea-be bixik eotezan* (Aingira harrapatu, utzi lehorrean, eta handik ordu betera ere bizirik irauten zuen).

Errekako aingirak kolore berdexka izaten du eta ur zikinetan ibiltzen da. Inoiz jan izan nuen, eta hezurra besterik ez zuen izaten.

Zerbait eskuetarako oso irristakorra zenerako bagenuen konparaketa: *Aingiri baño labanaua* (Aingira baino labainagoa).

2.- *Aingira andixe*. Itsas aingira (“congrío”, “anguila de mar”). *Leatz-aingiri* ere deitu izan zaio. *Aingira andixak asko ezin atrapatzen, baño lantzin bat bai* (Itsas aingirak asko ez zituzten harrapatzen, baina, noizbehinka bakarren bat bai).

Aingira hauek errekakoak baino askoz ere handiagoak izaten dira. Kolorea, errekakoak baino argiagoa: grisa. Antzina, aingira handiak, izurdeak eta horrelako beste “arrain” (nahiz eta izurdea ugaztuna dela arrantzaleek ondo asko jakin, arraina deitzen diote) bereziak, inoiz harrapatzen baziren, arrantzaleek beraiek jaten omen zituzten itsasoan jaki goxo berezitzat; horrelako jeneroa prestatzen ere ondo baitzekiten.

***“Manddubatan-da gebizenin guk ezkendun aingiraik atrapatzen. Ordun-be kordan aingiratan ibiltzezin. Da neuri-be gerta ixangatan. Kordatik solta aingiri, te azalea. “Ene aingiri aur”. Kordi botateben unatan ixatezan ori. Aingiri berez ondun ibiltten da; baño, amutik soltatako aingiran bat-ero iñox gertaazkun. Ori enjealin ixatezan atxan kontra; atxatik urrin. Guri baten, ze eizkun baakixu Pedrok (Pedro Bedialauneta)? A ebillen geurin. Jatun demasa zamba a! Da eraten baakixu... Ondarrutik urten gendun, de amentxe Santa Klarapen, “ene aingiri!”. Buelta. Aingiri ebillen ondioik bixik. Aingiri demasa baño. “Errekoño, banketiakau!”. Banketazu ixatezan ordun aingiri atrapaezkio. Enbarkaendun aingirioi. Goxa zalez ondioik, andik eta eguerdirarte ez euan prisaik. Prepaaban koziñeruk eta ipiñiban. Alako baten jaten asi giñan da iñok ezin jan. “Ze demonioauke one-pa?”. Gazixe aingiri. “Au ezileike iñok jan”. Da onek Pedrok eraiñ koño! Amar launentzako euan aingiri berak bakarrik garbittu. Jatune a ona; asko bibana. Da nun gero erresultaten da... jakiñ ettendi-ba gauzak... da eiñexeban gatzaz unta aingiri beste iñok ez jatearren, berantzako gexa allatearren. Berak kontaban kontuxu eunen baten eta andixeik jakintzan. Gero ardaui baakixu, eraiñ. Ardaui botiai atzaparra-pe sartu etteotzazen arek. Botiai sakaik etten ezipotazu, meie juten da-ba a! Askok biban arek-eta”.* (Arrizabalaga Badiola Antonio).**

(Txontxorrotan genbiltzanean guk ez genuen itsaso-aingirarik harrapatzen. Orduan ere kordan aingiratan jarduten zuten. Eta niri ere gertatu izan zitzaidan. Kordatik askatutako aingira azalera irten. “Ene aingira hor!”). Korda botatzen zuten inguruan gertatzen zen hori. Aingira berez hondoan ibiltzen da; baina, amutik askatutako aingiraren bat-edo gertatu izan zitzaigun. Hori gehienetan izaten zen harkaitzaren kontra; kostatik hurbil. Guri, behin baten ba al dakizu zer egin zigun Pedrok (Pedro Bedialauneta)? Hura gure txalupan zebilen. Jatun handia zen Pedro. Edan berriz... Ondarroatik irten ginen eta hementxe *San Klarapen*, “ene, aingira!”. Atzera egin genuen aingira hartzera. Aingira oraindik bizirik zegoen; ikaragarria zen. “*Errekoño*, jan-festa ederra dugu!”. Aingira harrapatuta, garai hartan jatordu aparta izaten zen. Jaso genuen aingira. Oraindik goiz zenez, eguerdira arte ez zegoen presarik. Sukaldariak prestatu zuen denok jateko. Halako baten, jaten hasi ginen eta inork ezin zuela jan. “*Ze demonio* du honek?”. Ikaragarri gazia aingira. “Hau ezin da jan”. Pedrok, berriz, ekin aingirari. Hamar lagunentzako aingira berak bakarrik irentsi zuen. Jatun handia zen Pedro; asko behar zuena. Baina, denborarekin gauzak jakin egiten dira; eta Pedrok egin omen zuen aingira gatzet beste beste inork jan ez

zezan, beretzat gehiago izatearren. Berak Pedrok kontatu nonbait egun batean, eta handik jakin zen. Ardoari ere ekin. Zahatoari atzamarrak sartu egiten zizkion hark. Zahatoa gogor ez baduzu sakatzen, hark mehe botatzen du, noski. Izan ere hark asko behar zuen).

Orain Nasa Kalea dena garai hartan General Mola kalea zen; baina, guretzat beti *Molli*. Kale horretako 13. zenbakian, bigarren solairuan, Pedro Bedialauneta eta Seberi, andre-gizonak bizi ziren. Gizona ikaragarria zen, eta andrea berriz, txikia eta fina. Pedro “*Ardau*” ere deitzen zioten, jatun eta edale handia zelako. Gure aita, Antonio “*Saasta*” Pedro baino dezente gazteagoa zen, baina txalupa berean ibiliak ziren.

3.- *Aingira báltza*. Aingira morea. (“morena”). Aingira morea harrian, harkaitzean harrapatzen da.

Augustin Zubikaraik dioenez (7), *aingira baltzak* lokatz eta ur zikinetan harrapatzen ziren. Eta metafora gisara, “*andra lizun, bizi nasaikoengatik*” esaten omen zen.

AINKANDI

Garai batean portuko langileen buru izan zenaren izengoitia.

“Ainkandi, portuko sobrestanti zan. Portu guztiko obran kargu eukan orrek. Gero, portzientu kobrateban arraňana eta Diputaziñoire eruteban, Bilboa. Ainkandi ezan ondarrutarra; Markiňarra-ero zala usteot”. (Basterretxea Irusta Jon).

(“Ainkandi” portuko langilen buru zen. Portuko obra guztien kargua zuen. Arrainaren zerga kobratu eta Diputaziora, Bilbora, eramaten zuen. “Ainkandi” ez zen ondarrutarra; markinarra-edo, zela uste dut).

ÁINKE EIÑ

Hozka egin (“morder”). *Ortxe euan txakur andi batek ainke eizte* (Hor zegoen zakur handi batek hozka egin dit). *Auskan gebizela besutik eiztan ainke* (Borrokan genbiltzala besotik egin zidan hozka).

Berez animaliei (txakur, arratoi, txerri) dagokie; halere, beti izan dira ohitura zital hori duten umeak. *Orrettek umiorretauke ainke etteko jenixo mararikatu!* (Ume horrek du hozka egiteko ohitura madarikatua!).

AINKÁPE

Hankape, hanka azpitik (“bajo pata”). Esku-pilotan egiteko modu bitxi eta berezia. *Erozeñek ezeban etten ainkape pelotan. Pelotan ondo ettebenak ekixen ainkape jokatzén* (Edonork ez zuen egiten hankape pilotan. Pilotan ongi egiten zuenak zekien hankape jokatzén).

Erabili behar den eskuaren alderdiko hanka jaso eta eskua hankapetik sartuz (eskuin eskuaz jo nahi bada eskuineko hanka jaso) jotzen da pilota. Esku-pilotan abilak zirenek modu horretara jokatzén zuten traketsagoen kontra. Norbaitek pilotan txarto egiten zuela mespretxuz adierazteko, “*Orrei ainkape-be irabazi engonetzake*” (Horri hankape ere irabazi egingo nioke) esaten zen.

AINKARI

1.- Haginkada, hozkada, ziztada (“mordedura”, “mordisco”, “picadura”). *Arratoi txakurra-pe eukitteben arratoiñ ainkaran bat* (Arratoi zakurrek ere izaten zuten arratoiaren hozkadaren bat). *Moskittun ainkariakazu besun* (Eltxoaren ziztada duzu besoan).

Hozkadak eta haginkadak animalien artean, eta inoiz haurren artean ere gertatzen ziren: *ainkari eiñ* (hozkada egin) edo *ainkari emon* (hozkada eman). *Txakurrak ainkari eitza* (Txakurrak hozkada egin dio). *Umik olgetan asiriz, atzanin auskan amatturabe, ta batek ainkari emotza bestiai* (Umeak jolasean hasi dira, borrokan bukatu dute, eta batek hozkada eman dio besteari). *Orrek umiorrek lantzin-lantzin emoten dau ainkari* (Ume horrek sarritan ematen du hozkada).

2.- *Ainkaraka*. Hozkadak emanez (“a mordiscos”). *Ainkaraka asiako* (Hozkadaka hasi zaio). *Auskan asizin de ainkaraka jan eiban* (Borrokan hasi ziren eta hozkadaka jan egin zuen). *Olgetan asi tte ainkaraka amattuben* (Txantxetan hasi eta hozkadaka bukatu zuten).

AINKÁZURRE

Hanka-hezurra, (“tibia”). *Ixikok, eskillaretan jausi tte ainkazurre apurtu ei dau* (Izebak, eskaileretan erori eta hanka-hezurra hautsi omen du). *Ainkazurre apurtu etten da errez, eta konpondu nekez* (Hanka-hezurra erraz puskatzen da baina, nekez konpondu).

Metaforikoki, norbaiti lekuren batean, gehienetan etxean, sartzeko debekua ezartzerakoan erabiltzen zen. *Zuk eztozu gaur gure etxin ainkazurrik sartuko* (Zu ez zara gaur gure etxean sartuko).

AINKERA

Olatuari eta haizeari bizkarra emanez, olatuaren eta haizearen alde, txalupa apur bat zeharka (“de espaldas a las olas y al viento; con la embarcación de costado”).

“Zu itxosun axe berdiaz etortzea popaik, popaik bazuz, bazuz, bazuz, de jarteza popaik-baik egalea, bixkat trabes moure. Aettei esateakon ainkera”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Zu itsasoan, haizeak jotzen duelarik, popaz, hots, haizeari bizkarra emanda, etortzen zara. Bazoaz, bazoaz, eta halako batean, popaz zuzen barik apur bat zeharka jartzen zara. Postura horri esaten genion *ainkera*).

“Alako baten jarri giñan popaik. Aldanik geldixen, ze axin sakari-be andixe zan. Axe utsak berak emoteozkun sei-zazpi millako abixari. Aldanik geldixen motorra, aldanik suabien. Aurrea, golpik andixak emoteozkun itxosuk. Gauzi zan... ipiñiendun txalopi ainkera. Ainkera ipiñiendun, de barkuk ze etten dau ainkera? Ainkera ettetzu atzetik saka, biun, gozotasunaz. Ainkera gozozuz. Kotxiaz aldazbera moure, aldaz beranzuz. Ordun motorra-be gitxia bizu. Olatun aldea, ainkera, ainkera”. (Badiola Urresti Joseba).

(Halako batean popaz jarri ginen, haizeari eta olatuari bizkarra emanda. Ahalik eta polikien, izan ere haizearen bultzada ere ikaragarria zen. Haize hutsak berak ematen zigun sei edo zazpi milako abiadura. Ahalik eta geldien motorra, ahalik eta suabeen. Aurreraka, aurrera begira, ikaragarritzko golpeak ematen zizkigun itsasoak. Kuestioa zen... txalupa *ainkera* ipini genuen. *Ainkera* ipini genuen, eta txalupak zer egiten du *ainkera*? *Ainkera* haizeak eta olatuak bultza egiten dizute, bigun, gozotasunez. *Ainkera* gozo eta eroso zoaz. Autoan aldapa beherantz bezala; aldapa beherantz zoaz. Orduan motorraren indarra ere gutxiago behar duzu. Olatuaren aldera *ainkera, ainkera*).

AINKÍ

1.- Hanka (“pierna”, “pie”). “Oina”ri ere *ainki* (hanka). *Onei umionei eunetik eunea asteako ainki. Beonentzako oñetakoik ezinddot topa* (Ume honi egunetik egunera hasten zaio oina. Beretzako neurriko oinetakorik ezin dut aurkitu). *Aurretsek neskiorrek ainki zapalduzta* (Neska horrek oina zapaldu dit). *Ainki andittuteakazu* (Hanka handituta duzu).

Ondarrutarroi “oina” berba ezaguna zaigu, (*oñez, oñetakuk, oñortosik*) baina, beste leku askotan legez, soilik ez da ia inoiz erabiltzen. Horren ordeaz *ainki*.

2.- *Ainká jokú*. Hanka-jokoa (“pies para qué os quiero”). Ihesi doanaren korrika saioa. Lasterka ihes egitea adierazten du. *Ederra ainkajoku eruban* (A zelako hanka-jokoa eraman zuen!). *Aettek atarau ainkajoku* (A zer nolako hanka-jokoa atera duen!).

3.- *Áinkak ebái*. Kontrolatu, laburretik oratu, soka motzean izan (“atar corto”, “cortar las alas”). *Semiai ezpatzazuz ainkak ebaitten, eunen baten emongotzu disguston bat* (Semea soka motzean ez baduzu lotzen, egunen batean nahigaberen bat emango dizu). *Neuk ebaikotzaz orrei ainkak* (Nik moztuko dizkiot horri hegoak / Nik kontrolatuko dut hori motzetik).

4.- *Ainkázbera*. Zerbait hankak beherantz direla egitea: hankaz behera (“con los pies hacia abajo”). Zer egin daiteke bada hankaz behera? Uretara salto, adibidez.

Uda garaian sarri erabiltzen genuen hitz hau. Izan ere altura batetik uretara bi eratara baizik ezin da salto egin, hankaz behera ala buruz behera. Jakina, altura dezente egon eta beste era batera

erortzen bazara zartada ederra hartu gabe ez zara libratuko. Beraz, gehienek hankaz behera egiten zuten salto, buruz behera minik hartu gabe egitea ez baitzen hain erraza; teknika behar zen. *Molla puntatik ainkazbera saltoka ibilli giñan* (Moila muturretik hankaz behera saltoka aritu ginen).

5.- *Ainkázgora*. Hankaz gora (“patas arriba”). *Kuartu ainkazgora laata junde* (Gela hankaz gora utzita joan da).

Hankak goian zituela (“con los pies hacia arriba”). Gure garaian, baziren bi anaia hankaz gora ibiltzen zirenak, hots, oinez ordeztu, eskuak zoruan zituztela. Oreka hori gordetzen zekiten eta nahi zutenean egiten zuten horrelako saioa. Hankak goian zituztela, bide luzea egiten zuten eskuen gainean ibiliz; ez egunero eta egun osoan, baina ikuskizun ederrik ematen zuten futbolzelaian, adibidez. Hori, “*Sereno Txikixe*” esaten ziotenaren semeek (“*Etxumari*”k eta bere anaia zaharragoak) egiten zuten.

6.- *Ainkí ausí*. Hanka hautsi (“romper la pierna”, “quebrarse la pierna”). Hankako hezur nagusiren bat hautsi. *Ainki austeko lekutan sarri ibilltten giñan, bañe, neuk eneban sekule ainkaik ausi. Suerti* (Hanka hausteko lekuetan maiz ibiltzen ginen, baina, nik ez nuen inoiz hanka hautsi. Suerteak).

Gaur egun, *ainki apurtu* (hanka puskatu) ere entzuten da, baina zaharragoek, *ausi* (hautsi).

7.- *Ainkí biurtu*. Hanka, oina, txorkatila bihurritu (“hacerse una torcedura, un esguince”). *Ainki biurtzi minberi ixaten da* (Txorkatila bihurritzea minbera izaten da). *Eskillaretan bera nixule jausi te ainki biurtu neban* (Eskaileretan behera nindoala erori eta hanka bihurritu nuen). Adituz laguntzailea nor-nori edo nor-nork eran. *Ainki biurtuazta* (Txorkatila bihurritu zait). *Ainki biurturot* (Hanka bihurritu dut).

8.- *Ainkí ipiñi*. Hanka jarri (“zancadillear”). Norbaiti hanka jarri estropezua eraginez lurrera eror dadin. *Ainki ipiñiztalako jausina* (Hanka jarri didalako erori naiz). *Orrek mutillorrek, parin gertaten danai ainki ipinteko jenixuauke* (Mutil horrek, parean gertatzen denari hanka jartzeko ohitura du).

9.- *Ainkí sartú*. Hanka sartu, hanka-sartzea egin (“meter la pata”). Behar ez den garaian edo lekuan lekuz kanpoko zerbait desegokia esatea nahiz egitea. Gaztelaniako esakeraren hitzez hitzeko itzulpena. *Ederto sarturau ainki* (Hanka-sartze galanta egin du). *Ainki sartuarren lotsatu-bez* (Hanka sartu arren, ez zen lotsatu).

10.- *Ainkí troká*. Txorkatila bihurritu (“torcedura de tobillo”, “esguince de tobillo”). *Gure umik ainki errez-errez trokaten dau* (Gure umeari aise bihurritzen zaio txorkatila). *Ainki troka arren enittan medikuana jun* (Txorkatila bihurritu zitzaidan arren ez nintzen sendagilearengana joan).

AINTXUXEN-BE

Hain zuzen ere (“precisamente”). *Aintxuxen-be on asi biziñan orretan?* (Hain zuzen ere orain hasi behar zenuen horretan?). *Aintxuxen-be gaur ixan bizan ori batzarroi?* (Hain zuzen ere gaur egin behar zen batzar hori?). *Antxuxen-be*, “i”rik gabeko ahoskera ere ematen da. *Antxuxen-be zeu jun biziñan ori biarroi ettea?* (Hain zuzen ere zuk joan behar zenuen lan hori egitera?).

ÁINTZAT ARTÚ

1.- Aintzat hartu (“tomar en consideración”, “tomar en cuenta”). *Esatzat nik esan binetzana, bañe, nire berbak eztottuz aintzát artu-be eiñ*. (Esan behar niona esan diot, baina, nire hitzak ez ditu aintzat hartu ere egin).

2.- *Aintzakotzat eukí*. Aintzakotzat eduki (“tomar en consideración”). *Arek beti oixeauke, bestiona aintzakotzat euki-bez* (Hark beti horixe du, besteona aintzakotzat hartu ere ez). *Arek beti, bera ta bera. Beste inor eztauke aintzakotzat* (Hark beti, bera eta bera. Beste inor ez dauka aintzakotzat).

ÁÍÑDDU

1.- Agindu, hitz eman (“prometer”). Batzuetan *agiñddu* ere entzungo dugu. *Bixar sinfalta etorrikorala aiñdduzta* (Bihar hutsik egin gabe etorriko dela hitz eman dit). *Diru agiñdduztan, bañe, ondioik eztozta emon* (Dirua agindu zidan, baina, oraindik ez dit eman).

Gure artean bada esaera bat, agintzea erraza baina, ematea zailagoa dela aditzera ematen duena: *Agiñddua bat emona bi, agiñdduaz konforme eon ari*. (Bata da agintzea, eta besta ematea).

2.- Agindu, agintea erabiliz ordenak eman menpekoek bete ditzaten (“mandar”, “ordenar”). *Amen etxin zeñek aintzen dau?* (Etxe honetan nork agintzen du?).

AÍÑE

1.- Hagina, hortza (“muela”, “diente”). *Agiñe* ere entzun daiteke. *Batzuk aiñ ederrak eukitten zittuen, eta beste batzuk ustelak* (Batzuek hagin eta hortz ederrak izaten zituzten, eta beste batzuek, berriz, ustelak). *Ordun aiñak konpondu ezin etten. Bizanin ata ta kittu* (Garai hartan hortzak ez ziren konpontzen; behar zenean atera eta kito).

Guretzat denak dira *aiñak*. *Aiñak, urten, jausi, eta aiñetako miñe sentiutakun ata. Garbittu tamañun. Eskobilli nun euan ba?* (Hortzak eta haginak egiten ziren, irten, erori, eta hagineko mina sentitzen zenean atera. Garbitu, pentsatu ere ez! Hortzak garbitzeko eskuila non zegoen ba?). Irratian entzuten genuen garai hartako hortzetako pasta bakarraren propaganda: “pasta dentrífica *Profiden*”. Ordea, guk uste genuen hori beste batzuentzat zela, eta ez guretzat. *Aiñak garbitzeko lelengoko eskobilli, Lazkanao jun giñanin erosizkun amak Jonei te bixoi bana; frallik emondako listan agertzezalako* (Hortzak garbitzeko lehen eskuila, Lazkaora joan ginenean erosi zigun amak Joni eta bioi bana; fraideek emandako zerrendan agertzen zelako).

“Gure aurrekuk, aiñako miñe eukenin, Napar Txikixana jutezin. Zerreruneko dendiran tokixan euan aren barbeixi: uli pika, bizarra kendu, eta aiñak ata. Anestesixe: korretan euazen gixonak. Diar gixonai, iru gixonen artin agarra ondo, eta aliketakiñ (“ondo esteriliza”) grak eta, aiñe kanpoa”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Gure aurrekoak, hagineko mina zutenean “*Napar Txikixe*” esaten zioten gizonarengana jotzen zuten. “*Zerreruneko dendi*” deituriko denda zegoen lekuan zuen bizartegia: ilea moztu, bizarra kendu eta haginak atera. Anestesia: inguruan zeuden gizonak. Gizonei hots egin, hiru gizonen artean heldu ondo, eta “ongi esterilizaturiko” aliketekin heldu eta hagina kanpora).

2.- *Áiñak erakutsi*. Hortzak erakutsi (“enseñar los dientes”). *Naiban guzti etten ebillen, da azkanin aiñak erakutzi birrixanetzazen* (Nahi zuen guztia egiten ari zen, eta azkenean hortzak erakutsi behar izan nizkion).

Indartsuago edo boteretsuago denak, normalean ez du *aiñak erakutsi* beharrik izaten, beraz, esapide hau ahulagoari edo makalagoari egotzen zaio. *Bera baño arra bete andixauai ederto erakutsitzazen aiñak*. (Bera baino arra bete handiagoari ederki erakutsi zizkion hortzak).

3.- *Aiñetaku emón*. Hortzetakoa eman, haginetakoa eman (“golpe en la quijada”). *Suspentsun euala aiñetaku emonetzan* (Oharkabea hortzetakoa eman nion). *Aiñetaku emon eta beangañea bota neban* (Haginetakoa eman eta lurrera bota nuen).

Horrelakorik edo antzeko egoerarik, gaur egun, kalean eta egunez, behintzat, gutxitan gertatzen da. Duela berrogei edo berrogeita hamar urte, aldiz, bai mutiko, gazte, nahiz helduen (gizonezkoen) artean ere horrelako egoerak maiz ematen ziren. Horregatik esan ere txitean-pitean egiten zen: *Ederra emotza aiñetaku* (A zelako hortzetakoa eman dion). Emakumeen artean ez zen horrelakorik gertatzen.

Orain, ordea, desioak edo norbaitek mereziko lukeena adierazteko baino ez da entzuten: *Orrei gustoa emongo netzake aiñetako eder bat* (Horri gustura emango nioke hortzetako on bat). Eman, ordea, behin ere ez.

ÁIRI

1.- Traza, itxura, antza, airea (“parecido”). *Orrek umiorrek attittan airi arturau* (Ume horrek aitonaren itxura hartu du). *Mirenei auman airi artutzat* (Mireni amonaren traza hartu diot). *Mirentxuko airi topateotzat orretxei mutillorrei* (“*Mirentxu*” familiako itxura hartzen diot mutil horri).

2.- Kantitate handia barik apur bat (“una pizca”). *Gatza* berbaren lagungarri erabiltzen dugu. *Antxobai gatz airi emon biakue, gexei eiñbaik* (Antxoei gatza, apur bat baizik ez zaie egin behar, gehiegi bota gabe). Gatza erakutsi baino ez.

AIROSO

Alai, jator, dotore, airoso (“airoso”, “elegante”, “alegre”). Izaeraz horrelakoa denagatik barik, bestelakoa izan eta, une edo egoera batean horrelakoa agertzen denagatik, harridura azalduz-edo, esaten da. *Ezta olaku, bañe, gaur airoso ikusirot* (Ez da horrelakoa, baina, gaur alai eta sinpatiko ikusi dut).

AIZTAORDI

Ahizpaordea (“hermanastra”). Emakumezko batentzat, haren amaren edo aitaren, baina ez bien, alaba. *Juanitak aiztaordi eban Isabel; ama batenazin, bañe, atte birenak* (Juanitak ahizpaordea zuen Isabel; ama batenak ziren baina, aita birenak).

Ahizpaordea aditzera emateko, Aulestin “*aiztaerdixe*” entzun izan dut.

AIZTÁTZAKU

Ahizpatzakoa (“hermana adoptiva”). Familia batean alabatzat hartzen den emakumezkoa, gainerako alabekiko. *Ori neskiói Nekanen aiztatzakure. Nekanen gurasuk artuben txiki-txikixe zala* (Neska hori Nekaneren ahizpatzakoa da. Nekaneren gurasoek hartu zuten umetan).

AIZTÍ

Ahizpa (“hermana respecto a otra hermana”). *Gexenetan áiztak euren artin ondo konpondu ixandi* (Gehienetan ahizpak beraien artean ongi konpondu izan dira).

AJENTI

Agentea (“ajente”). Francoren garai aurreko hauteskunde sasoian, alderdi politikoek jarrita boto bila (sarri diru truke) aritzen zen gizona. *Gure attak esatebanez, oneik ajentiok goorrak eta auskalaxak ixatezin; iruarren berba orduko dzipir-dzapart* (Gure aitak esaten zuenez, agente hauek gizon gogorrak eta borrokalariak izaten ziren; gauza hutsa behar izaten omen zuten borrokan hasteko). Gure aitak bi agente aipatzen zituen: *Osaba Beltxior, Klaita Eziñaberastun-de atte, Beltxior Egiguren, bizkaitarran (abertzalin) ajenti. Eta besti Jeolimo Santana, karlisti* (Osaba Meltxor; “*Klarita Eziñaberastu*”ren-eta, aita, Meltxor Egiguren, bizkaitarren, abertzaleen, agentea. Eta bestea Jeronimo Santana, karlista).

ÁJI

Ajea (“aje”). Parranda egin ondorengo gorputzaldi ahul eta deserosoa. *Parrandin bixamonin aji eukitti normala ixatezan, bañe ori ezan ixaten atxekixi biarrea ez juteko* (Parranda egunaren biharamunean ajea izatea normala zen, ordea, hori ez zen aitzakia izaten lanera ez joateko). *Zemat eta parranda andixaua, aji-be andixaua* (Zenbat eta parranda handiagoa egin, ajea ere handiagoa).

Garai batean astelehenetan baizik ez zen izaten ajea. Izan ere, festa eta gainontzeko jaiegunez aparte, parranda egiteko egun bakarra zegoen astean: igandea. Eta *atxur* galanta harrapatuta ere biharamunean, goizean goiz jaiki eta lanari lotu behar, aje galantaz. *Ederraauke aji*. (A zelako ajea duen). Oraingo gazteen parrandek eta ajeek ez dute zer ikusirik ordukoekin, orduak eta egunak aldatuta baitaibiltza. *Atzo ederra neukan aji* (Atzo aje galanta nuen).

AKABA

Bukatu, amaitu (“acabar”, “terminar”). *Biarrrak akabazuez?* (Lanak bukatu al dituzue?). *Orreik inddarrok akabaxuz ezkatuz asko geatzen-da* (Babarrun horiek buka itzazu ez zaizkizu asko geratzen eta).

Honen kide *amattu* (amaitu) asko erabiltzen da, baina *akaba* aditza ere bai. Gipuzkoako herrietan, aditz hau, hain gordin ez dut entzun izan. “Akabatu” (“akaatu”, “akatu”: hil, animaliei dagokienez batez ere) eta “akabera”, erro berekoak, entzunagoak dira Gipuzkoan. “Akatu” edo “akaatu”k erabilera zabala du. Zentzu horretan ondarrutarrok ez dugu erabiltzen.

AKABERI

Bukaera, akabera (“terminación”, “final”). *Dana ixan da politte, bañe, akaberi polittena* (Dena izan da polita, baina, bukaera politena). *Pelikuli asko gustaaazta, bañe akaberi ez* (Filma asko gustatu zait baina, bukaera ez). “Akabera” azkoitiarren ahotan entzun izan dut; beste lekuetan “bukaera”. Ondarroan *akaberi* eta *amaxeri*.

AKABO

1.- Akabo (“se acabó”). Etsipenak esanarazten duen hitza, esperantzarik eza adierazteko. Itxaropenik gabeko egoeran esaten da. *Akabo ontxe! Amendik ezka salbako* (Akabo orain! Hemendik ez gara bizirik aterako).

2.- *Akaboba*. Noski (“claro”, “claro que sí”, “cómo no!”). *Akaboba! Engo ezto-pa!* (Noski! Nola ez dut bada egingo!).

Hitzez hitz hartuz gero, badirudi etsipena eman behar duela aditzera. Ordea, hainbat esamoldek eta hitzek bezala, honako honek ere, ironiaz, erabat kontrakoa esan nahi du. Eta beti zentzu horretan erabiltzen da.

3.- *Akaboba*. Ezta pentsatu ere (“ni hablar”). *Danon bazkaxe zeuk paakozule? Akaboba!* (Zuk ordainduko duzula denon bazkaria? Ezta pentsatu ere).

AKARNE

Pongolan (nesken jolasa) erabiltzen zen hitza. Ardiaren hankako hezur nagusien jokoa eragiten zuen hezurrez (“astrágalo”) eta gomazko pilota batez jolasten zen (“juego de tabas”). Hitzak ezagutzen genituen; jolasa bera ez.

AKARREGI TOTÚ

Juan Jose Akarregiri deitzen zioten horrela. Izan ere, gu txikiak ginenean gizona zegoen, baina, sasoikoa, sendoa eta indartsua. Horregatik Aste Santu inguruko prozesioetan, kalean zehar Aita Eternoa (*Attaternu*) eramaten aritzen zen. Juan Josek bazituen hiru anaia: Juan, Bixente eta Agustin. Berarekin batera Aita Eternoa eramaten Agustin aritzen zen.

Bere familiak bazuen txalupa bat *Akarregi* zeritzana. Berdea zen, eta brankaren bi aldeetan, margo berdearen gainean zuriz margoturiko ilargia izaten zuen. *Akarrei motorra beti itargixaz* (*Akarregi* txalupa beti ilargiarekin).

Batzuetan *Akarregi* entzungo zenuen, baina, baita *Akarrei* ere; bietara.

AKASO

Agian (“quizás”, “tal vez”). *Euririk engo eterau-ba? Akaso bai*. (Euririk egingo ote du ba? Agian bai). *Akaso gaur etorrikora* (Agian gaur etorriko da).

Zalantza adierazko beste hitz batzuk baziren arren, tarteka berba hau ere entzuten zen, batez ere helduen artean. Hala ere azkeneko urteetan beste berba batek jan dio lekua: *iuai* (*iuai bai, iuai ez*).

AKATSA

1.- Hutsegitea, okerra, hutsa (“error”, “defecto”, “imperfección”, “fallo”). *Amen, akatsipaikoik ezta inor* (Hemen okerrik gabekorik ez dago inor). *Akatsak danok etteouz* (Hutsegiteak denok egiten ditugu).

2.- Akatsa, koska (“mella”). Aizkora, aizto, ezpata, sega nahiz beste horrelako tresna ebakitzailearen batek bere ahoan izan dezakeen koska edo etena. *Au axkoriau akatsez betetara. Oneaz ezileike egurrik txikittu* (Aizkora honekin ezin liteke egurrik txikitu, akatsez josita

baitago). *Egurrak txikitzen gebizela, axkoriaz arrixe jo ta geuk etten gentzazen akatsak* (Egurrak txikitzean, aizkoraz harria jo eta guk egiten genizkion akatsak aizkorari).

3.- Buruko koskak, akatsak, ilea mozterakoan egiten zizkigutenak (“muesca”). *Uli pikaten gendunin ikustengazkuzen buruko akatsak* (Ilea mozten genuenean ikusten zitzaizkigun buruko akatsak).

Garai bateko ile-moztaile batzuek, denek ez orduan ere, ilea moztera joaten ginen bakoitzean, ilean ikaragarritzko koskak, *akatsak*, uzten zizkiguten; abilezia faltagatik, noski. Ilea hazi ahala akatsak berdinduz zihoazen, baina, apur bat luzatu orduko, moztu egin behar ostera ere, ile luzerik ez baitzitekeen utz; hortaz, burua beti akatsez josita. Buruko akatsak, aldamenekoarenak, gustura ikusten ziren, burua hatzez seinalatuta: *Ederratakazuz akatsak* (Horiek dira akatsak dituzunak!) Hori mutikoen artean, izan ere neskak, ondo orrazturiko ile luze ederrez ikusten genituen.

Oraindik makina elektrikorik ez zegoenez moztaille guztiek egingo zituzten akatsak, baina norbere *kaskarra* (burua) Txurrukaren nahiz Justoren eskuetan laga, edo “*Kikirri*”ren eskuetan laga, alde handia zegoen. Lehen biak profesionalak ziren, eta hirugarrena berriz, denetarik egiten zuen gizona. “*Kikirri*”k diru gutxiago kenduko zuen eta gure amak (eta beste ama batzuek berdin), batzuetan, ez beti, “*Kikirri*” etxera ekarri eta hark hiru mutiloi, buruak garbi uzten zizkigun. Akatsak, hor konpon! *Baten diruaz, iruroi, natte akatsak eññ*. (Baten diruarekin hiru mutiloi, nahiz eta akatsak egin). Gainera “*Kikirri*”k min egiten zuen, moztu ordeztu ilea atera egiten baitzigun. Buruak akatsez josita, eta gu malko dariola, baina, amaren poltsa betexeago. Hori zen helburua!.

Txurrukak eta Justok, profesionalak izaki, ilea dotore mozten zuten akatsik egin gabe; gainera, beren ofizioari tokatzen zitzaion modura, “konbertsazioa” eman. Egunkariak irakurtzen zituzten eta, beti zeuden prest hemengo eta hango kontuak esateko. Bestalde, diplomatiko samarrak ere bazirenez, bazekiten zeini zer esan. “*Kikirri*” gajoak, berriz, nola emango zuen “konbertsazioa”? Ezin eman, gorra baitzen. Berak, esan egiten zuen, eta ozenki gainera, baina, besterenik ezin entzun. Hark, bakarriketak bai, baina elkarrizketarik ez.

Hiztegiek gaztelaniazko “peluquero” hitzaren itzulpentzat “ile-apaintzaile” dakarte, baina, nahiago izan dut ile-moztaile erabili. Orduan, helburua ez baitzen burua apaintzea, soiltzea, ilea moztea, baizik. “*Kikirri*”ri buruz ezin esango dugu ile-apaintzaile zenik.

Badakit herriko beste auzoetan bazirela beste ile-moztaile batzuk. Nik gure etxetik hurbilen genituen biak (Txurruka eta Justo) baizik ez ditut aipatu.

AKERRA

Familia batekoek duten izengoitia. Familia horretako bakarra *Akerraneku*, eta bat baino gehiago, *Akerranekuk*. Bakoitzari bere izenez ere deitzen zaio, ondoren *Akerra* erantsita: *Juan Akerra*, *Antia Akerra*, *Miren Akerra*. *Orreik umiok Akerranekuk ixangori* (Ume horiek “*Akerra*” familiakoak izango dira). *Orrek gixonorrek andri Akerraneku artuban* (Gizon horrek emaztea “*Akerra*” familiakoa hartu zuen).

Garai hartan guk ez genuen bestelako akerrik ezagutzen, inork ez baitzugen azaltzen ahuntza zer zen eta akerra zer. Akerra animalia zela bai, baina, ahuntzaren senarra zenik ez.

AKILLA

1.- Ondarroako parrokiaren pare-parean, erreka bestalde, Mutrikurako errepidearen maldaren goiko aldean dagoen baserriaren izena. Baserria kokaturik dagoen mendi alde horri ere *Akilla-mendi* deritzo.

Norbaiti, jo eta urrutira botako zuela esan behar zitzaionean, “*Jo ta Akilla arte botako zattut*” (Jo eta *Akillaraino* botako zaitut), esaten zitzaion. Edo, oso hurbil dagoen lekuren batera joan behar, eta zain dagoenaren ustez, joan-etorria egiten denbora luzeegia eman zuenean, “*Ze? Akilla arte juntazala?*” (*Akillaraino* joan al zara ba?).

Akilla, edonola ere urrutiko erreferentziazat hartu ohi zen, nahiz eta herritik hurbil zegoen. *Akillako puntatik etorrina, ta kantsata ena eongo-ba?* (Nola ez naiz bada nekatuta egongo, *Akillatik* oinez etorri naiz eta).

2.- *Akillako Antonio*. *Akilla* baserrian bizi zen mutil zaharra. *Kanttope* auzoko neska mutilontzat, berez Antonio ez zen hain ezaguna, baina bai entzuna bere izena. Kanean, igande arratsaldetan edo iluntzetan baizik ez genuen ikusten, eta sarri erdi mozkortuta. San Joan bezperan sua egiteko, mendi inguru hartara jotzen genuen *larreta* (lahar bila), eta horregatik, sasoi horretan behintzat (maiatzetik hasi eta San Joan bezpera arte) hura genuen gure etsai nagusia. Gu prest egoten ginen edozein arbola botatzeko, eta hura berriz, gure mugimenduak zaintzen, gutako norbait noiz harrapatuko. Arrisku horretaz jabetu arren, menditik egurra ekarri behar zen beste auzoetakoek baino su handiagoa egiteko.

Zubi Barri, Astilleru eta *Kanttopeko* neska-mutillen etsaia zen. Ipar Kalekoek edo Goiko Kalekoek agian Antonio ezagutu ere ez zuten egingo. Beste auzo batzuetakoek ere bazituzten beren “baserritar-etsaiak”. Gurea, *Akillako Antonio* zen.

ÁKO

Beste hura, zerako hura. Aspaldiko zerbaiti aipamena egin nahi denean, edo kideren bati zer edo zer gogorarazteko. *Laga neutzuzen ako liburuk irakurrizuz?* (Utzi nizekizun zerako liburu haiek irakurri al dituzu? *Ako andri bixire?* (Biok ezagutzen genuen aspaldiko andre hura bizi al da?).

AKOLITTU

1.- Akolitoa (“acólito”, “monaguillo”). Apaizaren laguntzailea, bai meza ematerakoan eta bai osterantzeko elizkizunetan. *Sasoi baten Ondarrun abare asko euazen, da akolittu-pe bai* (Garai batean Ondarroan apaiz asko ziren eta bai akolitoak ere). *Akolittu ixatik bere bentajatzuk eukazen* (Akolitoa izateak bazituen abantailatxoak).

Apaiz bakoitzak zuen bere akolito laguntzailea. Ni, Don Jesus San Miguelen akolitoa nintzen. Akolitoaren eguneroko egitekoa: akolilotzat zuen apaizari meza ematen lagundu. Meza ematen laguntzeak zer suposatzen zuen? Aldez aurretik aldarean apaizak beharko zituen gauza guztiak prestatu eta aldarera eraman: kandelak piztu, atrila eta meza-liburua (ez zen txiki-txikia izaten), “binajerak” (apaizak beharko zituen ardoa eta ura), “forma” (ostia). Sakristiatik aldareraino apaizari lagunduz, bere aurretik joan sotana gorria eta sobrepelliza jantzita. Akolitoak, zer behar zen eta gauza bakoitza non (sakristian) aurkitu jakin behar izaten zuen, eta garaiz ibili. Meza garaian, apaizaren zenbait otoitzi eman beharreko erantzunak, latinez, noski, buruz ondo ikasita eduki. Eta meza garaian zer noiz egin argi izan: liburua aldarearen alde batetik bestera noiz pasa (erditik pasatzean erreberentzia egiteaz ahaztu gabe), ardoa eta ura noiz eman, eta abar. Hori eguneroko mezari dagokionez.

Horretaz aparte, ordea, igandeetako meza nagusiak, bezperak, bederatzi hurrenak, bataioak, jaunartzeak, hileta-mezak, maiatzeko loreak, Aste Santuko elizkizunak eta abar. Aparteko elizkizun berezi horietan, akolitoek beren eginkizun jakinak izaten zituzten; horregatik ondo ikasita izan behar ofizioa.

Sarri askotan, akolitoaren betebeharra, bezperatik hasten zen. Gehienetan, eguneko meza bukatu orduko apaizak jakiten zuen hurrengo egunean ze ordutan eman behar zuen meza, eta une horretan jakinarazten zion akolitoari. Ordea, hori ez zen beti gertatzen. Goizez meza ematerakoan apaizak ez bazekien biharamunean ze ordutan zuen meza, akolitoa, gauez, etxera baino lehen apaizaren etxetik pasako zen biharamuneko meza-ordua jakitera. Nik horrelaxe egiten nuen, eta bai besteek ere.

Akolito izateak, apaizen artean, aldare inguruan eta gauza sakratuetatik hurbil ibiltzeak nolabaiteko protagonismoa ematen zuen. Herriko jende guztiaren aurrean aritu behar zenuen, eginkizunak errespetuz, zuzen, artez eta serio bete behar, inoren ahotan ibili nahi ez bazenuen. Kontuan izan, orduan, mezetara eta elizkizunetara herri osoa joaten zela, aldez aurretik kondenaturik zeuden herriko “gorri” bat edo beste izan ezik.

Argia Garridok, 2004ko urrian argitaratu zuen liburuak herriko eskolen historian zehar eman eta gertatu diren bitxikeria ugari dakartza. Zenbait testigantza, gertakari eta pasadizo gordin eta hunkigarri ere bai. Berba honen (*akolittu*) harira, Jesus Artetxek dio (297) *Anakaberaino* (Lekeitio bidean dagoen gunen bat) joaten zela egurretara etxean janaria egin ahal izateko, eta ezin izan zuela akolito izan oinetako egokirik ez zuelako. Testigantza garrantza eta zirraragarria. Hau irakurri ondoren hasi naiz pentsatzen, akolito ginenok janzten genuen sotana gorriak dena estaltzen zigula oinetakoak izan ezik. Horregatik, horiek txukunak izan behar. Guk ere ez dut uste oinetako dotoregirik izaten genuenik. Hala ere, gure amak izango zuen kontuan, nire oinetakoengatik juzgatuko zutela bera zenbait emakumek! Zegoenarekin, baina, ahaleginez, dotore! Pobre, baina, ohorerik galdu gabe.

Gure garaian akolito ginenok: *Dolos Txurreroneko Pedro Mari (jefi), Lapaiti, Lapaitin anaxi Esteban, Jose Ramón Arantzamendi Alkatineku, Jose Mari Etxebarria, ta neu*. Ez dakit besterik bazegoen. Lehenago akolito izandako batzuek gogoratzen naiz: “*Kalandixan bixi zinak, Lukas Goikoetxea, Kankilloi eta Luis Mari “Paandi”, Andoni (geure anaxi), eta Jose Luis Basterretxea*”. Hauen aurretik ere izango ziren beste batzuk.

Neska akolitorik ez zegoen. Garai hartan, gizonezkoak ziren nagusi, bai apaiz eta bai akolito. Aldare ingurura emakumeak jaunartzera eta aldare inguruak garbitzera baizik ez ziren arimaten. Orain (2006), oster, apaiza izan ezik, aldare inguruan (irakurketak burutzen, komunioa ematen, dirua biltzen...) dabiltzan gehienak emakumeak dira. Gauzak aldatu dira. Hala ere, uste baino gutxiago! Agintzen duena, nagusia, apaiza... gizonezkoa! Elizan, “Aita Santuak” ordez “Ama Santak” (andrazkoak) agintzen duenean esan ahal izango da gauzak aldatu direla. Bitartean ez.

2.- Eukalitu zuhaitza (“eucalipto”). *Akolittuk mendixan eotezin, de jun enbirrixatezan mendire ezpetak-eta etteko akolittuk ekartea* (Eukalitu zuhaitzak mendian egoten ziren eta mendira jo behar izaten zen hagak-eta, egiteko eukalitu zuhaitzak bota eta ekartzera).

Berba hau adiera honekin gure aurrekoek erabiltzen zuten. Guretzat, gazteagoentzat, *akolittu*, akolitoa izan da beti; zuhaitza inoiz ere ez

“Akolittuk, ezpetak eta xerkiuak etteko; batte erreñan kirtena-pe. Len-be asko euan Lekatxo birin, da ontxe-be baraz. Baforan gillak etteko-be ibilttezan. Motor txikixan gillak pieza batekuk ixatezin. Gero txalopa andixauantzat biku-pe ettezin. Astilleurako baserrittarrak ekarten zittuezen. Bañe ezpetak-eta xerkiuak-eta etteko geu juten giñan mendire. Sasoi baten Santoña juten giñan antxobi saltzea, ta Santoña ingurun euan aukera gexaua; aukera gexa ta arbola dotoriauak. Antxobatako denporan akorda, ta iual ekarten genduzen Santoñatik”.
(Basterretxea Irusta Jon).

(Eukalitu zuhaitzak hegaleztarako aparailuak egiteko erabiltzen ziren; eta bai salabardoaren kirtenak egiteko ere. Lekeitio bidean lehen ere asko zegoen, eta orain ere badaude. Txalupen gilak egiteko ere erabiltzen zen. Txalupa txikien gilak pieza batekoak izaten ziren. Txalupa handiagoentzat bi piezakoak. Ontziolarako baserritarrek ekartzen zituzten. Baina, hegaleztarako aparailuentzat behar genuenean gu joaten ginen mendira. Garai batean Santoñara joaten ginen antxoa saltzera, eta Santoña inguruan aukera handiagoa izaten zen; aukera handiagoa eta zuhaitz dotoreagoak. Antxoa sasoi, gogoratzen ginenean Santoñatik ere ekartzen genituen).

AKOMETIU

Proposatu, hitz eman (“proponer”, “exponer”). *Etxin diru dana batea, golpin, paatemotzat, prezixu baja engoztala akometiuzte* (Etxearen dirua dena batera osorik ordaintzen badiot, prezioa jaitsi egingo didala proposatu dit).

Gaztelaniako hiztegiak, beste esanahi batzuen artean, honela dio: “Acometer: solicitar, pretender algo de alguien, proponérselo, inducirle a ello”. Hauxe da hain zuzen, hitz hau erabiltzen duten ondarrutarrek ematen dioten adiera, hots, zerbait proposatzea; bai hitz ematea ere. *Lelengo etxi konpontzeko, eta gero paakotzala akometiutza* (Lehenik etxea konpontzeko eta gero ordainduko diola hitz eman dio).

AKORDA

Gogoratu, oroitu (“acordarse”, “recordar”). *Areaz asko akordatengaz* (Hartaz maiz gogoratzen gara). *Txikittako gauza askoaz ena akordaten bañe gauza batzukin bai* (Txikitako gauza asko ez ditut gogoan, baina, batzuk bai).

Bizkaiko beste leku batzuetan, *akordau* berbak, bururatu edo otu ere esan nahi du; baita esnatu ere. Esate baterako Aulestin, *Umi ezta akordau* (Umea ez da esnatu), esaten dute. Gure artean, zentzu bakarrean erabili izan da beti berba hau: oroitu, gogoratu. *Ixeaz ena akordaten* (Ezertaz ez naiz gogoratzen).

Honen sinonimo “*goun euki*” gure aurrekoek sarri erabiltzen zuten; guk ez oster. Ikus, *goun euki* (GOU, 6).

AKORDU

1.- Oroitzapena (“recuerdo”). *Akordatezaz uran zelan etortezan abare bat Osabandoniaz? San Iñazio eun baten itto zan Saturrango atxetan. Aetten akordu eukirot gaur* (Gogoratzen al zara udan nola etortzen zen osaba Andonirekin apaiz bat? San Inazio egun batez ito zen *Saturrarango* harkaitzetan. Haren oroitzapena izan dut gaur).

2.- *Akordoz*. Memorian gorderik dagoena; memoriaren lekukotasuna ematen du aditzera. *Ori geure akordoz gerta zan* (Geure memoria da gertaera horren lekuko. Gertaera horretaz gogoratzen gara).

Honen sinonimoa, *akordun*. *Geure akordun eiben ori zubixoi* (Gogoratzen gara noiz egin zuten zubi hori).

3.- *Akordun eukí*. Gogoan izan (“recordar”). *Akordun dakaz orrek esandako berbak, eta nun esan zittuzen-be bai* (Gogoan ditut horrek esandako hitzak, eta non esan zituen ere bai). *Akordun dakat zueneko bafora zelan ondua zan* (Gogoratzen naiz, zuen txalupa nola hondoratu zen).

AKOSTUNBRA

Ohitu (“acostumbrarse”) *Orreta akostunbrati ezta aiñ gatxe* (Horretara ohitzea ez da hain zaila). *Zeoze gauza barrixe ekarteotzuenin, asieran raro ettengatzu, bañe gero akostunbra etteza* (Zerbait berria ekartzen dizutenean, hasieran arraro egiten zaizu, baina, gero ohitu egiten zara).

AKULA BIRIARDI

Akularen antzera muturrean ezpata izaten duen arraina (“pez espada”, “emperador”). Ordea, tamainoz izurdearen antzekoa da; arrain handia.

AKULI

Akula (“pez aguja”). Arrain zorrotz, moko luzeduna. 70 cm inguruko gorputz luze eta mehea duen itsas arraina, guraize-itxurako barailak dituena. Ur azaletik gertu ibiltzen da taldean, kostatik hurbil. *Akuli berbi sarri entzuten gendun, bañe arrañe bera ikusi gittittan* (*Akuli* berba sarri entzuten genuen, ordea, arraina bera ikusi gutxitan).

Beste arrain batekin (*lantzoi*) parekatzen da, eta sarri bi horiek (*lantzoi te akuli*) ganorarik gabeko bikotetzat hartzen dira. Bera bakarrik izendatzean ere, arrain eskatzat jotzen da. Zerbaiti mesprezua egiterakoan esan ohi da. *Akulipaño estimaziñoi gitxiaauke orrek* (Akulak baino estimazio gutxiago du horrek). Batek, “*Lantzoi aluoi*” (*Lantzoi* alu hori), iraina botatzen badu, besteak, “*Batte zu akuli!*” (Zu, berriz, akula) emango dio berehala erantzuna. Ikus *lantzoi*.

Lantzoi deritzon arraina baino berdeagoa da, eta goroldio zapore apur bat izaten du.

AKULO

Neskek jolas batean (*pongolan*: “juego de tabas”) erabiltzen zuten berba. Ardiaren hankako hezur batek, lurrera botatzerakoan hartzen zuen posizio jakin bat adierazten zuen. Hezurrak

zolarra bota eta era desberdinetara geratzen ziren; zoruan hezurra segun eta nola geratzen zen, izen desberdina ematen zitzaion hezuraren posizioari: *akarne*, *akulo*, *apone* eta *azake*.

AKULU

Familia baten izengoitia. Familia hartakoak *Akulunekuk* ziren; abizenez Aranbarri. Familiako partaide bakoitzaren izenari, ondoren “*Akulu*” jarrita ere deitzen zieten: Felisa “*Akulu*”, Santa “*Akulu*”. Beste batzuk ere baziren (*Daria* “*Akulu*”), baina, nik aipatutako bi horiek ezagutzen nituen ondoen, Felisa gure auzoan bizi zelako; eta Santa, gure amaren osabaren (Jesus Basterretxea Azpiazu) emaztea zelako. *Akulunekuk* *danak andixak*. *Orduko etxe txikixetan kabi-be ez etteko morukuk* (“*Akulu*” familiakoak denak ziren handiak. Garai hartako etxe txikietan ozta-ozta kabitzeke modukoak).

ÁLA

1.- Ahala (“todo lo que se pueda”). Euskara batuan duen zentzu berean erabiltzen dugu erlazio hizki hau. *Amak brijiuala antxoba jan genduzen* (Amak frijitu ahala antxoa jan genituen). *Attak irabaziala guk gasta* (Aitak irabazi ahala guk gastatu).

2.- Sokari nahiz beste zernahiri norberegana tiratu jasotzeko edo biltzeko (“tirar de la cuerda hacia sí”, “halar”). *Etxea juteko ordurou te apaxu alabiou* (Etixeratzeko ordua dugu, eta aparailua jaso behar dugu). *Nik sokiai erri emongotzat, eta zuk ala* (Nik soka utzi egingo dut, eta zuk tira eginez, jaso). *Treñe alaten gebizela txingorra asiban* (Sarea jasotzen ari ginela kazkabarra hasi zuen).

“Halar: Tirar de un cabo, de una lona o de un remo en el acto de bogar; tirar hacia sí de una cosa”. Guk arraunarekiko ez dugu erabiltzen.

Soka, pita, aparailua, arraina, nahiz dirua jasotzea ematen du aditzera. Zerbait kobratu behar dugula aditzera emateko, alegia, dirua jaso, zozketaren bateko dirua edo lanaren ordaina, aditz hau baliatzen dugu: *diru ala*. *Diru erria biarrik eztakau; ongun alati tokateazku* (Dirua bota beharrik ez dugu; oraingoan jasotzea tokatzen zaigu).

ALÁ ABERATS

Aberatsak bezala, aberatsen modura (“como los/las ricos/as”). Izan gabe, aberatsen antzera zerbait egiten saiatzen denagatik esaten da. *Patxi ala aberats ebillen, sonrero ta guzti* (Patxi aberatsen antzera zebilen kapela jantzita).

ALÁ APOPILLO

Gure aitak (Antonio “*Saasta*”) antxoak prestatzeko era bati deitzen zion “*antxobak ala apopillo*” (Antxoak *apopillo* erara). Hona bere errezeta:

“*Antxobak garbittu ondo; buru te tripak kendu eta gatza emon. Kazulara lurrezkun, sutan ipiñi orixu te beakatza ondo txikittute. Beakatza gorritu baño lentxua perrejillan bixkat bota; eta segixan antxobak ipiñi kazularan. Euki sutan pill-pill. Enddakun jan, ardaun bixkateaz!*”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Antxoak ongi garbitu, burua eta tripak kendu eta gatza eman. Lurrezko kazuela batean, oliotan, txikitutako baratxuriak ipini sutan. Baratxuria gorritu baino apur bat lehenago perrexil-pitin bat bota, eta berehala antxoak ipini kazuelan. Eduki sutan *pil-pilean*. Egindakoan jan, ardoaz lagunduta).

ALABADO SEA DIOS

Argirik gabe egon ondoren argia etortzen zenean esaten zen. Esan gabe doa, orduan, gauzak ez zeudela orain bezala, eta argi indarraren matxurak sarri-sarri izaten zirela. Baina, ez ginen ez beldurtzen eta ez urduri jartzen. Beti zeuden kandela eta pospoloak eskura. Argia etorri eta bonbilla pizten zenean, gurekin zegoen pertsona helduak (ama edo izebaren bat) esaten zuen, “*Alabado sea Dios*”. Ez naiz gogoratzen gizonezkoen ahotan horrelakorik entzun izan nuenik.

ALÁ BAEZPAAN-BE

Badaezpada ere (“por si acaso”). *Ala* aurretik erantsi gabe ere erabiltzen da (*baezpaan-be*). Dena den, *ala* horrek ez dio esanahia aldarazten. *Ala baezpaan-be ordu baño len etorrina* (Badaezpada ere ordua baino lehen etorri naiz).

ALÁBANDERAKA

Hitz honen bitartez, batez ere mutilen artean burutzen ziren bi jolas mota adierazten ziren. Jolas hauek, bai bata eta bai bestea, neguan egiten ziren. Beti iluntzeko orduetan.

Eskuan zapia zintzilik zuen pertsona bat jartzen zen marra baten parean, eta pertsona horren alde banatan, distantzia jakin batera bi talde. Talde bakoitzeko kideen artean zenbakiak banatzen ziren (kide adina zenbaki). Zapidunak zenbaki bat ozenki esaten zuenean, bi taldetako zenbaki bera zuten jokalariaiapidunarengana jotzen zuten korrika, zapia hartu eta bakoitzak bere eremura eramateko, kontrarioak harrapatu gabe, noski: zapia hartu eta kontrarioak harrapatu gabe norbere eremura eramane, edo zapia hartu zuen kontrarioa harrapatu behar zen bere eremura sartu orduko. Honetan neskak ere inoiz aritzen ziren; baina, beti ere mutilak maizago.

Beste jolas bati ere ematen zitzaion izen hori. Jolas hau gogorragoa zen, kirtenagoa, egurra ematen baitzen *porra* batzuen bitartez. *Porra*, sokaz gogor lotutako zapiak (gehienetan muki zapiak) izaten ziren; herriko aguazilek eta gauzainek (*serenuk*) erabiltzen zuten porren antzekoa. Bi ekipo osatzen ziren, eta *aguazil* bat. Eremu zabal baten bi muturretan kokatzen ziren bi talde horiek. Eremuaren erdi-erdian, makila bat ezartzen zen tente. Ekipo baten helburua izaten zen, erdi-erdian zegoen makila hori jaso eta bere eremura eramatea, aguazilaren laguntzaz; eta beste taldearena, aldiz, helburu hori oztopatzea. Kontrarioari, porraz egurra ematen zitzaion bizkarrean (ez beste inon). Beti herriko musika plazan jolasten zen. Nik dakidanez, jolas honetan neskek ez zuten inoiz parte hartzen.

ALABAORDI

Alabaordea (“hijastra”). Senar-emazteetariko bataren alaba bestearekiko. *Antonion alaba zarrena*, *Miren*, *ezan Itziarren alabi*, *alabaordi baño*. *Aren ama*, *Juanita*, *illtzanin Antonio Itziarreez ezkondu zan* (Antonioren alaba zaharrena, Miren, ez zen Itziarren alaba, alabaordea baizik. Haren ama, Juanita, hil zenean Antonio Itziarrekin ezkondu zen).

ALABATZAKU

Alabatzakoa (“hija adoptiva”). *Gregori*, *ezan euran alabi*; *bañe*, *alabatzaku ixan arren*, *axeбен mattien* (Gregori ez zen beraien alaba; baina, alabatzakoa izan arren, hura zuten maiteen).

ALABI

Alaba (“hija”). *Antonion da Maria Luisan alaba nausixe bixar ezkontzen da* (Antonioren eta Maria Luisaren alaba zaharrena bihar ezkonduko da). *Amai ondo etorteakon alabi*, *etxeko biarrak etten launtzeko* (Amari ongi etortzen zitzaion alaba etxeko lanak egiten berari laguntzeko).

ALÁ ÉRREZ

Gauzak nola edo hala, ganorarik gabe, tentuz eta artez egiteari uko eginez, hala moduz, arreta handirik gabe burutzea: ondo ala gaizki, modurik azkar eta errazenean egin eta kito (“realizar las tareas sin mucho esmero”). Sarri, kontrakzioa eginez, *alerrez* entzungo dugu. *Biarrak ala errez eztiz enbir*, *artez baño* (Lanak ez dira modurik errazenean egin behar, txukun eta ondo baizik). *Ongun biarrak alerrez eizuez* (Oraingoan lanak azkar eta ganora handirik gabe egin dituzue).

ALÁ FÁMA

Borondaterik onenaz eta ilusiorik handienaz (“con toda la ilusión”). *Ala fama eitzet marmittaku, bañe, estimaziñoi andirik eztau euki* (Ilusiorik handienaz egin diet marmitakoa, baina, ez du estimazio handirik izan).

ALÁ FRÁNTSEZ

Ohea egiteko modua: gainetik eta itxura hutsa emanez (“a modo de los franceses/as”). Ohea taxuz egin barik, izara eta tapakia lisatuta, itxuratu eta kito. *Oie barrien-barri etteozu? Nik, ala frantsez eiñdde kittu* (Ohea behar den bezala egiten al duzu? Nik ez. Desegin gabe, maindire eta tapakiak lisatu eta kito).

Orokorrean, esan nahi du gauzak sakonetik ongi egin gabe itxura ematea aski dela. Adibidez, dutxatu eta ongi garbitu gabe, lehendik dituzun izerdi usainen gainetik usain gozoak eman eta segi aurrera. Gerra garaian Frantziara alde egin eta han neskame aritutako emakumeek esaten zuten frantsesek (emakumeek) horrela egiten zutela.

ALÁ GÁZTE

Gazteak bezala (“como los/las jóvenes”). Izan gabe, gazteen moduan zerbait egitea. Lokuzio honek testu inguru askotarako balio du. Gazteen moduan janzten denari nahiz beste zernahi egiten duenari esaten zaio. *Ala gazte ebillen nikixe kanpoa atata* (Gazteen antzera zebilen, nikia galtzetan sartu gabe, kanpotik zeramala).

ÁLAIK

1.- Modu hartara, era hartan (“de aquella forma”). *Alaik etteko eztozen iñok esan; eurak pentsa ta eurak eiñ* (Modu hartara egiteko inork ez zien esan; beraiek pentsatu eta beraiek egin).

2.- *Alaik ólaik*. Nola edo hala (“de algún modo”). Ongi ez. *Gauzak zelaituz ba?* (Gauzak nola doaz ba?). Erantzuna: *Alaik, olaik* (Oso ondo ez. Nola edo hala).

ALAJI

1.- Bitxia, apaingarria (“joya”, “alhaja”). *Alaji naiku junde an ezkontzan* (Ezkontza hartan bitxi ugari joan da). *Blaxire alajaz beteta junde Yimin ezkontza* (“Blaxire” bitxiz beteta joan da “Yimi”ren ezkontzara).

Zituenak, bat baino gehiago izaten zituen, horregatik pluralean (*alajak*) entzuten zen maizago. *Mariak alaja-pe alajak eukazen: kollarra, paparreku, belarritakuk, erloju te pultseri, danak urrezkuk* (A zelako bitxiak zituen Mariak: lepokoa, paparrekoa, belarritakoak, ordularia eta eskumuturrekoa, guztiak urrezkoak).

2.- Alproja (“pícaro/a”, “travieso/a”). *Begoñan semi alaji ederra eide!* (Begoñaren semea, alproja ederra omen da!).

ALAKO

1.- A zelako, hura zen hura (“menudo/a”). Harridura adierazteko erabiltzen dugu. *Alako ariñgaingaik!* (Hura zen hura korrikaldia!). *Atzo txalopa barrixe ekarriben. Alako txalopaik* (Atzo txalupa berria ekarri zuten. A zelako txalupa!).

2.- *Alako batén*. Halako batean, gutxien espero denean, derrepente (“de pronto”, “de improviso”). *Espeantza guztik galdute geunkazela, alako baten nun agertzen da itxosu beteko atun sardi* (Etsita geundela, halako batean, gutxien espero genuenean, non agertzen den ikaragarritzko hegaluze sarda).

Lokuzio hau batzuetan osatu egiten dugu: *alako baten ze kontu-te. Iñok ezebalakun ixe atrapa. Alako baten ze kontu-te, nun sartzen da Elu amar mille kilo antxobaz* (Bazirudien inork ez zuela ezer harrapatu. Halako batean, hara non sartzen den Elu txalupa hamar mila kilo antxoa harrapatuta).

3.- *Alako báten*. Azkenean, berandu (“por fin”). *Ordu bi beran zaiñ eonda gero...alako baten agertu zan* (Bere zain bi ordu egon ondoren, azkenean, agertu zen).

- 4.- *Alakoik*. Halakorik! (“semejante cosa”, “increible”). *Alakoik eztot sekule ikusi* (Halakorik ez dut inoiz ikusi). *Alakoik! Bakarrik iruren kontra jokatu, te irabazi* (Halakorik! Bakarrik hiruren aurka jokatu, eta irabazi).
- 5.- *Alakoxi*. Egingo nuke, uste dut, ematen du (“me parece”). Ustea eta itxaropena, biak batera adierazten ditu. *Dana jangorau alakoxi!* (Egingo nuke, dena jango duela).
- 6.- *Alaku*. Adjektiboaren (izenondoaren) ondoren haren esanahia azpimarratuz: *Iñuzente alaku* (Inuzente halakoa).

ALAMERI

Zuhaiztia (“alameda”). *Gixonak alameran eotezin kontuk esaten* (Gizonak zuhaiztian egoten ziren kontu kontari). *Geu-be arbola-arbolaka ero asto-astoka alameran sarri ibiltten giñan* (Guk ere jolasean maiz jarduten genuen zuhaiztian).

Jatorria: gaztelaniako “alameda”. Hona, “alameda” hitzaz zer dioen gaztelaniako hiztegiak. “Alameda: Sitio poblado de álamos. Por ext., paseo con árboles de cualquier clase”. “Alamo” mota bat baino gehiago dira, eta horien itzulpentzat, makal, zurzuri eta lertxun hitzak ematen dizkigute hiztegiek. Ondarroako *alameran*, ordea, ez dago ez makalik eta ez lertxunik, albo (“plátano común”) deritzen zuhaitzak baizik.

Orain (2005. urtea), ordea, Ondarroako zuhaiztia berritu egin dute, zoru berria ipini, lehengo zuhaitzak bota eta berriak sartu. Ez dakit ze motatakoak sartu dituzten. Lehen bezalakoak ez badira ere, leku horri ez dut uste herrian beste era batera deituko zaionik. Aurrerantzean *Alameri* (*Llameri*) izango ote?

Dena den, argitu beharra dago, guk hitz hau beti horrela erabili izan badugu ere, gure aurrekoek ez zutela inoiz horrela esaten. Haiek beti *llameri*. Oraindik ere, Ondarroan zaharrenen ahotan *llameri* entzun daiteke. *Ezatteze iñoa jun. Or dakazue llameri trankill ibiltteko* (Ez zaitezte inora joan. Hor duzue zuhaiztia lasai jolasteko). *Llameran eonga kontuk esaten* (Zuhaiztian egon gara kontu kontari).

Alameran (zuhaiztian), udazkenetik udazkenera, gu ohartzeke ateratzen zitzaizkien arbolei adarrak eta adarrei hostoak. Ordea, arbola haiek inaustea, urtero udazkenean ematen zen gertakari bitxia bihurtzen zen guretzat. Pare bat egunetan, inguru hartan mugimendu berezia sortzen zen, leku hura egun batetik bestera itxuraldatzen zen, eta moztutako adar haien artean, berebiziko makila zuzenak aurkitzen genituen ezpatak, geziak eta beste jolas batzuetarako tresnak egiteko.

ALÁ MIERDA

Haizea hartzera, pikutara, oiloak ferratzera (“a la mierda”). *Olakuk eitzuzela ta ondioik etxin artu etteozu? Bixalduxun ala mierda* (Horrelakoak egin dizkizula, eta oraindik ere etxean hartzen al duzu? Bidal ezazu pikutara). *Lelengotik ala mierda bixaldu te kittu* (Lehenengotik haizea hartzera bidali eta kito).

ALÁ MÚTILL

Mutilen erara (“como los chicos”, “al estilo de los chicos”). Noski, beti neskei dagokienez esaten da. *Edurnek ala mutil etten dau pelotan* (Edurnek mutilen erara egiten du pilotan). Aldiz, igerian egiteari zegokionez *ala mutill* esaten zenean, era edo estilo jakin bat ematen zen aditzera: “crol” era. *Neska batzuk ikasteben ala mutill igaxan etten. Bañe mutill guzti-pe ezeben ala mutill etten*. (Neska batzuek ikasten zuten krol erara igerian egiten. Baina, mutil guztiak ere ez zuten krol erara igerian egiten). *Igaxan ikasi txakurramoure ikastezan, gero ala neska eta atzanin ala mutill* (Igerian ikasi, txakurrak bezala egiten ikasten zen, ondoren bular erara, eta azkenean krol erara).

ÁLAN

Era hartara (“de aquella forma”). *A biarra nik eneban alan engo* (Lan hura nik ez nuen era hartara egingo).

ALANBRADURI

Alanbrezko hesia, alanbrada (“alambrada”). *Andixeik nai gendun pasa, bañe, ezin gendun, alanbraduri euan-da*. (Leku hartatik pasa nahi genuen, ordea, ezin pasa, alanbrezko hesia baitzegoen).

ÁLANDA-BE

Hala ere, halere (“a pesar de todo”). Beste era honetara ere entzun ohi da: *Alanda guzti-be*. Esanahi bera dute lokuzio biek; eta forma biak entzuten dira maiztasun handiz. *Alata-be* horien sinonimoa da. *Eziban, bañe, alata-be berak bakarrik enbir*. (Ezin zuen, baina, hala ere, berak bakarrik egin behar). *Gaur eueldi txarra eiñddau; alanda-be jente asko junde plaire* (Gaur eguraldi txarra egin du; hala ere, jende asko joan da hondartzara).

ALÁ NÉSKA

Nesken erara, nesken moduan (“como las chicas”). *Mikelek “ala neska” etten dau aringaingan* (Mikelek nesken erara egiten du korrika).

Igerian aritzeko moduari dagokionez, *igaxan “a la neska”* (igerian neskak bezala) egitea, besoak uretatik atera gabe, besoak eta hankak batera mugituz aritzea zen: gaztelaniaz “estilo braza”. Hori zergatik? Neska guztiek, edo gehienek modu horretara jarduten zutelako. Mutilok ere, ikasterakoan, txakurrak bezala eta “*a la neska*” egiten genuen, baina, astiro-astiro saiatzen ginen “krol” erara ikasten. *Igaxan ala neska eiñdde aparri-pe ezan ataten* (Igerian nesken erara eginez aparrik ere ez zen ateratzen).

ÁLANTTEIK

Hala, halaxe, era edo gisa hartara (“de aquella manera”). *Arek ezeban besteik ikusi eta alantteik zalakun* (Hark ez zuen besterik ikusi, eta uste zuen halaxe behar zuela izan).

Honek badu kide eta sinonimoa: *alanttenik*. *Neuri faltak artzen ibili zan a, bañe bera-pe alanttenik eiban* (Hura niri faltak hartzen aritu zen, baina, berak ere halaxe egin zuen).

ALÁ PUÑETA

Pikutara, haizea hartzera (“a la puñeta”). *Dule ala puñeta* (Doala haizea hartzera). *Niri olakoik engo baleuztake, ala puñeta bixalduko neuke* (Niri horrelakorik egingo balit pikutara bidaliko nuke).

ALARRIUAKO APAXU

Etengabe bota eta jaso erabili behar denerako aparailua. Hitzak berak esaten du: *ala ta erria* (jaso eta bota). *Alarriuako apaxu*, berdeletakoari deitzen zitzaion. Berdel gutxi zegoenean egiten zuten horrela (horrelako aparailuarekin) arrantzan. *Lena alarriuako apaxuaz ibilttezin berdeletan* (Antzina, *alarriuako* aparailua deiturikoaz jarduten zuten berdeletan). Mota horretako aparailuaz arrantzan egiteari *alarriuan* jardutea esaten zitzaion.

“Berdeletan alarriuan-be bai, alarriuako apaxuaz. Alarriuaku ixatezan eskuko apaxu baño luziaua, pita luziauaz; bi-iru metro luzin. Beune azittuaua ixatezan, da amuai puntan amarrata lana berdi. Lani ero arixe, berdi. Bota ureta ta ibilli enbizendun; ala ta erria ibilli bizendun. Berdela banaki euanin ettezan alarriuan, eta geittua euanin eskuko apaxuaz”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Berdeletan *alarriuan* deituriko eran ere bai, *alarriuako* aparailuaz. Aparailu mota hau izaten zen *eskuko apaxu* deiturikoa baino luzeagoa, pita luzeagoaz; bi edo hiru metrokoa luzean. Beruna handiagoa izaten zuen. Eta amuari, muturrean lana berdea lotzen zitzaion. Lana edo haria, berdea. Uretara bota eta erabili egin behar zenuen; etengabe jaso eta utzi erabili behar

zenuen. Era horretara arrantzan, berdel gutxi zegoenean egiten zen; eta gehiago zegoenean, *eskuko aparaxu* deiturikoaz).

ALASIN

1.- Pikean (“a cebo vivo”). Hegaluzearen arrantza egiteko modu zehatz bat. *Aspaldiko urtitan amen atunan arrantzi alasin gexa etten da kazan baño* (Aspaldiko urteetan, hemen hegaluzearen arrantza, *alasin* deituriko eran gehiago egiten da ehizean baino). *Lena ostea, Andramaxak arte danok kazan ibiltten giñan. Eta ortik aurrea asten giñan alasin* (Antzina, berriz, abuztuko Andre Mari festak bitartean denok “ehizean” deituriko arrantzan aritzen ginen. Eta hortik aurrera hasten ginen pikean). *Arañun, amendixeik bost orduko birin, ordu betin bosteun atun altsa genduzen alasin* (Herenegun, hemendik bost orduko bidean, ordu betean bostehun hegaluze jaso genituen pikean).

Hegaluze sarda handia aurkitzen denean *alasin*, pikean, egiten da arrantzan, hots, zazpi edo zortzi marinel bakoitza kanabera banarekin jarri eta karnata bizia (antxoa, sardina, berdel txikia, txitxarroa) amuan ipinita hegaluzeak jasotzen. Aparte, kakodunak izaten dira, arrain handia denean kanaberadunari jasotzen laguntzeko. Beste gizon batek jarduten du, haztegitik arrain bizia hartu eta atunari botatzen. Kanaberadun bakoitzak aldamenen kaxa txiki bana izaten du amuan karnatatzat ipini behar duen antxoa bizia handik hartzeko. Hegaluzea, jasotzen denean, egur lodi batez (*mataputxeti*) buruan jota hiltzen da. Lehen ere horrela egiten zen. Ikus, *mataputxeti*.

“Bañe kañaberiak asi giñan biberuk-eta etorri zinín. Ori ixango zan 1951-1952 bueltan. Ordurako frantsesak asitte euazen. Areik emozkun ori leziñoioi; arengandik ikasiendun. Aurreti-pe ettezan alasin, bañe, eskuko apaxuaz”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Baina, kanaberaz haztegiak-eta etorri zirenean hasi ginen. Hori izango zen 1951 edo 1952an gutxi gorabehera. Ordea, ordurako frantsesak hasita zeuden. Haiek eman ziguten lezio hori; haiengandik ikasi genuen. Aurretik ere egiten zen *alasin*, baina *eskuko apaxu* deiturikoaz).

“Beiñ Andramaxak pasatakun atuneta treñak eruten genduzen barrun. Ze, atuna-pe, ixurdin moure antxobi batu te ata etten dau gora. Enda azal-azalin antxobi bato-batun eukanin, “onillin dauke, onillin” esatezan. Treñe botateakon; etxari etten gendun. Klaro, motorran zaatiaz-da, atunak eskapa etteban. Ordun antxobi treñin batu te kostauere ekartezan, eta kubierta jasobaik eukitzezan antxe uretan antxobi. Ordun atunak urreatzen astezin. Erreñaz artzezan saretik antxoba bizixe amun ipintteko, eta eskuko apaxuaz ettezan arrantzan. Kañabera kiñ-dde asi baño len orretaik ibiltten giñan alasin”. (Badiola Urresti Joseba).

(Abuztuko Andre Mari festak igaro ondoren, hegaluzetara sarea eramaten genuen txalupan. Izan ere hegaluzeak ere, izurdeak bezala, antxoa bildu eta atera egiten du gora. Eta hegaluzeak antxoa azal-azalean bildu-bildu eginda zeukanean, “onillin dauke, onillin” esaten zen. Sarea bota eta antxoa harrapatzen genuen. Jakina, motor zaratarekin hegaluzeak ihes egiten zuen. Orduan antxoa sarean bildu eta txaluparen ondora, kostadura, ekartzen zen, eta txalupara jaso gabe eduki uretan sarean bilduta. Hegaluzeak hurbiltzen hasten ziren. Salabardoaz hartzen zen saretik antxoa bizia amuan ipintzeko, eta eskuko aparailuaz egiten zen arrantzan. Kanaberekin hasi baino lehen, horrela aritzen ginen pikean).

2.- Alaseko sari. Ikus, *sari*, 5.

3.- Alaseru. Hegaluzetan edo hegalaburretan *alasin* deituriko eran arrantza egiten zuen (duen) txalupa. *Alasin* arrantza egitea gustatzen zaion patroiatatik ere esaten da *alaseru*. Ikus, *alasin*.

“Bienvenidak, Pito famosuk-eta, zimarroiaz zelako matantzak! San Inazio egunearte ezan juten a alasea atuneta. Batzuk jutezin ezpetakiñ-dde. A beti alasea. Zimarroitán ibilltzezan San Inazio egunearte. Zimarroi asko ekarteban arek. Bienvenida, alaseru. Ezpetik beixan aurrin ezeban nai ikusi arek. Apaxo bati-pe. Arek beixaz: barbala-ero, saltu-ero, sardi ero... Atune ero zimarro topa ta kañaberiak garbixin”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Bienvenida* itsasontziak, “*Pito*” sonatuak, a zelako hegalabur pila harrapatzen zuen! San Inazio eguna bitartean hura ez zen hegaluzetara (*alasea*) joaten. Batzuk ezpeletak hartu eta *ehizera* (hegaluzetara) joaten ziren. Hura beti *alasea*. Hegalaburretan aritzen zen San Inazio egunera arte. Hegalabur pila ekartzen zuen hark. *Bienvenida alaseru*. Ezpeletik ez zuen hark ikusi nahi begien aurrean. Beste aparailurik ere ez. Hura begiz gidatzen zen arrantzarako: *barbala*, edo koska edo sarda. Hegaluzea edo hegalaburra aurkitu eta kanaberaz, garbian).

ALATIN

Ur azalean plantxan (“a la plancha”). Ur azalean hankak eta besoak zabal-zabal gora begira, zirkinik egin gabe. *Bare-bare euan da alatin eonittan*. (Oso bare zegoen eta, plantxan, ur azalean egon nintzen geldirik).

ALBAETAKO ATÍ

Frontoiaren goiko aldean dagoen korridoretik elizara sartzeko ate txikia, aldameneko atea (“la puerta de la parroquia que está ubicada en la parte del frontón”). *Zeu-be elixan eongo ziñan, bañe, ni albaetako atetik sartu nittan da ez zenduaz en ikusi* (Zu ere elizan egongo zinen, baina, ni aldameneko atetik sartu nintzen eta ez zintudan ikusi).

Ondarroako parrokiak, nire oroimenean, behinik behin, bi sarrera baizik ez zituen: bata sarrera nagusia, elizpetik sartzeko; bestea, frontoiaren goiko aldean dagoen korridoretik (*korretatik*) sartzeko. Bigarren hau, ate txikia da oso, eta korurako eskaileren parera jotzen du eliza barruan. Lehenago ba omen zuen hirugarren ate bat, *korreta zarrea* (korridore zaharrera) ematen zuena. Oraintsu ireki dute berriro ate hori.

Augustin Zubikaraik honen antzeko berba dakar. “Albateta: parrokian, alboko atea. *Albatetatik sartu*, nai ta ate bakarra egon. Albatetako atea zabaldu: puerta de un lado de la parroquia” (EUSKARA XXVI. 1981: “R. Mª Azkueri jarraitzen”).

ALBÁITT

Ahal den, ahalik eta (“tan ... como”). Superlatiboekin (*ariñen, onduen*) erabiltzen da. *Biarrak albaitt ariñen amattu te etxea jungoa* (Lanak ahalik eta azkarren bukatu eta etxera joango gara). *Biarrak albaitt onduen eiñ!* (Lanak ahalik eta hobekien egin).

ALBAKO ARRAÑE

Goizean goiz, egunsentian, eguna zabaltzean harrapatzen den arraina (“pescado que se pesca al alba”). *Arrantzalik albako arrañe asko apreixateben, da konpradori-pe bai* (Arrantzaleek, alban, egunsentian, harrapatutako arraina asko estimatzen zuten, eta bai erosleek ere).

“Albako arrañe: eune eiñeran atrapatezan arrañe. Sardiñatan-da iual gau guztin ibilli tte arrañi-pe, eta alban atrapa. Albako arrañattik esateakon konpradoriai: “albako arrañera au e!”. Arraiñ fresku zala nai zan esan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Egunsentiko arraina: eguna zabaltzean harrapatzen zen arraina. Sardinatan, batzuetan, gau osoan, hara eta hona ibili eta alerik ere ez, eta egunsentian harrapatu. Egunsentian harrapatutakoagatik esaten zitzaion erosleari: hau egunsentiko arraina da gero! Arrain freskoa zela esan nahi zitzaion).

“Domingo Koasteñeaz asi nittan ni batelin, de albako arrañea juti gustateakon. Goxin goxa juten giñan. Berantzako ori momentuoi ixatezan erreztasun gexauaku-ero... arrañe batutxua eotezala-ero... Goxeko boestako mollan. Galtzuanpea, Irabaltza-ero Ondarru kabra-ero. Zurdakiñ, zurdakiñ... eskuzurdak. Goxin albasuman, orraxe arrire... amaike-amabi brazatan etten gendun arrantzan, txibittan. Gero, zabalea, otamar brazata-ero urteten gendun”. (Badiola Urresti Joseba).

(Domingo “Koasteiñ” esaten ziotenarekin hasi nintzen itsasora joaten, batelean; eta egunsentiko arraina harrapatzea joatea gustatzen zitzaion. Goizean goiz irteten ginen. Beretzat une hori

erraztasun gehiagokoa-edo izaten zen... arraina bilduago egoten zen susmoa-edo izaten zuen. Goizeko bostetarako moilan. *Galtzuanpera*, *Irabaltzara*-edo Ondarroa parera. Zurdaz eginiko aparailua erabiltzen genuen. Goizean, egunsenti usainean, kosta bazter-bazterrera; hamaika edo hamabi brazatan aritzen ginen arrantzan, txipiroitan. Eguna aurrera joan ahala, zabalera, hogeita hamar brazatara-edo irteten ginen).

ALBAKORA

Atun zuria (“albacora”, “listado”). *Albakora zimarroittan atrapatezan* (Atun zuria, hegalaburretan harrapatzen zen).

Hegalaburraren antzeko arraina. Ordea, *albakorak*, hegalaburrak ez bezala sabel inguruan kolore berde horixka izaten du. Hegalaburretan harrapatzen zen. Hemen baino gehiago Kanaria aldean.

“Au zimarroire, bañe eukitten dau bixkat berdixki. Zimarroi moruko kolori, bañe, tripantzir eukitten dau kolore berde orixki. Formi zimarroin bardiñe. Amen baño gexa Kanariasen ibiltten giñanin atrapatzen gendun. Tamaño ederreku-pai ixatendi, bañe andi-andirik, berreun kilokoik-eta ezan atrapatzen. Amar kilo bueltakuk ixatezin. Aragixe, jateko, ederra. Bañe arraño bera, zimarroi baño makaltxua ixaten da; ezta aña bizixe ixaten. Kañabera-da atrapateko-ta errezaa”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hau hegalaburra dela esango genuke, baina, izaten du apur bat kolore berdexka. Hegalaburraren antzeko kolorea, baina, tripa inguruan izaten du kolore berde horixka. Formari dagokionez, hegalaburraren berdina. Hemen baino gehiago Kanarietan ibiltzen ginenean harrapatzen genuen. Tamaina ederrekoak izaten dira, baina handi-andirik, berrehun kilokorik-eta ez zen harrapatzen. Hamar kilo ingurukoak izaten ziren. Jateko oso haragi gozoa. Ordea, hegalaburra baino ahulagoa izaten da; ez da hain bizia eta indartsua. Kanaberaz harrapatu eta jasotzeko, adibidez, errazagoa).

ALBAKU

Albakoa, egunsentian jotzen zen kanpaia (“toque de campanas del alba”). Goizeko seietan jotako bederatzi kanpai-hotsek osatzen zuten *albaku*. *Albakuk jorau? Zuk ezendun entzungo bañe, onezkio jokoban* (Albakoak jo al du? Zuk ez zenuen entzungo, baina, honezkero joko zuen).

ALBÁ PÚNTI

Egunsentiaren aurretik sumatzen den lehen argitasuna.

“Alba punti ixaten da euzkixe baño lenauako argittasune; euzkixak urten baño lenaua. Gaba kentzen daben lelengoko argittasune”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Alba punti* izaten da eguzkia baino lehenagoko argitasuna; eguzkiak irten aurretik. Gaua ezabatzen duen lehen argitasuna).

ÁLBER

Alber. Pilota partidetakoa (eskuz, zestaz nahiz palaz) lexiko osatzen zuen berba honek. Partidua bukatzeko tanto bat falta zela adierazten zuen. Hamabi tantora bazen, *amaike alber* (hamaika alber), eta hogeita bira bazen, *otabat alber* (hogeita bat alber).

ALBÍ

1.- Alba, egunsentia, albako kanpaiak jotzen duen unea (“el alba”, “el amanecer”). *Gixonak! Jun gattin etxea albi ekarrikorau-te* (Mutilak! Joan gaitezen etxera alba ekarriko du eta).

2.- *Álban*. Alban (“al alba”). Egunsentian, goizean goiz. *Alban ezin lorik eñdde altsata ibilli-na* (Egunsentian, lorik egin ezinik, jaikita ibili naiz). *Batzuk sentiuttuaz nik alban ettea juten* (Batzuk sentitu ditut nik alban etxera joaten).

3.- *Albárutz*.

4.- *Albásuman*. Goiz alba sumatzen den unean, egunsentia baino apur bat lehentxeago (“antes del amanecer”). *Albasuman bazterrin, arrixin atrapatezan txibixe* (Egunsentia baino apur bat lehenago bazterrean, kostatik hurbil, harrapatzen zen txipiroia).

ALBISTI

Berria, albistea, notizia (“noticia”). *Albiste txarrak arturouz* (Berri txarrak jaso ditugu). *Albiste txarrak asko ixatendiz eta onak gitxi* (Albiste txarrak ugari izaten dira, eta onak urri).

Anjel Lertxundik (35) *albiriste* hitza aztertzen du, eta bide batez *albiste* ere bai. Berba hauei buruz honela dio: “Euskaldun peto-pettoa dirudien hitz hori (*albiste: albiriste*) arabieratik dator (*al-bisara*: berri ona, eta berri ona dakarrenari ematen zaion eskupekoa). Euskaldunok bereizten jarraitzen dugu arabierazko bi adiera horiek, berriari *albiste*, eta berriaren sariari *albiriste-saria* deiturik”.

ALBITRU

Epailea (“árbitro”). *Gaur Aurrerak galdu eiñddau, bañe, ezta albitruattik ixan, txarto jokaturabelako baño* (Gaur, Aurrera futbol-taldeak partida galdu du, baina, ez da epailearen erruagatik izan, gaizki jokatu dutelako baizik). *Partidu amatturanin albitru ureta botarabe, bañe, igaxan baekixen da ezta itto* (Futbol partida bukatu denean epailea uretara bota dute, baina, igerian bazekien eta ez da ito).

Guk berba honekin futboleko epailea baizik ez genuen adierazten. Pilota partida ofizialak ere izaten ziren, epaile eta guzti, ordea hauei *jueza* deitzen zitzairen.

ALBOAKÁRGI

Alde batera okertuta (“escorado/a”). *Txalopik alboa kargi baauke, zeozeattik ixaten da* (Txalupa alde batera okertuta baldin badago, zerbaitengatik izaten da). *Ori txalopioi alboa kargiaz dator* (Txalupa hori alde batera okertuta dator).

Txalupei inoiz gertatzen zitzairen, barruan zeramaten kargak alde batera egin eta okertuta geratu; baita pertsonen ere, neurritz kanpo edan, eta zuzen joan ezinik dabiltzanean. Horrelakoetarako ere lokuzio hau erabiltzen dugu. *Patxi alboa kargiaz ixun etxerutz* (Patxi mozkorrenaren poderioz okertuta zihoan etxerantz).

ALBÓ-ALBOKA

Albo batetik bestera, balantzaka, zuzen joan ezinik, mozkortuta (“dando tumbos”, “dando bandazos”). *Beko Pedro ikusiroi albo-alboka* (Beheko Pedro ikusi dut mozkortuta, balantzaka). *Albo-alboka etorren da neuk lagundutzat* (Balantzaka zetorren eta nik lagundu diot).

ALBOKETA

Zeharka (“de costado”). *Eztatt ze pasateakon, bañe, nik ikusi nebanin alboketa ixun* (Ez dakit zer gertatzen zitzaion, baina, nik ikusi nuenean zeharka zihoan).

ALBOKU

Albokoa, aldamenekoa (“vecino/a de al lado”). *Albokukiñ ondo konpontzi oba asarre eoti baño* (Albokoeekin haserre egotea baino hobe ongi konpontzea).

Etxean, anai-arrebak elkarrekin istiluka edo zalapartaka hasitakoan, amak aldamenekoak aipatzen zituen gu isilarazteko: “*Albokuk ze esanbir dabe?*” (Aldamenekoek zer esan behar dute?). Aldamenekoek inoiz ez zuten ezer esaten, guk baino sarriago erabiltzen baitzituzten istiluak beraien artean.

ALBÚ

1.- Alboa, aldamera, alderdia (“lado”, “costado”). *Ezkerreko albu eukirot paetan kontra, eta antxe zikiñduko nittan* (Ezkerreko alderdia eduki dut hormaren kontra, eta hantxe zikinduko nintzen).

2.- *Alboa eiñ*. Alboa egin, baztertu, alderatu, alboratu (“retirarse a un lado”). *Bixkat alboa eiñ ezpaleu joteneban* (Apu bat baztertu ez balitz, joko nuen). *Abixaran etorren antomobille*. *Alboa eiñ ezpaneu ilgo nittun* (Abiadura handian zetorren autoa. Baztertu izan ez banintz jota hilko ninduen).

3.- *Albó-albún*. Albo-alboan, oso hurbil, ondo-ondoan (“muy al lado”). *Albo-albun eukirot* (Aldamenean, gertu-gertu, eduki dut).

4.- *Albókaldea*. Alboko aldera, aldamerera (“al lado”). *Etorriazta albokaldea ta pare bat ordun zirkiñik eztau eiñ* (Aldamerera etorri zait, eta pare bat orduan ez da mugitu).

5.- *Albókaldetik*. Alboko aldetik, aldamenetik. *Esateneban guztiai, baietz etteotzan buruaz albokaldetik* (Esaten nuen guztiari baietz egiten zion buruaz aldamenetik). *Albokaldetik pasara jamoni-pe eiñbaik* (Aldamenetik pasa da jaramonik egin gabe).

6.- *Albókaldin*. Aldamenean, alboan (“al lado”). *Au ume aluau eun guztin dakat albokaldin* (Ume alu hau egun osoan dut aldamenean).

7.- *Albún*. Aldamenean (“al lado”). *Rosario neure albun eon da elixan* (Rosario nire aldameren egonda elizan).

Onerako nahiz txarrerako aldameren bizi zirenak kontuan hartzekoak izaten ziren, nahitaez harremana izaten baitzen. *Frantziskita bixi zan gure albun* (Frantziskita bizi zen gure aldameren).

ALDABATEA

1.- Batera, une berean, momentu berean (“a la vez”). *Aldabatea agerturiz bixak* (Une berean, batera, azaldu dira biak).

2.- Behintzat, behinik behin (“al menos”). *Neuk aldabatea, eneuke olakoik engo* (Neuk, behintzat, ez nuke horrelakorik egingo).

AL DABENAK AL DABENA

Bakoitzak ahal duena (“sálvese quien pueda”). *Estuordun ze etten da ba? Al dabenak al dabena* (Larri aldiaren zer egiten da ba? Bakoitzak ahal duena).

Esamolde hau egoera larrietan erabiltzen da. *Lapurretan zabizela jaui etortemara ... al dabenak al dabena* (Lapurretan ari zaretela jabea agertzen bada... bakoitzak ahal duena egiten du).

Gerra denboran, Juan Mirena (astoarekin paketeak banatzen aritzen zena) batailoi batean gertatu zen beste batzuekin batera. Aurkariak aurreraka zetozen gogor eta eurak atzeraka estu eta larri. Kapitainak, zereginik ez zutela ikusi zuenean honela esan zuen: “sálvese quien pueda”. Aldamenekoak ez zuen ulertu eta Juan Mirenari galdetu zion: *Ze esan dau?* Eta Juan Mirenak: *Al dabenak al dabena*. Berehala ulertu omen zuen.

ALDABENIK

Indar guztiz, ahalik eta gogorren (“con todas las fuerzas”, “con todo lo que pueda”). Segun eta aditzeko zein pertsonaz ari garen, forma aldatu egiten da; pertsona “zu” balitz, *aldozunik* erabiliko litzateke. *Pelotiai aldozunik emonbitzazu* (Pilota ahalik eta gogorren jo behar duzu). Singularreko hirugarren pertsonaz ari bagara, *al dabenik*. *Aldabenik emotza arpexan* (Indar guztiz eman dio aurpegian).

ALDABI

Aldaba (“aldaba”). *Iru bidar jotzet aldabi, bañe, eztabe erantzun* (Hiru aldiz jo diet aldaba, baina, ez dute erantzun). *Aldaba otsik ezan ordun asko entzuten, aldabaik ez euan-da* (Garai hartan ez zen aldaba hotsik asko entzuten, aldabarik ez baitzegoen).

Atearen goiko aldean itsatsita egoten zen burdinazko nahiz brontzezko pieza, etxera deitu ahal izateko jartzen zena. Orain aldaba gutxi ikusten dira ateetan, eta orduan (gure garaian: 1950

inguruan) ere bai. Aldaba izateak edo ez izateak, guri behintzat, argi eta garbi adierazten zigun, aberatsak eta pobreak nortzuk ziren: aldabadun atekoak aberatsak. Beste guztiok pobreak. Aldaba, etxe oneko kontua zen. Nasa Kanean *Mirentxuko etxebarrun* (orduan General Mola kaleko 13. ataria), aldaba zuen ate bakarra Juli “*Errepuerto*”ren etxea zen. *An etxin aldabi euken* (Etxe hartan aldaba zuten). Aldabadun ateak non izango ziren? Abadeen, medikuen eta herriko aberatsen etxeetan. Gu, adibidez, sokatik txirrinera (tinbrera) pasa ginen zuzenean, aldabarik inoiz ezagutu gabe; ezagutu bai, baina, ez gurean, beste etxe batzuetan baizik.

ALDALA

Ahal delarik, ahal bada, ahal den neurrian (“de ser posible”, “a poder ser”). *Aldala, premiñan danai lagundu enbiako* (Ahal den neurrian, premia duenari lagundu egin behar zaio).

ALDANIK OBETUEN

Ahal den ondoen (“de la mejor manera posible”). *Aldanik eta obetuen ettea bentzat, natte gero ondo-ondo ez urten* (Ahal den ondoen egiteko ahaleginean jardun behinik behin, nahiz eta gero ondo ez atera).

Batzuetan, zentzua batere aldatu gabe, beste hau erabiltzen da: *aldanik eta obetuen*. Bi esamolde hauek, bata nahiz bestea erabiltzen dira. *Gauzak aldanik eta obetuen enbirdiz* (Gauzak ahal den ondoen egin behar dira).

ALDARI

1.- Itsasoan, arrantza toki batetik bestera, kala batetik bestera, arrain bila egiten den toki aldaketa (“cambio de cala en la mar”). *Emen ezta arrańnik, eta aldari enbiou* (Hemen ez dago arrainik eta lekuz aldatu behar dugu).

2.- *Aldaraka*. Itsasoan arrain bila, alde batetik bestera, eten gabe lekuz aldatzen jardun (“cambiando de cala”). *Gau guztin ibilliga aldaraka, bańe, arrańai usańi-pe eztotzau artu* (Gau osoan ibili gara alde batetik bestera, baina, arrainik ez dugu usaindu ere egin).

3.- *Aldaran*. Itsasoan, arrantza-lekuz (kala) aldatzeko abiatu. Hitz honek *jun* (joan) aditza izan ohi du lagun. *Aldaran gixuzela, antxoba blankuri ikusi gendun* (Lekuz aldatu nahiz gindoazela antxoa sarda ikusi genuen).

ALDATU

Aldatu, soineko arropari dagokionez (“mudar” “cambiar de ropa”). *Izerdittutakun lelengotik aldatzi ixaten da onena* (Izerditutakoan lehenbailehen aldatzea izaten da onena). *On umik, zikinddutakun, segixan aldatzeottuez*. (Gaur egun umeak, zikintzen direnean berehala aldatzen dituzte).

Egoera arruntetan, gaztelaniako “cambiar” esateko, *kanbixa* erabiltzen da. Ordea testuinguru jakin batean, beti edo gehienetan erabiltzen da *aldatu*: *umi aldatu*, hots, umea garbitu eta arropaz aldatu, umeari barruko arropa garbiak jantzi. *Umi gabaz nearrez esnatu zan, bańe, aldatu gendunin segixan loak artuban* (Umea, gaez, negarrez esnatu zen, baina, aldatu genuenean, berehala hartu zuen loak).

Egoera arruntagoetan ere entzun daiteke; adibidez *oie aldatu* (oheko izarak aldatu), edo zikindu nahiz busti den norbait aldatu (soinekoz aldatu, alegia).

ALDATZA

1.- Aldapa (“cuesta”). *Elixatik kanposanture aldatz goorrara* (Elizatik kanposantura aldapa latza dago). *Gaztik aldatzak arin pasateottuz* (Gazteak aldapak azkar igarotzen ditu).

Elizara joateko, Goiko Kanean bizi zirenak izan ezik, beste herritar guztiok *aldatza* (aldapa) igo behar; kanposantura joateko, berriz, denok. *Iperkalin bixi zinak elixa juteko ezeben aldatz andirik pasabir, bańe, bai San Ińazio kalin bixizinak* (Ipar Kanean bizi zirenek elizara joateko ez zuten aldapa gogorrik igaro beharrik, baina, San Inazio kalekoek bai).

2.- *Aldazberi*. Pendiz edo aldapa behera (“pendiente descendente”). *Zeozelaik alla giñan gora, bañe, gero aldazberi euan demasa* (Nola edo hala heldu ginen gora, baina, gero ikaragarritzko pendiza zegoen beherantz).

3.- *Aldazgori*. Aldapa gora (“pendiente ascendente”). *Aldazberan ederto jutenga, bañe, aldazgori datorrenin ixtatendiz kontuk* (Aldapa behera ederki joaten gara, baina, aldapa gora datorrenean izaten dira kontuak).

Aldatza hitzak soilik ere hori bera esan nahi duen arren, *aldazgori* hitzak, aldapak berez duen zailtasuna areagotu nahiko lukeela esango nuke. Horregatik, metafora gisara, bizitzako egoera zailak adierazi nahi direnean *aldazgori* erabiltzen dugu, eta ez *aldatza*. *Ama ontzu ilgako, ta amabaik, aldazgora andixe engoako Arantzai* (Ama oraintsu hil zaio, eta amarik gabe bizitzea oso zail egingo zaio Arantxari).

ÁLDE

1.- Alde (“a favor”). Antonimoa: *kontra*. *Nik beti zeure alde engot berba* (Nik beti zure alde hitz egingo dut). *Nire alde zeoze esateko baakazu ontxe esan* (Nire alde zerbait esateko baldin baduzu oraintxe esan).

Lehia denean, nahiz tartean aposturen bat dagoenean agertuko zaigu. *Berrotamar euro jokaturkotzut Olaizolan alde* (Berrogeita hamar euro jokaturko dizkizut Olaizolaren alde). Zentzu berean, norbait kausa baten alde ari denean. *Okerreta ero zuzeneta, orreik, euron ustez, Euskal Errixan aldeabiz* (Oker ala zuzen, horiek, euron ustez, Euskal Herriaren alde dihardute).

2.- Alde, ospa (“fuera”, “largo”). Agindu legez baino gehiago aholku legez. Beti ere, agirian nahiz ezkutuan (gehienetan elipsiaz) *egin* aditzari lotuta. *Alde txo-txo ariñaiñ, bestelaik atrapako zattue-ta* (Alde azkar, mutiko, bestela harrapatuko zaituzte eta). *Amen ezta gauzonik eta alde ariñ amendik* (Hemen ez dago gauza onik, eta ospa azkar hemendik).

Aditz hau, aditz laguntzaileari lotuta ere entzuten da: *aldeixu* (alde egin ezazu). *Aldeixu ariñ amendik* (Alde egin ezazu azkar hemendik). *Aldeteko* (alde egiteko). *Aldeteko esatzat bañe zirkiñik eztau eiñ* (Alde egiteko esan diot, baina, ez da mugitu).

Gure aurrekoek erabiltzen zuten baina, orain entzutea ez da batere erraza.

ALDEKUK

Barrabilak (“cojones”). *Oixea eskatzi... aldeku-pe emongotzuaz naibozu* (Hori da eskatzea... barrabilak ere emango dizkizut nahi baduzu).

Benetan horrela direla (aldekoak: barrabilak) aitortu behar, izan ere diru-zorroa edo giltzak aldean erabil daitezke, edo etxean utzi, baina horiek ez. Beti aldean eraman behar halabeharrez. Jokoan asko galdu denean ere aipatzen dira. *Jokun eiñddou, te ixexxe aldeku-pe galdu* (Jokoan jardun dugu, eta direnak eta ez direnak galdu ditugu / Jokoan jardun dugu eta ia barrabilak ere galdu).

ALDENDU

Galdu (“perder”). *Felipak esazta boltsi aldenduakola* (Felipak esan dit poltsa galdu zaiola). *Erresaxuk aldenduataz. Eztatt nun lagattuazen* (Arrosarioak galdu zaizkit. Ez dakit non utzi ditudan).

Aspaldiko urteetan, aditz honi *galdu* hitzak irabazi dio lehia, baina oraindik ere han-hemenka entzun daiteke; beti nagusien ahotan. *Antiojuk aldenduataz* (Betaurrekoak galdu zaizkit).

Garai batean maizago entzuten genuen. Batetik *galdu* berba baino sarriago erabiltzen zutelako, eta bestetik, etxeetan leku gutxiago izaki, gauzak erraz aldentzen zirelako.

ALDERDIXE

1.- Alderdia, eskualdea, ingurua, (“lado”, “parte”, “zona”). *Au alderdixau eneban ezautzen* (Inguru hau ez nuen ezagutzen). *Ortik zuk alderdi bat ikusteo zu, bañe, besti ez* (Hortik zuk

alderdi bat ikusten duzu, baina, bestea ez). *Besiuak alderdi bat erretaauke ta besti gordiñik* (Bisiguak alderdi bata erreta du eta bestea gordinik).

2.- Aurpegiaren alde bata, masaila, matraila (“mejilla”). *Alderdixe gorrittuteakazu* (Matraila gorrituta daukazu).

3.- Alderdi politikoa (EAJ/PNV). Garai batean, EAJ/PNVko kideek, beren partidu politikoari beti *alderdixe* (alderdia) deitzen zioten. *Alderdixak esan dabena bete enbikou* (Gure alderdi politikoak esan duena bete egin beharko dugu).

3.- *Alderdixan emón*. Matrailean eman (“dar una bofetada”). *Lena alderdixan errez emoteben; erozeattik* (Garai batean matrailean erraz ematen zuten; zernahirengatik).

4.- *Alderdiku*. Matrailekoa, masailekoa, belarrondokoa (“sopapo”, “tortazo”, “bofetada”). *Eskolan berbetan ebizelako, maxuk alderdiko bana emotze Patxiai te Jonei* (Eskolan hizketan ari zirelako maisuak masaileko bana eman die Patxiri eta Joni). *Alderdiku artzi iñoi ezgako gustaten*. (Masailekoa jasotzea inori ez zaio gustatzen). *Bestebaik, ederra emotza alderdiku* (Motiborik gabe, a zelako matrailekoa eman dion).

Jakina, norbaitek ematen duenean, hantxe egoten da hartzailea ere. Mehatxu gisara esan ohi da, *Alderdiku artuko zu* (Matrailekoa jasoko duzu). Guri sarriagotan tokatzen zitzaigun hartzea. Gainera, ez ziguten ematen beti alderdi berean, txandaka baizik, ezker eta eskuin. Jakina, ia beti abisatu gabe. *Domanuelek ederra emozta alderdiku!* (Don Manuelek masaileko ederra eman dit!). Orduan uste genuen, emateko txanda guri ere noizbait tokatuko zitzaigula. Ez zitzaigun inoiz heldu, zorionez!

ALDÍ

1.- Aldea, alderdia (“lado”). *Auxe aldiau dakat txarto* (Alde hau daukat gaizki).

2.- Aldea (“diferencia”). *Ortik ona demasara aldi* (Hortik hona alde handia dago). *Alde andixera* (Alde handia dago).

3.- Aldea, abantaila (“ventaja”). Noski, alde onak eta alde txarrak (“inconvenientes”) izan daitezke. *Orrek alde onak baaukez, bañe bai txarra-pe* (Horrek alde onak ditu, baina, bai txarrak ere).

ALDÍN

1.- Soinean, aldean, norberarekin (“consigo”, “encima”). *Giltzak aldin daruzuz?* (Giltzak aldean daramatzazu?). *Kepak mozkorra beti aldin* (Kepak mozkorra beti aldean).

2.- Konparazioetan erabiltzen da: -en aldean / -ekin alderatuta. *A ondioik gaztire, bañe, nire aldin zarra* (Hura oraindik gaztea da, baina, nirekin alderatuta zaharra).

ALDIXE

Atzizkitzat erabiltzen dugu. Unea, tartea, zerbaitek irauten duen denbora adierazi nahi du. Honekin osatuta sortzen dira hitz eratorri franko: *atesaldixe, berbaldixe, eotaldixe, estualdixe, ixillaldixe, jutaldixe, loaldixe eta abar*. *Sagar lapurreta jun giñan. Baserritarrak segi emozkun, de eztakixu zelako atesaldixe (ateso-aldixe) pasa gendun!* (Sagar lapurretara joan ginen. Baserritarra atzetik etorri zitzaigun, eta ez dakizu nolako estutasuna pasatu genuen!).

ALDREBES

1.- Alderantziz, oker (“al revés”). *Gauzak aldrebes eizuez* (Gauzak alderantziz egin dituzue).

Honen kidekoa da *aldrebeseta* (okerretara). Hauek, bata zein bestea erabiltzen dira. *Au olau aldrebeseta ipiñittera* (Ohol hau oker ipinita dago).

2.- *Aldrebesetaku*. Okerrekoa, balio ez duena (“equivocado/a”, “no válido/a”). *Aldrebesetaku ekarrizu; onetako onek eztau balixo* (Okerrekoa ekarri duzu; honek ez du honetarako balio).

ALDREBESETAKO PAELA

Gauzak alderantziz eta oker egiten dituenari, hitz egiten duenaren ustez oker dabilenari, gaitzetsi nahian esaten zaio. *Aldrebesetako paela zeuza; gauza bat zuzen eztozu etten* (Okerretako pertsona zara benetan; gauza bat ez duzu zuzen egiten). Ondarroan, *paela* ez da zartagina, panela baizik. Begiratu *paela* berba. Ikus, *trabese*ko *paela*.

ÁLDRI

1.- Taldea, saldoa, multzoa (“grupo”). *Andra aldri etorren Antiuan bera* (Emakume taldea zetorren *Antiguitat*ik beherantz). Singularrean baino pluralean sarriago. *Gazte áldrak ixuzen Gozikako erromexa* (Gazte taldeak zihoazen Gorozikako erromeriara).

2.- *Áldran*. Talde handian (“en grupo”). *Gixonak etozen aldran, andrabaik* (Gizonak zetozen multzoan, andrerik gabe).

ALEGIÑDDU

Ahalegina egin, ahalegindu, saiatu (“esforzarse”, “empeñarse”). *Irabazi ero galdu... alegiñddu bentzat* (Irabazi nahiz galdu... behintzat saiatu). *Gu alegiñdduga bañe eztozku ixetako balixo ixan* (Gu saiatu gara baina, ez digu ezertarako balio izan).

ALEGIÑE

1.- Ahalegina, esfortzua (“empeño”, “esfuerzo”). Egin aditzari lotuta. *Eztau irabazi bañe, alegiñe naiku eiñddau* (Ez du irabazi, baina, ahalegin franko egin du). *Attak eiban alegiñe naiku semi ixosa eruteko, bañe alperrik, ezeban balixo orretako* (Aitak ahalegin franko egin zuen semea itsasora eramateko, baina, alferrik, semeak ez zuen horretarako balio).

2.- *Alegiñez*. Ahal den neurrian (“en lo posible”). *Alegiñez ondo ibillikoa* (Ahal den neurrian ongi ibiliko gara).

ÁLFA

Eibarren zegoen josteko makinen fabrika (“Alfa: empresa de Eibar en la que fabricaban máquinas de coser”). *Bagenkixen Alfa fabriki Eibarren euana ta bertan josteko makiñak etten zittuezela* (Bagenekien Alfa enpresa Eibarren zegoela eta bertan josteko makinak egiten zituztela). *Alfa marka ezaune zan* (Alfa marka ezaguna zen).

Guretzat beti izan da ezaguna izen hori. Batetik, Eibarko josteko makinak egiten zituen enpresa, entzutez behinik behin ezagutzen genuen; bestetik, enpresa horretako langileen seme-alabak udan egunak pasatzera, Ondarroako hondartzaren gaineko aldean zegoen etxe batera etortzen ziren. Hamabost egun egiten zituzten mutilek, eta beste hamabost neskek. Guk, behintzat, neskak noiz etortzen ziren hobeto zaintzen genuen.

ALFAKO ARRAÑE

Oso prezio merkea egiten zuelako irina egiteko saltzen zen arraina. *Goxin lelengoko ordun sarturan arrañe ondo saldure, bañe, amendik aurrea sartzen dana, Alfako arrañe ixangora* (Goizean lehen orduan sartu den arraina prezio onean saldu da, ordea, hemendik aurrera sartzen dena irina egiteko salduko da, oso merke).

Arrainaren prezioa erabat jaisten zenean, irina egiteko saltzen zen merke baino merkeago. *Alfa* izeneko lantegi batean burutzen zen prozesu hori; horregatik deitzen zitzaion *Alfako arrañe*. *Itxosa jun, naidanbeste biar eiñ, arraiñ ederra ekarri; ze kontu-te, Alfa arrañe!* (Itsasora joan, gogotik lana egin, arrain ederra ekarri; baina, alfer-alferrik. Azkenean irina egiteko, merke saldu behar).

ALGAETIN

1.- Nora ezean, ganorarik gabe (“al garete”). *Ori txalopioi algaetin dabill* (Txalupa hori noraezean dabil).

Gaztelaniaz “al garete” lokuzioak itsasontzia noraezean, norabide jakinik gabe, haize, olatu eta korrontearen menpe ibiltzea esan nahi du. Pertsonen egoeraz ere esaten da; norbait, apur bat

galduta edo noraezean, gaizki dabilenean. *Aspaldixan Iñaki eztabill ba-pe ondo; algaetin dabill* (Aspaldian Iñaki ez dabil batere ondo; ganorarik gabe dabil).

2.- *Algaeteku*. Ipar-orratzik gabe, ganorarik gabe dabilena (“persona sin fuste”, “persona sin rumbo”). *Ori algaetekure* (Hori, noraezean, ganorarik gabe dabilena da).

ALGARI

Algara (“carrajada”). Singularrean (*algari*) baino maizago entzuten da pluralean (*algarak*). *Ganorabaiko algarak orrettek etteottuz* (Horrek egiten ditu ganorarik gabeko algarak).

Soilik ere entzuten den arren, gehienetan *barre* berbaren ondoan: *barre algari*, *barre algarak*. *Atzo pasataku kontatzatenin Mirenek barre algari makala eztau eñ* (Atzo gertatutakoa kontatu diodanean Mirenek a zelako barre algara egin duen).

ALIRON

Garai hartan Bilboko futbol taldearen, Athleticen, ereserkian agertzen ziren bukaerako berbak: *“Aliron, aliron, el Athletic es campeón”*. Athleticcek partida irabazten zuenean ereserkiaren berba horiek behinik behik abesten genituen. Guretzat horixe zen *Aliron* kantatzea. *Ateletixak kopi irabazirabela-ta kuadrilla bat kalintzir pasara Aliron kantaten* (Athleticcek kopa irabazi duela-eta, koadrila bat igaro da kalean barrena *Aliron* abestuz).

Baina, *Aliron* hori nondik norako berba da? Badirudi, garai batean, Bilbotik Ingalaterrara burdina bidaltzen zutenean, kaxetan bidaltzen zutela, ongi sailkatuta. Izan ere hiru burdina mota behinik behin, ba omen zeuden. Eta kalitate oneneko burdina zeramaten kaxetan *ALL IRON* ipintzen omen zuen ingelesez, hots: dena burdina (*all*: dena / *iron*: burdina). Burdina purua zela adierazi nahi zuen. Eta *ALL IRON* idatzi arren, *OL AIRON* ahoskatu behar zen, eta ez *Aliron*.

AL IXÁN

1.- Ahal izan, gai izan (“poder”). *Al ixan baleu engoban* (Ahal izan balu egingo zukeen).

2.- *Al ixati*. Ahal izate ekonomikoa (“capacidad”, “capacidad económica”). *Al ixate andiri-pe eztauke-ta, orreik dirutzok zelan emongottuzba?* (Diruz ere ez dabil batere ondo, eta dirutza horiek nola ordainduko ditu bada?).

ALKANDEL EÑ

Sarean arrain gehiegi sartu, arrainaren pisuak kortxoei behera eragin eta arrainak kortxoan gainetik ihes egin: *treñak alkandel eñ*. *Treñak alkandel eizku* (Arrainaren pisuaz sarearen kortxoek behera egin dute eta arrainak gainez egin digu).

“Ikusten zendun zerkun arraiñ asko, da asteziñan iual treñe altsaten, da arraño gerua ta estua jutezan. Baño, asko euanin kortxuk ettengakozen ondure jun de andixeik gañetik eskapateban arrañoak. Arrañoan pixuaz kortxu-pe berutz eñ dde arraño treñetik kanpoa”.
(Basterretxea Irusta Jon).

(Ikusten zenuen sare barruan arrain ugari, eta orduan sarea jasotzen hasten zinen, eta arraina geroz eta estuago joaten zen. Baina, arrain asko zegoenean kortxoak hondora joaten ziren, eta arrainak kortxoan gainetik egiten zuen ihes. Arrainaren gehiegizko pisuak kortxoei beherantz eragiten zien eta arraina saretik kanpora).

Arrantzale bati *alkandel* entzun nion; beste bati, *arkandel*.

ÁLKAR

1.- Elkar (“pronombre de reciprocidad”). *Gauzaik inportantiena: alkár mattatzi* (Gauzarik garrantzizkoena: elkar maitatzea). *Alkárreaz bixirizen guztik eztabe alkár matte ixaten, eta alkár mattatzen daben guzti-pe ezti bixi alkárreaz* (Elkarrekin bizi diren guztiek ez dute elkar maite izaten, eta elkar maite duten guztiek ere ez dira elkarrekin bizi). *Sasoi baten ezile konpontzen,*

bañe, aspaldixan alkárreaz bixiri (Garai batean ez zirela konpontzen, baina, aspaldi honetan elkarrekin bizi dira).

Euskal Herriko beste leku guztietan bezala, gure artean ere berba honek joko handia ematen du eta era askotara erabiltzen da: *alkar jo, alkar zapaldu, alkárrei gorroto izan, alkárreaz bixi ero alkárreaz ezin bixi...* (elkar jo, elkar zapaldu, elkarri gorroto izan, elkarrekin bizi edo elkarrekin ezin bizi...).

2.- *Álkar artú*. Elkar hartu, adostasunean batera aritu (“entenderse”, “confabularse”). *Asarre-be eontzin, bañe, aspaldixan alkár artuteabiz erozetako* (Garai batean haserre ere egon ziren, baina, aspaldion, elkar hartuta dabilta zernahitarako).

3.- *Alkár eziñikusixe*. Elkarrekin haserre, elkar ezinikusia (“rivalidad envidiosa”). *Orire gaxotasune: alkar eziñikusixe. Bañe, orrek eztauke zeikusirik beixetako gaxotasunaz*. (Hori da gaixotasuna: elkar ezinikusia. Ordea, horrek ez du zerikusirik begietako gaixotasunarekin).

Sarri gertatzen da: biek izan bista zoragarria, baina, elkar ezin ikusi. *Alkar ikusieziñe* ere esaten da. Dena den, bata nahiz bestea, biak dira txarrak, eta sendatzeko zailak. *Orreik eztauke besteik ixte, alkar eziñikusixe baño* (Horiek ez dute elkar ezinikusia besterik).

4.- *Alkár-launak*. Berba elkartu hau ez dut inoiz entzun, idatzita ikusi ere ez. 2007ko otsailaren 10eko *Berria* egunkarian Kirmen Uribek honela dakar:

“Nire lagun handi baten amonaren ahizpa da Maria Jesus, eta txikitandik hartu nau ondo baino hobeto haren etxean.

Maria Jesusekin egokitu ginenean, *alkar-launak* hitza erabili zuen bikote esateko. Elkar-lagunak. Pentsatu nuen maitasuna definitzeko modurik ederrena zela hura, elkarren laguna izatea, elkarri laguntzea”.

Kirmen Uribe ondarrutarra da, eta aipatzen duen emakumea, Maria Jesus ere bai. Oraindik ere, hamaika horrelako berba, hitz elkartu, lokuzio, esaera, konparaketa, metafora eta abar ibiliko da ondarrutar (emakume nahiz gizon) batzuen ahotan. Kirmenen moduko baten belarriek entzun behar, horrela jaso eta idatzita gera dadin.

ALKARTASUNA

Gure koadrilako futbol taldearen izena. 1961ean koadrilaren arteko futbol txapelketa antolatu zen herri mailan, eta geuk irabazi genuen. Gure koadrilako lagunaren artean osatutako taldeari *Alkartasuna* izena jarri genion. Entrenatzailearen aginduetara aldatetaren batzuk izaten ziren. Taldea osatzen genuenok: Jazinto Arrizabalaga, “*Olea*” (Anjel), “*Toxu*” (Jose Pedro), Berridi (Jose Mari), Luken (Otxoantesana), Austin (Badiola), “*Patximillan*” (Jose Antonio), Jabier (Landaribar), Joxe Anjel (Aristondo), Jon (*geure anaxi*), eta ni neu (“*Panizo*”). Entrenatzailea: Aitor “*Maiñazi*”. Gure koadrilakoa zenez, partidaren bat Alberto Lazpita eibartarrak ere jokatu izan zuen.

ALKATI

1.- Alkatea (“alcalde/sa”). *Lena alkatik beti gixonezkuk ixatezin* (Garai batean alkateak beti gixonezkoak izaten ziren).

Alkate demokratikoak, hots, bozketan hautatuak, izan aurretik, hona nik neuk ezagutu izan ditudanak: Jose “*Burgo*” (Jose Maria Agirre Uranga: 1949-1953), ondoren Jose Manuel Agirre Madariaga (1953–1963). Jose *Amadea* (Jose Aranbarri Garmendia: 1964–1968). Francoren garaiko azken alkatea “*Xaxi*” (Miguel Angel Arrizabalaga). Aurreko bat ere izan zen nire garaian (1945ean jaioa naiz): Jose Ramon Osa (1938–1949). Baina, honetaz ni neu ez naiz oroitzen.

2.- *Alkatin bánku*. Elizan alkatea eta agintariak esertzen ziren jarlekua (“banco donde se sentaban el alcalde y las autoridades en la iglesia”). *Enterrutan, illddakun senidik, gixonezkuk, alkatín bankun jartezin* (Hiletetako mezatan, hildakoaren senideak, gixonezkoak, esertzen ziren *alkatin banku* deiturikoan).

Gaur egun posible da haurrek, beren herriko alkatea ez ezagutzea. Garai hartan hori ez zen posible. Igandero-igandero, “herriko agintariak” (alkatea, guardia zibilen kapitaina, zinegotziak,

eta horien inguruko beste frankista koadrila) meza nagusira joaten ziren; eta bai beste guztiok ere. Beste horiek, ordea, nahiz eta azken orduan joan, ez zuten inoiz leku arazorik izaten. Beti zuten lekua: elizako aurre-aurreko bi “bankuak” (jarleku luzeak) beraientzat hartuta izaten zituzten. Beste guztiok sartu ondoren, elizaren erdi-erditik sartzen ziren ilaran aurreko jarlekuetaraino. Alkatea, bere makila eta guzti; eta kuarteleko kapitaina, ezpata gerrian zuela. Horregatik, alkatea esertzen zen aulki luzeari *alkatin banku* (alkatearen jarlekua) deitzen zitzaion. Guk berriz, leku eroso nahi bagenuen, goiz joan behar, orduan, hamarretako meza nagusira, orain San Mamesera futbol partida ikustera adina jende joaten baitzen: andre, gizon, ume, zahar eta gazte, denak. Beharko joan!

ALKATINEKO ENTRADI

General Mola kalean (*Molli*) zegoen atari bati horrela esaten genion. Zergatik? Alkate bat (Jose Ramon Osa) han bizi izan zelako. Alkate ez ziren beste batzuk ere bizi ziren han, baina izen hura hartu zuen atariak. Alkate hura hilda gero ere horrela deitzen jarraitu zitzaion. *Kanttopetik Zubi Zarrea bittartin, geure entradin urrengu zan Alkatineko entradi* (*Kanttope* auzotik Zubi Zaharrera bitartean gure atariaren hurrengo zen *Alkatineko entradi*).

ALKAUETEXI

Txutxu-mutxua, “alkaueteria” (“alcahuetería”). *Orreik irurok betiabiz alkauetexan: areattik a esan, da bestiattik ori esan* (Hiru horiek beti ari dira txutxu-mutxuetan: harengatik hura esan, eta besteagatik hori esan)

“Mari Gosikarra-ta amentxe aurrin bixizin. Mertxen-da ama, Kontxa, Mai Gosikarran alabi, te atte Arantzamendi. Mertxek Imanol artuban gixona: Imanol Legorretaku. Aren afilleruaz akordatena on. Baakixu nundik ikasi neban? Egunero eoten da alako alkautea bat gabeko zazpiretan telebisiñoñ. Eta antxe eotezan len Patrizia Gaztañaga. Ba ortixeik burun sartu neban Imanolen afilleru: Gaztañaga”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Mari “Gosikarra”-eta hementxe aurrean bizi ziren. Mertxeren-eta ama, Kontxa, Mari “Gosikarra”ren alaba, eta aita Arantzamendi. Mertxek Imanol hartu zuen senarra: Imanol Legorretakoa. Haren abizenaz gogoratzen naiz orain. Ba al dakizu nondik ikasi nuen? Egunero egoten da horrelako “alkaueteria” bat zazpitan telebistan. Eta hantxe egoten zen lehen Patricia Gaztañaga. Ba hortik sartu nuen buruan Imanolen abizena: Gaztañaga).

ALKAUETI

Autubatzailea, kontakatilua (“alcahuete”). *Tartin alkaute bat bara, baakixu arek entzundako guzti baten-batei kontakotzana* (Tartean kontakatiluren bat baldin badago, badakizu hark, entzundako guztia norbaiti kontatuko diola).

ALKILERRA

1.- Bizikletak konpontzen eta aldi berean alokatzen zituen tailerra (“taller de bicicletas”, “alquiler de bicicletas”). Ondarroan bi zeuden: *Lakaneku, San Iñazio kalin, eta Minerreneku barrako arkupitan* (Lakarena San Ignazio Kalean, eta Minerrena portura bideko arkupetan). Bizikleta txikiak izaten zituenez, guk Minerren tailerrean alokatzen genuen bizikleta igandetan: orduko duroa. Gainera eskurago ere bagenuen. *Gutzako Lakaneko alkilerra apartin geatzezan* (Guretzat Lakaren tailerra urruti geratzen zen). Bizikleta txiki haiekin ikasi genuen bizikletan ibiltzen.

Barrako arkupitan euan Iraolaneke txatarreixi; eta albut, joten, Minerreneko alkilerra. Metalak eta kobrik saldu te Iraolak emoteozkun diru, eta albut gasta, Minerreneko alkilerrin: ordubeteko alkilerra, oberleku. Eztattenara, denpori, a ordubete, zelan kontrolaten gendun erlojobaik. Guk ez geunkan erlojoik. Bañe, aurretixaz paata eotenzan-da, bixkapara-be luzatukoendun.

(Portura bideko arkupetan zegoen Iraolaren txatartegia; eta alboan, ondo-ondoan, Minerren tailerra. Metalak eta kobreak Iraolari saltzen genizkion, eta hark ematen zigun dirua Minerren tailerrean bizikleta alokatzen gastatzen genuen: ordu beteko alokairua, duroa. Baina, ez dakit, denbora, ordu bete hura, nola neurtzen genuen ordularirik gabe, ez baikenuen ordularirik. Dena den, aldeztu aurretik ordainduta egoten zenez, apur bat luzatuko genuen).

2.- *Alkilerreku*. Alokaturako bizikleta (“bicicleta de alquiler”). *Alkilerreku*, alokatutakoa, beste ezer ezin zitekeen izan. Berba horrekin adierazten genuena, beti zen bizikleta. *Alkilerreko bizikletakiñ ibilliga* (Alokaturako bizikletekin ibili gara).

3.- *Alkilerristi*. Bizikletak konpondu, eta aldi berean bizikletak alokatzen zituena (“el que arreglaba y alquilaba las bicicletas”). Bi ziren: Miner eta Laka. *Miner alkilerristi kanpotarra zan, eta Laka berrittuarra* (Miner bizikleta konpontzailea kanpotarra zen, eta Laka, Berriatukoa).

ALKONDARI

1.- Alkandora (“camisa”). *Bata ixatezan asteuneko alkondari: astelenin jantzi tte domeka arte soñetik kendu-bez. Besti, zurixe, domeketaku, jaxegunetan-be jaztezana* (Bata izaten zen astegunetako alkandora: astelehenean jantzi eta igandera bitartean soinean. Bestea, zuria, igandeetakoa, jai egunetan ere janzten zena).

Garbi dago hitz honen jatorria: arabieratik hartutakoa da. Arabiarrek eta horien hizkuntza erabiltzen dutenek *al-quandūra* hitza erabiltzen dute alkandora adierazteko. Gaztelaniako hiztegiak ere badakar hitz hau. “Alcandora : cierta vestidura a modo de camisa, o la camisa misma”. Guk, bokalak lekuz aldatu (metatesia) dizkiogu: *alkandora / alkondari*. Garai batean, *alkondara* hitzari, ia beti, bi adjektibo lotzen zitzaizkion: *maunezku* (urdira) eta *zurixe*. Osterantzeko koloreak, alkandorari dagokionez, geroagoko kontuak dira.

Alkondari (alkandora) berbarekin lotuta badugu esatera bat: *Osasune ta baki, alkondari tte jaki*.

2.- *Alkondara maunezku*. Mahoizko alkandora (“camisa de mahón”). *Maiñelak, itxosun de liorrin, asteunin bentzat, beti alkondara maunezkuaz* (Arrantzaleak, itsasoan eta lehorrean, aste egunean behinik behin, beti alkandora mahoizkoarekin). *Gerua konturatu giñan baserrittarra-pe alkondara maunezkuaz ibilltetzile* (Geroago ohartu ginen baserritarrak ere mahoizko alkandorarekin ibiltzen zirela).

Alkondara maunezku edo *maunezko alkondari*, bietara. Arrantzaleek, bai itsasorako eta bai lehorrerako, igande eta jai egunetan izan ezik, “*betidanik*” erabili izan dute *maunezko alkondari*; eta mahoizko alkandora beti urdira izan denez, kolore horri lotzen zitzaion alkandora mota hori. *Maiñel eune zelebraten asi zanin, agostun amazpizan, danok jazten gendun maunezko alkondari* (Arrantzale eguna ospatzen hasi zenean, abuztuaren hamazazpian, denok janzten genuen mahoizko alkandora).

3.- *Alkondara zurixe*. Alkandora zuria (“camisa blanca”). *Domeketan, beti alkondara zurixe; negu te ura* (Negu eta uda; igandeetan, beti alkandora zuria). *Gixonezkuk domeka ta jaxegunetan alkondara zurixe jazteben, kolore ederraz eta ondo plantxata* (Igande eta jai egunetan gizonezkoek alkandora zuria janzten zuten, kolore ederraz eta ongi lisatuta).

Garai hartan ez zegoen beste aukerarik, eta inolako buruhausterik ere ez: igandeetan, sendagilearengana joateko, nahiz ezkontzetarako, beti alkandora zuria (*alkondara zurixe*). Azpitik *interiorra* (barruko kamiseta), eta gainetik jertseren bat edo *jaki* (jaka). Baina, alkandora beti *zurixe*; eta ez pentsa nolanahiko zuritasuna: *edurre baño zurixa* (elurra baino zuriagoa).

ALMENA

Ahalmena, kapazitatea, indarra, kemena (“capacidad”). *An euan trixkantzi ikusitte almenipaik geatu nittan*. (Han zegoen triskantza ikusita, ahalmenik gabe geratu nintzen).

Gure aurrekoek erabiltzen zuten berba hau, baina, orain entzutea ez da erraza.

ALMUERAZALA

Burukoaren azala (“funda de la almohada”). *Almuduzala, almuedazala, almuerazala, almurazala, aumerazala* ere erabili izan ditugu. *Almuerazala-pe, izarak morun beti zurixak ixatezin* (Burukoaren azalak ere, izarak bezala, beti zuriak izaten ziren). *Almuerazala-pe izarakiñ batea garbittukozin amabost eunetik beiñ-ero* (Burukoaren azalak ere, maindireekin batera garbituko ziren, hamabost egunetik behin-edo).

Gaur egun ez nintzateke harrituko, nire herrian, *almuerin fundi* nahiz *almuerin forru* entzungo banu. Garai batean *almuerazala* esaten zen beti, hutsik egin gabe. *Izarak aldatu te almuerazal zikiñak lagazuz?* (Maindireak aldatu eta burukoaren azal zikinak utzi dituzu?).

Kasu honetan, bada berreskuratzekorik. Izan ere, hitz honetan eta kideko beste zenbaitetan (*koltxoi-azala, koltxondemuellin azala, kamañin azala*) *azala* osagaia aurkitzen dugu. *Azala* barbari erabilera zabalagoa eman beharko litzaioke, eta gaztelaniazko “forro” nahiz “funda” adierazi nahi dugun orotan *azala* erabili. Koaderno, liburu, aldizkari eta beste zernahiren “portada” esan nahi dugunean ere berdin: *azala*. *Azkanengoko Bolo-Bolon azalin ikusizu zeiñddatorren?* (Azken *Bolo-Bolo* aldizkariaren azalean ikusi al duzu nor datorren?).

ALMUERI

Burukoa (“almohada”). *Almuedi* ere bai. *Ordun almuerak oie betekuk ixatezin* (Garai batean burukoak ohearen zabalerakoak izaten ziren). *Areik almuedak barrun ollun lumak eukitten zittuen. Iñox almueriai zulon bat etten geuntzanin, an urtetebebe lumak. Lumak agertzezin bañe olloik ez* (Buruko haiek barruan oilo lumak izaten zituzten. Zuloren bat egiten genienean, lumak irteten ziren. Lumak agertzen ziren, baina, oilorik ez).

Badakigu, gure aurrekoek almodari *burku* (burukoa) esaten ziotela; eta gurasoei ere sarri entzun izan diegu lehenago horrela esaten zela. Guk, ordea, beti *almuedi / almueri*. Ikus, *burku*.

ALOGERA

1.- Soldata, jornala (“sueldo”, “nómina”). *Alogera irabazteko biarra enbirde sendo* (Soldata irabazteko lana egin behar da latz).

2.- *Alogerin*. Alogera irabaziz jardun, soldataren truke lanean jardun (“a cambio de un jornal”). *Gure Bego ura guztin alogerin ibillire* (Gure Begoña uda osoan soldata irabaziz aritu da lanean).

ALONDIKI

Alondegia (“alhóndiga”). *Orixopotonea orixu alondikatik eruteben* (“*Orixopoto*”ren dendara olio alondegitik eramaten zuten).

Hitzaren hasieran duen “*al*” horrek adierazten digunez, arabieratik jasotako berba dugu. Herrian behar zen oinarritzko jeneroa biltzen zen etxea, handik herriko puntu desberdinetara banatzeko. Erribera kalea bukatu eta Zubi Berrirako bidea hasten zen gunean, kantoian zegoen, harlanduzko eraikuntza dotorea: gainean posta eta epaitegia zituen.

ÁLPA LUZ

Begien bistan ikusi nahi ez den norbait haizea hartzera bidaltzeko esaten zen lokuzioa. *Alpa luz* (Ospa hemendik!). Jatorria? Auskalo! Gaztelaniako kutsu handia nabari zaio. Gure aurrekoei ez genien inoiz entzun. Horregatik, gure garaiko gazteon “argot”tzat hartu beharko dugu.

ALPERGURI

Alfergura (“pereza”). *Bazkaldu te gero alperguri eukitteot galanta biarrin asteko* (Bazkalondoren ikaragarritzko alfergura izaten dut lanean hasteko).

Gipuzkeraz egiten den herri batzuetan berba honen ordez *pereza* erabiltzen dute.

ALPERKEXI

1.- Alferkeria (“pereza”, “vagancia”). *Eskuartin biar askoakazunin alperkexi laun txarrara* (Lan asko duzunean alferkeria lagun txarra da).

Hitz honek *alperguriren* esanahi berbera izan arren, norbere buruaz ari garenean *alperguri* erabiltzera jotzen dugu; aldiz, besteez ari garenean *alperkexi* (alferkeria) nahiago. *Nik alperguri eukitteot, bañe, arek alaperkexi galanta* (Nik alfergura izaten dut, ordea, hark, alferkeria galanta).

2.- *Alperkexan*. Alferkerian (“en la holgazanería”). Maizenik *ibili* eta *eon* aditzen laguntzaz. *Eun guztin alperkexan ibillire ori* (Hori, egun osoan ibili da alferkerian).

ALPERRA

1.- Alferra (“vago/a”, “perezoso/a”). *Ori mutilloi guztizko argixera, bañe, alperra* (Mutil hori oso argia da baina, alferra). *Alperran fami eukitti baño gauza txarrarik ezta* (Alfer fama edukitzea baino gauza okerragorik ez dago).

Pertsona alferra lokatzarekin (*basi*) parekatzen genuen: *Ori, basi baño alperrauara* (Hori lokatza baino alferragoa da). Esaera: *Alperra, eonari jan barik*.

2.- Alperra, alper-harria (“piedra cilíndrica que se arrastra en los campos para pulverizar terrones”). *Alperrai zirkiñ eratteko irixak ero beixak (ganaruk) birrixatezin* (Alperra mugitzeko idiak edo behiak behar izaten ziren). *Guk alperrak baserri ondutan ikusten genduzen* (Guk alperrak baserri inguruetan ikusten genituen). *Burgo ondutik pasaga ta antxe baserri ondun euan alperra* (*Burgo* baserri ondutik igaro gara eta baserri ondoan zegoen alperra).

Lur-mokorrak birrintzeko eta zapaltzeko lanabesa, harritzar zilindrikoa. Zenbait lekutan “alper-harria” ere deitzen zaio.

Kale gorrian alper-harririk ez genuen ikusten, baina, bi urrats eman orduko (*Itturri Barrin, Burgon, Goikalin* edo *Antiuán*) ikusten genituen alperrak baserri aurrean edo soro bazterretan. Beraz, hitza eta tresna bera ere ezagutzen genuen; berba, erabili sarri ez.

3.- *Arri Alperra*. Gure garaiko aguazil batek zuen izengoitia. Bere izena: Domingo Aranbarri. Ez txikia eta ez handia, ongi jandako betea bai, lepo ederrekoa, beti eskuan makila zuela ibiltzen zen, aukera zuen guztietan guri bernak astintzeko. Gu, ordea, asko ginen eta bera bakarra, horregatik, baso handietan jaguarra ikustean tximinoek alarma zabaltzen duten bezala, gure artean ere agudo adierazten zen aguazil horren hurbiltasuna: “*Arri Alperra*” dator! (“*Arri Alperra*” dator!). Horrela bada leku jakin batera hurbiltzen zen orduko, denok alde eginda izaten ginen. Ez zitzaion erraza egiten gu ustekabea harrapatzea. *Arri Alperra ikusten gendunin eskapa etten gendun* (“*Arri Alperra*” ikustean alde egiten genuen).

ALPERRIK

1.- Alferrik (“inútilmente”, “en vano”). *Eizuzen biar guztik, alperrik* (Egin dituzun lan guztiak, alferrik).

Maizenik ordea, hitz hau indartua erabiltzen da, hots, errepikatuta: *alper-alperrik* (alfer-alferrik) *Eiñddozuzen alegiñ guztik alper-alperritozuz* (Egin dituzun ahalegin guztiak alfer-alferrik).

2.- *Alperrigaldu*. Alferrik galdu (“echarse a perder”, “deteriorar”). *Au makiñiau amentxe eonda urtitan iñok ikutoik eiñbaik, eta atzanin alperrik galdu* (Makina hau hementxe egon da urteetan geldirik, erabili gabe, eta azkenean alferrik galdu). *Oneik arrañoak alperrik galduteraz* (Arrain hauek alferrik galduta daude).

Sarrienik, jateko jeneroa (arraina, haragia) eta hondakinak izaten dira alferrik galtzen direnak. *Lengeun baten erosittako okeli alperrik galduazku* (Lehengo batean erositako okela alferrik galdu zaigu). Baina, pertsonari (haurrei nahiz helduei buruz) dagokionez ere esaten da; gehienetan gaixotasunak jota dagoenaz. *Kepa gaur ikusirot kalin. Dana alperrigaldutera* (Kepa gaur ikusi dut kalean. Zeharo alferrik galduta dago).

3.- *Alperriko bérbak*. Alferreko hitzak (“palabras inútiles”). *Guk, dano-pe, alperriko berba gexei etteouz* (Guk, denok egiten dugu alferreko hitz gehiegi). *Ixillik eoten eztakiau, te alperriko berbak enbir* (Alferreko hitzak egin behar izaten ditugu, ez baitakigu isilik egoten). *Alperriko berbi naiku etteozu bentzat* (Alferrikako hitza nahikoa egiten duzu, behinik behin).

4.- *Alperriko biarrak*. Alferrikako lana (“trabajos inútiles”). *Ori olaik ezenduen enbir*. *Alperriko biarrak eizuez* (Hori horrela ez zenuten egin behar. Alferrikako lanak egin dituzue). *Alperriko biarrak eztoxuen eiñ* (Ez ezazue alferrikako lanik egin).

5.- *Alperriko gáuzak*. Alferrikako gauzak (“cosas inútiles”). *Len, sasoi baten, alperriko gauza asko ezan eoten, bizina-pe falta ixatezin-de* (Lehen, garai batean, alferrikako gauza askorik ez zen egoten, behar-beharrezko ziren batzuk ere falta izaten baitziren).

Herri tradizioan alferreko gauzak hiruak izendatu izan dira. Anjel Lertxundik (39) saila ematen du hiruak. Hona berak aipatzen dituen batzuk: alper-harria alferraren soroan, egunez ilargia, itsasoan euria, gizonezkoen titiak, alferraren indarra, pobreaken arrazoa, arrainari igerian erakustea, azeria oilo-zain jartzea. Benetan alferrikakoak iruditzen zaizkidan hiru: alferraren indarra, itsasoan euria eta kanposantuko hormak.

ALPISTI

Alpistea (“alpiste”). Landare mota bat da; eta horren haziak txorientzako janari. *Kaxolako txoixai gardueri emoteakon, bañe bai alpisti-be* (Kaiolako txoriari txori-kardua ematen zitzaion, baina, bai alpistea ere).

Hitz hau beti txoriei lotuta entzuten genuen. Txoriei beste zerbaite ere emango zitzaienten, baina, txori kantaria eduki nahi bazen *alpisti* (alpistea) eman behar zitzaion nahitaez.

Berez berritsua izan gabe, une batean berba asko egiten ari denari galdetzen zaio, “*Alpisti jazu ala?*” (Alpistea jan al duzu?).

ÁLTA

Goitik, langa gainetik (“alta”). *Baloi ondo txutarau, bañe, alta ixan da* (Baloia ongi jo du, baina, langa gainetik joan da).

Gaztelaniako berba honi (“alto”, “alta”), jatorrizko hizkuntzan (gaztelanian) zuen esanahi bera ematen genion guk ere. Gure hiztegi partikularrean leku esanguratsua zuen berba honek, egunean zehar maiz erabiltzen baikenuen. Futboleak aritzeko ez genuen gauza handirik behar baloitzat: mutxikin bat, piper pote huts bat edo antzeko beste zerbaite. Jakina, baloiaz (gomazkoa: *putze*) ere noizetik noizera aritzen ginen. Hala ere baloiaz jardutea debekatuta zegoen. Aguazilek baloia kentzen ziguten. Beraz, erne!

Ateak (*porterixak*) antolatzea baino gauza errazagorik ez zegoen. Lau jertse aski ziren bi ate eraikitzeko. Oinez ongi neurtu, baina, biak berdinak, hori bai; tranparik gabe. Arazoa goiko langak ematen zigun. Gola behetik sartzeak ez zuen eztabaidarik sortzen. Ordea, baloia goitik zihorean hasten ziren istiluak eta eztabaidak, goian muga jartzen zuen langarik ez baikenuen. Baloia goregi joan zela iruditzen zitzaigun, “*alta*” esan eta denok konforme geratzen baginen segi jolasean. Batzuei *alta* eta beste batzuei gola iruditu bazitzaienten, konponbide batera heldu behar. Beraz, baloia, atearen gainetik igaro zela onartzen bazen, *alta*. *Alta* izan ez zena goltzat eman behar. Jokatzeko ari zirenen artean istilu handiegia sortzen bazen, ikusleen iritzia ontzat ematen zen eta kito. *Lengu alta ixanbara ongu-be bai* (Lehengoa *altatzat* eman badugu, oraingoa ere bai).

ALTABOZIN

Ozenki (“a voz en grito”). *Altabozin ebillen* edo *altabozin berbetan* esamoldeak entzun daitezke. *Altabozin dabill. Ixiltua eziñddau berba eiñ ala?* (Ozenki ari da. Apur bat isilago ezin al du hitz egin?).

ALTAKO ALANBRI

Argi-indar handiko haria (“cable de alta tensión”). *Altako alanbriai ikutu eiñdde ill ei zan* (Potentzia handidun haria ukituta hil omen zen).

Garai batean, argi-indarren hariei eusteko zurezko zutabeak erabiltzen ziren. Ondoren potentzia handiagokoei eusteko burdinazkoak. Hari lodi horiei deitzen zitzaienten *altako alanbrak* (potentzia handidun hariak).

Zenbaitetan *altaku* hitza bera soilik ere entzuten zen, gauza bera adierazteko. *Zelako alanbri ipiñirabe, altaku?* (Nolako haria ipini dute, potentzia handikoa?).

ÁLTAN EÓN

Sexu gosez egon, susara egon, altan egon; sexuari dagokionez bero egon (“estar caliente”, “estar cachondo/a”). *Altan animalixak eotendi eta pertsona-pe bai, andrak nai gixonak* (Sexu gosez animaliak egoten dira, eta pertsonak ere bai, emakume nahiz gizon).

Baserritarrek behiari dagokionez “behia susara dago” (behia ar eske dago) esaten dute. Txakur emea eta katemea berriz, *altan* egoten dira, hots, ar eske. Guk berriz, txakurren bat, edo astoren bat zakila gogortuta eta hazita ikusten genuenean esaten genuen *txakurre altan da* (Txakurra altan dago). Ordea, txikitan, geuri ere zakila gogortzen zitzaigunean esaten genuen *pitu altan dakat* (zakila altan daukat, hots, gogortuta).

ALTARI

Aldarea (“altar”). *Egun batzutan Ondarruko parrokiako altara guztittan batea mezak eotezin* (Egun batzuetan Ondarroako parrokiako aldare guztietan batera mezak izaten ziren). *Jai andixetan, altara nausixe lorez eta abarrez ondo adornata eotezan* (Jai egun handietan aldare nagusia lorez eta abarrez ongi apainduta izaten zen).

Esan gabe doa, garai hartatik gaurko egunera ikaragarritzko aldaketak eman direla: bizimodua, baloreak, ohiturak, eguneroko eginkizunak, erlijioaren eragina. Hori argi eta garbi izan arren, hitzak dira lekuko. Harrigarria da, hitz honen (*altari*) eta antzeko beste zenbaiten erabilera, maiztasunari dagokionez, orduan eta gaur zein desberdinak diren. Ondarroako elizan, oraindik hor dira orduan zeuden aldare berberak, bat edo beste izan ezik. Gaur, mezak emateko eta osterantzeko elizkizunetarako aldare nagusia baizik ez da erabiltzen. Aldiz, orduan, aldare guztietan ematen ziren mezak, ia egunero. Aldare nagusiaz aparte, *Arima Pileña* (Purgatorioko Arimena), San Pedrorena, Kontzesioko Ama Birjinarena, San Antonioren Kaperakoa eta abar zeuden. Beraz, bai etxean eta bai kalean, hitz hau, eta erlijioaz nahiz liturgiaren loturiko beste antzeko asko, egunean zehar hitzetik hortzera izaten genituen ahotan.

Halere, (*Altara Nausixe*) Aldare Nagusia zen garrantzi handiena zuena, eta zeremonia nagusietako protagonista. Elizaren aurreko aldean, erdi-erdian zegoen, baina ez orain bezala. Garai hartan erretaulan bertan txertatuta zegoen, mezak ere erretaulara begira ematen baitziren, eta ez orain bezala jendeari begira.

2.*Altari*. *Arbide* deritzan bidean (Ondarroako hondartzatik Saturrarana) bada zabal une bat apur bat itsas aldera irteten dena. Badirudi leku horri deitzen ziotela *Altari*. Kanaberaz arrantzan egiten zutenek, antza, leku horretan jarduten zuten.

ALTERATA

Aztoratuta, bere onetik irtenda (“excitado/a”). *Iñaki ikusirot. Kontuxu semiaz zeoze eukirau, te alterata ebillen* (Iñaki ikusi dut. Badirudi semearekin istiluren bat izan duela, eta aztoratuta zebilen).

Izuak, ezinegonak, nahiz gertaera bereziren batek pertsona bere onetik ateratzen duenean, *alterata* (aztoratuta) dabilela esaten dugu. Zentzu berean esaten da *nerbixuk alterata* (bere onetik aterata). *Onettek umionek alterakoztaz niri nerbixuk* (Ume honek aterako nau nire onetik). *Nerbixuk alterata ebillen* (Aztoratuta zebilen).

ÁLTO EMÓN

1.- Gelditzeko agindu, gelditzera behartu (“dar el alto”). *Guardazobillak Saturran parin emozkuen alto* (Guardia zibilek, Saturrarana parean geldiarazi gintuzten). *Arek sentiuban pauso otsa ta alto emozkun, bañe guk illuntasunin aurea eiñ gendun* (Hark entzun zuen pauso hotsa, eta geratzeko agindu zigun, ordea, guk iluntasunean aurrera jo genuen). Zentzu berean *alto bota*. *Nik alto botabineutzen, bañe, askozin de enittan atrebiu* (Nik geratzeko agindu behar nien, ordea, asko ziren eta ez nintzen ausartu). *Alto botatza* (Geratzeko agindu dio).

2.- *Álto eĩñ*. Geratu (“parar”). *Oñez kilometro asko eĩñdde getozen, da antxe txurrun ondun eĩñ gendun alto* (Oinez kilometro ugari eginda gentozen, eta hantxe, iturri ondoan, geratu ginen). Gure aitak, beraien txikitako abesti xalo hau kantatzen zigun noizbehinka: “*Alto quien vive? Pasaleko. Sintiamo-sintiamo. Arre burrito como un señorito el afilador*”.

ALTÓMANOSARRIBAKA

Elkarri “alto manos arriba” esanez burutzen genuen jolasa. *Gaur altomanosarribaka ibillikoa* (Gaur “alto manos arriba”ka jolastuko gara).

Pistolatzat eskuan zerbait hartu eta ezkutatu. Aurkaria ikustean, esaldi hori nork lehenago esan. Zinemara joaten ginenean ikusten genuena.

ÁLTSA

Altxatu, jaso, jaiki, igo (“levantar”, “levantarse”, “subir”). *Goxeko amarrati te ondioik ezta altsa?* (Goizeko hamarrak dira eta oraindik ez al da jaiki?). *Zuk eztakazu iñddarrik aurixe arrixoi lepуре altsáteko* (Zuk ez duzu indarrik harri hori bizkarrera jasotzeko). *Onetteik tella guztiok altsá bittuaz tellature* (Teila hauek guztiak igo behar ditut teilatura).

Zentzu askotan erabiltzen da hitz hau. Ordea, horrek ez du esan nahi, egoera horiek guztiak adierazteko, beste hitzik erabiltzen ez denik: *oittik altsa* (ohetik jaiki), *arrixе lepуре altsá* (harria bizkarrera jaso), *goiko pisure altsá* (goiko solairura igo), *masi altsá, zuringu altsá* (orea altxatu, zuringoa altxatu), *agintarixan kontra altsá* (agintarien aurka errebelatu), *eskillarak altsá* (eskailera igo). *Gaur ni enaz gauze orreik eskillara guztiok altsáteko* (Gaur, ni ez naiz gai eskailera horiek guztiak igotzeko).

ALTSÁ KÁRTI

Lokuzio hau kartetan jokatzeari erabiltzen zen. Txanda heldu eta karta mahaira botatzen zenean, ezin zen karta hura jaso eta beste bat bota, baldin eta karta bota zuenak azkar “*altsa karti*” esaten ez bazuen. Beste partaideren batek “*beie-beie*” esan aurretik “*altsa karti*” esateak eskubidea ematen zuen botatako karta jaso eta haren ordezkari beste bat botatzeko. *Botatako karti nai bazendu altsa eta aren ordezkari beste bat bota, “altsa karti” esan bizendun ariñ* (Botatako karta nahi bazenuen jaso eta haren ordezkari beste bat bota, “*altsa karti*” esan behar zenuen azkar). Baldin eta beste partaideren batek zuk baino lehenago “*beie-beie*” esaten bazuen, botatako karta jaso eta haren ordezkari beste bat botatzeko eskubidea galtzen zenuen.

ALTSÁ PÁKO

Gure garaian, ijitoek ekarri eta musika joaz dantza eragiten zioten *Margarita* ahuntza ezagutu genuen. Jendeak leihotatik botatako txanponak jaso eta horrela aritzen ziren. Beraz, gure belaunaldikoentzat *Margarita* ahuntza ezaguna zen. Ordea, aurretik, gure gurasoen-eta garaian, artzarekin etortzen omen ziren. Artza lepotik sokaz lotu eta hari eragiten omen zioten dantzan. Artzaren izena, *Pako* omen zen.

“Lena otsu ekartebe motxallik. Otsuk dantzari eĩñdde, salto ta buelta ta olaik. Altsa Pako aettei esaten geuntzan. Pako gaxon ixena otsuai. Pako esateotzen. Boltzillon-da laune nazela, karnabaletan, iru eunin braza bete birin ibilli giñan laun bi. Kokotetik amarratu zera soki, te Boltzillok braza bete-ero soki... Neuk etteneban otsune, ta arek domadori etteban: “Altsa Pako”, arek. Eta nik bueltak emon da, salto txikixak eĩñdde... Juergan. Etxea juteik pentsabez. Etxea junde zurixe atatebe da; zetako jungo ziñan ba etxea? Oixera “Altsa Pako”. Boltzillok, Altsa Pako, esan da nik plantak eĩñ dde salto-ta buelta-ta, oker-oker eĩñdde”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Garai batean, hartza ekartzen zuten ijitoek. Hartzak dantzan egiten zuen, salto eta buelta, eta horrela. *Altsa Pako* hari esaten genion. Hartzak *Pako* zuen izena. *Pako* esaten zioten. “*Boltzillo*”ren-eta koadrilakoa nintzela, inauterietan, elkarrengandik oso hurbil, braza bete bidean ibili ginen bi lagun. Lepotik lotu soka, eta “*Boltzillo*”k braza bete soka eskutik helduta.

Nik egiten nuen hartzarena, eta hark hezitzailearena. “*Altsa Pako*”, esaten zidan hark, eta nik jira-bira batzuk egin, salto txikiak eman eta... Parrandan. Etxera joaterik pentsatu ere ez. Etxera joan eta jipoia ematen zuten eta; zertara joango zinen bada etxera? Horixe da “*Altsa Pako*”. “*Boltzillo*”k “*Altsa Pako*” esan, eta nik antzerkia egin, salto hemen eta buelta hor, erabat okertuta).

ALTSÁU

Berez, osasunez eta animuz sendo eta tinko egotea adierazten badu ere, guk ia beti ezezka erabiltzen dugunez, kontrako adiera ematen diogu. *Damian eztabill altsau* (Damian nahiko makal dabil).

Osasunez oso ongi egotea adierazteko beste berba batzuk erabiltzen ditugu. Hau (*altsau*), aldiz, norbait gaizki, lur jota eta etsita dagoenerako uzten da; ezezka, jakina. *Tomas gaxoitale esazenduen. Gaur ikusirot kalin, de a bera ezta altsau* (Tomas gaixorik dagoela esan zenuten. Gaur ikusi dut klean, eta lur jota dago).

ALTUENA

1.- Gehienez, asko jota (“a lo sumo”). *Lengeun baten multi ipiñizten. Altuena ogei oberleko ixangori* (Lehengo batean isuna jarri zidaten. Gehienez, hoge duro izango dira).

2.- *Altuena-be*. Gehienez ere (“a lo sumo”). *Onek zimarroionek altuena-be laroi kilo pixakottuz* (Hegalabur honek gehienez ere laurogei kilo pisatuko ditu).

ALTUERI

Garaiera (“altura”). *Altueri*: pertsona, etxe, dorre batek izan dezakeen garaiera edo altuera. *Elixako torrik zemateko altueri eukikorau... berrotamar metro lez?* (Elizako dorreak zenbateko garaiera izango du... berrogeita hamar metro inguru?).

ALTUNTUN

Iritzira (“al tuntún o al buen tuntún: sin cálculo ni reflexión o sin conocimiento del asunto”). Gaztelaniatik hitzez hitz hartua. *Zemat ixaleiken preuntazta, eta nik altuntun botatzat* (Zenbat izan litekeen galdetu dit, eta nik iritzira bota diot). *Arek esan dau zematan bañe altuntun ebillen* (Hark esan du zenbat den, baina, iritzira zebilen).

Lokuzio hau pertsona nagusien ahotan, gazteenetan baino sarriago entzungo dugu.

ALTURI

1.- Baxurako arrantza barik arrasteko arrantza (“pesca de altura”). *Andresek bajuran iru-lau urte eiñ zittun eta gero alturan ibilli zan erretiru artu arte* (Andresek baxuran hiruzpalau urte egin zituen, eta gero arrasteko arrantzan aritu zen jubilatuta bitartean). *Jun dan berrotamar iruroi urtin Ondarrun alturik iñddar andixe eukirau* (Azken berrogeita hamar edo hirurogei urteetan Ondarroan arrasteko arrantzak indar handia izan du).

Beraz, bata da *alturi* edo *alturako arrantzi*, hots arrastekoa, sarek hondoko arraina harrapatzea (“pesca de altura”). Bestea, berriz, *bajuri* edo *bajurako arrantzi*, hots, sarek nahiz kanaberaz azaleko arraina harrapatzea, edo tretzaz hondokoa (“pesca de bajura”). *Patxi alturan dabill* (Patxi arrastean ari da lanean).

2.- Garaiera, altuera, altura (“altura”). *Arioplanuk beñ altura bat artzen dabenin zirkiñi-pe eztau etten* (Hegazkina, altura jakin bat hartuz gero, mugitu ere ez da egiten). *Globuk altura andixe artuban* (Globoak altura handia hartu zuen). *Amen altura andixera; ni enu saltoik ettea* (Hemen desnibel handia dago; ni ez noa saltatzera).

3.- Latitude geografikoa (“latitud geográfica”). Itsasoan ari direnean, arrantzaleak, kokapenari buruz mintzatzen direlarik, hitz honetaz baliatzen dira. *Ze alturatan atrapazue arrañe? Vigoko alturan*. (Zein latitudetan harrapatu duzue arraina? Vigoko latitudetan).

ALTURITAKA

Umeen jolas jakin bati deitzen genion horrela (“nombre con el que se designaba a un juego de niños/as”). *Altura* hitzean du jatorria. Egia esan, jolas honek ez zuen aparteko trebetasunik eskatzen, ez azkartasunik, ez indarrik, eta ez teknikarik. Korrika egiteko trebetasunak balio zuen, baina, beste ezerk ez. Helburua zen altura, koskaren batera igota egotea, koskatik jaitsita ibili bai, baina, zigortuta (*paaten*) zegoenak behean harrapatu gabe. Neskek maiteago zuten jolas hau. Beste ezertara jolastu ezin genuenean (eguraldiagatik edo leku faltagatik), guk mutilok ere jarduten genuen *alturitaka*, baina, noizetik noizera baino ez.

ALTZÚ

Magala, altzoa (“regazo”). *Andrak umi besutan eukitteben, eta altzun-be bai* (Andreek umea besoetan edukitzen zuten, eta altzoan ere bai).

Emakumeek, orduan, mantal handi eta zabal beltza (urdina ere bai) erabiltzen zuten gerrian lotuta. Aulkiren batean eseri eta hankak zabal-zabal jartzen zirenean, ikaragarritzko magala geratzen zitzairen. Altzo haiek, bota ahala hartzen zuten. Baina altzoan zer hartzen zen gauza guztien gainetik? Umea.

Arreba, ahizpa, neba nahiz anaia zaharragoek familian zegoen txikiena, haurra, altzoan edukitzen zuten, ama sukaldean edo beste zernahitan ari zen bitartean. *Altzun neukan umi. Alako baten, nik eztaiz zelan, umi beangañea ezgata jausten-ba* (Umea altzoan nuen. Halako batean, ez dakit nola, hara non erortzen zaidan umea lurrera).

ALÚ

1.- Alua (“calificativo despectivo cuyo significado varía según el contexto”). Esangura zehatzik gabeko irain hitza. *Alper aluoi jun zattez beixen bistatik* (Alfer alu hori, joan zaitez begien bistatik). *Gosezto alu! Danontzako zan arrozkoletxe berak bakarrik jan dau* (Goseti alua! Denontzat zen arroz-esnea berak bakarrik jan du). *Ume áluk, bixalduxuz ortik* (Ume aluak bidal itzazu hortik).

Guk adiera hau baizik ez diogu ematen. Oso maiz entzun daiteke hitz hau, gizonezkoen ahotan batez ere. *Diro alu* (diru alua), *jateko alu* (janari alua), *ume alu* (ume alua), *txarri alu* (zerri alua), *andra áluk* (andre aluak), *aluoi* (alu hori), *alu alaku* (alu halakoa), eta abar. Ez hain maiz, baina emakumeek ere esaten zuten. Dena den, sekula ez genuen entzuten emakumeen ahotan, *gixon áluk*.

Toribio Etxebarriak Eibarko aditz formei eta lexikoari buruz idatzitako liburuan (127) dio hitz hau ondarrutarrei jasotakoa dutela. “Alua: por un fenómeno opuesto al encanallamiento de las palabras, otras pierden su malicia y vienen a ser comunes, como este préstamo de los de Ondárroa”. Honako adibide hau dakar: *Ator ona aluori!*

2.- *Alúkexi*. Alukeria (“mariconada”). Ekintza gaitzesgarria izendatzeko irain-hitza. Pluralean ere erabiltzen da, *alukexak* (alukeriak). *Olako alukexaiek eztoxun eiñ* (Horrelako alukeriarik ez ezazu egin). *Gauzi ganorazku bara etorrikona launtzea, bañe alukexaiek ettea ni enator* (Gauza fundamentuzkoa bada etorriko naiz laguntzera, baina, alukeriarik egitera ni ez nator).

Hortik, *alukexatan ibili* (alukerietan ibili). *Zu beti zabiz alukexatan* (Zu beti zabiltza alukerietan).

ALLÁ

Hor konpon (“allá te las arregles”, “allá te las compongas”). *Nik gauzak ondo eittuaz-da, allá!* (Nik gauzak ondo egin ditut, eta hor konpon!). *Ni neu trankilna. Ori nastioi berak sorturau-te, allá!* (Ni lasai nago. Nahaste hori berak sortu du, eta hor konpon!).

Hitz hau azentu eta guzti esaten da, izan ere gaztelaniaz erabiltzen diren hitz multzo zenbaiten lehen osagarria da: “Allá te las compongas, allá tú, allá él, allá cada cual...”. Gure herrian lehen osagai hori baizik ez da esaten: *Allá! Berak ikusikorau ze eiñ* (Hor konpon! Berak ikusiko du zer egin).

Hau bera osatuagoa: *Allá kuidau(s)* (Niri bost axola! / Hor konpon!). *Neuri tokateaztana engopai-te, allá kuidaus* (Niri tokatzen zaidana egingo dut, eta hor konpon!).

ÁLLA

Iritsi, heldu, ailegatu (“llegar”) *Amenga zaiñ dde zaiñ, bañe ondioik trena ezta allá* (Hemen gaude luzaroan zain, baina, trena oraindik ez da heldu). *Uxolak ixantzinin, lelengoko abitaziñoire allá zan ure* (Uholdeak izan zirenean, ura lehen solairura heldu zen). *Ixikoneako ustin urten dot, bañe, ondioik ena allá* (Izebaren etxera joateko usteaz irten naiz, baina, oraindik ez naiz heldu). *Ni ena alláten orrañoik, eta artuztaxun ori sagarroi* (Ni ez naiz horraino iristen, eta hariezadazu sagar hori). *Errenkolaran jente askora, bañe, au ariñddu; laste allakoatzu txandi* (Ilaran jende ugari dago, baina, hau azkar doa, berehala helduko zaizu txanda).

ALLARTE

1.- Erne, argi, kontuz (“alerta”, “ojo”). *Axi kanbixarau-te, allarte* (Haizea aldatu du eta, erne). *Allarte orreaz, ori baezpaako andi bata-ta* (Erne horrekin, hori badaezpadakoa baita). *Or albur dakazunaz allarte* (Aldamenean daukazun horrekin, kontuz).

2.- *Allarte marinos*. Argi ibili mutilak, kontuz mutilak (“alerta marinos”). *Denporaliakar-da allarte* (Ekaitza dakar, eta argi ibili).

Zenbaitetan *allarte* berbari arrantzaleek itsas giroko gaztelaniako gehigarria (“marinos”) eransten diote. Gaztelaniaz itsasoko egoera jakin batean esango zen jatorriz: “Alerta marinos” (*allarte marinos*). Ordea, orain, arrantzaleek noiznahi erabiltzen dute lehorrean ere. *Amen lapur asko ei dabill-dde, allarte marinos* (Hemen lapur asko omen dabil-eta, kontuz mutilak!).

ALLARTI

Zolia, ernea, argia (“atento/a”, “agudo/a”, “ingenioso/a”). *Ori mutilloi allartire* (Oso mutil argia da hori).

Izenondo hau, maizenik pertsoneri egozten diegu. Ordea, *begi* berbari laguntzeko ere aproposa da. *Orrek umiorrek begi allarte-allartitaukez* (Ume horrek oso begi erneak eta biziak ditu).

ÁLLOS EÍÑ

Parra egin, berdindu (“igualar”, “empatar”). *Gorrixak irabazten jundi, bañe, on allos eiñddabe* (Gorriak irabazten joan dira, baina, orain parra egin dute).

Egia esan, ez guk eta ez gure sasoiko jendeak ez du inoiz erabili izan kuzio hau, baina, zaharragoi (gure gurasoen belaunaldikoei), gizonezkoei, entzun izan genien. Izan ere, andrazkoek ez zuten pilotan egiten, ez eta gai horretaz mintzatu ere.

Berreskura daitekeen hitza? Ez legoke gaizki, edozein egoeratan (jokoetan eta jolasetan, batez ere) berdinketa adierazteko.

Honen sinonimoa: *allostu*. Berdindu, adostu (“igualar”, “empatar”). *Galtzen ixuzen bañe, allostu eiñddabe* (Galtzen zihoazen, baina, adostu egin dute).

ÁMA

1.- Ama (“madre”). *Atte itxosun eotezan, bañe amá beti etxin* (Aita itsasoan egoten zen, baina, ama beti etxean). *Guk dendatik jeneru dirobaik ekarten gendun, koskan, zorretan. Illan atzanin amak pagaten zittun zorrak* (Guk dendatik jeneroa dirurik gabe, zorretan, ekartzen genuen. Hilaren bukaeran amak ordaintzen zituen zorrak).

Mundu osoan, hizkuntza guztietan esaten da “ama bakarra dagoela”. Guk, ondarrutarrok, oraintsu arte, bi izan ditugu. Nola izango ginen bada, besteak bezalakoak? Honetan ere desberdinak izan behar! Sortu gintuen ama, bakoitzak berea, eta “*besti, Antiuko Amaberjiñi*” (bestea, Antiguako Ama Birjina). *Bestik amá bat, bakarra; bi guk!* (Besteek ama bat, bakarra; guk bi).

Estualdiren bat sortzen zaigunean, edo geure burua arriskuren batean dagoenean *ama* hitza ateratzen zaigu ahotik, nahiz eta gure ama oso urruti izan: *Amá-amá!* edo *Ai amá!* Horrelakoetan nor gogoratzen da aitaz? Inori ez zaio ateratzen “*Ai aita!*” edo antzekorik?

2.- *Amá diarra. Amá!* deiadarra, oihua (“el grito de *amá!*”). Seme-alabek amari ozenki egiten zioten deia: *amáaaaaa!* Benetako *ama diarra* izan zedin, bukaerako “a” luzatu egin behar zen. *Goiko neskik zelako amá diarra eiñddau!* (Goiko neskak ozenki deitu dio amari).

Behin eta berriro *amá* deiadarra egiten duenaz esaten da “*amá diarka*” (ama deiadarka) edo “*amá diarrez*” (ama deiadarrez) ari dela. *Amá diarra* umeen artean ohikoa zen lehen, eta bai orain ere. Haurrak, arriskuan aurkitzean, amari egiten dio dei.

3.- *Amái eiñ*. Amari egin (“se lo haces a tu madre”). Norbaitengandik, iseka nahiz keinu itsusiren bat jasotzean, egin digunari itzul diezaiokegun mespretxurik gogorrena, egin diguna bere amari egin diezaiola esatea izan ohi da: *Ori, amái eiñ* (Hori amari egin).

4.- *Amái ez émon*. Amari nahiz emazteari eman gabe arrantzaleak beretzat gordetzen zuen dirua (“dinero que el marinero se guardaba para gastos personales sin que entregara en casa”). Hitzez hitz: amari ez eman. Nola edo hala, arrantzaleak kobratu bai, baina, etxera heltzen ez zen dirua izaten zen hori. Emazteari edo amari eman gabe, arrantzaleak partilari zati bat kendu, eta bere gastuetarako gordetzen zuena. Batzuek, hau, nahi zuten aldi oro egingo zuten, baina, beste batzuek, diru honi dagokionez “erdi araututako” ohitura bati jarraitzen zioten.

“Partilli ettezanin antxobatan... Atunetan da ezeuan. “Amai ez emon” da “amuxki” te orreik erdi bardiñati. Orreik ixatezin ba Donostire-ta juten giñanin, berrotamar baldatik gora atrapatemazan orduntxe eotezan aparteko diro bat. Patroik bakotxantzako onenbesteko bat gordeteban. Amuxki oixe ixatezan, berrotamar baldatik gora atrapa bizendun. Gitxia atrapatezanin ezeuan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Partila egiten zenean antxoatan... Hegaluzetan eta beste arrantzetan ez zegoen horrelakorik. *Amai ez emon* eta *amuxki* erdi berdina dira, gauza bertsua. Horiek izaten ziren ba, Donostiara-eta, joaten ginenean antxoa saltzera, berrogeita hamar baldatik gora harrapatzen bazen, orduantxe izaten zen aparteko dirua. Lemazainak arrantzale bakoitzarentzat honenbesteko bat gordetzen zuen. *Amuxki* horixe izaten zen, baina, berrogeita hamar baldatik gora harrapatu behar zenuen. Kantitate gutxiago harrapatuz gero ez zegoen horrelakorik).

5.- *Amálabak*. Ama-alabak (“madre e hija”). *Bodi euken da an juntzin amalabak zentelli baño dotoria!* (Ezkontza zuten, eta han joan ziren ama-alabak dotore baino dotoreago!).

6.- *Amáneko lekutan*. Oso urruti (“muy lejos”). *Amaneko lekutan da a. Andik ona oñez, kantsa-kantsa eiñdde allaga* (Oso urruti dago hura. Handik hona oinez, oso nekaturik heldu gara).

7.- *Amán etxín*. Oso urruti, guztiz urrun, lekutan! (“muy lejos”). *Gu allata geuazen, eta ondioik bera aman etxin etorren* (Gu ailegatuta geunden, eta oraindik bera, lekutan zetorren!) Bigarren osagaia pluralean ere ematen da: *aman etxitan. Areik aman etxitan geaturi* (Haiek oso urruti geratu dira).

8.- *Amán seméik*. Amaren semerik! (“ni Dios!”). *Ezta aman semeik orrek eiñddaben marki borrakorabenik* (Ez dago amaren semerik, horrek eginiko marka hautsiko duenik). *Ezta aman semeik ori engorabenik* (Ez dago amaren semerik hori egingo duenik).

Eta zergatik ez *aman alabaik* (amaren alabarik)?

9.- *Amán úrak*. Amaren antza, itxura, baina, ez aurpegian, izaerari dagokionez baizik (“parecido a la madre en algún aspecto del carácter”). *Onettetaukez aman urak* (Honexek du amaren izaera).

Norbait erraz haserretzekoa izan, eta ama ere horrelakoa baldin bazen, “*aman urataukez*” (ama bezalakoa da), esango zen.

10.- *Amá putín semí*. Puta-semea, putakumea (“hijo de la gran puta”). *Neu-be zeoze ixangona bañe, zu ama putin semi* (Ni ere zerbait izango naiz, baina, zu putaseme galanta).

Lokuzio honek iraintzeko baizik ez du balio. Norbaiti *ama putin semi* (puta-semea), deitzen dionaren asmoa norbait hori iraintzea da, eta ez haren ama. Gaztelaniaz entzuten da “*hija de puta, hija-puta*” ere. Euskaraz ordea, “*ama putin alabi*” (puta-alaba), sekula ez dut entzun. *Ori txarri madarikatuoi, ama putin semire gero-e!* (Zerri madarikatu hori, putasemea da benetan).

Ondarroan inoiz ez dut entzun baina, Gipuzkoa aldean bai, denentzat, gizonetzko bai emakumezkoentzat balio duena: *putakumea*.

11.- *Amásemik*. Ama eta semea (“madre e hijo”). *Ama-semik jundiz medikuana goxin goxa* (Ama eta semea joan dira sendagilearengana goizean goiz).

12.- *Amá zeuena!* Irain eta isekazko hitzak ama aipatuz (“¡tu madre!”). Eztabaida gogor batean, liskarra bukatutzat eman orduko botatzen diren irainezko hitzak. *Ama zeuena!* Ordea, irain honetan familiako zutaberik trinkoena, ama, lekukotzat ipintzen da. Liskarra hitz hauekin bukatzen ez bazen, eztabaida beste maila batean sartzen zen: elkarri nork handiagoak esan. Honen ondoren beste arrosario bat zetorren. *Ama zeuenan tangi* (“el coño de tu madre”). *Ama zuenan moñeti*, *Ama zeuenan kortxeti* eta horrela etengabe. Azkenean, badakigu nork irabazten zuen sesioa: handiena botatzeaz aparte ozenkien esaten zuenak.

AMABERJÍÑI

Ama Birjina (“Virgen María”, “Nuestra Señora”). *Estutasunin jente asko akordatezan Amaberjiñiaz. Beñ peligru pasatakun kittu* (Estutasunean jende asko gogoratzen zen Ama Birjinaz. Arriskua pasa ondoren, kito).

Ondarroan, bietara esaten zen, *Amabirjiñi* eta *Amaberjiñi*. Pertsona berak ere, era batera nahiz bestera. Ez dugu esango *Amaberjiñi* hitza gaur egun aipatzen ez denik, baina, guk zortzi hamar urte genituenean, orain adin horretako batek baino mila aldiz gehiago aipatzen genuela, seguru. Etxean egunero arrosarioa, maiatzean egunero elizkizuna, abuztuan *Antiguara* bederatziurrena egitera. Horretaz aparte urtean zehar ospatzen ziren beste Ama Birjina batzuen festak: *Kontzeziñoiko Amaberjiñi*, *Karmengo Amaberjiñi*, *Arrateku*, *Gardotzaku*, *Itziarku*, *Begoñaku*... Beraz, gure eguneroko berbetan, leku handia hartzen zuen hitza zen, hau da, oso maiztasun handiz erabiltzen genuena.

Dena den, *Antiuko Amaberjiñi* nahiz *Amaberjiña Antiuku* esaten zen, eta besteak berdin: *Karmengo Amaberjiñi* nahiz *Amaberjiña Karmengu*. Bigarren era hori, zuzenean berari zerbait eskatzean: *Amaberjiña Antiuku*, *salba gure arrantzalik* (*Antiguako* Ama Birjina, ekaitzetik libratu itzazu gure arrantzaleak).

AMABESUTAKU

Ama pontekoa, amabitxia, ama besoetakoa (“madrina”). *Kresalako ixiko Miren zan nire amabesutaku* (*Kresala* tabernako izeba Miren zen nire ama besoetakoa). *Amabesutaku aintzakotzat eukitzezan* (Ama besoetakoa aintzakotzat edukitzen zen).

Bataiatzerakoan umea besoetan hartu eta elizara eramaten zuena (aita besoetakoarekin batera). Hitz honek ez du gainontzeko misteriorik. Guk, bakoitzak bereari, ama besoetakoari, maitasun berezia genion, eta bai beraiek guri ere. Errege Egunean nahiz beraien urte betetze egunetan bereziki gogoratzen ziren gutaz. Gutaz esaten dut, niri eta nire ingurukoei hori gertatzen zitzaigulako. Urrutiagokoen berririk ez dakit.

AMAIKE

1.- Makina bat, hamaika, hainbat, asko (“muchos/as”, “cuántos/as”). *Amai ke olako eiñddou* (Hamaika horrelako egin dugu). *Amai ke parranda eder eiñddou alkarreaz* (Makina bat parranda eder egin dugu elkarrekin).

Oso entzuna da, *barre* hitzari lotuta: *amai ke barre eiñddou areaz* (Zenbat barre ez ote dugu egin harekin). Soilik ere bai: *amai ke barre* (zenbat barre).

Maiz, testuingurua ongi finkatuta eta zehaztuta denean, hitz hori bakar-bakarrik ere esaten da beste zenbait elementuren elipsia eginez. *Amai ke...!* (Hamaika...!).

2.- Hamaika (“once”). *Amai ke urteaz ettezan komuniñoi andixe* (Hamaika urterekin egiten zen jaunartze nagusia).

AMAMA

Testuinguru jakin batzuetan baizik ez da erabili izan: pilotan eta futbolean (“a placer”). Pilota zein baloia erraz jotzeko moduan eroso-eroso etortzea adierazten zuen. Gure sasoikoen artean ez genuen esaten eta entzuten; apur bat gazteagoek erabili izan zuten.

AMÁN BEÍXE

Akasdun begia, begi okerra (“ojo torcido”). *Arek gixonak ezkerreku aman beixe eukan* (Gizon hark ezkerreko begia apur bat okerra zuen).

Hitzez hitz: amaren begia. Begian akatsen bat izan eta hori nabarmendu nahi denean, akatsa duena atsegina ez zaigulako erantsiko diogu: *An agertu zan a iñor baño lena bere aman bei-tte guzti* (Han agertu zen hura beste inor baino lehen, bere begi oker eta guzti).

AMANDONGILLAK

Albondigak (“albóndigas”). *Amandongillak gexenetan okelinak ixatezin, bañe, gure amak atunaz-be etten zittun* (Albondigak gehienetan okelazkoak izaten ziren, baina, gure amak hegalaburraz ere egiten zituen). *Amandongillak domeketan-da, jaten genduzen* (Albondigak igandeetan-eta, jaten genituen).

Garai hartan xerra eta txuleta gutxi jaten genuen; eta okela zegoenean, gehienetan *amandongillak* izaten ziren. Singularrean ez genuen sarri erabiltzen; bakarra geratzen zenean edo horrelakoren batean. Bestela, beti pluralean, nahiz eta bi edo hiru izan. *Gaur amandongillak jandouz* (Gaur albondigak jan ditugu). Jakina, jateko zortzi izanez gero, bakoitzak ezin zazpi edo zortzi albondiga jan.

Aulestiko Beninari (Benigna Lasuen Urkidi) berba honen ordeztu *“amandróngillak”* entzun nion: *“amandróngillak eta putzerróskillak”*.

AMANKOMUN

Eskotean (“a escote”). *Biajeko gasto guztik amankomun eñ genduzen* (Bidaiako gastu guztiak eskotean ordaindu genituen).

Euskara baturako Euskaltzaindiak forma hori (amankomun) baztertu eta **“komun”** hobestea erabaki zuen.

Eginiko gastua denen artean ordaintzea: *amankomun* (eskotean). Ordaintzea tokatzen denean, orduan ateratzen da berba hau platerera. *Afattako gastu amankomun engou* (Afaritako gastua eskotean ordainduko dugu). Gazteek berba hau ezagutu ere ez dute egingo. Gerra ostean jaiotakook ezagutu bai baina, erabili ez; eta gerra aurrekoek, ezagutu eta erabili.

AMANTALA

1.- Mantala (“delantal”). *Gure amai amantaletik diru osti ezta erreza* (Gure amari mantaletik dirua lapurtzea ez da erraza). *Gixonezkuk amantalik ezeben jazten*. (Gizonek mantalik ez zuten janzten).

Hiztegieta, euskaraz nahiz gaztelaniaz, mantalaren definizio dotore eta zehatza irakur dezakegu: “lantegian, sukaldean, gorputzaren aurrealdean babesteko, lepotik zintzilik, eta atzeko aldean lotuta gainerakoen gainetik erabiltzen den jantzia, belaraino iritsi ohi dena” (Euskal Hiztegi Modernoa. Elhuyar). Garai hartan definizio horrekin bat zetozen *amantalak* (mantalak), geuk txikitan kontserba fabrikari burua kentzerakoan erabiltzen genituenak, eta etxe aberatsetako neskameek nahiz kafetegietakoek erabiltzen zituztenak. Ordea etxeakoandreek nahiz sare konpontzaileek zerabiltzenak bestelakoak ziren: beltza (urdira ere bai, baina askoz gutxiago), gerrian lotuta, gerritik belaraino baino beheragokoa. Mantalak betetzen zuen zeregin nagusia, poltsa eta dirua gordetzea zen. Mandatuak egiteko mantaletik ematen zigun amak dirua (zeukanean), eta atzerakoak ere hantxe gordetzen zituen. Beraz, *amantala* pieza garrantzizkoa zen gure garaian. Amari, dirua lapurtu ere mantaletik egiten zitzaion gehienetan.

2.- Amantala (“delantal”). *Fabrikan biarra etteko derrigor bizan amantala* (Kontserba fabrikari lana egiteko behar-beharrezkoa zen mantala).

Gazteok, umeok, udaberrian, antxoara garaian, antxoari burua kentzera kontserba fabriketara joaten ginenean (8, 9, 10 urtekoak) *amantal* bereziak jantzita aritzen ginen. Horiek betetzen zuten mantalen helburua: aurreko alde guztia babestea. Izan ere mantala haiek, lepo paretik hasi

eta oinetarainokoak ziren. Azpitik zakuzkoa, eta gainetik, arrantzaleek euritarako janzen zuten janzen materialez eginikoa. Hori izaten zen *fabrikako amantala* (fabrikako mantala).

AMAHARREBA

Amaharreba (“suegra”) *Eztaitt amaharrebak zeattik eukiraben olako fama txarra* (Ez dakit zergatik eduki duten amaharrebek horren fama txarra).

Jaiotzez mutilak edo neskak, txikiak edo handiak, bertsolariak zioen bezala *lodiak edo miak*. Ordea, jaiotzez amaharreba denik ez dago inor. Jakina, emakume bat amaharreba bihurtzeko bide zati bat berak egiten du, baina azken urratsa semeak edo alabak. Horrela, emakume bera, behin jaiotz gero (alaba), emazte, ama eta amaharreba bilaka daiteke. Posible al da, pertsona bera, alaba on, emazte fin eta ama zintzo izanik, gero, amaharreba gaizto, infernuko demonioa baino okerragoa bihur dadin? Nondik datorkie fama makur hori? Seme-alabekiko ama on izan bada, eta suhiarekiko edo errainarekiko aldiz amaharreba gaizto, horretan, bai suhiak eta bai errainek ere zerikusia izan dutela pentsa daiteke.

Amaharrebaren gaizto famari dagokionez, herri hizkuntzek (gure ingurukoek behinik behin: euskarak, gaztelaniak, katalanak...) gai hau luze eta zabal garatu dutela aitortu behar, bai esateretan, txisteetan eta abarretan. Aitaharrebaren kontra zergatik ez? Zalantzarik gabe herri hizkuntzaren garapenean protagonismoa gizonetakoek izan dutelako; eta noski hauek ez ziren euren buruaren kontra harrika hasiko. *Amaharreba onak, zintzuk, jatorrak, finak, makina bat ezauturouz* (Amaharreba onak, zintzoak, jatorrak, finak, makina bat ezagutu ditugu).

AMAHORDI

Amaordea, ugazama (“madre adoptiva”, “madrastra”). *Arentzat umintzat a amahordi gaiztu ixantzan* (Ume haietaz amaorde hura gaiztoa izan zen). *Amahordi-pe, amaharrebaren moure eztabe fama onik euki* (Amaordeek ere, amaharrebek bezala ez dute fama onik izan). *Upinetan-be amahordik gaiztuk beti* (Ipuinetan ere, amaordeak beti gaiztoak).

AMARAUNE

Armiarma sarea (“telaraña”). *Lenako areik ganbarak, baltzak, zikiñak eta amaraunez beteta eotezin* (Garai bateko ganbara haiek beltzak eta zikinak izateaz aparte armiarma-sarek josita egoten ziren). *Etxitan-da eotezin amaraunak ari meie eukiteben, bañe boregetan da ganbaretan eotezinak, areik tela lodiaz eiñddakuk ixatezin* (Etxeetan-eta egoten ziren amaraunak hari mehez eginak izaten ziren, ordea, sotoetan eta ganbaretan egoten zirenak ehun sendoz eginak). Berba hau oraindik ere entzun daiteke, baina ez oso maiz. Lehenago gehiago entzuten zen. Gure inguruan behinik behin berba hau baino *marasmintxi* hitza erabili izan da sarriago. Ikus, *marasmintxi*.

AMARRA

1.- Lotu (“amarrar”, “atar”). *Txalopak eta batelak ezin eronun amarraten* (Txalupak eta batelak ez ziren nonahi lotzen). *Baforak ondo amarrata eotezin portun barrun; errez ez soltateko morun bentzat* (Txalupak ongi lotuta egoten ziren portu barruan; erraz ez askatzeko moduan behinik behin).

Gaztelaniaz ere “amarrar” hitza itsasontzia lotzeari dagokio gehienbat. Guk ere maizenik horretarako erabiltzen genuen, eta orain ere bai: *txalopi amarra, batela amarra* (txalupa lotu, batela lotu). Baina orokorrean, lotu hitzaren orde, zerbait sokaz nahiz lokarriaz lotu behar denean: *sokiaz amarra* (sokaz lotu). *Giltzaz ezin neban ondo itxi maleti, eta atzanin sokiaz amarra birrixaneban* (Maleta giltzaz ezin nuen ondo itxi, eta azkenean sokaz lotu behar izan nuen).

2.- *Amarratu*. Lotu (“amarrar”). *Batela amarratuzu? Solte ezendun lagako ezta!* (Batela lotu al duzu? Lotu gabe ez zenuen utziko!).

AMARRAK

Goizeko hamarrek eta gaueko hamarrek (“las diez de la mañana y de la noche”). *Ordun, goxeko amarretan, sano euanik inor ezan oian eoten* (Garai hartan, goizeko hamarretan, sano zegoen inor ez zen ohean egoten). *Gabeko amarretako kalik utsittute etoezin* (Gaueko hamarretarako kaleak hustuta egoten ziren). *Gabeko amarretan auazillak erretira ta serenuk urtetebe kalea* (Gaueko hamarretan aguazilek beren lana bukatzen zuten, eta gaueko zaintzaileak irteten ziren kalera).

Sua piztu eta lapikoa (babarrunak) sutan jartzea zen eguneroko erritua. Horretan okerrik egiten zuen andreak ederrak entzun behar izaten zituen. Garai hartan, egoera hori aipatzen zuen kanta abesten zen: *Amarrak jo dabe ta amaikak joteko, gure lapikuari azia sartzeko. Auxe da lapikua, auxe da azia, nundik etorri zara neska lotsagabia? Mundakatik, etxeko andria. Guzurre esaten dezu neska lotsagabia.*

Ordea, *gabeko amarrak* (gaueko hamarrek) egunaren eta gauaren muga ezartzen zuen ordu sakratua zen. Bederatzi eta erdiak jota ere kalean ibil zitekeen. Baina, hamarrek, ordu magikoa zen, eta ordu hori hurbildu arren etxeratzen ez baginen, gure artean hantxe agertzen zen norbait kontzientziaren deia jotzen zuena: *Gabeko amarrak jokozkuz eta... jun gattin etxea* (Gaueko hamarrek joko dizkigute eta... joan gaitezen etxera!) Hamarrek hurbil izan eta norbaitek hori esaten bazuen, gehiago txintik ere ez: denok etxera agudo. Ordu horretatik aurrera hasten zen hain zuzen, gaueko pertsonaia eta fenomenoak (mamuak, sorginak, gau txoriak, *arima pielak...*) txanda, guretzat, garai kontrolaezina; hortaz, hobe lehenbailehen etxeratzea.

AMARRALEKU

Txalupa lotzeko lekua (“amarradero”, “lugar para amarrar el barco”). *Txalopi atraka nai gendun, bañe ganorazko amarralekoik ez gendun topaten* (Txalupa atrakatu nahi genuen, baina, behar bezalako lotzeko lekurik ez genuen aurkitzen).

Txalupa itsasotik datorrenean, nonahi ezin da atrakatu; *amarraleku*, hau da, lotzeko leku egokia, behar izaten da aurkitu.

AMARREKU

Hamar ogerlekoa (“billete o moneda de cincuenta pesetas”). *Antxiñe amarrekuez gauza asko erostezin* (Garai batean hamar ogerlekoarekin gauza ugari erosten ziren). *Lelengo, guk, amarreku paperezku ezautu gendun, eta asko-be gerua monedi* (Lehenengo hamar ogerlekoko billetea ezagutu genuen, eta askoz beranduago txanpona). *Amarreko andixe emonetzan da atzeakoik eztoztan ekarri* (Hamar ogerlekoko eman nion eta atzerakorik ez zidan ekarri).

Aspalditik duela gutxi arte, hots, euroa agertu bitartean, *amarreku* hamar ogerlekoko zen: *amar oberlekoku* (50 pezeta). Baina, diruen artean hamarrekoren bat beti egoten denez (orain ere badugu hamar euroko diru papera) hitz hau, diruari dagokionez, (*amarreku*) beti izango zaigu baliagarri.

AMARRERRILEKU

Hamar errealekoa, hots bi pezeta eta erdiko txanpona (“moneda de dos cincuenta pesetas”). *Pezetak bikoik ez gendun ezautu, bañe amar errileku bai* (Garai hartan bi pezetako txanponik ez genuen ezagutu, ordea, hamar errealekoa bai). *Amar errileko andixe galdurot* (Hamar errealeko txanpona galdu dut).

Garai batean izan zen bi pezeta eta erdiko txanpona, pezetaren kolorekoa, tamainoz apur bat handiagoa. Bi pezeta eta erdi: hamar erreal. Bazen zerbait!

AMARRI

1.- Txaluparen lokarria, soka (“amarra”). *Baforai atzeko amarri soltaako* (Itsasontziari atzeko lokarria askatu zaio).

Pluralean maizago (*amarrak*) erabiltzen zen, izan ere txalupak brankatik eta popatik lotu izan dira, bai lehen eta bai orain. *Amarrak solta ta segixan urten gendun* (Txaluparen lokarriak askatu eta berehala irteten ginen itsasora).

2.- *Amarri emón*. Lotu (“amarrar”, “atar”). *Batelai amentxe emongotzat amarri* (Batela hementxe lotuko dut).

AMARROBERLEKOKU

Hamar durokoa (“billete o moneda de diez duros”). *Amarreku* esan ordez, bere balioa zehaztuz: hamar ogerlekokoa. *Amar oberlekoku patrikaran artute junittan Bilboa* (Hamar ogerlekokoa poltsikoan hartuta joan nintzen Bilbora).

AMÁ SANTÁ ÍNES

Gaueko otoitza (“oración que se recitaba antes de acostarse”). Gauean lotarakoan, gau ona igaro eta goizean osasun onez jaikitzea eskatzeko, makina bat otoitz egin behar izaten zen. Horrelaxe hasten zen bat: *Ama Santa Ines*. Santa Inesi otoitza, amets gaiztorik ez izateko: *Ama Santa Ines, bart eiñddot ames; ona bada bixon partez; txarra bada dule bere bidez* (Ama Santa Ines bart egin dut amets; ona bada, bion partez; txarra bada, doala bere bidetik).

AMATA

Itzali, iraungi (“apagar”). *Argixe etorri arte kandelaik ez amata* (Argia etorri bitartean kandela ez itzali). *Egurte ezira, ta sue amata eiñgazta osta-be* (Egurra hezea dago eta sua itzali egin zait berriro). *Lota jun aurretik kandelak aztubaik amata, geuri etxeik errebaik* (Lotara joan orduko kandelak itzali ahaztu gabe, etxea erre ez dakigun!)

Orduan zer itzaltzen zen?: *argixe, kandel, sue, farola, posporu, ziarru, ziarropuru...* Geroxeago berriz: *radixu, linterni, estufi, butanu, bentiladora, telebisiñoi...* Orain, oster: *aire akondizionau, ordenadora, mobille...*

AMATZAKU

Amaordea, ama biologikoa ez dena (“madre adoptiva”, “madrasta”). *Axe andri eban arek amatzaku* (Emakume hura zuen hark amaordea).

AMAZAKATU

Zapero antzekoa (“mazacote”). Janariari nahiz oreari dagokionez erabili izan dugu gehienetan.

Guri Lazkanoko frallitan domekero-domekero arroza emoteozkuen, kolorin bixkateaz; pailli zala esateben. Guk pentsaten gendun orixobaik ettebela. A arroza eotezan amazakatu. Zeñek jan a! Bruseko patrikaran sartzen gendun. Komedoretik urten da segixan komunea arroza botatea. Bañe, bruseko patrikari koipez beteta lagateozkun. Ordun, orixu zeozemat eukitteban. Bañe, a arroza guk eziñ ixaten gendun jan. Beste batzuk trankill- trankill jateben axe arroz amazakatu; iñuzenti mouko arroza.

(Guri Lazkaoko fraideetan igandero arroza ematen ziguten, kolore apur bat eginda; paella zela esaten zuten. Guk uste genuen oliorik gabe egiten zutela. Arroz hura guztiz zaperoa egoten zen. Hura ez zegoen jaterik! Blusaren patrikan sartzen genuen. Jantokitik irten eta zuzenean komunera arroza botatzera. Ordea, blusaren patrika koipez josita uzten zigun. Beraz, olio apur bat bederen izaten zuen. Baina, arroz hura guk ezin jan izaten genuen. Beste batzuek lasai asko jaten zuten arroz zapero hura; ganorarik gabeko arroza).

AMÁZÚLU

Amazuloa (“apegado/a la madre”, “enmadrado/a”). Amaren gonapetik irten nahi ez duen umea; beti amarekin egon nahi duena. *Gure umi amazulu demasara* (Gure umea amazulo ikaragarria da).

Orain badirudi *attezuluk* (aitazulo) ere badirela, baina orduan, hitz hau (*attezulu*) ez zegoen gure lexiko partikularrean, umea aitazulo izaterik ez baitzen posible; izan ere aita, itsasoan nahiz kalean, beti etxetik kanpo zebilen.

AMÉN

1.- Kristau eta juduen liturgian, otoitz gehienek bukaeran esaten zen hitza (“voz que se decía al final de una oración”). Jatorriz hebreerazkoa da, eta “hala izan bedi” esan nahi du. Elizan meza eta otoitz gehienak latinez esaten zirenean (Vatikanoko II Kontzilioa ospatu eta liturgian herri hizkuntza sartu bitartean, hots, 1966-67 ingurura arte), elizara joanez gero, hitz hau sarri-sarri entzun eta esaten genuen. Apaizak esaten zuenean, “*Per omnia secula seculorum*” (Gizaldi eta gizaldietan), bagenekien zer erantzun behar genuen ozenki: *Amen*.

2.- *Amén esán*. Txintik esan gabe besteren agindua edo nahia, besterik gabe, onartu edo bete; amore eman (“dar incondicionalmente la razón”, “asentir”). *Berak nai daben guzti eiñ eta beti “amen esan” biou ala? Ez Jaune!* (Berak nahi duen guztia egin eta beti amore eman behar al dugu ba? Ez Jauna!).

ÁMEN

1.- Hemen (“aquí”). *Amén an baño obetuagaz* (Hemen han baino hobeto gaude). *Neutatten bat amén baleo, esangoleuke arek zeoze* (Nik dakidan bat hemen balego, esango luke hark zer bait).

2.- *Ámen*. Tori (“toma”). *Amen diru te ekarri ogi bat Goiko Torretik* (Tori dirua eta ekarri ogi bat Goiko Torre dendatik). *Amen botilli te diru. Aide ta ekarri arda Arratenetik* (Tori botila eta dirua. Zoaz eta ekarri ardoa Arrate ardotegetik).

3.- *Amén-dá*. Hemen dago (“aquí está”). *Umi ezta iñoa jun, amen-da* (Umea ez da inora joan, hemen dago). *Bizikleti amen da. Artu te osteri ariña engozu* (Bizikleta hemen dago. Hartu eta osteria azkarrago egingo duzu).

4.- *Ámen da*. Hemen non dagoen (“está aquí”). *Bille ibillina ta eztot iñun topa. Ontxe ikusteot; amen da, kamazpitan* (Bila aritu naiz eta ez dut inon aurkitu. Oraintxe ikusten dut; hemen non dagoen, ohepean).

5.- *Amén-da*. Hara non datorren, hara non agertzen den. *Danakiñ asarratu te erneata urteban. Alako baten amen-da eskun kañueta andixe dabela* (Denekin haserretu eta amorru bizian irten zen. Halako batean, non agertzen da eskuan aiztoa duela). *Iruron artin zintti ata geuntzan da nearrez bixaldu gendun etxea. Guk pelotan jarraitu gendun zea baño trankilla. Alako baten amen-da attaz. Atte ikusi gendunin aringaingan eskapa gendun irurok* (Hiruron artean jipoi galanta eman genion eta negarrez bidali genuen etxera. Guk pilotan jarraitu genuen lasai asko. Halako batean hara non datorren aitarekin. Aita ikusi genuenean hirurok korrika alde egin genuen).

6.- *Amendixeik*. Hemendik bertatik (“desde aquí mismo”). *Eztakau arutzaua jun biarrik; ori amendixeik engou* (Ez daukagu harantzago joan beharrik; hori hemendik bertatik egingo dugu).

7.- *Amén ezta zereñik*. Hemen ez dago zereginik! (“aquí no hay nada que hacer”). *Aleiñe eiñddou, bañe, amen ezta zereñik* (Ahalegina egin dugu, baina, hemen ez dago zereginik). Ikus, ezta zereñik.

8.- *Amenguk eiñdderaz*. Hau bukatu da (“se acabó”). Hitzez hitz: hemengoak eginda daude. Egoera eta testuinguru askotarako balio du; norbait azkenetan dagoenerako adibidez. *Amenguk eiñdderaz* (Hau bukatu da). Zerbait bukatutzat ematen denean ere berdin.

9.- *Amentzir*. Hemendik barrena, hemen zehar (“por aquí”). *Amentzir ezta pasa* (Hemendik barrena ez da igaro).

10.- *Amén zeá*. Norbaitengatik mespretxua agertzeko erabiltzen da; gehienetan handiusteak dituenagatik. *Amen zea! Onek beonek eztau pentsaten Ingalaterrako erregiñe eztanik* (Hemen zera! Honek ez du uste Ingalaterrako erregina ez denik).

AMENDIKALDEKU

Alde honetakoa, alderdi honetakoa (“el/la de este lado”). *Zuk amendikaldeko pastela artu; nik andikaldeku artukot* (Zuk alde honetako pastela hartu; nik beste aldekoa hartuko dut).

Hitz honen deklinabideko forma guztiak berdin: *amendikaldin, amendikaldetik, amendikaldea, eta abar*. *Amendikaldetik obetua gabiz andikaldetipaño* (Alde honetatik, beste aldetik baino hobeto gabiltza).

AMENTXE GEATUKORI DANAK

Hementxe geratuko dira denak, hementxe gera daitezela kontu hauek guztiak ("todo quedará aquí", "que nadie diga una palabra sobre lo que va a oír aquí"). Beste inork ez zekien konturen bat lekuko batzuen aurrean esatera ausartzen zenak, jakinaren gainean sekretua lau haizetara zabaltzeko arriskuan jartzen zuela, entzuleak txintik ez esatera gonbidetzen zituen esapide honen bitartez, jakingo zuten sekretua isilik gordetzera, alegia. Sekretua kontatzen zuenaren borondatea argi zegoen, eta horren jakitun ziren entzuleak. Ordea, hauek entzule huts zirenez, ez zuten sekretua isilean gordetzeko konpromisorik hartzen. Horra arriskua! Beraz, zirrikitu guztiak uzten ziren zabalik, eta ordura arte sekretua izan zena, aurrerantzean nornahiren ahotik edonoren belarrira ibil zitekeen. Gainera, kasu honetan, aitzak jakin ez arren, esaten ari zena grabatzen ari nintzaion; beraz, atera kontuak, aitaren desioa, "amentxe geatukori danak" lekutan geratzen zen. Dena den, ez dugu aipatzen patroiairen etxera sarri-sarri "gozaltzera" nor joaten zen.

"Tretzak etteko sokak, subille-ta, potxeri-tte, amuk eta orreik patroin etxin eotezin. Da tretzi norberana galdu-ero... potxeri bizanin-de jun birrixatezan patroin etxea. Da "ori" (ixena esanda) jutezan, "amentxe geatukori danak" ezta, bañe, "ori" jutezan, euneunin ezipazan, eunik gexenetan: subille bitt, amu bitt, potxeri bitt. Bir ixatezan ordun; juten bazan amar bidar, ba iru bidar bikoban, bañe, amar bidar jun bera. Baakixu zeattik? Gure patroinin-de euan, gauzi eskasen euanin, gerra ostin, gure patroinin inddarra ta abarra euan. Gaztañenetik areik karria etteben, azukri letxeik eroze, dendan euan guzti. Da arek Maria Cruzek, Xurdon andrik: "jarri amen da jan". Neuri-be esan ixaztan arek. Kafesni tanga andixin, de azukre potu. "An eongora" esan da jun ettezan "a". Andik urtete banin kolorik gorrixa! Da ara juteko motiboik gexen neuk neukan. Ze, ni makiñiste nebillen an. Da makiñako zeoze binebanin, etxea jutenittan; da jutenittanin, "armozazu"? "Bai" esatenetzan, bañe, Maria Cruzek, "jarri amen jangozute". Eneban nai ixaten bañe, iñox jan-be bai, zopak eiñ dde jan; kolorik gorritu te kalea" (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Tretzak osatzeko elementuak, hots, sokak, subille (ikus, subille), potxeri (ikus, potxeri), amuak eta gainontzeko osagaiak patroiairen etxean egoten ziren. Norbere tretza galduz gero, potxeri behar zenean, patroiairen etxera joan behar izaten zen. Eta "hori" (izena aipatzen du) joaten zen, "hemen entzundakorik inork ez dezala ezer inon esan", ba "hori" joaten zen, egunero ez, baina, ia egunero: subille behar dut, amua behar dut, potxeri behar dut. Behar izaten zen orduan; hamar aldiz joaten bazen, bi-hiru bider beharko zuen, baina, bera hamar aldiz joan. Ba al dakizu zergatik? Garairik latzanean, gerra ostean, gure patroiairen etxean, babarrunak eta gainontzeko jeneroa ugari zegoen. "Gaztañeneko" dendatik eramaten zuten haiek, azukrea nahiz beste zernahi, dendan zegoen guztia. Eta Maria Cruzek, "Xurdo"ren emazteak: "eseri hemen eta jan". Niri ere esan izan dit hark. Kafesnea ontzi handian, eta azukre potoa. "Han egongo da" esan eta "hura" joan egiten zen. Etxe hartatik irteten zenean, masailak gorri-gorri izaten zituen! Eta hara joateko motiborik gehien nik neukan. Izan ere ni makinari nenbilen haien txalupan. Eta makinarako zerbait behar nuenean etxera joaten nintzaion; eta han agertzen nintzenean, "gosaldu al duzu"? "Bai", erantzuten nion, baina, Maria Cruzek, "eseri hemen, zuk jango duzu eta". Ez nuen nahi izaten, baina, noizbait jaten nuen, zopak egin eta jan; masailak gorritu eta kalera).

AMERIKANU

1.- Amerikarra ("americano/a"). Pluralean sarriagotan erabiltzen genuen. *Ontxe-be gerri amerikanuk irabazikorabe* (Orain ere gerra amerikarrek irabaziko dute). *Zinin amerikanuk japonesan da koreanun kontra ikusten genduzen gerran* (Filmetan amerikarrak, japoniarren eta korearren kontra ikusten genituen gerran). *Amerikanuk ixatezin onak, eta bestik gaiztuk. Orretteattik amerikanuk irabazti nai ixaten gendun* (Amerikarrak izaten ziren onak, eta besteak gaiztoak. Horregatik amerikarrek irabaz zezaten nahi izaten genuen).

2.- “Amerikanu”. Ondarroan bat besterik ez zegoen: *Isidor Amerikanu* (Isidor Etxebarria). Olga lekeitiarraren senarra. *Isidor Amerikanuk txalopak euki zittun* (Isidor “Amerikanu”k txalopak eduki zituen).

Venezuelan egon zen, eta handik etorri zenean, *amerikanu*; eta Isidor zeritzanez, Isidor “Amerikanu”.

AMERIKI

1.- Ondasun handia, dirutza handia, pagotxa (“fortuna”, “suerte”). *Orreik, ustebaik, diru arturabe. Ameriki* (Horiek, espero ez zutela, dirua hartu dute. Hori pagotxa!). *Patxiari gabonetako loteixi toka eigako. Ameriki auke!* (Patxiri gabonetako zozketa tokatu omen zaio. A zelako pagotxa!). *Bustiok ongun ameriki eiñddau* (*Bustio* txalupak oraingoak ikaragarri harrapatu du).

Antzina, dirutzaren eta ondasunen jabe izateko modu bakarra, Ameriketara joatea zen. Baina, suerteak lagundu behar zuen, eta zintzoa izan, Ameriketara joaten ziren guztiak ez baitziren aberasten. Horrela egiten zen *ameriki* (“fortuna”). Hortik datorkigu hitza. Geroago, arrantzan diru handia egiten zuenarengatik ere esaten zen. *Josek-eta, naidanbeste atun atraparabe. Ederra ameriki!* (Josek-eta, hegaluze asko harrapatu dute. A zelako pagotxa!).

2.- *Ameriki te kalín búelti*. Garai batean, gertakizun handiak, estropadetako garaipenak, adibidez, kalean zehar, musika eta guzti, ospatzen ziren: *kalin buelti* (kalean buelta). Beraz, zorte ona izan eta gainera horrela ospatzea (kalean buelta eginez), gerta zitekeenik handiena zen. Hortik esaera hori. *Kineli tokaazku, te amarna milloi alabiouz. Ameriki te kalin buelti!* (Kiniela tokatu zaigu, eta hamarna milioi jaso behar ditugu. Hau pagotxa!).

AMESA

1.- Ametsa (“sueño”). *Gaur eiñddoten amesa ezta ederra ixan* (Gaur egin dudan ametsa ez da samurra izan). *Batzuk amesak konta etteottuez* (Batzuek ametsak kontatu egiten dituzte).

2.- *Amesetan eiñ*. Amets egin (“soñar”). *Amesetan eiñddot* (Amets egin dut).

3.- *Amesetan ibilli*. Ametsetan ibili (“soñando”). *Amesetan nebillen, bañe ezinittan esnatu*. (Ametsetan nenbilen, baina, ezin nintzen esnatu).

ÁMES EIÑ

Amets egin (“soñar”). *Bart, ama ta atte bixak bixi zile eiñddot amés* (Bart, ama eta aita, biak bizi zirela egin dut amets). *Ameriketa arioplanun junazela eiñddot amés* (Ameriketara hegazkinez joan naizela egin dut amets).

AMILLOTARRI

Antxoa ateratzeko saskia (“cesta para sacar antxoa”). Otarra mota berezia, nahiko azala; otarra handietara antxoa botatzeko erabiltzen zena. Erdian heldulekua izaten zuen, eta hegal biak apur bat borobilduak sakonera pitin bat emate aldera. *Ekatzu auna amillotarri* (Ekariezadazu antxoa ateratzeko saskia).

Guk, saskiari *otzari* esaten diogu eta ez *otarri*; hala ere, berba honen (*amillotarri*) bigarren osagaian *otarri* agertzen zaigu.

“Amillotarri lena Gizpuzkun ixatezan, bañe gero Ondarrun-be usa zan. Medida bateko balda bat, ogei kiloku ero, antxobintzako ta sardiñintzako eotezan. Ure bota arrañai, otzara bateaz artu te araxe balda botatezan. Aettei antxobi atateko otzariai esateakon amillotarri”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Amillotarri* aspaldi Gipuzkoan erabiltzen zen, baina, gero Ondarroan ere usatu zen. Neurri jakin bateko balde bat, hogeiki ingurukoa, antxoa eta sardinarentzat egoten zen. Arrainari ura bota, eta saski batekin hartu eta balde hartara botatzen zen. Antxoa ateratzeko saski hari deitzen zitzaion *amillotarri*).

AMITIU

1.- Onartu (“admitir”, “dar entrada”). *Ori mutilloi attak eta amak eruben Vittoixako kolejixo inportante batea; kolejixo karu. Ze kontu-te, amitiu-bez. Ezan jakiñ zeattik, bañe, zeozeattik ezeben amitiu* (Mutil hori aitak eta amak Gasteizko sona handiko ikastetxe pribatu batera eramane zuten; ikastetxe garestia. Zer da kontua, eta onartu ez. Ez zen jakin zergatik, baina, ez zuten onartu). *Pasaiko eskolan, patroï tituluk-eta atateko mutill asko presentatezan, bañe, danak ezittuezen amitiuten* (Pasaiaiko eskolan, patroï tituluak ateratzeko mutil ugari aurkeztzen zen, ordea, denak ez zituzten onartzen).

Kasu onetan berba honek gaztelaniaiko “admitir” berbaren esanahi berbera du, eta aditza (laguntzailea) nor-nork forman (*ezeben amitiu*).

2.- Onartu, baimena eman (“permitir”, “consentir”). *Orreik eukin entradatik sarreri karkaba, eta naiben, entradatipaik kaletik irai karkaba biri paeta botata. Bañe aiuntamentuk eztotze amitiu* (Horiek zeukaten ataritik sarrera karkabara, eta nahi zuten, ataritik gabe kaletik ireki karkabara bidea orma botata. Ordea, udalak ez die baimenik eman). *On attatuzuzen obra guztik etteko asmuakazue? Etxebarrukuk, erdixak eta bi eztotzuez amitiuko* (Orain aipatu dituzun obra horiek guztiak burutzeko asmoa al duzue? Auzokideek, erdiak egiteko ere ez dizue baimenik emango). *Sapatun-sapatun batzendi ortxe beian gabeko amabixak aldea, eta eskandalu demasa ataten dabe. Ori ezileike amitiu* (Larunbatero elkartzen dira hortxe behean, gaueko hamabiak aldera, eta ikaragarritzko eskandalua ateratzen dute. Hori ezin da onartu).

Esanahi honekin aldiz, aditza (laguntzailea) nor-nori-nork eran agertuko zaigu (*eztotzen amitiu*).

AMÓ BAKARRA

“Amu bakarra”, gaizki ipiniz gero ikaragarritzko nahasketa sor dezakeen amua. (“un único anzuelo capaz de producir enorme desbarajuste”). *Ámo bat, axe bakarra naiku, tretzi enpatxateko* (Amu bakar bat izaten da aski, tretza nahasteko).

Amu bat, gaizki ipinita baldin badago, bera izaten da nahikoa nahasketa nabarmena sortzeko. Tretzak, behar bezala ipinita egonez gero, arrain asko harrapa lezake; ordea, amu bat, lekuz kanpo badago, kito. Nahasketa sortu, eta tretza hark ez du arrainik harrapatuko. Beraz, tretzan, amua karnatarik gabe dagoenetan *entolla* (ikus, *entolla*) behar izaten da ahalik eta azkarren, eta halaber nahaspilan dauden amuak ere, hori baita bide bakarra amu eta kordelen arteko nahaspila azkar eta eroso libratzeko.

Gizartean, herrian, familian, hori bera gerta daiteke. Beste guztiak lasaiak eta baketsuak izan arren, pertsona bat izaten da aski inguruak nahasteko, ikaragarritzko endredoa sortzeko. Arrantzaleek, bazterrak nahasteko ahalmena duenari *amó bakarra* deitzen diote. *Amó bakarra naiku itxosu beteko endreru atateko* (Pertsona bat nahikoa, ikaragarritzko liskarra sortzeko).

AMÓ GAÑEKU

Partilatik aparte, “zerbaitengatik” patroïak edo txalupa jabeak ematen zuen dirua (“propina que daba el patrón o el armador a un marinero por alguna tarea extra”).

“Gipuzkuarrak amuxki esateotzen. Partillatik aparte, zeoze diro sobranti. Itxosotik etorritte zarrak etxea jutezin, bañe bafora garbittu enbizan. Ori biarroi enjeneralin gaztik etteben. Lau ero bost geatzekin orretan. Orrei emoteotzen axe diru ixatezan amo gañeku. Zeozeattik patroïk maiñeron batei, bestik jakinbaik emoteotzan eskupekuai-be esateakon amuxki ero amo gañeku”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gipuzkoarrek *amuxki* esaten zioten. Partilatik aparte banatzen zen dirua. Itsasotik etorri eta zaharrak etxera joaten ziren, baina, txalupa garbitu egin behar izaten zen. Gehienetan lan hori gazteek burutzen zuten. Lau edo bost geratzen ziren horretan. Horiei ematen zitzaizen dirua izaten zen *amo gañeku*. Zerbaitengatik lemazainak arrantzalaren bati, beste inork jakin gabe, ematen zion eskupekoari ere *amuxki* edo *amo gañeku* deitzen zitzaion).

AMORROTU

1.- Amorratua, oso zalea (“rabioso/a”, “apasionado/a”). *Gure aume perrotxikuntzako amorrotu zan* (Gure amona oso perretxiko zalea zen). *Gure attitte erretzalle amorroture* (Gure aitona erretzaile amorratua da).

Berez, izenondo hau txakurrari dagokio: *txakur amorrotu* (txakur amorratua). Egoera batzuetan pertsonaren jarrera txakurrarenarekin alderatzen da. *Pedrok, erneata euanin, txakur amorrotu emoteban* (Pedrok, haserre zegoenean, txakur amorratua ematen zuen).

2.- *Amorrotute*. Haserre bizian, bere onetik irtenda (“muy enfadada/o”). *Baten batek zeoze esatzan da amorrotute jarri zan* (Norbaitek zerbait esan zion, eta haserre bizian jarri zen).

AMORRU

Amorrua (“rabia”). *A beti ebillen baten batei erneau eratten. Demaseko amorru artu neutzan* (Hura beti zebilen norbait ernegarazten. Amorru handia hartu nion). *Danen aurrin aettek oixe esatik amorru emozia* (Denen aurrean hark hori esateak amorrua eman dit).

AMÓ-ZÚLUK

Amu-zuloak, amuaz eginiko zauriak (“heridas producidas por anzuelos”). Eskuetan amuaz eginiko zauriak, zuloak. *Karmelok makiña bat amo-zulo ekarri zittun atunetatik* (Karmelok makina bat amu-zulo ekarri zituen hegalezetatik). *Pedroi beatu eskuta. Amo-zuloz betetaaukez* (Pedrori begiratu eskutara. Amuez eginiko zauriz beteta ditu).

Batez ere hegazu sarda txalupa aurrean dutenean, arrantzaleek azkar ibili behar izaten dute, eta sarri egiten dituzte horrelako zauriak; maizenik eskuetan. Horiei deitzen zaie *amo-zuluk* (amu-zuloak).

ÁMU

1.- Amua (“anzuelo”). *Amúaz arrañak atrapatendiz, bañe, batzutan aberixak eiñ-be bai* (Amuaz arrainak harrapatzen dira, baina, batzuetan zauriak egin ere bai). *Pantxuk atrapateko amo txikixe, eta atune atrapateko, ostea, andixe* (Pantxoak harrapatzeko amu txikia behar da, eta hegazu harrapatzeko, berriz, handia).

Arrantzarako tresna garrantzizkoa. Amuak, mota eta neurri askotakok dira. Zertarako diren (zer arrain harrapatu nahi den), amu aproposak erabiltzen dira: *lupiñatako, pantxotako, aingiratako, marraxotako, atunetako* eta abarretarako.

Amuari bi zati bereizten zaizkio: *garrangi eta pali* (garranga eta pala). Ikus, *garrangi eta pali*. Arraina, amuan *enpatxa* (kateatu) egiten da; eta amutik arraina askatzea, *despikka* aditzaz adierazten dugu.

2.- *Amólápurre*. Amua bere formaren norabidean zuzena izaten da. Badira ordea, bihurtura apur batez egiten diren amuak: *amolapurre* (amu okerra). *Lupiñatako normala baño amolapurrera obi* (Lupiak harrapatzeko, ohiko amua baino amu okerra da hobe).

Batzuen iritziz, zenbait arrain mota harrapatzeko (itsas kabra, lupia...) amu mota hau egokiagoa da.

“Amu zuzena ixanbaik, bixkat okerra. Olakuk kabratoko ibilttezin. On eskuko apaxuaz pintxotan-da dabizenak olakoxi ibiltten dabe”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Amua, zuzena izan ordez, apur bat okerra. Horrelakoak ahuntz-arrainetarako erabiltzen ziren. Orain eskuko aparailuaz jarduten duten arrasteko txalupetan ere erabiltzen dituzte).

3.- *Ámo okerra*. Berez zuzena den amua okertuta. *Amo okerrik ez ekarri niri, naturalapaño* (Okertutako amurik ez ekarri niri, ganorazkoak baizik).

Amólápurrak okerrak izaten direla esan dugu (ikus, *amólápurre*). Beraz, *amólápur* guztiak dira okerrak, ordea, amu oker guztiak ez dira *amólápurrak*.

4.- *Amo okerra*. Pertsona okerra, bihurria, gaiztoa (“travieso/a”, “malo/a”). *Ori mutil txikixoi amo okerrara* (Mutiko hori gaiztoa da, bihurria).

AMUKO ARRAÑE

Sarek barik amuz, kostatik hurbil, harkaitzean, harrapatzen den arraina (“pez que se pesca con anzuelo muy cerca de la costa”): *palanki, txistu, kabri, itxoskabri, pantxu, kaxau eta abar. Amuko arraño, sareku baño gitxia mankata etorten da* (Amuaz harrapatutako arraina, sarekoa baino gutxiago kolpatuta heltzen da).

Gure arrantzaleek hegaluzea eta hegalaburra ere amuaz (kanaberaz) harrapatu izan dituzte, bai lehen eta bai orain, ordea, horiei ez zaie deitzen *amuko arraño*.

ÁMU EZPANIN

Kontuz, erne, argi, azti ibili (“ojo”, “cuidado”, “atención”). *Pentsatemozu zeu engañatearule, amu ezpanin* (Uste baduzu zu engainatzera doala, erne). *Jente askorabillen lekun, beti amu ezpanin* (Jende asko dabilen lekuan, beti kontuz) *Olakutan, amu ezpanin!* (Horrelakoetan, azti ibili!). Hitzez hitz: amua ezpainean.

ÁMU JO

Tretzaren korda nagusitik (*subille*) zintzilik dauden soka zati meheago (*potxeri*) bakoitzari amua lotu (“amarrar los anzuelos del palangre”). *Amuk joten ondioik eztakixu ala?* (Tretzako amuak lotzen ez al dakizu oraindik?). Ikus, *tretzi jo* (TRETZI, 10).

AMURA

1.- Txaluparen brankaren alderdi bakoitza (“cada uno de los lados de la proa del barco”). *Amura aborra eta amura estiborra* (brankaren ezkerreko aldea eta eskuineko aldea). *Arek txalopik amura bixetan eukan ixena ipiñitte* (Txalupa hark brankaren bi aldeetan zeukan izena ipinita). Gaztelaniaz ere badugu berba hau esanahi berarekin. “Amura: parte de los costados del buque donde este empieza a estrecharse para formar la proa”.

2.- Alderdi batera, apur bat zeharka (“de costado”).

***“Natte denporale andixe eon olatuana txalopi zuzen baakazu, brankaz zuzen bazaz, musturretan joko zattu, bañe eutsi al ixangotzazu. Enkanbio olatuk amura atrapatemazattu, engotzu jo ta buelta eraiñ”.* (Badiola Urresti Joseba).**

(Nahiz eta ekaitz handia egon, olatuarengana txalupa zuzen badaukazu, brankaz zuzen bazaude, muturretan emango dizu, baina, eutsi ahal izango diozu. Aldiz olatuak alderdi batera, zeharka, harrapatuz gero, jo eta irauli egingo zaitu).

AMURAKEA

Brankaz zuzen barik, apur bat zeharka (“de costado”). *Palin-palin amurakea junga* (Apurka-apurka zeharka joan gara).

***“Amurakea: zuzen junbaik axiai, bixkat alderdi batea. Belako oixe birrixatezan bixkat axik launtzeko. Amurakea junbir”.* (Basterretxea Irusta Jon).**

(*Amurakea*: haizearen kontra zuzen jo gabe, apur bat zeharka. Belan ibiltzeko horixe behar izaten zen, apur bat haizeari laguntzeko. Zeharka joan behar).

Gauza bera adierazteko, berba beste era batera ere entzun dut: *amuraka* (*amuraka jun*).

***“Batzutun amuraka enbizu ruta bat beste aukeraik eztakazulako. Zu, porrejenplo Frantziko kostanzaz, amen Arkatxonen-ero... or bueltanzaz, eta Ondarrure naizule etorri. Esaxu dala, ba oesteko axi. Ba etorri biza amuraka; bañe, derrigorrin etorri biza amuraka”.* (Badiola Urresti Joseba).**

(Zenbaitetan bide bat *amuraka* (zeharka) egin behar duzu beste aukerarik ez duzulako. Adibidez Frantziako kostan zaude, Arkatxon edo inguru horretan, eta Ondarroara etorri nahi duzu. Eman dezagun mendebaldeko haizeak jotzen duela. Ba, ez duzu beste aukerarik, nahitaez etorri behar duzu *amuraka*).

AMURE

Kezkati, arduratsu (“preocupado/a”). *Ikusi nebanin zetan ebillen, neu amure egonittan* (Ikusi nuenean zertan ari zen, ni kezkati egon nintzen).

AMUSKIXE

Karnata hondakina (“resto de cebo que queda en el anzuelo”). *Amun karnatatatzat txitxarro tato andixe ipiñirot, bañe amuskiri-pe eztabe laga* (Amuan karnatatatzat txitxarro zati handia ipini dut, baina, hondakinik ere ez dute utzi).

“Tretzi alatezendunin, amo batzutan besiuak etortezin, da areik enbizin despixa. Beste amo batzuk utzik etortezin iual; bañe amutan karnata zatixa-pe antxe etortezin, antxoba sobrantik. Orretxei esateakon amuskixe”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Tretza jasotzen zenuenean, amu batzuetan bisiguak etortzen ziren, eta haiek amutik askatu egin behar ziren. Beste amu batzuk, berriz, hutsak ere etortzen ziren; baina, amuetan karnata zatiak ere etortzen ziren, antxoa hondakinak. Horrexerri deitzen zitzaion *amuskixe*).

AMUXKI

Txalupako patroiak, portaera ona zuen marineleri isilpean ematen zion eskupekoa. Honen sinonimoa, *amogañeku* ere erabiltzen zen. *Arek sarri emoteozkun guri bixoi amuxki bi-iru mille pezeta* (Hark guri bioi maiz ematen zigun isilpean bi edo hiru mila pezetako eskupekoa). Esaldi hori Jesus Mari Berridi, “*Famau*”ri entzundakoa da. Beraz arrantzaleentzat, *amuxki* (*amuskixe*) berbak, metafora gisara eskupekoa esan nahi du. Ikus, *amogañeku*

Berba honek badu beste esanahi bat ere. Ikus, *amai ez emon*.

AN

1.- Ustekabeko zerbait ikustean, ingurukoaren arreta pizteko errepikatuta esaten da (“voz que se pronuncia para llamar la atención”). *An, an, an* (Begira, begira!). *An, an, an arratoi* (Begira, begira, arratoia!).

2.- Han (“allí”). *An ezta ixte, ta onaxe etorriaz* (Han ez dago ezer eta hona etorri gara).

Esaera badago, mugimendu edo joan-etorri azkarrak adierazteko: *An zazalakun amen* (Han zaudelakoan hemen / Oraintxe han, oraintxe hemen!).

ANAKLETO

Asko dakien itxura egin, baina, berak uste baino askoz gutxiago dakienagatik esaten da; batez ere, ezjakintasun horretan harrapatzen denean. Pertsona tentela (“voz despectiva”). *Amen Anakleto! Ixe jakiñ ez, da berba enbir!* (Hemen jakintsua! Ezer jakin ez, eta jardun egin behar!).

ANAXATZAKU

Anaiatzakoa (“hermano adoptivo”). *Antoniok Kepa anaxatzakuban* (Antoniok Kepa anaiatzakoa zuen).

ANAXEORDI

Anaiordea (“hermanastro”). *Angelek anaxeordi eban Juan Jose. Atte batenak, bañe, ama birenazin.* (Angelek anaiordea zuen Juan Jose. Aita batenak, baina, ama birenak ziren).

Ama birenak nahiz aita birenak diren anaia eta neba-arreben artean erabiltzen da. Aulestin, *anaxeerdi* edo *nebaerdi*.

ANAXI

Anaia, neba (“hermano”). Gugandik oso hurbil, Lea-Artibaiko herrietan *nebi* (neba) berba erabiltzen da emakumezko batentzat senide arra adierazteko. Ondarroan berriz, berbi (*nebi*) ezagutu bai baina, erabili ez. Gipuzkoarrek bezala esaten dugu, mutilarekiko nahiz neskarekiko, *anaxi*. *Nik lau anaxe eukittuaz: Andoni, Jon, Joseba eta Mikel. Bañe, Joseba txikittan iltzan, da*

gerua Andoni-be bai (Nik lau anaia izan ditut: Andoni, Jon, Joseba eta Mikel. Baina, Joseba txikitan hil zen, eta geroago Andoni ere bai).

ANBOTOKO SEÑORI

Antzinako sineskera eta ipuinetako pertsonaia hau, emakumeek erabiltzen dute, beste emakumeren bat errukirik gabe kritikatu, larrutu nahi dutenean. Berez “*Anbotoko Señori*”ren irudia, erdi sorgina den emakume ilehori eta dotorearena izan arren, ironiazko metafora lez egozten zaio norbaiti. *Amen dator ontxe Anbotoko Señori.* (Hemen dator, oraintxe, “*Anbotoko Señora*”).

ANBULANTI

Ezezaguna, laguna edo ezezaguna ez den beste edonor (“un desconocido cualquiera”). *Amen parrandan ibilttendizenak ezaunak ixatendiz, errittarrak. On, lantzin-lantzin ikustendiz anbulante batzu-pe* (Hemen parrandan ibiltzen direnak ezezagunak izaten dira, herritarrak. Ordea, ezezagun batzuk ere sarri ikusten dira).

“Ixe ill nittun neu beste baten Atanok txakurre zala ta ezala. Txakur bat ekarriban... beti txakur eukitzalli zan-ba bera. Txakur zuri bat ekarriban; eskeletu mouku. Feonero gebizen bixok Antiuako Aman. Bixok feonero; iruarrena Kanpax. Da ezeban ixe jaten txakurrak. Plantxa gañin-be ezin tente eonda ibilttezan. Da eun baten neu guardixan nazela, txibixak erreten asi tte txakurre neuri beire. Bota netzan txibixe ta jan; beste bat bota ta a-be jan; iruarrena bota ta iruarrena-be enbarka. “Atano –esanetzan- allaako txakurrai gosi. Iru txibi botatzaz da danak jattuz”. “Ez bota gexa, kalte engotza-ta”, esaztan. Bañe, jamonik enetzan eiñ, dde nik bota ta bota. Txakurre gonbittoka asi zan plantxa gañin buelta-bueltaka; ill txakurre. Denpora askun janbaik eon, gexei jan da errementa txakurre. Ateso ni! “Errekoño auxea biarra!”, neure bostin. Kendu neban txakurre ta kaja baten laga neban. Sikua euan zea baño-be. Altsa zan Atano gora. “Txakurre nun da?”, esaban. “Auxe ta auxe pasaako. Nik gosik–ero ikusirot eta jaten emotzat; ill eiñdde txakurre”. Kañueta andixe artute, “Esatzut ez emoteko jaten”. Laun intimu nittalako-e! Bestelaik... Nire orde z anbulanten bat ixan balitt, klab; segixan klabakotzan. “Neuk eztotzut esan?”. Redios! Bitse daixola kañueta andixaz. “Auxe biarra!”. Usteldute euan txakurre. Dana euan errementata. Gobernateban txakurre, pertsoni goberna leiken baño obetua. Alkol guztik eta pomada guztik gastaten zittun aetteaz txakurraz”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Ia-ia hil ninduen beste batean “Atano”k txakurra zela eta ez zela. Txakur bat ekarri zuen... izan ere oso txakur zalea zen bera. Txakur zuri bat ekarri zuen; erabat flakiak jotakoa. *Antiguako Ama* txalupako suginak ginen biok; eta hirugarrena “*Kanpax*”. Txakurrak ez zuen ezertxo ere jaten. Txaluparen makina gainean zutik ezin egonda ibiltzen zen. Egun batean ni zaintzan nagoela txibiak erretzen hasi eta txakurra niri begira jarri zen. Txibia bota nion eta jan; beste bat bota eta hura ere jan; hirugarrena bota eta hura ere barrura. “Atano” – esan nion – etorri zaio txakurrari gosea. Hiru txibi bota dizkiot eta denak jan ditu”. “Ez bota gehiago, kalte egingo baitio”, erantzun zidan. Baina, ez nion kasurik egin eta, txibiak bota eta bota egin nizkion. Txakurra oka eginez hasi zen, egon ezinik jira eta bira. Hil egin zen. Denbora luzean jan gabe egon, asko jan batera, eta lehertu egin zen txakurra. Estu eta larri ni. “Errekoño! Hau da hau gerta zaidana”, pentsatu nuen nire baitan. Jaso nuen txakurra eta kaxa baten jarri nuen. Zeharo akabatuta zegoen txakurra. Igo zen “Atano” gora. “Non dago txakurra?”, galdetu zuen. “Hau eta hau gertatu zaio. Nik uste nuen gose zela eta jaten eman diot; hil egin da”. Aizto handia eskuan zuela, “Esan dizut jaten ez emateko”. Lagun mina nintzelako libratu nintzen. Nire orde z beste edonor ezezagun izan balitz aiztoa sartuko zion; berehala sartuko zion ganibeta kirteneraino. “Ez dizut esan ala!”. Redios! Aparra zeriola ganibeta handia eskuan. “Hau da hau!”. Txakurra ustelduta zegoen; barrutik lehertuta. Txakurra gobernatzen zuen, pertsona zaindu daitekeen baino hobeto. Alkohol eta pomada guztiak erabiltzen zituen txakurra gobernatzen).

ANDÁFUERI EMÓN

Haizea hartzera bidali modu txarrean (“echar a alguien con cajas destempladas”). *Amen ebillen marmarrin: au dala, bestirala... Segixan emotzat andafueri* (Hemen zebilen marmarrean: hau dela, beste dela... Berehala bidali dut haizea hartzera). *Atea zeoze saltzea datorrenai, segixan emoteotzat nik andafueri* (Atera datorren saltzailea, nik berehala bidaltzen dut haizea hartzera).

ANDANDUN

Oinez, martxa ederrean (“andando a buen ritmo”). *An ixuzen aizta bixak andandun* (Han zihoazen ahizpa biak martxa ederrean).

ANDARRA

Ziztu bizia, abiadura handia (“gran velocidad”). Erroa gaztelanian aurkitu behar: “andar”. *Andarra emon, andarra artu, andarrin jun, andarrin bixaldu...* Hitz honek hartzen dituen formak, testuinguru desberdinen ezaugarri dira. *A zelako andarra erun daben.* (A zelako ziztua eramán duen!). *Andarrin bixaldurot.* (Ziztu bizian bidali dut). *Goxin ikusiro Miren kalin. Andar baten ixun.* (Goizean ikusi dut Miren kalean. Oso bizkor zihoan).

ANDARRERI

Ziztu bizia, abiadura handia (“gran velocidad”). *Baliente etorriré, bañe irulau gauza esatzaz, da a zelako andarrerri erun daben* (Oso ausart etorri da, baina, esan dizkiot hiruzpalau gauza, eta han joan da ziztu bizian).

ÁNDIK

Lekuari erreferentzia egiteaz aparte, gure herrian, denborari erreferentzia egiteko erabiltzen dugu maiz: *andik entsegire, andik segixan, andik laster, andik gerua, andik zatixe gerua. Andik segixan bafora sutan ikusi gendun* (Berehala, itsasontzia sutan ikusi genuen). *Andik zatixe gerua, antxe bertan topa gendun, ondesa eiñde* (Askoz geroago, hantxe bertan aurkitu genuen, ondoeza eginda).

Ori ixantzan igezleneko maxatzan ogeixan. Ba, andilaste tope eineban beraz (Hori izan zen duela bi urteko maiatzaren hogeian. Ba, handik berehala topo egin nuen berarekin). Gertaera edo momentu jakin bat erreferentziatzat hartzen dugu lokuzio hau erabiltzen dugun bakoitzean. Noski, osorik, “*andik laster*” izango litzateke. Ordea, azken kontsonanteak (“k” eta “r”), ez dira entzuten, ez bata eta ez bestea.

ANDIKALDIN

Beste aldean (“al otro lado”). Eta deklinabideko beste kasuetan berdin: *andikaldetik* (beste aldetik), *andikaldea* (beste aldera), *andikaldeku* (beste aldekoa), eta abar. *Batelin pasakoaz andikaldea* (Batelean igaroko gara beste aldera).

ÁNDIK ETA

Harik eta (“hasta que”, “en tanto que”). *Andik eta zeu etorri arte guk eztou zirkiñik engo* (Harik eta zu etortzen zaren arte gu ez gara mugituko).

ANDITTU

1.- Handitu, hazi (“hincharse”, “inflamarse”). *Onek umionek atzamarra andittuteauke* (Ume honek atzamarra handituta du).

2.- *Andí-ándi eiñ.* Guztiz handitu (“inchar”, “inflamar”). *Erlik eztena sartuztan da esku andi-andi eiñgatan* (Erleak eztena sartu zidan eta erabat handitu zitzaidan eskua).

ANDITTUNI

Handitua (“hinchazón”). *Amentxe, eskuturre baño goratxua andittuniakat* (Hementxe, eskumuturra baino goraxeago daukat handitua). Bere konposaketan *uni* (une) berba aurkitzen dugu: *andittuni* (handitu-une).

ANDIXE

1.- Handia (“grande”). *Orreik Mielandixanekuok danati andixak* (Migel “*Andixe*”ren familiakoak denak dira handiak). *Meixendetan guri obi tato andixe emotezkuen, da txokolate zati txikixe* (Askaritan guri ogi zati handia eta txokolate zati txikia ematen ziguten).

Bata da handia edo txikia izatea, eta bestea, guztiz desberdina *arpei andixe* izatea (“cara dura”): lotsagabea, azal lodikoa. *Banekixen arpei andixe eukana, bañe orrenbestearteku, eneban pentsaten* (Banekien lotsagabea zela, baina horretarainokoa zenik ez nuen uste).

2.- Oso (“muy”). *Ori mutilloi ezta sekule garbitzen. Zikiñ andi bata ori* (Mutil hori ez da inoiz garbitzen. Hori oso zikina da). *Ori eztozu sekule biarrin ikusiko. Alper andi bata ori* (Hori ez duzu inoiz lanean ikusiko. Hori oso alferra da).

Kasu hauetan *andi* berbak izen lagunaren (adjektiboaren) graduatzaile funtzioa betetzen du.

3.- Asko (“mucho/a”). *Jente andixe bature* (Jende asko bildu ba). *Orreik atunetan diro andixak eittuez* (Horiek, hegalez, diru asko irabazi dute).

4.- Jakintsua, izen handikoa, eragin edo botere handia (politikoa nahiz ekonomikoa) duena. *Gixon* berbari lotzean hartzen zuen (du) adiera hau: *gixon andixe*. Orduan ere baziren andre handi eta ederrak (*Juana Ederra, Mai Teesa Andixe*), ordea, boterea zuenik ez. Boterearen indarra gizonetzkoen esku zegoen. Horregatik, garai hartan, zentzu honetan, baziren *gixon andixak*, ordea *andra andixak* ez.

Gure izeba batek (amaren ahizpa: Klara Basterretxea), Karlos Santamaría donostiar euskaltzale jakintsuagatik, Donostian neskame egon zenean ezagutu baitzuen, esaten zuen: *Gixon txikixe, bañe, andixe* (Gizon txikia, baina, handia). Izan ere gorputzez txikia zen Karlos Santamaría.

ANDIXEIK

Handik bertatik (“desde allí mismo”). *Andixeik asi giñan oñez* (Leku hartatik bertatik hasi ginen oinez).

ANDRÁ ÁXI

Hego haizea (“viento sur”). Lehorrean, hego haizea adierazteko maizenik erabiltzen genuen berba *errekaxi*. Arrantzaleek berriz, *barruko axí* eta *e(g)uko axí*. Nik entzuna ez banuen ere, guztiz berandu jakin dut “*andra axi*” ere erabili izan dela pertsona helduen (gizonetzkoen artean bakarrik, ala emakumeen artean ere bai?) artean.

ANDRÁ-GIXONAK

Senar-emazteak (“marido y mujer”). *Bixak ezautzen nittuzen, bañe enekixen andra-gixonazinin* (Biak ezagutzen nituen, baina, ez nekien senar-emazteak ziren).

ANDRAKILLETI

Panpina, andrakila, andrekoa, andderea, anderea (“muñeca”). Eibarren, *kopiña*. *Gure etxin beti eotezan andrakilletan bat, bañe osoik bati-pe; beti falta ixateakon, besu, ainki ero beixe* (Gure etxean beti izaten zen panpinaren bat, baina, osorik bat bera ere ez; beti falta izaten zitzaion besoa, hanka edo begia). *Ordun denporan, andrakilletiaz neskak ibilttezin; eta on-be bai* (Garai hartan panpinaz neskek jostatzen zuten; eta orain ere bai).

Gure garaian, neska askori ekartzen zieten “erregeek” “*andrakilleti*”; horregatik, neska txikiak zeuden etxe gehienetan egoten zen bat bederen. *Guk ikusten genduzen andrakilleta batzuk popabistan, erropabaik, eta beste batzuk erropa dotorikiñ dde ondo orraztute-ta; burobaik, ero ainkabai-pe bai. Guk andrakilletak ikusi etten genduzen, bañe, ikutoi-pe* (Guk ikusten genituen panpinak biluzik, soinekorik gabe, eta beste batzuk soineko dotorez eta ongi orraztuta. Bururik eta hankarik gabe ere bai. Guk panpinak ikusi egiten genituen, baina, ez genien ukiturik egiten).

“Atuneta jutezinin attak Santoñatik andrakilleti-ero ekartezkun. Da eun baten ekarrizkun andrakilleti aizta bixoi. Akordatena: jantzitte, erropata guzti, andrakilleta ederra. Da ikusteko barrun zertzuk eukazen, trixka gendun andrakilletioi. Geu-be kuriosak, ikusi nai geuntzazen barruko gonak eta gauzak zelaik eukazen, da kittu. Ikusibanin gure attak trixka gendule, esazkun: “Gexa eztakazue”. Gero ekarteozkuzen alakoxe karamelo toto andixak. Axe zan Santoñako erregalu. Andrakilleti apurtu gendunetik akabo! Orduntxe amattuzin andrakilletok”. (Egiguren Argoitia Maria).

(Hegaluzetara joaten zirenean aita panpina-edo ekartzen zigun Santoñatik. Eta egun batean panpina ekarri zigun ahizpa biontzat. Gogoan dut: jantzita, soineko eta guzti, panpina ederra. Eta barruan zer zeukan ikusteko triskatu egin genuen panpina. Ikusmin handia genuenez, barruko gonak eta gauzak nola zituen ikusi nahi genizkion, eta kito. Aitak ikusi zuenean triskatu genuela, honela esan zigun: “Gehiago panpinarik ez daukazue! Aurrerantzean gozoki lodi handiak ekartzen zizkigun. Huraxe zen Santoñako oparia. Panpina apurtu genuenetik, akabo! Orduantxe bukatu ziren panpinak).

ANDRAMAI ARRATIK

Arrateko Ama Birjinaren festa eguna: irailaren 8a (“fiesta de la Virgen de Arrate: 8 de septiembre”). Ordea, “*Andramaxak*” (abuztuko Andre Mari festak) bezala, hau ere pluralean erabili izan da beti, festa egun horren inguruko ospakizunak adieraziz.

“Atunetatik Andramaxetan etorri, partilli eiñ dde osta-be Arratik arte jutezin; juten giñan. Bañe, batzuk, askok, Arrati-pe kanpun pasateben. Arrati eun gitxia ixatezalez, ba... Ondarrun Santa Klara eune zalez fama andiku, asko Santa Klara euneako etortezin, Andramai Eune baño bixkat lentxua. Ondarrun Andramai Arratik esatezan, setienbrekuk”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hegaluzetatik Andre Mari festetarako etorri, partila egin eta berriro Arrateko Ama Birjinaren festa eguna arte joaten ziren; joaten ginen. Ordea, batzuek, askok, Arrateko Ama Birjinaren festa eguna kanpoan igarotzen zuten, egun gutxiago ere izaten ziren eta. Ondarroan, Santa Klara egunak zuenez sona handia, txalupa asko Santa Klara egunerako etortzen ziren. Abuztuko Andre Mari Eguna baino apur bat lehenago. Ondarroan *Andramai Arratik* esaten zen).

ANDRAMAI EÚNE

Andre Mari eguna. Ama Birjinaren Jasokunde eguna: abuztuaren 15a (“la fiesta de la Virgen: 15 de agosto”). Ondarroan, Euskal Herriko beste herrietan bezala, izaten ziren, tarteko jaiak, bigarren mailakoak: Santa klara, San Roke, San Pedro (San Pedro arrantzalea izan zenez, egun hau berezi samarra zen arrantzaleentzat), San Joan, Arrate, eta abar. Festa handia eta berezia, beti izan ohi zen *San Iñazio* eguna. Baina, herriko jai egun handiena, herriko festa egun nagusia, *Andramai Eune* (Andre Mari Eguna):

- *Goxin goxa, diani joteben erriko txistulaxak. Pieza ezaune, betiku* (Goizean goiz herriko txistulariek betiko doinu ezaguna jotzen zuten kaleetan zehar).
- *Gerua, goxeko beatzixak aldea, bandin pasakalli (Izeta direttore) jigantik eta kabezulukiñ.* (Apur bat geroago, goizeko bederatziak aldera, herriko bandaren (Izeta zuzendari) kalejira erraldoi eta buruhandiekin.
- *Gutzat inportanti: pagi emoteozkun osaba, osaba Jon, topati. Beti emotebana, seguru. Beste batzuk, batzutan emoteben. Andramai Eunin, seguru emotebana topa bizan. Nik geuri esan dot; bakotxak antxe eukikoban beri.* (Guretzat garrantzizkoa: paga ematen zigun osaba, osaba Jon, aurkitu. Beti ematen zuena, segurua. Beste batzuek, batzutan ematen zuten. Andre Mari Egunean, ziur ematen zuena aurkitu behar zen. Nik gurea esan dut; bakoitzak berea izango zuen).
- *Goxeko amarretan: Antiuan Meza Nauzixe. Elixi bera txikixe; gañetik, ordun, danok juten giñan elixa. Eta Andramai Eunin Antiure jun bizan derrigor. Joztorratzi-pe kabiuten*

ezala; gañea, ordun denporan etxitan ezeuan dutxaik. Imajina, ango beru te ixerdixe: ederra sauni! Ango intsentsu te keie. Ontxe konturatzena, orrenbeste intsentso zeatxik botateben; botaten gendun, neu-be akolittu nittan-da. Bestelan akabo: an ebizen areik usañak ondo artzi ixan balitt, danok maria. Bueno, ordun, auanti-be gexa geunkan danok. (Goizeko hamarretan Antiguako basilizan Meza Nagusia. Eliza bera oso txikia; gainera, garai hartan denok joaten ginen elizara. Eta Andre Mari Egunean Antiguara joan behar zen nahitaez. Jostorratzik ere kabitzen ez zela; gainera, orduan, etxeetan ez zegoen dutxarik. Pentsatu, hango beroa eta izerdia: a zelako sauna! Hango intsentsua eta kea. Orain ohartzen naiz hainbeste intsentsu zergatik botatzen zuten; botatzen genuen, ni ere akolitoa bainintzen. Bestela akabo: han zebiltzan usain haiek garbi hartu izan bagenitu denok zorabiatuko ginen. Egia esan, orduan, horrelako egoerak jasateko ahalmena ere handiagoa genuen).

- *Euerdixan bandin kontziertu.* (Eguerdian herriko bandaren kontzertua).
- *Etxin ondo bazkaldu, pagi artu te bela kalea. Diruk gasta arte iñoi jamoni-pe.* (Etxean ongi bazkaldu, paga jaso eta ospa kalera. Diruak xahutu arte inori kasurik ere ez).
- *Arratsaldeko lau terdixak aldea pelota partiduk, profesionalak (Akarregi, Gallastegi, Etxabe, Kortabitarte, Soroa, Barberito, Arriaran, eta abar). Albazan, auazille (Jose, Seapio, Arri Alperra, Sebero...) ondo zaiñddu te tabletan gora altsata plaza sartu. Olako eunetan ezan erreza ixaten.* (Arratsaldeko lau eta erdiak aldera pilota partida profesionalak: Akarregi, Gallastegi, Etxabe, Kortabitarte, Soroa, Barberito, Arriaran eta abar. Aguazilak (Jose, Serapio, "Arri Alperra", Sebero...) ongi zaindu, eta ahal izanez gero plazara sartu, ordaindu gabe, noski. Hala ere, horrelako egunetan maniobra horiek egitea ez zen erraza gertatzen).
- *Gabaz, fuego artifizialapaño lenaua, attaz da amaz mantekau jatea. Gu Kresala juten giñan; etxe-ku-pe bazin-de. Beste batzuk Kafe Marina ero Bar Kristina jungozin.* (Gauean, su artifizialak ikusi aurretik, aitarekin eta amarekin izozkia jatera. Gu Kresala tabernara joaten ginen, senideak baikenituen. Beste batzuk, Kafe Marinara edo Kristina tabernara joango ziren).
- *Gabeko amarretan fuego artifizialak.* (Gabeko hamarretan su artifizialak).
- *Gero tiobibutan buelta bat, eta etxea.* (Ondoren barraketan buelta bat, eta etxera).
- *Txixe eiñ, "Aingeru Guardakua" erreza ta lota. Bixamonearte, ildde-be geldik.* (Pixa egin, Aingeru Guardakua otoitza esan eta lotara. Biharamuna bitartean, seko lo).

ANDRÁ MÁISTRI

Andre maestra, liderra ("mari mandona"). Andrazkoen artean, neskatoen artean, agintzen duena, boterea duena, liderra. *Beste guztik orrettek esaten dabena etten dabe; oixerabe andra maistri* (Beste guztiek, horrexek esaten duena egiten dute; hori dute liderra).

ANDRAMAXAK

Ama Birjinaren festak ("fiestas de la Virgen"). *Atunetan ebizen arrantzale guztik Andramaxetako etxea etortezin* (Hegaluzea harrapatzen ziharduten arrantzale oro Ama Birjinaren festetarako etxera etortzen ziren). *Aurtengo Andramaxak txarto eztouz pasa* (Aurtengo Ama Birjinaren festak ongi igaro ditugu).

Herriko festek irauten zuten bitartean, *Andramaxak* izaten ziren; hiruzpalau egunetako jaiak.

ANDRATAN EIÑ

Larrua jo, txorta jo, andreari jo, txortan egin ("joder"). *Aspaldixan andratan eizu zeuk ala?* (Aspaldian larrurik jo al duk ba?). *Andratan gixonak etten dau, bañe andrik nai dabenin* (Andreari jo, gizonak egiten du, baina, andreak nahi duenean)

Argi dago noren ahotan entzungo zen eta entzungo den esamolde hau: gizonezkoen ahotan. Lokuzio honek, gizonezkoen ikuspegia agertzen du. "*Gixonetan eiñ*" lokuzioa emakumeek esan beharko lukete. Nik behintzat horrelakorik ez dut inoiz entzun; egin, egingo dute, ordea, horrela esan ez.

Bermeon, lokuzio hau erabiltzen dute, baina, bai beste honako hauek ere: *apaixue eiñ, apaixue jo*.

ANDRAZKU

Emakumea, emakumezkoa (“mujer”, “chica”). *Goxin zuen etxin ixan dan saltzalli zer zan, gixonezku ala andrazku?* (Goizean zuen etxean izan den saltzailea zer zen, gixonezkoa ala emakumezkoa?). *Etxeko martxi gixonezkupaño andrazkuk obetua erun ixan dabe* (Etxeko martxa gixonezkoek baino emakumezkoek hobeto eraman izan dute).

ANDRÍ

1.- Emakumea, emaztea (“mujer”, “esposa”). *Emakumi* ere erabiltzen da, baina, oso gutxitan, eta testuinguru jakinetan. *Lena, ándrak, elixatik urten da gero, elixopin geatzezin kontuk esaten* (Garai batean, emakumeak, elizatik irten ondoren, eliza-atarian geratzen ziren kontu-kontari) *Gaur andrin eunera-ta, bixoguz afaltzea* (Gaur nire emaztearen urtebetetzea da eta emaztea eta biok goaz afaltzera).

Andra berbarekin hasten zen umetan kantatzen genuen abesti bat: *Ándrak elixara, gixonak tabernara. Pio-piolin, Mateo Txanboliñ. Apaxu erria ta txibi korañakiñ!*

2.- *Andrá txikixe*. Bere hizketako moduan, jarrera eta portaeretan emakume helduen itxurara jarduten duen neskatoa (“mujercita”). *Onek umionek andra txikixan moure berba etten dau* (Ume honek emakumeek bezala hitz egiten du). *Andra txiki naturala dozue ori umioi* (Ume hori emakume helduen modukoa da). Imanoleri (Imanole gure arreba) entzun nion horrelakoei nola deitzen zaien: *Gazti ixanbaiko zarra* (Gaztea izan gabeko zaharra). Izan ere, adinari dagokionez, gaztea izatetik pasatu gabe ez da posible zahartzarora heltzea, beraz, “*gazti ixanbaiko zarra*” ezin izan. Ordea, hizketako moduari eta izakerari dagokionez, “*andra txikixe*” deituriko hauek horixe egiten dute hain zuzen, gazte sasoiari paso egin eta zuzenean helduen portaerara pasa.

ANGALLI

Angarila (“angarillas”). Bi hagaz eta haien artean ezartzen diren oholez osatutako anda txikia, gauzak, gaixoak eta hildakoak eramateko. *Mendixan gabizela laun batek miñe artuban. Angalli eiñ gendun adar lori batzukiñ dde antxe angallan ekarriendun errire* (Mendian genbiltzala lagun batek min hartu zuen. Angarila eratu genuen adar sendo batzuekin, eta angarila hartan ekarri genuen herrira).

ANGULERU

Angulak harrapatzen jarduten duena, angula zalea (“el que se dedica a pescar angulas”). Emakumea *anguleri* izango zen, ordea, garai hartan denak ziren *anguleruk*. *Gure sasoiñ anguleruk nonox eta nunun ibillikozin, bañe guk ez genduzen ikusten. Ze, areik gabaz ibillikozin, de gu ostea gabaz illundu orduko etxea; illundu orduko beti ez, bañe, beatzixetako-ta bai bentzat* (Gure garaian, angula zalea noizbait eta nonbait arituko ziren, ordea, guk ez genituen ikusten. Izan ere haiek gauez jardungo zuten, eta gu oster, gauez, ilundu orduko etxera; ilundu orduko beti ez, baina, bederatzietarako behinik behin bai).

Hauen konturik apenaz entzuten genuen, izan ere, arrantzaleen artean, nik dakidanez ez da angula zalerik izan. Egon badira ere oso gutxi. Horretan, badirudi, baserri giroko jendea aritzen zela: Errenteriakoak (Ondarroatik Berriatura bitartean dagoen auzoa), eta bai Gorozikakoak ere.

ANGULI

1.- Angula, txitxardina (“angula”). *Gaurko bodan angulak jan eidottuez* (Gaurko ezkontzako bazkarian angulak jan omen dituzte).

Ni ez naiz gogoratzen txikitari angularik inoiz ikusi nituenik. Entzun egingo genuen, baina ez sarri. Arrain txikiak zirela, eta oso garestiak. Jendeak angulari estimazio handia ziola ere sumatu bai. Hortik aurrera ezer gutxi.

2.- *Angulatako baixe*. Angulatarako bahea (“cedazo para pescar angulas”). *Angulak atrapateko, erreñak ero ixkireruk eziben balixo, aren mallatik angulik eskapakobalako. Ixe uri-pe ez pasateko moruko teli ero zaku bikoza. Orreattik ibillikoben baixe; bañe, baixe-be malla sarratuaz* (Angulak harrapatzeko, salabardoak edo izkiratako tresnak ezin balio zuten, haien mailatik angulak alde egingo baitzuen. Ia urik ere ez pasatzeko moduko ehuna edo zakua beharko zen. Horregatik erabiliko zuten bahea; ordea, bahea bera ere oso maila estukoa). Guk bahea ez genuen inon ikusten, baina, bagenekien zer zen, aitak azalduta. Izan ere, erara zetorren bakoitzean, “*baxe*” berba agertzen zen esaera botatzen zigun aitak, eta, ondoren, beti, bahearen azalpena: zertarako eta nolakoa zen. Ikus, *baixe*.

ANIA

Anaia (“hermano”). Gure herrian *anaxi* (anaia) erabiltzen da maizago, baina, anaien artean, adibidez, bere izenaz deitu orde, anaiari *ania* deitu izan zaio. *Ze ania, gaur arratsaldin txibitta jungoa ala?* (Zer anaia, gaur arratsaldean txipiroitara joango al gara?).

Ipar Klean baziren (orain, 2006an, bata hilda dago) bi anaia bikiak, izengoitiz “*Ania*” deitzen zietenak. Bata bestea baino apur bat argalagoa zenez, “*Ania Meie*” (anaia argala) eta “*Ania Totu*” (anaia gizona) deitzen zieten bereizteko: Jesus Mari eta Luis Mari (Azpiazu Bakeriza). Luis Mari da “*Meie*”, eta Jesus Mari zen (hilda dago) “*Totu*”.

ANILLE

Anila (“añil”). *Traste zurixai anillan bixkat botaezkio kolore ederraua artzen dabe* (Arropa zuriei anil apur bat ezarriz gero kolore ederragoa hartzen dute).

Entzun amari egiten genion tarteka, eta arropa garbiketan ari zenean hurbiltzen baginen, ikusi ere bai “pastilla” moduko gauza urdin bat. Arropak garbitzean erabiltzen zuen. Baita etxe zuritzaileak ere kare esnari botatzeko.

ANIMALIXE

1.- Animalia, aberea (“animal”). *Animalixak, txikixak ero andixak eunero ikusten genduzen; asko gañea* (Animaliak, txikiak edo handiak egunero ikusten genituen; ugari gainera).

Arrai, karramarro eta itsasoko beste animalia motez aparte, kalatxoriak ikusten genituen ugari noiznahi eta hurbil. Baserriren batera inguratzen baginen: *ganaruk* (ganaduak). Guri ez galdetu behiak, idiak, zezenak, txalak ala zer ziren: denak *ganaruk*. Lehenik uste genuen adardun guztiak zirela zezenak. Geroago jakin genuen horien artean ere bazirela arrak eta emeak. Noizbehinka zaldiren bat ikusten genuen. Astoak sarriago: Jose (Jose “*Gorra*”) kale-garbitzailearen astoa eta Juan Mirenarena, egunero.

Horiez aparte, oso hurbil genituen animaliak, gurekin batera etxean bizi zirenak, batzuk banakak eta beste batzuk ugari: *katu*, *saguk*, *arratoi* (hauek ez ziren gurekin bizi etxean, baina tarteka-marteka baten bat sartzen zen barrura), *marazmak* (armiarmak: hauek ere jenero eta mota askotakoak), *eulixak*, *imitxak*, *moskittuk*, *kukaratxak* (*baltzak eta marroik*), *bartzak*, *zorrixak*, *ardixak* (arkakusoak), *txoixe* (*beti kaxolan, ez eskapateko*). Noiz edo noiz *kalatxoixe* (kaioa): aitak ekartzen zigun, bizirik, baina hego muturrak moztuta. Lehen gutxi ginela, han ibiltzen zen etxean atzera eta aurrera; lantzean behin ostikadaren bat emango genion, seguru. Ez zuen bizirik egun asko iraungo. Usoren bat ere bai, itsasoan, nekatuta, txalupara joan eta aitak harrapatuta (bizirik). Kapoi edo oiloa, Gabonetan jateko izaten zen, baina, egun batzuk lehenago ekartzen zuten bizirik eta haiek ere, gurekin batera. Gizentzera ez zituzten ekartzen. Egun batzuetan behinik behin (oporretan bezala), hantxe. Ez zekiten lapikoa zain zutenik. Kapoi eta oiloa aipatu ditudalako, ez pentsatu gurean, Gabonetan urtero egoten zirenik horrelako animaliak. Eskuzabalen batek (guk emandako arrain ederren truke, ziurrenik) oparitzat bidali zigulako izango zen.

Gaur (2004-10-01) entzun dut lege-kode berria indarrean jarriko dutela, eta beste neurri batzuen artean, animaliak hil edo hauei tratu txarra ematen dietenek kartzela zigorra izan dezaketela. Eskerrak gure garaian horrelako legerik ez zegoen, bestela, gu kartzelatik irten gabe egongo

ginen, egun osoan jarduten baikenuen animaliak (arkakusoak, zorriak, armiarmak, saguak, arratoiak eta abar) hiltzen edo hauei tratu txarra (euliak harrapatu eta bizirik daudela hegoak kenduta bidali, katuak jipoitu...) ematen.

Behin batean, gure alabak, txikia zenean, bere lagunaren batek txakurra erosi zuela esan zidan eta, ea guk ere etxera txakurra ekarriko genuen. Honela esan nio: *len-be animalixakiñ naiku aspertutena* (Lehen ere animaliekin nahikoa aspertuta nago). Ez zuen ongi ulertu esan nahi niona. Ordea, txikitan etxean gurekin batera bizi ziren animalien (apopiloak) zerrenda bota nionean, harriturik geratu, eta ez zidan gehiago txakur konturik aipatu.

2.- *Animalixamorun*. Animaliak bezala (“igual que los animales”). Garai hartan, etxeetan, jatekoa mahaira ateratzen zenean, bazkaltzeko nahiz afaltzeko, jaten hasi orduko, erreztatu egiten zen, jateko zerbait zegoelako Jainkoari eskerrak emanez. Orain ere, egia esan, munduan, beste leku askotan nola bizi diren ikusita, norbaiti eman beharko genizkioke eskerrak.

Familian, norbait, *gosik gexa eiñdde* (erreztatzeko baino gose handiagoa genuelako), edo erreztatzea ahaztuta otoiz egin baino lehen jaten hasten bazen, berehala entzun beharko zuen, amak edo izebaren batek botatako sententzia: *Animalixamorun erresa-be eiñbaik jaten asitte!* (Animaliak bezala, erreztatu ere egin gabe jaten hasita!). Hori entzundakoan, *txistik eiñbaik, errie kollariai te zirkiñi-pezu erresa arte* (txintik egin gabe, koilara bertan behera utzi eta geldik erreztatu bitartean). Jateko presa zuenak, beste hau ere entzuten zen: *Animalixapaño txarraua* (Animaliak baino okerrago).

ANISAU

Anisa (“anís”). *Anisauaz atrapatako mozkorrek txarrak ixatezin* (Anisa edanda harrapatutako mozkorrek txarrak izaten ziren).

Gehien erabiltzen ziren markak: “*Anís del Mono*”, “*Anís las Cadenas*”, “*Anís de la Praviana*”. Marka horien botilek kristal koskaduna zuten. Beste maila batekoa eta garestia goa: “*Marie Brizard*”. Honek kristala ere leun-leuna, koskarik gabea zuen. Soilik edaten zen, eta koñakarekin nahastuta ere bai.

ANJELUSE

Angelusa (“el angelus”). Eguerdiko hamabietan puntuan, kanpaiak jotzen zuen (kanpai hots berezia), otoitz ordua adieraziz. Kanpai hots horri ere *anjeluse* deitzen zitzaion; baina, berez eta jatorriz, otoitza zen *anjeluse*. Izan ere otoitza, orduan latinez esaten zen eta horrela hasten zen “*Angelus nuntiavit Marie*” (Jaunaren aingeruak Mariari adierazi zion), bere *Agur Mari* eta guzti. Beraz, eguerdian, kanpaiak jotzen zuenean, edonon eta edozertan ari zirelarik, dena utzi, txapela erantzi (gizonek) eta otoitz hori erreztatzen zuten; lanean nahiz etxean.

ÁNKA

Ospa, alde (“escaparse”). *Danai errie emon da anka eiban aluk alakuk* (Dena bertan behera utzi eta ospa egin zuen aluak halakoak).

Alde egin, edo ospa egin, adierazteko, gehiagotan entzungo dugu *eskapa*, baina, sarriegi ez entzun arren inoiz “*anka*” ere bai. Arrantzaleek berriz, maizenik, *béla*. Ikus, *béla eiñ*.

ANKILIKOT

1.- Txibiak harrapatzeko kodaina, pita edo soka batetik zintzilik erabiltzen da arrantzan egiterakoan. Muturrean *orratzak* (alanbre finak) izaten ditu amuaren forman goraka. Ordea zenbaitetan, kodaina, bera zintzilik dagoen soka kateatu eta alderantziz, azpikoz gora geratzen da. Kodaina postura horretan geratzeari deritzo *ankilikot* (Luis Mari Bedialauneta Lakak eman zidan azalpen hau). *Korañe ankilikot geatu baatzu, orrek eztotzu ixte atrapako* (Baldin eta kodaina kateatuta, azpikoz gora geratu bazaizu, horrek ez dizu ezer harrapatuko).

Gauza bera, ainguratzat erabiltzen ziren tresnekin (*arpeue*, *arlanki*, *ankuleta*) ere gerta zitekeen, tresna bera zintzilik zeraman soka bueltaren bat emanda geratzeko kateatuta, ahuspez. *Ankuleta ankilikot geature* (Aingura azpikoz gora geratu da).

2.- *Ankilikotin*. Kili-kolo, ahul, ganorarik gabe (“medio suelto”, “sin buena sujeción”). *Au atiau ankilikotin da* (Ate hau kili-kolo dago). *Elixatik berutz natorrela laprast eñ dde musturrez aurea jausina. Auan arturot golpi, eta aña bat ankilikotin geatuazta* (Elizatik beherantz nentorrela, irrist egin eta muturrez aurrera erori naiz. Ahoan hartu dut kolpea, eta hortz bat kili-kolo geratu zait). *Amu-be zeozeattik enpatxatemara, garrangatik, geatzen da ankilikotin* (Amua ere, zerbaitengatik bere garrangatik kateaturik geratzen baldin bada, *ankilikotin* geratzen da). Gehienetan gauzei egozten zaie, baina, pertsonen egoerari ere bai. *Arantza ankilikotin ikusi neban* (Arantza, ganorarik gabe, gaizki, ikusi nuen).

ANKULETA

Aingura (“ancla”). *Naiku atraparou te ankuleta altsakou etxea juteko* (Nahikoa harrapatu dugu eta aingura jasoko dugu etxera joateko).

Arrantza mota batzuk burutzeko *ankuleta* bota behar izaten da txalupa, mugitu gabe, leku berean egon dadin; adibidez txipiroitan.

Hala ere, baziren *ankuletaren* antzeko tresnak, eginkizun bertsua zutenak: *arpeue* eta *arlanki*. Hauek guztiak burdinazkoak izaten ziren. Hauen aurretik zegoenari *fondu* deitzen zitzaion (ikus, *fondu*).

“Arlanki lau ero bost ortzeaz (ainkaz) eotezan, bañe burdiña lodixe ixatezan. Iual amendik arako luzeri, da pixu eukibiban, ze bota ta baforai eutsibitzan arek. Fondo morun ibilltzezan. Pixu eukibiban”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Arlanki* lau edo bost horzduna, hankaduna, izaten zen; burdina lodi eta sendoa. Luze samarra izateaz aparte, pisu dezentea eduki behar zuen, izan ere bota hondora eta txalupari eutsi behar zion. Ainguratzat erabiltzen zen. Astuna behar zuen izan).

“Arpeue, arlanki baño txikixaua. Arpeue gure denporetan-da baño lena ibilltteben gexa. Saustanen-da ibilltteben ardorin astezinin. Etteben estiborretik arpeue bota, da aettek onduai aarratemotzan, txalopiai eutsi etteotzan etxari eiñeran txalopi asko ez mobiuteko, korrentak-eta eotezin-de”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Arpeue*, *arlanki* deiturikoa baino txikiagoa izaten zen. *Arpeue*, gure garaian baino lehenago erabiltzen zuten maizago. *Saustan* deituriko kalan-eta, erabiltzen zuten “ardoran” asten zirenean. Istiborretik botatzen zuten *arpeue*, eta hark hondoari heltzen bazion, txalupari eutsi egiten zion sarea bota eta jaso bitartean asko mugi ez zedin, korronte handiak izaten baitziren).

“Ankuleta, arpeue baño txikixaua. Bañe ankuleta bazan tipo differenti-be: biku. Iual ikusiko zentzen merkantiai-te aurrin iseitte. Aettei-be ankuleta esateakon”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Ankuleta*, *arpeue* baino txikiagoa. Ordea, *ankuleta* bazen beste modu batekoa ere: bi horzduna. Agian ikusiko zenien zamaontziei aurreko aldetik zintzilik. Hari ere *ankuleta* deitzen zitzaion).

ANPOLAXAK

Anpolaiak (“cerezas ampollares”). Gerezi mota jakin bat: gorri eta handiak. *Gosika birin euan anpolai arbolí, eta San Jun Eunin Gozikarutz gixuzenin, antxe etten gendun janaldixe* (Gorozikara bidean zegoen anpolai arbola eta, San Joan egunean, Gorozikarantz gindoazela, hantxe egiten genuen janaldia).

Fruta konturik ez genekien asko. Sagarrak bai, sagar mota batzuk ezagutzen genituen; sagar lapurretara joaten ginenean, bereizten genituen jateko onak zirenak eta beherakoa eragiten zutenak, baina, osterantzeko frutarik ez genuen ezagutzen. Beste gerezi moten izenik jakin ez arren, *anpolaxak* izena ezagutzen genuen, eta gerezi mota hori ere bai. Hitz hori ez zitzaigun arrotz egiten.

Metafora edo konparaketetan ere sarri entzuten genuen berba hau. Begi handi eta ederren eredutzat hartzen ziren: *Anpolaxak moruko beixak eukazen* (Anpolaiak moduko begiak zituen).

Abesti ezagun batean ere agertzen ziren: “*Ikusi nuanian nik zure begia, iruditu zitzaidan maitia anpolai gorria*”.

ANTIUALEKU

Antigoalekoa, gaurkotu gabea, modernotasunik gabekoa (“anticuado/a”). Lege zaharrekoa, pentsaera, izaera nahiz janzerari dagokionez. *Beti dabill ori olanttenik; antiualekure ori* (Beti dabil hori horrela; oso antigoalekoa da hori).

ANTIUKO AMABERJIÑI

Antiguako Ama Birjina (“Virgen de la Antigua”). *Ondarrutarrak beti euki ixan dabe aintzakotzat Antiuko Amaberjiñi* (Ondarrutarrek beti izan dute aintzakotzat *Antiguako Ama Birjina*). *Itxosun, denporaletan ateso ebizen ondarrutar arrantzalik Antiuko Amabirjiñiaz akordatezin* (Itsasoan, ekaitzak harrapatuta, estu eta larri zebiltzan ondarrutar arrantzaleak *Antiguako Ama Birjinaz* gogoratzen ziren).

Beste Ama Birjina batzuk ere aski ezagunak zitzaizkigun. Ordea, ezagunena eta geurea, *Antiguakoa* (*Antiuko Amaberjiñi* edo *Amaberjiña Antiuku*). Hura zen Ondarrutar guztien, eta batez ere arrantzaleen zaindari eta babeslea. Arrantzaleek, itsasoan ekaitz gogorra zutenean gogoratzen omen ziren *Antiuko Amaberjiñiaz*, eta promesak egin ere bai. Gero herrira etorritakoan, eguraldi ederretan, batzuek betetzen omen zuten agindutakoa, beste batzuek ordea, ezta gogoratu ere, itsasoan hurrengo estualdia izan arte.

Honela dio Kirmen Uribek (186): “Ondarroako Antigua ermitarekin loturik bada kontakizun ederrik. Lehen esaten zen, goiz batzuetan, serora eliza garbitzera sartzen zenean, Amabirjinaren gona barrenak bustita egoten zirela. Kresal urez bustita. *Ai, ai, ai* errieta egiten zion serorak Amabirjinari, *gaur gabaz be ibilliza ba nunun*, eta gona barrenak lehortzen zizkion. Bustita egoten zen Amabirjina gaua itsasoan zebiltzanei laguntzen ibiltzen zelako”.

Behin batean, egunero bisita egiten zioten andreak joan ziren Antiguara eta Ama Birjina falta! Egun batzuetan ez zen agertu. Agertu zenean, gona barrenak ez zituen bustita ekarri. Oraingoan ez baitzen arrantzaleei laguntzen itsasoan ibili. Oraingoan “sekuestratu” egin zuten.

Andre Mari egunean, meza nagusia entzutera *Antiguara*, eta aurreko bederatzi egunetan ere bai, bederatziurrena egitera egunero: arrosarioa, salbea, eta *Antiguako Ama maitea* kantatu. Abesti honen doinua Ondarroan organo-jole egon zen zarauztar apaiz Anjel Urzelairena da, eta hitzak Gabriel Manterola Zeanurikoarenak. Elizkizunaren ostean, mendi bidez Santa Klara ermitara; bidean sagar batzuk ostu, jateko behar zirenak baino zerbait gehiago beti ere, eta errepedez etxera.

ANTIUKO GIXONA

Antiguan, Ama Birjinaren ermitaren ondo-ondoan baserria zegoen, eta orain ere badago. Baserriko nagusia Iñazio zen; guretzat *Antiuko gixona* (“el señor del caserío que estaba junto a la ermita de la Virgen de Antigua”). Gu sagar lapurretara nahiz gerezi lapurretara haren lurretara joaten baginen, hura zaindu behar izaten genuen. *Sagar lapurretan gebizela Antiuko gixonak eizku segi* (Sagar lapurretan genbiltzala *Antiguako* baserriko jabea etorri zaigu atzetik).

Garai batean turroi marka famatua azaldu zen: “*Antiu Xixona*”. Ondarroan turroi honi berehala aldatu zitzaion izena: “*Antiuko gixona*”.

ANTOJA

Nazkatu (“asquearse”). *Beti dabill ori orretantxe. Antojata nauke* (Beti dabil hori horrexetan. Nazkatuta nauka).

Garbi dago berbak gaztelaniako hitzean (“antojarse”) duela jatorria, ordea, guk ematen diogun adierak ez du, gaztelaniako berbak duenarekin zerikusirik. “Antojarse: Se usa más generalmente tratándose de lo que se apetece o quiere por puro capricho”.

ANTOJU

Nazka, higuina (“antojo”). Gehienetan, pertsonaren batek, bere portaera edo jarrera medio, sortarazten duen sentimendua. *Orrei antoju demasa artutzat* (Horri ikaragarritzko higuina hartu diot). *Orrei antoju demasarotzat* (Horri, izugarritzko nazka diot).

Gaztelaniako berba dugu. “Antojo: Deseo vivo y pasajero de alguna cosa”. Baina, beste hau ere bai: “Fastidio, asco, hastío”. Eta bigarren hau da, hain zuzen, hitz horri gure herrian ematen zaion esanahia, nahiz eta lehen esanahia hedatuagoa izan gaztelaniaz.

ANTOMOBILLE

Autoa (“automóvil”, “coche”). *Ordun errixan ezeuan antomobill asko, ta kanpoti-pe ezin asko etorten* (Garai hartan herrian ez zeuden auto asko, eta kanpotik ere ez ziren asko etortzen). *Antomobillin sartuaz batea maria ettenittan* (Autoan sartuarekin batera zorabiatu egiten nintzen). *Garro tasistik antomobill baltza ibilltteban* (“Garro” taxi-gidariak auto beltza erabiltzen zuen).

Bi eratara esaten zen: *antomobille* nahiz *antomoille*. *Geroago: automobille* edo *automoille*. Orain, lau modu horiek baztertu, eta *kotxi*.

Norbaitek mandaturen bat egitera bidali eta kalean zehar bide luze samarra egin behar bagenuen, ez zen aholkurik falta izaten: *Bazterretik jun, antomobillak zapaldubaik* (Bazterretik joan autoak zapal ez zaitzan). *Losatik jun antomoillak atrapabaik* (Espaloitik joan autoak zapal ez zaitzan).

Herrian zenbat egongo ziren bada: kamioi batzuk, taxi bat (Garrorena) edo beste, eta beste hiru edo lau (bat Ortizena), *La Esperanza* konpainiako *korriiak* (autobusak) aparte utzita.

ANTONIO

1.- Gure garaian Antonio izeneko gizon ugari zegoen: Antonio “Saasta”, Antonio “Berdela”, Antonio “Xare”, Antonio “Akillaku”, Antonio “Morroxxu”, ... Beste batzuk ere baziren, baina, izendatu ditugun horiek herritarrentzat guztiz ezagunak. Antonio izena entzuten genuen bakoitzean abesten hasten ginen: *Antonio Polonio pasa por aquí, errotako txakurra dantzan dabill*. Edo beste hau: *Antonio Polonio Paskual Bixente, antxiñako nobixia aurrian presente*.

2.- *Antonio Akillaku*. Bi eratara entzun ahal izango zen: *Antonio Akillaku* nahiz *Akillako Antonio*. Ikus, *Akillako Antonio*.

ANTXÍN

“Aitzin” hitza iparraldeko eta Nafarroako euskalkietan erabiltzen da, lekuari (aurea, aurreko aldea) nahiz denborari (aurretik, lehenago) erreferentzia eginez. Gure herrian, testu inguru batean eta hitz jakin batekin baizik ez da erabiltzen: *arañun antxin* (herenegun aitzin), hots, herenegun aurretik, herenegun aurreko egunean. *Arañun Ataunen ixan giñan, eta arañun antxin Allustin* (Herenegun Ataunen izan ginen, eta aurreko egunean Aulestin). *Arañun, martizenin, eueldi txarra eiban; da arañun antxin, astelenin, ostea, ikusgarrix* (Herenegun, asteartean, eguraldi txarra egin zuen; aldiz, herenegun aurreko egunean, astelehenean, ikusgarria).

ANTXIÑE

1.- Antzina (“hace tiempo”, “antiguamente”). *On ezta olakoik. Orreik antxiñako kontutiz* (Horiek antzinako kontuak dira. Orain ez dago horrelakorik). *Ori kontuoi aztute-be baakat nik. Ori antxiñe gerta zan* (Kontu hori ahaztuta ere badut nik. Hori antzina gertatu zen).

2.- *Antxiña báten*. Aspaldi (“hace mucho tiempo”). *Ori zuk esateozune, antxiña baten pasa zan* (Zuk diozun kontu hori aspaldi gertatu zen).

3.- *Antxiñe eztala*. Duela gutxi (“hace poco”, “no hace mucho”). *Pakita gaxoitala entzun neban, bañe, antxiñe eztala ikusirot kalin* (Pakita gaixorik dagoela entzun nuen, baina, duela gutxi ikusi dut kalean).

4.- *Ézta antxiñe*. Ezta aspaldi, duela gutxi, oraintsu (“no hace mucho tiempo”). *Oian euala esazendun, bañe ezta antxiñe kalin ikusirotela* (Ohean zegoela esan zenidan, baina, ez da aspaldi kalean ikusi dudala).

ANTXOBA BÚRUK

Antxoa buruak (“cabezas de anchoa”). *Antxoba sasoiñ, baserritarrak lantzin-lantzin etortezin fabrika, orturako antxoba buruk erutea* (Antxoa sasoiñ, baserritarrak sarri etortzen ziren kontserba fabrikara antxoa buruak baratzerako eramatera).

Antxoari, kontserba prozesuan, lehen urrats gisara, burua kentzen zitzaion (orain ere horrela da), eta, lantegietan pilatzen ziren antxoa buruak, inguruko baserritarrek eramaten zituzten baratzetarako ongarriztat. Han etortzen ziren baserritarrak, beren gurdiekin antxoa buruak eramatera. Lurrarentzat ongari aparta omen zen.

ANTXOBA OTZARI

1.- Antxoa otarra, antxoa saskia (“cesta de anchoas”). *Ordun antxoba otzari naiku ibilttezan Mollan atzea ta aurrea* (Garai hartan, nahikoa antxoa saski ibiltzen zen Nasa Kanean atzera eta aurrera). *Errixan bazter guztittan eotezin antxoba otzarak, bañe bakotxak señale bat eukitteban pintxuriaz eiñddaku zeñena zan jakitteko* (Herrian zehar, bazter guztietan egoten ziren antxoa saskiak, baina bakoitzak arrasto bat edukitzen zuen margoaz egindakoa, norena zen jakiteko).

Arrantzaleek antxoa erabiltzeko (txalupatik ateratzeko, kontserba lantegietara eramateko, eta abarretarako) erabiltzen zituzten saski handi eta sakonak: saski bakoitzak 50 kilo inguru antxoa hartuko zituen. Ordea, geroago, berehala hasi ziren, olezko kaxak (zabalak eta oso azalak) erabiltzen, arraina hobeki gobernatzeko baitzen.

2.- *Antxoba otzaran lo*. Antxoa saskian lo. *Esateozkuen norberan eunin antxoba otzaran ganbaran enbikoendule lo* (Esaten ziguten norbere egunean antxoa otarrean lo egin beharko genuela). Garai hartan, aukera guztiak ziren onak umeei beldurra sartzeko, eta bakoitzaren eguna (urtemuga) hurbiltzen hasten zenean (hilabete lehenagotik), hasten zitzaigun esaten gure egunean *ganbaran, antxoba otzaran* (ganbaran, antxoa otarra barruan) lo egin beharko genuela. Lehenik jakin behar da garai hartako ganbarak zein egoeratan egoten ziren: ilunak (ez argirik eta ez ezer), zikinak (urteetan eta urteetan inork ukiturik ere egin gabe; bazter guztietan hauts beltza), leku bakarti eta beldurgarriak. Eguna hurbilago eta estuago, beldurraren beldurrez. Gure eguna iristea baino ez iristea izaten genuen nahiago. Oraingo haurrek, beren eguna hurbiltzean erregaloak izaten dituzte buruan, ze opari eskatu, ze opari jasoko ote duten. Guk kezka bakarra izaten genuen: ganbara zikin eta ilun hartan, antxoa saski barruan, bakarrik (inguruan katu zikin, sagu, armiarma eta abar), nola demontre lo egin beharko ote genuen. Arima ere txiki-txiki egin da, beldurraren beldurrez, lehenbailehen eguna nola edo hala igarotzeko desatzen. *Zeure egunin ganbaran antxoba otzaran lo enbiko zu* (Zure egunean, ganbaran antxoa saskian lo egin beharko duzu). Bagenekien, eta esan beharrik ez zegoen, baina, txitean-pitean gogorazten ziguten, lasaiegi ez bizitzeko-edo.

Gure gurasoek, eta besteak berdin, ez zeukaten ez dirurik eta ez umorerik guri, bakoitzaren egunean, opariak egiten asteko. Gainera, asko ginen (gu zortzi neba-arreba), eta batarena ez bazen bestearen eguna berehala etorriko zitzaien. Hainbeste izanik, pentsa! Nola hasiko ziren horrelako lanetan. Beldurra sartu, eta gu, opariekin ezta gogoratu ere. Azkenean, nahiz eta oparirik gabe izan, *antxoba otzaran* behinik behin ez genuen lorik egiten eta, pozik. Saski barruan lorik egin gabe pasatzen zenean, hurrengo urtea bitartean lasai; eta biharamunean deskuidatu ere ez oparirik erreklamatzetik, badaezpada ere!

ANTXOBARI

Antxoaren arrantzaldia (“costera de la anchoa”). Antxoaren arrantzaldia eta hegaluzearena izaten ziren baxurako arrantzaleen urte osoko irabaziaren euskarri eta sostengu. Antxoa garaiak huts egiten zuenean, hegaluzearen esperantzan geratzen ziren. *Aurten antxobari eskasa ixan da, ta ia atunak emoten daben* (Aurten antxoaren arrantzaldia eskasa izan da, eta ea hegaluzeak ematen duen). *Len itxosun on baño arraiñ gexa euan, da urte batzutan antxobarak onak ixatezin, de atuneta-pe bai* (Lehen itsasoan orain baino arrain gehiago zegoen, eta urte batzuetan antxoa arrantzaldiak onak izaten ziren, eta bai hegaluzearenak ere).

ANTXOBA SÁSOI

Antxoa sasoia, antxoa garaia, antxoa harrapatzen den urte sasoia (“época de la anchoa”). *Lena antxoba asko euan, da antxoba sasoiñ arrantzalik partilla ederrak etten zittuen* (Garai batean, antxoa ugari zegoen, eta arrantzaleek diru partiketa ederrak egiten zituzten antxoa sasoian).

Antxoa sasoia: udaberria, hegaluzetarako prestaketa hasi arte. Garai batean San Pedro egunaren ostean irteten ziren hegaluzetara, beraz, antxoa garaiak ekainaren erdi aldera arte irauten zuen. *Antxoba sasoi asi, antxobi agertzen danin asten da* (Antxoa garaia hasi, antxoa agertzen denean hasten da). Orduan, garbi dago hitz horiek (*antxoba sasoi*) garaiari, antxoa harrapatzen den sasoiari egiten diotela aipamena.

“On ezta etorten antxobaik aprillin, bañe, ordun bai. Martzun azkanin asi tte aprillin de maxatzin, juniurarte ixatezan. Lena aprillai “urre gorri” esatetzen, antxobi orduntxe eotezalako”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Orain ez da etortzen antxoarik apirilean, baina, garai hartan bai. Martxoaren azken aldera hasi, eta apirilean eta maiatzean, ekainera arte izaten zen. Garai hartan apirilari “urre gorri” deitzen zitzaion, antxoa orduantxe izaten zelako).

ANTXOBATI

1.- Antxoa garaia, antxoa harrapatzeko urte sasoia (“época de la anchoa”). *Aurtengo antxobati ederra ixan da* (Aurtengo antxoa garaian asko harrapatu da).

San Jose bueltan (martxoaren erdi ingurutik aurrera) hasten zen antxoa agertzen eta hegaluzetara joateko prestatu bitartean, ekainaren erdialdera arte, irauten zuen. Horixe izaten zen antxoa garaia: *antxobati*.

2.- *Antxobatan*. Antxoatan, antxoa harrapatzen (“pescando anchoa”). *Antxobatan gebizela, ixurdak ikusten genduzen ixte eunero* (Antxoatan genbiltzala, izurde sardak ikusten genituen ia egunero).

ANTXOBERU

Antxoatan aritzen den edo ari den itsasontzia (“barco que se dedica a la pesca de la anchoa”). *Antxoberuk errittik urre-urrin dabiz* (Antxoatan ari diren itsasontziak herritik oso hurbil dabiltza). *Ori txalopioi antxoberure* (Txalupa hori antxoa harrapatzen ari da).

ANTXOBI

1.- Antxoa, bokarta (“anchoa”, “boquerón”). *Antxobi, bixi-bixixe onena jateko* (Antxoa, jateko onena, bizi-bizia). *Antxoba sasoiñ eunero jaten gendun antxobi* (Antxoa garaian, egunero jaten genuen antxoa).

Sardinaren itxurako arrain txikia, itsasoan sarda handietan ibiltzen dena. Freskoan jaten da, zenbat eta freskoago eta tenteago, nahiago; eta kontserban ere bai, prozesu luzearen ondoren.

Dena den antxoa multzo handiari Ondarroan ez zaio sarda esaten, *gorrixte* eta *blankuri* baizik: *antxoba gorrixte* eta *antxoba blankuri*.

Garai batean antxoa harrapatzeko bi modu baizik ez zeuden: *saritan* eta *mandduban*.

Saritan: sare txikiak elkarri lotuta itsasoan botatzen ziren, goitik behera, bertikalean, eta antxoa, martxan zihoan arraina, sare mailan kateaturik geratzen zen. Ondoren antxoa haiek guztiak banan-banan eskuz atera, libratu, behar izaten ziren saretik (*despikki*). Arrantza hau gaez egiten zen, izan ere, arraina ez zen sarearen presentziaz jabetzen. Egunez, antxoak sarea ikusi eta gainetik edo azpitik pasako zen.

Mandduban (txontxorroan): izurdeen atzetik joan eta haiek arraina, antxoa, atera zain egon. Antxoa azalera ateratzen zutenean, sarea borobilean bota eta jaso. Batzuetan, izurdeek barik, beste arrainek, hegaluzeez, hegalaburrek edo *takotek* (izurdearen antzekoa) ateratzen zuten antxoa.

“Antxobi martzun lelengutan astezan. Lelengo txikixe atrapatezan. Ori txikixoi amentxe jaxotako antxobi ixatezan. Antxoba andixe ixatezan pasanteko arrañe. Ordun, kosta guzti

eotezan antxoba txikiz bete-bete eiñdde. Frantziko kostan krie bota eta pasun jutezan; amendik arin pasatezan ori antxoba andixoi. Eta beñ maxatzea ezkio marmoki eotezan asko uretan. Marmoki te kaamaru geitzezan asko. Bota treñe ta antxobi marmokaz beteta etortezan, da makaldu etteban arrañe. Ori arrañoi fabrikantik gutxi paateben. Orretteattik maxatzin antxobiaz diro gutxi irabaztezan. Antxobi, ondo, martzun asi tte aprillin azkanearte atrapatezan. Gero kostazkanin antxoba txikixe atrapatezan karnatatzako, besiutako ta papardotako. Bañe ori arrañoi ekarteban atunak. Agostun azkanea ori antxobioi txiki-txikixe eotezan, da asten-asten jutezan... igarri-igarrixo ixatezan. Agostu pasatakun ettezan ixo papardotako moruku. Oixe antxobioi ixatezan karnatatako; besiutako txikixe eta papardotako bixkat azitxua. Orretteattik papardotako amu-be anditxua ixatezan, papardu besiue baño goorraua ta arraiñ bisixaua zalako; eta antxobi-be andixaua ipintteakon. Ori antxoba txikixoi jan-be ettezan: egosi tte orixo erri beakatzaz, arrari, botata. Donostin orrrei “al ajillo” esateotzen. Ori baño gauza gozuarik!” (Basterretxea Irusta Jon).

(Antxoa martxoaren hasieran hasten zen. Lehenbizi txikia harrapatzen zen. Txiki hori hementxe jaiotako antxoa izaten zen. Antxoa handia, berriz, migraziokoa izaten zen, hemendik pasatzen zena. Garai hartan, kosta guztia antxoa txikiz beteta egoten zen. Frantziako kostan arrautzak utzi eta pasoa joaten zen; hemendik azkar igarotzen zen antxoa handi hori. Eta maiatzean, marmoka asko egoten zen uretan. Marmoka eta karramarroa gehitzen zen asko. Bota sarea eta antxoa marmokaz beteta etortzen zen, eta horrek makaldu egiten zuen arraina. Arrain hori kontserba fabriketako jabeek gutxi ordaintzen zuten. Horregatik maiatzean antxoarekin gutxi irabazten zen. Antxoa, ondo, martxoan hasi eta apirilaren bukaera bitartean harrapatzen zen. Gero, hegaluzearen sasoi bukaeran, urrian, antxoa txikia harrapatzen zen, karnatatzat, bisigutarako eta papardotarako. Baina, antxoa txiki hori hegaluzeak ekartzen zuen. Abuztuaren bukaeran, antxoa hori txiki-txikia egoten zen, eta egunetik egunera hasiz joaten zen... guztiz nabarmen. Abuztua igarotakoan, ia papardotarako modukoa egiten zen. Antxoa hori karnatatarako erabiltzen zen; bisigutarako txikia eta papardotarako apur bat handiagoa. Horregatik papardotarako amua ere handiagoa izaten zen, papardoa bisigua baino gogorragoa eta arrain biziagoa zelako; antxoa ere handiagoa ipintzen zitzaion. Antxoa txiki hori jan ere egiten zen: egosi, eta olio bero-beroa berakatzaz botata. Donostian, horri, “al ajillo” deitzen zioten. Hura zen hura, janari gozoa!).

Arrantzale batek behin batean honela esan zidan: *Eune zabaldueran, euzkixan urteeran, antxobi euskixai beire jarten da* (Egunsentian, antxoa, eguzki aldera begira jartzen da).

2.- *Antxobak pla-plá eiñdde*. Antxoa arrautzeztatuak (“anchoas rebozadas”). *Antxoba sasoiñ, asko euanin, brijiute jaten genduzen, brijiuala. Bañe gittittua euanin, pla-pla eiñdde* (Antxoa garaian, asko zegoenean, frijituta jaten genituen, frijitu ahala. Ordea, gutxiago zegoenean, arrautzeztatuta). *Eskurtsiñoire-be, pla-pla eiñddakuk eruten genduzen* (Txangora ere arrautzeztatuak eramaten genituen).

Burua, tripak eta hezurra kendu. Zabal-zabal ipini eta gatz eman alde batetik bakarrik, irinetan eta arrautzatan pasa eta olio berotara (beroegia ez dadila egon); berehala buelta, eta azkar atera. *Eiñddakun jan letxugin bixkateaz* (Egindakoan jan letxugaz lagunduta).

3.- *Antxoban errezeti*. Antxoen errezeta (“receta de anchoas”). Antxoak, era askotara presta daitezke. Askorentzat hain ezaguna ez den era bat azalduko dut, gure aitaren errezeta bat.

“Antxobak egossitte: antxobak ondo garbittu, buru te tripak kendute. Gatz naiku emon eta egosi. Egositakun ure kendu, eta antxobak fuente batea eiñ. Sartañan ipiñi beakatz orixotan. Beakatz gorritutakun, pikantin bixkat eiñ eta antxobai gañea bota. Listo jateko!” (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Antxoak egosita: antxoak ondo garbitu, burua eta tripak kenduta. Gatz ugari eman eta egosi. Egositakoan, ura kendu eta azpil batera atera. Zartaginean berakatz oliotan ipini. Baratzuria gorritzen denean, pikante apur bat egin, eta antxoei gainera bota. Jateko pronto!).

4.- *Antxoba txikixe*. Antxoa txikia (“anchoa pequeña”). *Antxoba sasoiñ, lelengo antxoba txikixe atrapateben* (Antxoa garaian, lehenik antxoa txikia harrapatzen zuten).

Dirudienez, antxoa txikiak etsai ugari izan ohi du, itsasoan bertan eta uretatik kanpo (arrantzaleak, noski), horregatik, norbaiti leku askotatik erasotzen diotenean, honako esaera hau erabiltzen da: *Orrek, antxoba txikixapaño kontraxo gexaauke* (Horrek, antxoa txikiak baino etsai gehiago du).

5.- *Antxoba zurixe*. Itsasoko hondartzetako antxoa (“anchoa que se pesca en las playas”).

“Plaiko antxobire “zurixe” esateotzauena, Zarautz kabraku. Ondarru kabran da Saustanen-be atrapatzen da. Pentsaten dot pasia etten dabela arutza-onutza, bañe zulutan... Errixoko antxobi esate bateako, errixutaku. Deba kabran eoten da; eta amentxe errixun-be sartzen da ori antxobioi”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Hondartzako antxoa da “zuria” esaten dioguna, Zarautz parekoa. Ondarroa parean eta Saustan deituriko kalan ere harrapatzen da. Uste dut batera eta beste ibili egiten dela harantz eta honantz, baina zuloetan... Hau ibaietako antxoa da esate baterako. Deba parean egoten da; eta erreka honetan ere sartzen da antxoa hori).

6.- *Antxobi bístan*. Zakila bistan (“con la chorra al aire”). *Mutil txikixe antxoba bistan ebillen* (Mutikoa zakila agerian zuela zebilen).

Ume nahiz mutiko txikiei dagokienez, erabiltzen da lokuzio hau.

7.- *Antxobin tamañu*. Antxoaren tamaina, antxoaren neurria (“medida de la anchoa”). *Antxoba sasoiñ neurri askoko antxobi agertzen da, andi-andittik asi tte txiki-txikirarteku* (Antxoa sasoiñ, neurri guztietako antxoa agertzen da, handi-handitik hasi eta txiki-txikirainokoa).

Antxoaren tamaina: *txikixe, txiki-txikixe, andixe, andi-andixe, troku* (handi samarra); *ez andixe ta ez txikixe, tamaño ederreku* (neurri egokikoa). *Ogeiku, otabateku, otalaukau, otaseiku*, eta abar. Azken hauek neurri zehatz eta ofizialak izaten dira. Kilo bat osatzeko behar diren ale kopuruaren arabera, hots, kiloa hogeit hamar antxoek osatzen dutenean, *ogeiko antxobi* (hogeiko antxoa) esaten zaio; hogeita bi behar badira *otabiko antxobi* (hogeita biko antxoa) eta abar. *Atzo ogeiko antxobi sartu zan, bañe, gaurku otalauku ixanda* (Atzo hogeiko antxoa sartu zen, baina, gaurkoa hogeita lau antxoa izan da).

8.- *Antxobi tróku*. Txikia izan barik, tamaina ederreko antxoa (“anchoa de tamaño adecuado”). *Gaur sarturan antxobi, troku ixan da, tamaño ederreku* (Gaur sartu den antxoa, ez da txikia izan, tamaina ederrekoa baizik). *Troku* adjektiboaren sinonimotzat, *trokolu* berba ere erabiltzen da: *antxoba trokolu*.

ANTXOBI EIÑ

Antxoa kontserban jarri (“poner anchoas en conserva”). Lan horrek prozesu luzea eskatzen du: kupeletara egin, burua kendu, lata handietan behar duten gatzez ipini (*enpaka*), garbitu eta lata txikiagoetan oliotan jarri. *Aurten, fabrikan, atune baño antxobi eiñddou gexa* (Aurten, lantegian, hegaluzeaz baino antxoaz lan gehiago egin dugu).

ANTXOBI ENKARNA

Antxoa amuari itsatsi (“colocar la anchoa en el anzuelo”) *Karnati, antxoba txikixe, ondo enkarnaten ezpozu segixan soltakoatzu* (Karnata, antxoa txikia, amuan ondo lotzen ez baduzu, berehala askatuko zaizu). *Antxobi enkarnaten jakiñ enbizan* (Antxoa amuari lotzen jakin egin behar zen).

Bisigu eta papardoa harrapatzeko, tertzak moldatu behar ziren, eta tertzak bakoitzean joaten ziren amu bakoitzak antxoa bana eramaten zuen ongi itsatsita; karnata amuari ongi lotuta.

ANTXOBILLI

Legatzaren kumea, oso txikia (“anchoilla”). Legatzaren familian txikiena, *peskadilli, karioki* edo *kariokilli* baino txikiagoa. *Antxobilli atrapati iual ezan komeni ixango. Olakuai azten lagati oba. Bañe antxobilli ettezan atrapa, saldu te jan; gozu ixatezan. On eztot uste olakoik atrapatzen lagakorabenik* (Legatz kume txiki hori harrapatzea agian ez zen komeni izango. Horrelakoa hazten ustea hobe. Ordea, *antxobilli* egiten zen harrapatu, saldu eta jan; gozoa izaten zen. Ez dut uste orain horrelakoak harrapatzea baimenduko dutenik).

ANTXOBI SARTÚ

1.- Antxoa sartu, antxoa gure kosta ingurura hurbildu, antxoa agertu (“aparecer la anchoa en nuestras latitudes”). Kanpotik gure kosta ingurura sartu, hurbildu, harrapatzeko moduan jarri. *Berdela baabill, bañe antxobi ondioik ez eide sartu* (Berdela badabil, baina, antxoa oraindik ez omen da hurbil agertu).

2.- Antxoa sartu, antxoa harrapatuta portura ekarri (“traer anchoa a puerto”). *Antxobi sarturela esan dabe. Merke-merke eztau engo* (Antxoa ekarri dutela esan dute. Merke-merke ez du egingo).

ANTXUSTEGI

Baxurako txalupa berdea. Ikus, *Badiola*.

ÁNTZA

Hatsa, kiratsa (“hedor”, “fetidez”). *Orrek okeliorrek antza botaten dau* (Okela horri kiratsa dario).

Usaño (usaina), ona nahiz txarra izan daiteke; eta kasu honetan txarra izango litzateke. *Antza demasara amen* (Kirats handia dago hemen).

Gure berba honek ez du zerikusirik “antza” (itxura) hitzaren esanahiarekin. Horretarako baditugu guk beste berba batzuk: *itxuri, trazi, airi*.

ANTZARRAK

Antzarekin egiten ziren eta diren uretako jolasak (“juego de gansos”). *Len eztaitt zeñ egunetan ettenzin antzarrak, bañe, aspaldittik, Ondarrun maiñel egunin ettendiz* (Lehen ez dakit ze egunetan egiten ziren antzaren jolasak, baina, aspalditik, Ondarroan, Arrantzale Egunean, abuztuaren 17an, egiten dira).

Ahatearen itxurako hegazti hauek, neguan, eguraldi txarra egiten duenean pasatzen dira zeruaren goi aldetik zarata nabarmena eginez. Horretaz ehiztariak-eta jabetuko ziren, baina gu ez. Guk, *antzarrak*, jaietan baizik ez genituen ikusten, eta hitza ere orduan erabiltzen genuen. Herriko festetan, uretako jaiak egiten ziren: igeri lasterketa, kukaina, *antzarrai kokota kentzi* (antzarei lepoa moztea) eta abar. Antzara soka batez hanketatik lotu, lepotik heltzen zitzaion animalari, eta pertsona gora eta behera erabiltzen zuten harik eta askatu edo hegaztiari lepoa eten arte. Lepoa kenduz gero, kendu zionarentzat (koadrilarentzat) izaten zen antzara. Garai batean, antzara bizirik jartzen zuten. Orain, ordea, aspalditik, hilda lotzen dute. Hori zen jolasa, dibertitzeko modua, ikuskizuna. Nik dakidanez, Ondarroan eta Lekeition egiten zen (eta egiten da) antzaren “jolas” hori.

ANTZÍR

Han zehar, alde hartarantz (“hacia aquel lado”). *Antzirguz, bañe seirun etorrikoa* (Alde hartarantz goaz, baina, berehala itzuliko gara).

ANTZOSOLO

Ondarroatik Mutrikura bidean, herriaren irteeran zegoen leku edo inguruaren izena. Bere konposaketan leku-izen honek (*antzo-solo*) badu *solo* (*solu*: soroa) hitza.

Herriko kaskotik erreka bestalde, ontziolaren goiko aldean zegoen lekuari zeritzon *Antzosolo*. Han, herriko “labaderoa” baino apur bat gorago etxe bat zegoen Mutrikurako errepidearen kontra-kontra: *Antzosoloko etxi*. Bertan, Jon Urresti “*Kirru*”, Gaizki Urresti eta beraien familia (ama: Carmen Jeronima Iturrioz Uranga) bizi ziren. Herritik irteeran, Mutrikura bidean zegoen. Guretzat paraje hark bazuen misterio kutsua, inguru hura ez baikenuen menderatzen; gainera gu ibiltzen ginen lekutik, *Kanttope* auzotik, urruti samar geratzen zen. Horregatik, aipatzean, “*Antzosolo arte junga*” (*Antzosoloraino* joan gara) esan behar izaten genuen. Etxe hark herriaren muga markatzen zuen; hantxe amaitzen baitziren Ondarroako etxeak.

ÁÑA

Inudea (“nodriza”). Beste emakume baten haurrari bularra ematen dion emakumea. *Ondarrun de Euskal Erriko beste erri askotan andra asko ixantzin aña* (Ondarroan eta Euskal Herriko beste herri askotan emakume ugari izan ziren inude).

Orduko emakumeak *aña jutezin* (inude joaten ziren). Izan ere dirua irabazteko modua zen, ordaindu egiten baitzuten. Nik, nire emaztearen amonari (Tomasa Urkidi Maruri, 1890ean jaioa; izatez Aulestikoa) entzun nion, berari *egunin pezeti* (eguneko pezeta) ordaintzen ziotela. Aitor Gartzia, “Ondarroa 1993” alean Ondarroatik kanpo inude ibili zen Joxpa Antoni “*Andixe*”ri buruzko kontuak azaltzerakoan, *aña freska* eta *aña seka* bereizten ditu. Beste emakume baten hurrei bularra ematen diena: *aña freska*. Beste baten haurrak zaindu baizik egiten ez dituen, bularrik eman gabe: *aña seka*.

APALLU

Pako Burgaña Galdos bizarginari esaten zioten “*Apallu*” goitizena. *Mollan*, Nasa Kanean, *Aixmendi* familiaren denda ondoan zuen bizartegia. Gogoratzen naiz “*Apallu*”k arrantzarako osagaiak ere saltzen zituela. Guk ere inoiz erabaki, oso gutxitan, arrantzara joan behar genuela, eta lehenik “*Apallu*” rengana jo behar beruna, amua edo kortxoia erostera.

Ordea “*Apallu*” familiari buruzko ezertxo ere ez nekienez, Pakok (Burgaña Kaltzakorta) “*Apallu*”ren semeak eman dit bere aurrekoei buruzko informazioa.

“Gure attan attitte-ta etorrizin Mutrikure, Frantzi aldetik-ero. Gurin attitte-tazin bost anaxarreba. Eiñtzin batzuk Mutrikun ezkondu; Elantxoben-be bai bat; arreba bat Santurtzin. Santurtzikori ori sardiñera famosiorreaz gure attak-eta senidetasune eukene; gure attan lengusiñi zan. Tio Bixente, gure attan anaxi, 1900nin jaxotaku, eta gure atte 1908xan. Mutrikun orreik pelukeixi eukene, da amoeiñan-be etteben biarra. Atte, tio Bixente, tio Juanito, danak pelukeruk. Mutrikun jaxozin danak. Ondarrure lelen etorri zan tio Bixente, 1920 inguruan; gerottua geure atte-be etorri zan. Mutrikun pelukeruzin, da amen-be pelukeixi ipiñiben, ortxe Banko Bizkaiaiko ondun euazen eskillarak, antxe. Gero Bar Kristina euan lekun ipiñiben. Kristinan gero-be beangañin euan baldosi, a zan pelukeixaku. Gerri sartu zanin eskapando juntzin, da bueltan etorri zinin ixebaik geatuzin; beste batzuei morun dana rekisatzen, da Mollan Txori Errekak lagatako barbeixan sartuzin. Ordundixeik antxegaz, Mollan.

Guri esateozkuen desixena, Apallu, eztakiau nondinoakuran. Gure afillerure Burgaña. Gure atte-tazin Burgaña Galdos.

Oneik gure osabak-eta amoeiñan etteben. Desafixuk bota ta diru-be jokatzeben. Gure tio Juanito zan amoeintzalli famau. Arek postura guztik irabazten zittuzen. Beñobeiñ galduban bañe bentaji emonda. Amuk ez bakarrik maluta-pe etten genduzen saltzeko. Maluti Bermioa-ta Elantxobea-ta ortzir-be bixaltzen gendun. Txortak ixatezin fiñak, eta andixauak; artú bera, amerikanu ixan ero finttua ixan. Eskopetantzako kartutxu-pe saltzen genduzen guk”.
(Burgaña Kaltzakorta Pako).

(Gure aitaren aitona-eta Mutrikura etorri ziren, Frantzia aldetik-edo. Gure aitona-eta bost neba-arreba ziren. Batzuk Mutrikun ezkondu ziren; bat Elantxoben; arreba bat Santurtzin. Santurtzin zegoen sardina saltzaile sonatuarekin gure aitak-eta senidetasuna zuten; hura gure aitaren lehengusina zen. Osaba Bixente gure aitaren anaia, 1900ean jaioa zen, eta gure aita 1908an. Mutrikun bizartegia zuten, eta amuak egiten ere egiten zuten lan. Aita, osaba Bixente, osaba Juanito, denak bizarginak. Denak Mutrikun jaioak. Lehenbizi Ondarroara etorri zena, osaba Bixente, 1920 inguruan; apur bat geroago gure aita etorri zen. Mutrikun bizarginak ziren, eta hemen ere bizartegia ipini zuten, Bizkaia Banketxearen aldamenean zeuden eskailerak, hantxe. Ondoren, Kristina taberna zegoen lekuan ipini zuten. Kristina tabernan gero ere zoruan zegoen baldosa hura bizartegia zenean zegoen berbera zen. Gerra sartu zenean alde egin behar izan zuten, eta gerratik itzuli zirenean ezer gabe aurkitu ziren; beste batzuei bezala kendu egin zieten

dena, eta Nasa Klean “*Txori-Erreka*”k utzitako bizartegian sartu ziren. Harrezkero hantxe gaude, Nasa Klean.

Guk daramagun “*Apallu*” goitizena ez dakigu nondik norakoa den. Gure abizena Burgaña da. Gure aita-eta dira Burgaña Galdos.

Gure osabek-eta amuak egiten ere jarduten zuten. Erronkak bota eta dirua jokatzen zuten. Gure osaba Juanito zen amugile trebea. Hark apustu guztiak irabazten zituen. Inoiz galdu izan zuen baina, abantaila emanda. Amuak ez bakarrik, malutak ere egiten genituen saltzeko. Maluta, Bermeora, Elantxobera eta alde horretara ere bidaltzen genuen. Sortak izaten ziren finak, eta handiagoak; hori artoaren arabera gertatzen zen, artoa amerikarra izan edo finagoa izan. Eskopetentzako kartutxoak ere saltzen genituen).

Resurreccion Maria De Azkuek bere hiztegian dakar *apailu* berba. “*Apailu*: aparejo para pescar”. Beraz, *apailu* eta *aparailu* gauza bera direla dirudi. “*Apallu*” goitizena zuten hauek arrantzarako tresnak, aparailuen osagarriak egiten eta saltzen aritzen zirela kontuan izanik, aski garbi dago “*Apallu*” berbaren esanahian bertan dugula goitzenaren jatorria.

APANA

Ahobero eskandaloso, berbalapikoa (“charlatán/ana”, “exagerado/a”). *Pertsoni apana orixera!* (Hori da pertsona ahobero gangarra).

Aldez aurretik pentsatu gabe, berba ozenki egiten duen pertsona: ganorarik gabeko gauzak, eta gainera ozenki esaten dituen gizonezko nahiz emakumea. Horrelakoek, gangarkeria ere beregan izaten zuten.

APANKEXI

Gangarkeria (“tontería”). Pertsona *apanak* agertzen duen portaera eta jokamoldea. *Orrettetabill apankexi* (Horrek darabil gangarkeria!).

APAPA

Umeen hizkeran paseatzera, kalera (“en el lenguaje infantil, salir a pasear”, “salir a la calle”). *Ixikok erungo zattu zu apapa* (Izebak eramango zaitu zu paseatzera). *Gaur eziñddot, bañe, bixar jungoza neuaz apapa* (Gaur ezin dut, baina, bihar joango zara nirekin paseatzera).

APAPUN

Ozta-ozta, justu-justuan (“a duras penas”, “justo justo”). *Bazkai ederra janda, bete-bete eiñdde netorren, eta apapun (apo-apun) allana.* (Bazkari ederra janda, bete-bete eginda nentorren, eta justu-justuan iritsi naiz). *Aurreko astin gripe-ero eztai ze eukiroten. Apapun ibillina* (Aurreko astean, gripe edo antzeko zerbait izan dut. Ozta-ozta ibili naiz).

APAREZIU

Agertu (“aparecer”). *Juntzan da gexa apareziu-bez* (Joan zen eta agertu ere ez gehiago). Noski, *agertu* berba gutiz hedatua eta erabilia da gure artean, baina, *apareziu* ere bai.

APARRA

Bitsa (“espuma”). *Ureta salto eiban, bañe, txarto jausi zan. Aettek ataban aparra!* (Uretara salto egin zuen, baina gaizki erori zen. Ikaragarritzko aparra atera zuen).

Guk ordea, ongi bereizten ditugu *bitse* eta *aparra*. *Aparra* deitzen diogu, adibidez, itsasontziak, abiaduran doanean uraren kontra ateratzen duen zipriztin eta olatuari; norbaitek uretara salto egitean, ura kolpatzerakoan sortzen den zuritasun, zipriztin eta bat-bateko olatuari ere bai. Xaboiarena, aldiz, *bitse* (bitsa), eta bai ondoezak eraginda-edo, pertsonak ahotik botatzen dutena ere.

APARTA

1.- Hautatu, aukeratu (“elegir”, “escoger”). *Danenartin bera apartarabe kantateko* (Denen artetik bera hautatu dute kantatzeko). *Lelengo neuri esazte artzeko, eta nik onenak apartattuez* (Lehendabizi niri esan didate hartzeko, eta nik onenak aukeratu ditut).

2.- Jaterakoan, norberarentzat hartu, norbere platerera atera (“servirse”) *Zu, bestiai ataten ez ibilli; zeutzako apartaxun de kittu!* (Zu ez aritu besteei ateratzen; tokatzen zaizuna zeure platerera atera eta kito!).

3.- Banandu, apartatu (“separar”, “apartar”). Testuinguru jakinetan erabili izan da hitz hau. *Ezkondute eraruen ogei urte eta ontxe apartari* (Bazeramatzaten ezkonduta hogeitaz urte, eta oraintxe banandu dira). *Orreik apartata bixiri* (Horiek bananduta bizi dira).

Garai haietan, edonola ere, testuinguru honetan ez zen maiz erabiltzen, oso jende gutxi dibortziazten baitzen. Orain txitean-pitean entzungo da.

Beste testuinguru bat, garai hartan maiz samar ematen zena, gaur egun, zorionez, oso gutxitan. *Auskan ebizen. Alkar illbiben, da aparta eiñ birrixan genduzen* (Borrokan zebiltzan. Elkar hil behar zuten, eta banandu egin behar izan genituen).

Bai sasoiko mutilak bai gizonezko helduak, sarritan ikusten genituen, kale erdian nahiz taberna zuloetan, elkarri ukabilkadaka; beraz, hitz hori maiz entzun behar. Emakumeen arteko borrokak salbuespenak baizik ez ziren izaten.

Negozioetako testu inguruan ere bai. *Konpañin ebizen, bañe, asarratu, eta atzanin aparta eiñtzin* (Elkarrekin zeramaten negozioa, baina, haserretu eta azkenean banandu egin ziren).

4.- Kendu, banandu (“separar”). Testuinguru jakinean: arraina jaterakoan: *azurrak aparta* (hezurak kendu, banandu). Arraina jaten genuen bakoitzean, beraz, oso maiz, entzuten genuen oharra edo aholkua: *Azurrak ondo aparta* (Hezurak ongi kendu).

5.- *Arrañe aparta*. Arraina sailkatu motaren eta tamainaren arabera (“clasificar el pescado según clase y tamaño”). *Fabrika atxobiai buru kentzea juten giñanin, antxobi tiñetatik atatezan maire. Maxan buru kenduala aparta etten zan, andixe ta txikixe; batzutan medianu-be bai* (Kontserba fabrikara antxoari burua kentzera joaten ginenean, antxoa kupeletatik ateratzen zen mahaira. Mahaian burua kendu ahala, sailkatu egiten zen, handia eta txikia; batzuetan ertaina ere bai).

APARTE

1.- Urruti, urrun (“lejos”). *Gu bixi giñan lekutik elixi ezeuan aparte* (Gu bizi ginen lekutik eliza ez zegoen urruti).

Jakina, deklinatzerakoan, bere araberrako formak hartzen ditu: *apartetik* (urrutitik), *apartea* (urrutira), *apartin* (urruti, urrutian), *aparteku* (urrutikoa). *Orreik, amendik apartin bixiri* (Horiek, hemendik urruti bizi dira).

2.- Aparte, bereiz, alde batera eginda, besteekin batera ez (“separado/a”). *Ori bestikin batea ez laga. Ori aparte*. (Hori ez utzi beste gauzekin batera. Hori aparte utzi). *Leaz guztik kajata eiñ, bañe oneik leatz andi bixok aparte laga antxe karro gañin* (Legatz guztiak kaxetan ipiñi, ordea, bi legatz handi hauek, hantxe, gurdi gainean bereiz utzi).

3.- *Aparteku*. Salbuespena (“excepción”). *Oneik danok konpondu engouz, bañe, ori apartekure, ta ori dan bestin laakou* (Hauek guztiak konpondu egingo ditugu, baina, hori salbuespena da, eta hori dagoen dagoenean utziko dugu).

ÁPATX EIÑ

Haur hizkeran eseri (“sentarse, en lenguaje infantil”). *Nai dozunin apatx engou* (Nahi duzunean eseri egingo gara). Sarri *eiñ* (egin) aditzaren elipsia egiten da. *Apatx amentxe neure ondun* (Eseri hementxe neure ondoan).

APAXU

1.- Aparailua, arrantzarako tresneria (“aparejo de pesca”). *Gixon zar askok, negun apaxuk prepaaten emoteben denpori* (Gizon heldu askok, neguan aparailuak prestatzen ematen zuten denbora).

Zertarako den (*txibittako, txitxarroto, kabratoko, lupiñatako...*) aparailuak desberdinak izaten dira. *Txibittako apaxu prepaaten nabill* (Txipiroitarako aparailua prestatzen ari naiz).

Arrantzan egiteko, *apaxu* lehenik *erria* (bota) egin behar izaten zen; eta ondoren, *ala* (jaso), arraina preso harrapatu nahiz amua hutsik etorri. Beraz, *apaxu* hitzaren lagun minak ziren, eta dira, *ala* eta *erria* aditzak: *apaxu ala* (aparailua jaso) eta *apaxu erria* (aparailua uretara jaurti).

2.- *Apaxu aplastata eukí*. Bisigutan edo papardotan buietako sokak zuen luzera baino sakonera txikiagoa bazegoen, amuak hondoa jotzen egoten ziren, eta haiek ez zuten katuarrainak besterik harrapatzen. Orduan esaten zuten “*apaxu aplastata eukirou*” (aparailua hondolari itsatsita eduki dugu).

“Patroik jakiñ enbiban bundilletako sokak zemat brazatan ipiñi. Patroik esateban: “bueno onenbeste brazan ipiñi, besti onenbestin, besti onenbestin...” Kordi botaten asteziñan iual 120 brazan, bañe atzanengoku bota orduko 200 braza iual eongozin. Plaxe zalez, plaxan proportzioiñ jun bizan kordi, bixkaka-bixkaka berutz. Lau bundill ero bost sondi baño luziauak bazeunkazuzen, ettenben pla, ondure jun; ondu joten, pla eotezin. Areik kolaxu bakarrik atrapateben, bañe, besiurik ez. Orrei esateakon “apaxu aplastata eukirou”; ero batxe-be “kakatzan eukirou”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Lemazainak jakin behar zuen buietako sokak zenbat brazatan ipini. Lemazainak esaten zuen: “bueno, honenbeste brazatan ipini, bestea honenbestean, bestea honenbestean...” Behar bada 120 brazako sakoneran hasten zinen korda botatzen, ordea, azkena bota orduko behar bada 200 braza egongo ziren. Hondartza zenez, hondartzaren proportzioan joan behar zuen kordak, apurka-apurka beherantz. Lau edo bost buietako sokak, zegoen sakonera baino luzeagoak baziren, hondoa jotzen geratzen ziren. Haiek katuarraina baizik ez zuten harrapatzen, baina, bisigurik ez. Orduan esaten genuen, “aparailua hondolari itsatsita eduki dugu”; edo baita ere “aparailua kakatzen eduki dugu”).

APENAS

Apenas (“escasamente”, “apenas”). *Aurtengo neun apenas irabazirabe diroik* (Aurtengo neguan apenas irabazi dute dirurik).

APETALDIXE

Apeta (“capricho”, “antojo”, “venada”). *Dan otzaz eztakat nik on apetaldirik kalea urteteko* (Egiten duen hotzaz ez daukat orain apetarik kalera irteteko). *Luzarun ibillina erdi gaxoik, eta eztakat apetaldirik olako gauzaik jateko* (Luzaroan ibili naiz erdi gaixorik, eta ez daukat apetarik horrelako gauzarik jateko).

Salbuespenak salbuespen, berba hau adin handiko pertsonen ahotan baizik ez duzu entzungo.

APETITU

Jateko gogo, apetitua (“apetito”). Pertsona sanoak, azken jatordutik denbora pasa ondoren, janaria aurrean nabaritzen duen jateko gogo. *Ume sanuk eta jente gaztik eukitten dau apetitu, inbirixi emoteko moruku. Pertsona zarrak ostea, apetito andirik eztabe eukitten, eta gaxuk gitxia* (Ume sanoak eta jende gazteak izaten du jateko gogo, inbidia emateko modukoa. Adin handikoek aldiz, jateko gogorik ez dute izaten, eta gaixoez gutxiago). *Atte ongun polittoabill; miñik-eta eztauke, bañe, apetitoik ez* (Aita, azken bolada honetan hainbestean dabil; miñik ez du, orde, apetiturik ez).

Entrami (jateko gaitasuna) beste gauza bat da, eta gosea (jateko gogo eta aldi berean janari falta) ere bai. Zenbaitetan, *apetitu* eta *gosi*, sentsazio desberdinak izan arren, sinonimotzat erabiltzen ditugu. *Gure mutille sei bat ordun ibillire mendixan, da zelako gosi ekarrirau!* (Gure mutilak ia sei ordu eman ditu mendian, eta ikaragarritzko gosea ekarri du).

APETXO ARTÚ

Txantxetan barik serio hartu (“tomar a pecho”). *Gauza batzuk apetxo artzi ondora, bañe, umorin bixkat eukitti-be onara osasunantzat* (Gauza batzuk serio hartzea ondo dago, baina, umore apur bat edukitzea ere ona da osasunarentzat). *Gauza guztik ezti artubir apetxo* (Gauza guztiak ez dira serio hartu behar).

APITA

1.- Ospa (“largo”). Agindua izaten zen, eta aldi berean mehatxua ere bai. *Apita amendik* (Ospa hemendik).

Hitz hau, gure aurrekoei (gurasoen belaunaldikoei) ez genien entzuten; gure belaunaldikoen artean, eta apur bat zaharragoen artean ere esaten zen. Beraz, iruditzen zait, garai hartako, jerga berria izango zela. Inguratzen zitzaiguna gure gustukoa ez bazen, hitz hau erabiltzen genuen, lehenbailehen gure ingurutik ospa egin behar zuela aditzera emateko. Beste ezer esan beharrik ez zen izaten, entzuten zuenak ondo asko ulertzen baitzuen. Eta ezulertuarena egiten zuenari, berriro gauza bera errepikatzen zitzaion, baina, bigarrenean ozenkiago.

2.- *Apita máre*. *Apita*, indartua eta jantziagoa, baina, gauza bera adierazteko. *Apita mare* (Ospa hemendik azkar).

APONA

Apona nahiz *apone*. Neskatoek ardiaren astragalo hezurrez aritzen ziren jolasean: *pongolan* (beste herrialde batzuetako deiturak: tortolox, kurkulux, saka); gaztelaniaz: “juego de tabas”. *Apona* jolas horretan aipatzen zen. Jolas hori ia guztiz desagertutzat eman daiteke; eta hitza ere bai, noski. Horretara jolasteko behar ziren tresnak: ardiaren hezurak eta gomazko pilota bat. Neskak aritzen ziren; mutilak inoiz ere ez.

APOPILLU

1.- Apopiloa (“huésped”, “pupilo”). Ostatu hartu duen pertsona. Emakumea baldin bazen, *apopilli*. *An dauke areik apopillu: a ezta jungo botaten ezparabe* (Han dute haiek apopiloa: hura ez da joango botatzen ez badute).

Etxeren batean, joateko garaia iritsi arren, alde egiten ez duenari, edo etxekoen gogoz kontra dagoenari horrela deitzen zaio.

2.- *Apopillotzi*. Apopilotza (“pupilaje”). *On dala ille bete-ero ezan-ba agertu? Aettetaru apopillotzi luzi* (Duela hilabete inguru ez al zen bada agertu? Apopilotza luzea darama benetan).

APOSTOLU

Apostolu (“apóstol”). Jesukristoren lehen hamabi jarraitzaileetako bakoitza. *Jesusen apostoluk amabi ixantzin* (Jesusen apostoluak hamabi izan ziren). *Guri txikittan esateozkun, inpreñun ñnor eotekotan Judas apostolu eongozala* (Guri txikitan esaten ziguten infernua inor egotekotan Judas apostolua egongo zela).

Geroago San Paulori ere deitu zitzaion horrela. Guretzat ezagunenak: San Pedro eta Juda Iskariote. San Pedro: batetik arrantzalea, Ondarroan gizonezko gehienak bezala, eta bestetik Ondarroako parrokiaren aldarea ere bazuen. Gainera zeruko giltzaria ere bera zen; eta ez badute kendu, orain ere bera izango da.

Baina, guk apostolutzat, Aste Santuan, elizkizun eta prozesioetarako apostolu jantzten ziren mutil gazteak genituen; haiek ziren benetako apostoluak! Pentsatzen genuen, gu ere, egunen batean apostolu jantziko ginela, eta hori ohore handia izango zitzaigula. Niri ez zitzaidan inoiz apostolu janzterik tokatu! *Ontxe urten dabe apostoluk elixatik* (Oraintxe irten dira elizatik apostoluak).

“Aste Santun iru urtetan junittan apostolo. Polikarpo difuntu-be bai; kuadrilla osu. Inpreñuko demoniuk giñan gu ordun. Nik pentsateot lena apostolo aparta etten zittuela gaiztuenak-ero olakuk. Jun giñan. Polka erakusten. Axe zan erakustalli. “Elixan sartueran belauniko. Eztai ze eiñddakun abarik, gora”, da olatteik erakustezkun Polkak zeremonixak

zelaik enbienduzen. Euen Santo euneako eta Baixako Santo euneako. Pentsa zelako borondatekuk giñan! Emoteben amar erril, dozinkuenta emoteben apostolotzako areik eun bixak etti. Ordun denporan dirobaik eoten giñan. Ze ordun amar errileaz meinxendok eta demoniuok ettezin. Bañe danok a diru Polkantzat emoten gendun; iñok ezkeuntzan artzen. Bañe, zoratu eratten geuntzan; axera elixan eroze etti. Polikarpo abarin kapi artu, te pulpitture altsa ta sermoi etten astezan: “Alakua, olakua, bestelakua...”. Kexa gitxi!”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Aste Santuan hiru urtetan jantzi nintzen apostolu. Polikarpo zena ere bai; koadrila osoa. Gu garai hartan infernuko demonioak baino okerragoak ginen. Nik uste dut orduan, apostolu janzteko okerrenak hautatzen zituztela. Joan ginen. “*Polka*” irakasten. Huraxe genuen irakasle. “Elizara sartzean belauniko. Apaizak ez dakit zer egiten duenean, gora”, eta horrela irakasten zigun “*Polka*”k zeremoniak nola egin behar genituen. Ostegun Santu egunerako eta Ostiral Santu egunerako. Pentsa nolako borondatetsuak ginen! Hamar erreal ematen zituzten, bi pezeta eta erdi, apostolutza bi egun haietan egiteagatik. Orduan guk dirurik ez genuen izaten. Hamar errealekin garai hartan askaria eta beste gauza ugari egin zitezkeen. Ordea, denok diru hura “*Polka*”rentzat uzten genuen; inork ez genion hartzen. Baina, erotu egiten genuen; elizan edozer egiten genuen eta. Polikarpo apaizaren soingainekoa jantzi, pulpitura igo eta sermoia egiten hasten zen: “Halakoa, holakoa, bestelakoa...”. Hura zen axola gutxi izatea!).

ÁPRE

Suak hartu, erre (“arder”). *Olgeta-benetan asizin, de atzanin etxik apre!* (Txantxetan hasi ziren, baina, azkenean etxea erre).

APRILLE

Apirila (“abril”). *Aprille allatezanin, neguko eueldi goorak makaltzen astezin* (Apirila heltzen zenean, neguko eguraldi gogorak makaltzen hasten ziren).

Urteko laugarren hilabetea. Antxoa sasoia bete-betean. *Aprillin naiku antxoba fresko jaten gendun* (Apirilean nahiko antxoa fresko jaten genuen). Baina, apirileko egun askotan fabrikara, antxoari burua kentzera, lanera joan behar. Hala ere, eskolara ez joateagatik pozik!

APROBA

Probatu, dastatu, saiatu (“probar”, “intentar”). *Jateko raruena-pe aproba enbirrixatendi* (Janari arraroenak ere probatu egin behar izaten dira).

Nagusiki bi testuingurutarako balio izaten zigun: gustatzen ez zitzaigun janaria probatu, eta beste norbaiti txikiegi eginiko arropa probatu. *Ezgatxule gustaten ez esan aprobabaik. Aprobaxuz!* (Probatu aurretik ez esan gustatzen ez zaizunik. Proba itzazu). Praka dotoreak ekarri amak eta nik berehala igarri oso handiak zirela. Amak honela botatzen zuen gonbitea: *Aunetteik prakok aprobaxuz* (Proba itzazu galtza hauek).

Beste testuinguru batzuetan ere erabiltzen zen. *Nik altsarot arrixe; aproba zeu-pe ia altsateozun* (Nik jaso dut harria; zu ere saiatu, ea jasotzen duzun).

APROBETXA

Aukerarik ez galdu, aprobetxatu, probetxua atera (“aprovechar”). *Artu naizun guzti. Ontxe aprobetxa, iñor ezta-ta* (Hartu nahi duzun guztia. Oraintxe aprobetxatu, inor ez dago eta). *Guk au eztou jango ta erun, zeueik aprobetxakozue* (Guk hau ez dugu jango eta eramán, zuek aterako diozue probetxua).

APROBI EIÑ

Saiatu, proba egin (“probar”, “intentar”). *Sekule ena itxosa jun, de aurtén enbiot aprobi* (Itsasoan ez naiz inoiz izan, eta aurtén egin behar dut proba). *Santakutzea buelti ordu erdixin*

eiñzendun? Neu-pe aprobi enbitt (Santa Kutzera joan-etorria ordu erdian egin zenuen? Nik ere proba egin behar dut).

APROPOS

1.- Apropos, nahita (“intencionadamente”, “aposta”). *Arek apropos esan dau oixe, neu erneatearren* (Hark apropos esan du hori, ni haserretzeko asmoz). *Iual ezeban apropos engo ta parkatu enbikotzazu* (Agian ez zuen nahita egingo, beraz, barkatu egin beharko diozu).

Nahi gabe, deskuiduz, gauza asko egingo genituen, baina, makina bat okerkeria ere bai *apropos*. Harrapatzen bagintuzten, nahi gabe egin genuela gogor esan. *Apropos ipiñizu soki neuk miñe artzearren* (Nahita ipini duzu soka neuk min egin dezadan).

2.- Txantxetan (“en broma”). *Orreattik ez asarratu, apropos esatzut-eta* (Horregatik ez haserretu, txantxetan esan baitizut).

APROPOSA

Egokia (“adecuado/a”). *Ez ibilli besteik ixte ekarten, auxera orretako aproposa-ta* (Ez aritu besterik ezer ekartzen, horretarako hauxe baita egokia). *Apropos-aproposa*: guztiz egokia. *Auxe olau dozu apropos-aproposa ori zuluoi tapateko* (Ohol hau duzu egoki-egokia zulo hori estaltzeko).

APURRAK

Apurrak (“migajas”) *Matordu etten gendunin beti geatzezin maxan apurrak* (Otordua egin ostean beti geratzen ziren mahaian apurrak).

Gurean egiten ziren apurrak ogiarenak izaten ziren: *ogi apurrak*. Jatorduaren ondoren horiek geratzen ziren. Apurrak, gailetenak ere izan zitezkeen, baina, gailetarik ez zegoen lekuan zaila gaileta-apurrak egitea. Inoiz horrelakorik gertatzen zenean, bereiztu egiten genituen: *galleta apurrak*. *Galleta apurrak jandouz* (Gaileta-apurrak jan ditugu). Gailetak beste norbaitek jango zituen, eta guk haien apurrak.

APURRE

Pixka bat, apur bat (“pequeña cantidad”). *Aurtengo neun diro apurre atarabe* (Aurtengo neguan diru pixka bat atera dute). *Attak arraiñ apurre ekarrirau-te, axe jandou* (Aitak arrain pixka bat ekarri du, eta huraxe jan dugu).

APURTU

Hautsi, puskatu (“romper en pedazos”). *Platera jausiata bañe, ezta apurtu* (Platera erori zait baina, ez da puskatu). *Ori apurtzemozu zeuk paabikozu* (Hori puskatzen baduzu, zuk ordaindu beharko duzu).

Azken garaian, hitz honek lekua kendu die beste aditz batzuei. Beste aditz batzuen ordeztu maizegi erabiltzen dela esango nuke. Soka, adibidez lehen *eten* egiten zen, eta orain *apurtu*; hanka, lehen *ausi*, eta orain *apurtu*. Honen antzeko beste batzuk ere baditugu: *zatittu, birrinddu, zai-zai eiñ, urundu, mile zati eiñ, txikittu, zati-zati ...*

Mehatxuak: *Atrapatemazattut apurtu engozattut* (Harrapatzen bazaitut, zatitu egingo zaitut). *Koplaik baabizu, arpexe apurtukotzut* (Koplarik badarabilzu aurpegia txikituko dizut).

ARAGIXE

Pertsonaren haragia (“carne humana”). *Near engo eztaube! Onek umionek aragi bizittan dauke ipurdixe* (Egingo ez du ba, negar? Ume honek ipurdia larrututa dauka). *Aragixe odolatan eukan* (Haragia odolatan zeukan).

Guretzat, jatekoa *okeli* zen, eta orain ere hala da; beraz, animaliaarena. *Aragixe*, berriz, pertsonarena.

ARANTZI

1.- Arantza (“espina”). *Don Luiseneko txaleteko larrosak demaseko arantzataukez* (Don Luisen txaleteko arrosek ikaragarritzko arantzak dauzkate). *Mendixan ibilliga ta arantzi sartuazta besun* (Mendian ibili gara eta arantza sartu zait besoa).

Guk arantzi ikusteko edo atzamarrean sartzeko mendira jo behar izaten genuen. Egia esan, bai herri barruan eta bai herritik hurbil, baziren txaletak, lorategi eta guzti; han izaten ziren arrosa ederrak, arantzadunak.

2.- Arantza, pena, kontzientziaren harra (“espina”, “dolor”, “pena”, “culpabilidad”). *Eiban arek eiñ birrezebana, ta on antxeauke arantzi* (Egin zuen egin behar ez zuena, eta orain hortxe du kontzientziaren harra).

ARAÑUN

1.- Herenegun (“anteayer”). *Arañun alla giñan etxea* (Herenegun heldu ginen etxera). *Arañun eueldi txarra eiban, da biarra errie emon geuntzan* (Herenegun eguraldi txarra egin zuen, eta lana utzi egin genuen).

2.- *Arañun antxín*. Herenegun aitzin, duela hiru egun. Ikus, *antxin*.

ARASI

Arasa (“armario con estanterías para guardar los utensilios de cocina”). Apal bereziak zituen altzaria sukaldeko tresnak (plater, katilu, edalontzi eta abar) gordetzeko *Ekarritzaxu plater bat arasatik* (Ekariezadazu plater bat arasatik).

Gurean, komunean egoten zen. Gauzak horrela izanik, pentsa nolako egoerak sor daitezkeen: *Arasatik plater azal bat artu nai neban bañe Jesus Marira kakaeñan* (Arasatik plater azal bat hartu nahi nuen, baina, Jesus Mari kaka egiten ari da).

Noski, berba hau orain ez da entzuten, armairu mota horiekin batera desagertu zelako.

ARAZU

1.- Lana (“trabajo”, “molestia”). *Ondioik ontsu eztau ba erretiru artu? On zelaik arturau-ba ori arazuoi?* (Oraintsu ez al da ba jubilatu? Orain nolatan hartu du ba, lan hori?).

2.- Arazoa, buruhaustea (“quebradero de cabeza”, “problema”). *Alako ederto bixizin, de on oixe arazuoi sortuakue* (Hain ondo bizi ziren, eta orain, berriz, arazo hori sortu zaie). *Antxe negoziixun sartzi pentsatzuen, eta orrek arazu besteik eztotze ekarri* (Negozio hartan sartzea erabaki zuten, eta horrek arazoa baino ez die ekarri).

ARBELAITZ

Saturrarango hondartzatik *Pikupera*, bitartean zegoen baserria; taberna ere bazuten. *Saturrarango* frontoian pilotan jardun ondoren, osaba Prudenekin bageunden, *Arbelaitzera* joaten ginen zerbait hartzera, edo guk eramandako jakiren bat jatera. *Arbelaitzen saardau eotezan da batzutan eraten gendun* (Arbelaitzen sagardoa izaten zuten, eta batzuetan edaten genuen).

ARBIDE

Ondarroatik Mutrikurako errepidearen beheko aldean, Ondarroako hondartzatik *Saturrarango* hondartzara doan oinezkoen bidea. *Arbide leku polittera pasiari emoteko, bañe olaturanin kontuz ibilli birrixaten da* (Arbide, leku polita da paseatzeko, baina, olatua dagoenean, kontuz ibili behar izaten da).

Hitzak berak adierazten digu erroan zer den: harri-bide, hots, harrian ateratako edo harri artean eginiko bidea. Umeak ginenean, hor ez zen biderik. Badirudi lehenago bazela; agian ez gaurko leku beretik. Orduan, seguru asko bide hark izen hori izango zuen. *Arbidetiguz Saturrane* (Arbidetik goaz *Saturranera*).

Dena den, biderik ez zegoenean ere, Ondarroako hondartzatik *Saturraran* bitartean, errepidearen beheko aldeko leku horri *Arbide* deitu izan zaio. *Arbiden ibilliga arrantzan kañaberiaz* (Arbiden jardun dugu arrantzan kanaberaz).

ARBIXE

Arbia (“hueva de pescado”). Zenbait arrainen arrautza-multzoak eratzen duen erraia. *Sasoi baten, leatza ta makallau asko euanin, leatz-arbixak eta makallau-arbixak entzute andixe euken* (Garai batean, legatza eta bakailaoa ugari zirenean, legatz-arbiek eta bakailao-arbiek sona handia zuten).

Egia esan, singularrean, esango zuten eta entzungo genuen, baina, nire memorian, pluraleko forma geratu da (*arbixak*). Beste arrain batzuek ere izango zituzten, baina, gure inguruan, gehien entzuten zena, dudarik gabe, jaten zirelako, *makallau-arbixak* (bakailaoaren arbiak) eta *leatz-arbixak* (legatzaren arbiak). *Gaur leatz-arbixataka afaltzeko, eta makallaunak bixarko lagakouz* (Gaur legatz-arbiak ditugu afaltzeko, eta bakailaoarenak biharko utziko ditugu).

Sardinatarako mazirik onena, legatzaren eta bakailaoaren arbiaz eginikoa izaten omen zen. *Makallau arbixaz eiñddako naidanbeste mazi eder jandako sardiñi gozu eonbir derrigor* (Bakailao arbiaz eginiko mazi ugari jandako sardina, nahitaez egon behar gozoa).

ARBOLA-ARBOLAKA

Umeen arteko jolasa (“un juego de niños/as”). Honetan neskak ere aritzen ziren. Non? Herrian, arbolak zeuden toki bakarrean: *llameran* (zuhaiztian). Partaideak baino zuhaitz bat gutxiago hautatzen ziren. Bat “pagatzen”, arbolarik gabe. Hain xuxen horrek aurkitu behar zuen zuhaitza hutsik. Besteek berriz, zuhaitzez aldatzen ziren ahalik eta azkarren, “pagatzen” zegoenak zuhaitza inor gabe harrapa ez zezan. Honek, arbola hutsik harrapatzen zuenean, zuhaitz horren “jabea” jartzen zen “pagatzen”.

ARBOLI

1.- Arbola, zuhaitza (“árbol”). *Kaletik mendire beatu te arbolí besteik ez gendun ikusten* (Kaletik mendira begiratu eta arbola baizik ez genuen ikusten). *Astillerun gañeko aldin, kamiñun kontra, Antzolosoko etxin parin, pago arbola ederrak euazen* (Ontziolaren gaineko aldean, errepidearen kontra, Antzolosoko etxearen parean pago arbola ederrak zeuden).

Gehien ikusten genituen arbolak, eta hurbiletik, herriko zuhaiztian zeudenak ziren, hondartzarako zubiaren aurrean: alboak (“plátano común”). Baita ere, herritik bertatik, erreka bestalde ikusten genituen pinu eta akaziak: *piñuk eta arkazixak*.

Honako zuhaitz hauek ezagutzen genituen: sagarrondoa (*saar arbolí*), udareondoa (*marari arbolí*), gereziandoa (*kexa arbolí*) eta abar. Fruta arbolak, ondo ezagutzen genituen fruitua zutenean, baina, fruitua kenduz gero, akabo gure jakinduria eta abilezia. Gereziandoa erraz da ezagutzen gereziak dituen! Baina osterantzeko arbolarik apenaz ezagutzen genuen. *Iko arbolí-be ez gendun beste ixiaz konfundiuten* (Pikondoa ere ez genuen beste ezerekin nahasten). Iñigo Aranbarrik (49) hiritar lagun batek esan ziona dakar: “Niretzat bi arbola klase baino ez daude: pinuak eta arbolak”. *San Joanak* hurbiltzen ari zirelarik, mendira jotzen genuen egur bila; arbola bat edo beste bota ere bai. Orduan transmititzen genion elkarri arbolez bakoitzak zekiena. Guk hiru zuhaitz mota behintzat zuzen bereizten genituen: *iko arbolí, piño arbolí eta arkazixe* (pikondoa, pinua eta akazia).

2.- Esekitokia (“colgador con forma de árbol”). *Arbolin formako erropak iseittekuai esaten geuntzan arbolí. Etxin ez geunkan arbolaik, bañe urrin bai: albu, ixiko Klaranin* (Zuhaitzaren formako eseikitokiari deitzen genion *arbolí*. Etxean ez genuen *arbolarik*, baina hurbil samar bai: aldamenen, izeba Klararen etxean).

Oso altzari dotorea zen: hiru hankaduna, eta hanka horiek gerri parean bat egiten ziren, ondoren goiko aldean berriro bakoitza adar bihurtzen zelarik. Zuhaitzaren forma hartzen zuelako horrelaxe deitzen genion: *arbolí. Paeteko kolgadorak-eta eotezin barbeixetan-da, sakristixan-da, eskoletan-da...Bañe arbolí moukoik ezan eronun eoten. Beste abarin etxitan-be eongozan. Bisit Arriolanin-be bai segurutik*. (Hormako eseikitokiak egoten ziren, ile-apaindegietan, sakristian, edo eskoletan... Baina zuhaitzaren formakoak ez ziren nonahi izaten. Beste apaizen etxeetan ere egongo zen. Bisit Arriolaren etxean ere bai seguru asko).

Gure osaba apaizaren (Don Andoni Basterretxea Irusta) gelan, izeba Klararen etxean zegoen horrelako bat, eta beti egoten zen han “bonetea”, apaizen kapela beltza. *Etxin iñor ezeuanin, ixiko Klaranea jun, arbolatik Osabandonin kapeli artu, jantzi tte geure buruai beire eoten giñan espillun aurrin. Gañea an kuartun espillu osoik eotezan; gurin beti apurtute. Zaataik entzuten bagendun, kapeli erantzi, arbolan ipiñi te ospa.* (Etxean inor ez zegoenean, izeba Klararen etxera joan, *arbolatik* osaba Andoniren kapela hartu, jantzi, eta gure buruari begira egoten ginen ispiluaren aurrean. Gainera, gela hartako ispilua osorik egoten zen; gurean beti apurtuta. Zaratarik entzuten bagenuen, kapela erantzi, arbolan ipini eta ospa).

ARDÁU

1.- Ardoa (“vino”). *Sasoi baten gixonezkuk txikiteue euerdixan eta illuntzin etteben. Euerdixan ardaur zurixe eratezan, da illuntzin baltza. Baten batek gorrix-be erangoban* (Garai batean gixonezkoek eguerdian eta iluntzean edaten zituzten basoerdiak: eguerdian ardo zuria eta iluntzean beltza. Norbaitek gorria ere edango zuen).

Beste edari motarik ez zen asko ikusten, baina, ardoa ugari, eta nonahi. Etxeetan ez zen inoiz falta izaten; bueno, hobeto esan, beti falta zen eta ekarri egin behar dendatik. Tabernetan, egunero-egunero ibiltzen ziren gizon aldrak txikiteoan. Txalupetan, zahato, txanbil (garrafoi), eta zahagietan eramaten zuten ardoa itsasora. Ezin zen burutik pasa ere egin ardorik gabeko jatordurik, eta mokadurik. Umeoi ere ematen ziguten, oso txikitatik hasita, baina, *limonadiatz* (gaseosaz nahastuta). *Ardaur limonariatz gozu eotezan; nik gustoa erateneban bentzat* (Ardoa gaseosaz gozoa izaten zen; nik, behinik behin, gustura edaten nuen).

Bai hitza eta bai edaria bera (*ardaur*: ardoa) hurbil nabaritzen genuen eguneroko bizitzan. Gixonezkoek (emakumeek askoz gutxiago) harrapatzen zituzten mozkorrak ere ardoarenak izaten ziren. Aitak kontatzen zigunez, oraindik oso gazte zela (hamar urte zituela) hasi zen itsasora joaten, eta txalupan, beste guztiek ardoa, baina, berak ura edaten zuen. Gixonezko helduei, berak ura edatea ez omen zitzaien ondo iruditzen. *Txo-txo ur otzik ezexu eran; eraxu ardaur* (Mutiko, ez ezazu ur hotzik edan; edan ezazu ardoa), esaten omen zioten. Ondorengorik ez zigun kontatzen, baina, seguru asko berehala hasiko zen ardoa edaten.

Antzinako arrantzaleen esaera: *Ure baleo ardaur erango geunke; eta urik eztalako, ure eranbir* (Ura balego ardoa edango genuke; eta urik ez dagoelako ura edan behar). Antzina, arrantzaleek, porturen batera jotzen zutenean, eta marea behean zegoelako, portura sartu ezinik, halabeharrez, marearen zain, itsasoan geratzea egokitzen zitzaientean esaten omen zuten hori. Beraz, *ure baleo*, hots, marea goian balego, portura sartu ahal izango genuke, eta ardoa edan. *Urik eztalako*, hau da, marea behean dagoelako, portura sartu ezin eta ardorik ezin erosi: ura edan behar.

2.- *Ardáur botilli*. Ardo botila (“botella de vino”). *Gure etxin, eta inguruko beste etxe guztittan, ardaur eukitteko botilla bat eotezan, da ustutezanin, aetteaz botilliaz juten giñan ardauta Goiko Torreá* (Gure etxean, eta inguruko beste etxe guztietan, ardoa edukitzeko botila bat egoten zen, eta husten zenean, botila bera hartuta joaten ginen ardoa “erostera” *Goiko Torreá* dendara). *Gure etxeke ardaur botilli, len anise eondaku ixatezan, koxkarune, Anis Las Cadenenas, Anis el Mono, ero olakoxen bat. Bañe gure etxin utzittutaku ez, Kresalan utzittutaku baño* (Gure etxeke ardo botila, lehen anisa egondakoa izaten zen, kristal koskaduna, *Anis Las Cadenas, Anis el Mono*, edo antzekoren bat. Ordea, ez gure etxean hustutakoa, *Kresala* tabernan hustutakoa baizik).

Gure etxeke ardo botilak, aldeztu aurretik anis botila izandakoak, kristal zuria izaten zuen, eta denborarekin kristala ardo kolorea hartuz joaten zen. Guztiz iluntzen zenean hura bota eta beste anis botila hutsa martxan jartzen genuen, garbia eta zuria; bere anis markaren paperak eta gainontzeko arrastoak kendu eta berriro ardo botila “perfektua”.

ARDAUERU

Ardozalea, txikiteroa (“bebedor de vino”). *Or kuadrillan ardauero goorrataz* (Koadrila horretan ardozale porrokatuak daude). *Ordun ardaueluk gixonak ixatezin; on andra-pe baraz* (Garai hartan ardozaleak gixonezkoak izaten ziren; orain andreak ere badaude).

Beste era batera, *ardauerantzalli* (ardo edalea). Txikiteo latza jo ondoren, hauei zer gertatzen zaie?: *Aue zabaldu orduko ardau bistan* (Ahoa zabaldu bezain pronto ardoa bistan).

ARDAUNDIRU

Ardo-dirua, ardoa edateko dirua (“dinero para el vino”). *Maiñelak, dana andriai ero amai emonbaik, partillatik ardaundiru artzeben txikiteurako* (Arrantzaleek, dena emazteari edo amari eman gabe, diru partiketarik zati bat *ardaundiru* hartzen zuten basoerdiak edateko). *Ongun ardaundiru politte arturou* (Oraingoan ardo-diru dezente jaso dugu).

“Ardaundiru ixatezan, partilli ettezanin antxobatan. Atunetan-da ezeuan ori. Ori antxobataku ixatezan. Partilli eiñ dde euneko bosta gixonantzat. Andriai emonbaik dana, beran patrikarako euneko bosta. Antxobatan astero ettezan partilli, te a euneko bosta berantzat, gixonantzat. Legala zan; deretxo guztikiñ. On... andra batzuk gixona goor artzeben da kendu etteotzen”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Ardaundiru* deiturikoa izaten zen, partila egiten zenean antxoatan. Hegaluzearekin ez zegoen horrelakorik. Antxoatakoa izaten zen hori. Partila egin eta ehuneko bosta gizonarentzat. Dena emazteari eman gabe, ehuneko bosta bere gastutarako. Antxoatan astero egiten zen partila, eta ehuneko bosta berarentzat, gizonarentzat. Legezkoa zen, eskubide osoz. Ordea, andre batzuek senarra gogor hartzen zuten eta diru hori kendu egiten zioten).

ARDAUZKO IZARI

1.- Ardoz bustitako izara. Norbaitek kolpe handirik edo jipoi latzik hartuz gero, erremedioa hori zen, *ardauzko izaran batu* (ardo bustitako maindirean bilduta eduki). *Umi jausigakue bentanatik bera, eta ardauzko izaran batute eukirabe* (Umea leihotik behera erori zaie, eta ardoaz bustitako izaran bilduta eduki dute). Kolpe eta ubeldurentzako erremedioa nonbait.

2.- *Ardauzko izaran*. Ardoz bustitako maindirean, kolpeak eta ubeldura zituen pertsona biltzen zen. Baina lokuzio hau zenbait testuingurutan erabiltzen zenean, norbaiti ikaragarritzko jipoia eman zitzaion seinale izaten zen. *Atte entera eiñtzan lapurretan eiñ gendule. Etxea alla giñanin, ardauzko izaran* (Aitak jakin egin zuen lapurretan egin genuela. Etxera heldu ginenean, sekula jipoia eman zigun, hots, ordoz bustitako izan bilduta edukitzeko modukoa).

“Atte-ta atuneta juntzin Mater Dolorosan, da Santa Klara bexperan, bafor guztik etxea. Ume guztik eotezin atte atunetatik etorriko zaiñ, pozik. Attak putze ero zeoze ekarteotzen. Nik ostea, ez etorti naxa sekule. Zeattik ez etorti naxa? Ama astezan: “Uri pasa eraizte onek, besti eizte onek”. Eta attak emon zaplarak beti. Ez-e atte gaiztu zalako, amak berotzebalako baño. Amak ipintteban atte.

Olatxeik, Santa Klara bexperan, gabeko beatzixak-ero, amarrak-ero, illuntzin bentzat atunetatik etorrizin atte-ta; da ni oian neuan. Etorri zanin atte, segixan asiakon ama: “Onetxek paseraizte uri, oixe etxea eziñ ekarritte, alaku, olaku, bestelaku...”. Oittik dana entzuteneban-da, ni dardaraka. On, attak zaplarak emoteoztazen baño, oian neuanin enittun jotén sekule. “Ikusikou bixar. Neuk arreglakot ori”, esaban attak. Dardaaka lori-pe. On goxeko zazpiretan jotén dabe, baño ordun goxeko bosterdixetan joteben alba. Alba sentiu nebanin, artu praka txikixak, tirantik amarratu sokazkuk eta kalea. Alako giltz andixe eukitteben ordun atik. Ixillik nebillen baño “grank” ataban atik. “Zeiñdde or?” esaban attak. Da nik kontestabaik, abante eskilletan bera. Goxeko bosterdixetan eskapando etxetik. Orduntxe eun argi eiñdde euan, bastante argixe. Attak balkoire urteban da, “gora!” diar eiztan, baño ni aurrea jamonik eiñbaik. Entradatik urteten ikusi neban, ni Zubi Zarreko eskillarak pasaten nule. Aide, aide, aide, ta errekaiko partea alla nittanin... Ordun Okolatik etortezan Mutrikuntzir zaldi zuri bat. Ezautzeneban, Bixente ixena gakon bat ogixak Mutrikure kotxiaz (karruaz) erutea, da antxe aldaz goran dule aettei agarra. Arei agarra neutzanin, kaballun zeraí agarrata, atte atzetik aringange, da ni antxe karrua eutsitte. Bañe Arrigorriko errebuelta parin, kantzata, karruai laga eineutzan. Laga neutzanin junittan

Arrigorriko etxe txikixe; erribueltan bertan euan goiko partin. Arek eukan jarreleku te utsuni. Antxe utsunan ezkuta nittan. Da esaneban: "Amentxe enau ikusiko attak". Ni an goxan nazela alla zan ara. Da arnasotsa entzuteneban nik attana andixeik. "Auntxe ilgo nau; atrapaten banau ilgo nau". Olaxen. Iñok enittulakun ikusten, bañe euan Jose Arrigorrikunde ama etxetik beire; eztaitt Antoni ero ze ixen eukan, da arek: "Beltxior!". "Zer da?". "Zueneko mutil txikixe aur gañin da", aettek esan. Ezineban eskapa. Ze ni attak seundo bat barru atrapako nittun. Ni altsa-bez andixeik. "Erdu ona; etorri", tte nik jamoni-pe. "Bai ortxera neuk ikusteot-eta", esatzan. Alako baten etorri zan gora. Eiztan, agarra, saki ata bertan, da bota andik etxe txikittik kamiñoa; golpiaz nokotin geatu nittan, da ekarri nittun lepun etxea. Lepun ekarri nittunin etxea aumak eta ixiko Faustiñak (zueneko aumak) gure attai baño amai... aman kulpi zalata. Goor artuben kontuxu. Ibillizin endrerun, de ni aurdauzko izaran batu. Lenako botiki oixe ixatezan; alkola ta ardauzko izaran batu te, irulau eunin antxe andik eta golpik-eta jun arte". (Egiguren Badiola Hipolito).

(Aita-eta hegaluzetara joan ziren *Mater Dolorosa* txalupan, eta San Klara bezperan txalupa guztiak etxera. Haurrak pozik egoten ziren aita hegaluzetatik noiz etorriko zain. Aitak gomazko baloia edo zerbait ekartzen zien. Nik berriz, aita sekula santan ez etortzea nahiago. Zergatik nahi nuen etor ez zedin? Ama hasten zan: "Uda ederra pasarazi dit honek, beste hori egin dit honek". Eta aitak beti jipoia ematen zidan. Ez aita gaiztoa zelako, amak berotzen zuelako baizik. Amak ipintzen zuen sutan.

Santa Klara bezperan, gaueko bederatziak edo hamarrak-edo, iluntzean behinik behin hegaluzetatik etorri ziren aita-eta; ni ohean nengoen. Aita heldu zenean, ama berehala hasi zitzaion: "Honek pasaraazi didan uda, berau etxera ezin ekarrita, halakoa, holakoa, bestelakoa...", Ohetik dena entzuten nuen, eta beldurak jota nengoen. Dena den, aitak egurra ematen zidan, baina, ohean nengonean ez ninduen inoiz jotzen. "Bihar ikusiko dugu; nik konponduko dut hori", esan zuen aitak. Beldurrez, ez nuen begirik bildu. Orain goizeko zazpitan jotzen dute albakoa, baina garai hartan goizeko bost terdietan jotzen zuten albako kanpaia. Albakoa entzun nuenean, jantzi galtza motzak, sokazko tiranteak lotu eta ospa. Giltza handi bat izaten zuten orduko ateen. Isilik nenbilen, baina, "*grank*" atera zuen hotsa ateen. "Nor da hor?", galdetu zuen aitak. Erantzun gabe ni eskaileretan beherantz. Goizeko bost terdietan ospa etxetik. Orduantxe egun argi eginda zegoen, nahiko argi. Aita balkoira irten zen, eta "gora!", hots egin zidan, baina ni aurrera jaramonik egin gabe. Ataritik irteten ikusi nuen Zubi Zaharreko harmailak igarotzen ari nintzela. Aurrera egin eta herriko garbitegi partera heldu nintzenean... Garai hartan Okolatik etortzen zen zaldi zuri bat Mutrikura bidean. Ezagutzen nuen, Bixente izeneko gizon bat gurdian Mutrikura ogiak eramatera; eta hantxe aldapan gorantz zihoala gurdia heldu nion. Gurdia helduta nindoan eta aita atzetik korrika. Ordea Arrigorriko bihurtune parean, nekatuta, utzi egin nion. Laga nionean Arrigorriko etxe txikira; bihurtunean bertan zegoen goiko aldean. Hark zuen eserlekua eta hutsune bat. Hutsune hartan ezkutatu nintzen. Pentsatu nuen: "Hemen aitak ez nau ikusiko". Ni han goian nengoela iritsi zen hara. Eta handik entzuten nuen aitaren arnasotsa. "Oraintxe garbituko nau; harrapatzen banau hilko nau", pentsatu nuen. Horrela. Ez ninduelakoan inork ikusten, ordea zegoen *Jose Arrikorriku*-ren ama etxetik begira; ez dakit Antoni edo ze izen zuen. "Beltxior"! "Zer da"? "Zuen mutikoa hortxe gainean dago", emakume hark esan zion. Ezin nuen alde egin. Izan ere ni aitak segundo batean harrapatuko ninduen. Ez nintzen handik jaikitzen. "Etorri hona; etorri", eta nik jaramonik ere ez. "Bai hortxe dago, nik ikusten baitut", emakumeak. Halako batean etorri zen gora. Heldu zidan, bertan txikitu, eta etxe txikitik errepidera bota ninduen; kolpearekin konorterik gabe geratu nintzen; aitak bizkarrean etxera ekarri ninduen. Etxera ekarri nindunean amonak eta izeba Faustiñak (zuen amonak) gure aitari baino amari... errua amarena zela-eta. Edonola ere gogor hartu zuten. Izan zuten liskarraldia; eta ni (*ardauzko izaran*) ardoz bustitako maindirean bildu ninduten. Garai hartako botika horixe izaten zen; alkohola eta ardoz bustitako izaran bildu, eta hiruzpalau egunetan hantxe kolpeen arrastoa, ubeldurak, joan bitartean).

ARDILANAZKU

1.- Artilezkoa (“de lana de oveja”). Garai batean etxeke andreak josteko eta prenak egiteko aurkitzen zuten astia. Artileaz makina bat prenda egiten zuten. *Amak ardilanazko jertsa eizte neurako* (Amak artilezko jertsea egin dit negurako).

2.- *Ardilanazko galtzerdixak*. Artilezko galtzerdiak (“calcetines de lana de oveja”). *Galtzerdixak* edo *kaltzerdixak*, bietara. *Ardilanazko galtzerdixak jantzi bikouz neguai branka emoteko* (Artilezko galtzerdiak jantzi beharko ditugu neguari aurre egiteko).

Oso produktu preziatutzat zuten orduko emakumeek, beren ustez negurako aproposenak baitziren. Itsasora, adibidez, ahal zutenek horrelakoak eramaten zituzten.

ARDIXE

1.- Arkakusoa (“pulga”). *Ardixak, ikusi baño gexa, sentiu etten genduzen* (Arkakusoak, ikusi baino gehiago, sentitu egiten genituen). *Ordun, aberatsak, guk eta baño erropa garbixauak jantziko zittuezen, krixarak garbittutakuk, eta aldin ardi gitxiauaz urtengoben kalea; bañe elixan da eskolan, danok, pobrik eta aberatsak, batzen giñanin, ardixak pobrin alkondaratik aberatzai, garbiusañea, salto engotzen kokotea* (Garai hartan, aberatsek, guk baino arropa garbiagoak jantziko zituzten, neskameak garbitutakoak, eta soinean arkakuso gutxiagorekin irtengo ziren kalera; baina, elizan eta eskolan, denok, pobreak eta aberatsak, elkartzen ginenean, arkakusoek pobreak alkondaratik, aberatsei, garbi usainera salto egingo zieten lepora).

Mendiko ardirik ez genuen ikusten, baina gure etxeetako fauna pribatuko beste horiek, ikusi eta sentitu, gau eta egun, soinean ez bazen, aldamenean, beti oso hurbil. Gure folkloreko elementu garrantzizkoak ziren. Txikiak izanik, salto egiten gu baino abilagoak. Gauetan, ikusi baino gehiago sentitu, eta geletan ganorazko argirik ez zegoenez, ezin hil. Egunez, berriz, orduan genuen bista ederrari esker, ikusten genituen arren, ezin harrapatu. Harrapatuta ere, hiltzeko zailak! Uretan ito behar izaten ziren, edo bestela, bi azkazalen artean lehertu. *Ardixe illddakun, txarrixan beste odolik eta ezeban eukitten, bañe, odola ta eskandalu ixatezan!* (Arkakusoa hiltzen genuenean, txerriak adina odol ez zuen edukitzen, baina, odola eta zalaparta izaten zen!). Bietako edozein operazio eginda ere, kontzientzia lasai geratzen zitzaigun. Honela aitortzen zidan aitaren lehengusu batek: “*Soldautzan, ezkiña baten loak artu, te beste alderdi baten esnatzenittan, ardixak tatarrez erunde*” (Soldaduskan, ertz batean loak hartu, eta beste alde batean esnatzen nintzen, arkakusoek arrastaka eramanda).

Etxeetan dutxak eta bainu ontziak ipini zirenean, akabo, *ardixak*. Antzinako kontuak aipatzeko izan ezik, orain hitz hori desagertu egin zaigu gure hiztegitik, beraiek ere desagertu egin baitira. Dutxak batetik, eta arropa ikuzgailuak bestetik, akabo gure arkakusoak. *Ardixak ezin andixak, bañe, asko* (Arkakusoak ez ziren handiak, baina bai ugariak).

2.- *Ardí-káka*. Arkakuso-kaka (“mancha de pulga”). *Kokota ardi-kakaz beteta eukan* (Lepoa arkakuso-kakaz beterik zeukan). *Kokotin ardi kaka baauke, beste nununbe ezgako faltako orrei ardi-kakaik* (Baldin eta lepoan arkakuso-kaka badu, beste nonbaiten ere izango du).

Azpiko gona (barruko gona), *interior* (kamiseta), *kamixoi* (kamisoi), *kantzontzillo* (galtzontzilo) *pantaloi* (kulero) eta abarretan, sekulako mapak eta marrazkiak ikusten ziren arkakuso-kakaz egindakoak. Ikusten zirenak asko eta politak, eta ikusten ez zirenak? Baina, arropetan ez bakarrik, gorputza ere *ardi-kakaz* josita edukitzen genuen. Hala ere, bistan ez erabiltzea zen helburua. Arropaz estalia bazegoen, bost axola! Lepokoak-eta, kendu behar ziren ahaleginez. Ezkutatu behinik behin.

3.- *Ardixe*. Ardia (“oveja”). *Mendire juten giñanin baserri ondutan-da ikusten genduzen ardixak, banakan batzuk* (Mendira joaten ginenean, baserri ondoetan ikusten genituen ardiak, banakaren batzuk). *Bagenkixen ardixak zurixak ixatezine, eta adarripaikuk* (Bagenekien ardiak zuriak izaten zirela, eta adarrik gabekoak). *Niri pena andixe emoteoztan, iñoix Ejuenioneko karnazeire odolosti te urdaxe erostea jun, de ardixe narru kendute ikustenebanin* (Niri pena handia ematen zidan, inoiz Eujenioaren harategira odolkia eta urdaia erostera joan, eta ardia larrututa ikusten nuenean).

Benetakorik nekez ikusten genuen. Eskolara bidean, hiltegira (*matadeire*) eramaten bat edo beste. Gabonetako *nazimentun* (Jesusen jaiotzan) bai, baina, buztinezkoak eta txiki-txikiak. *Nazimentuko ardixai beatzen gentzen ondo. Txikixazin de zirkiñi-pe ezeben etten* (Jaiotzako ardiei begiratzen genien ondo. Txikiak ziren, eta ez ziren mugitzen).

Horretaz aparte, ardiak eta otsoa ipuinetan agertzen ziren. *Gu beti ardixan alde eta lobun kontra* (Gu beti ardien alde eta otsoaren kontra).

4.- *Ardí galdú*. Ardi galdua, hots, noraezean bezala ibiltzen den pertsona bakartia (“oveja descarriada”). *Andu ardi galdu; ontxebe bakarrik* (Han doa ardi galdua; orain ere bakarrik).

Amak kontatzen zigun, beraien ama, umezurtz, amarik gabe, geratu eta izeba batek hartu zuela. Artzain egoten omen zen. Egun batean ardi bat galdu eta gaueko orduetan bidali omen zuten mendira argi galduaren bila. Gainontzeko ardi konturik ez genuen asko entzuten.

Metaforikoki, beste guztiak bezala koadrilan ibili orde, bakarrik ibiltzeko joera duenagatik esaten da. Basoerdiak edatera irten eta koadrilarekin topo egin bitartean denok ibiltzen ginen bakarrik; baina, ez denbora luzean. *Ardi galduk* beti ibiltzen dira bakarrik.

Une batean bakarrik dabilena ere “ardi galduaz” konparatzen da. *Ardi galdu morun zabiz bakarrik* (Ardi galduaren antzera zabiltza bakarrik).

5.- *Ardí txakurre*. Artzakurra (“perro pastor”). *Ardi txakurrak fama uk ixatezile entzuten gendun, bañe guk ezkendun ordun ardi txakurrik ezautzen* (Artzakurrak oso trebeak zirela entzuten genuen, baina, guk ez genuen garai hartan bat bera ere ezagutzen).

ARDORA

1.- Itsasoan, azalean dabilen arrain multzo handiak (sardina, antxoa, txitxarroa, berdela) gaueko iluntasunean, ilargirik gabeko gauean, ematen duen argitasuna, fosforeszentzia (“ardora”). *Itargixe baeuan ez euan probetxoik. Ardora ikusteko itargiripaik ixanbizan* (Ilargia bazegoen ez zegoen zereginik. *Ardora* ikusteko ilargirik gabeko gau behar zen). Argitasun edo fosforeszentzia horrek arrain multzoaren presentzia salatzen du. Baina, *ardora* berbak arrain multzoa bera ere ematen du aditzera.

“Arrañak berak emoten daben argittasune, fosforezentsixe; banakatutebaik, adola ixanbaik, masiranin. Ardora gabaz itargirik eztanin, urerriranin ikusten da. Urerri erattetzana orrei letxeik... batte botateozu zeoze, arrixte esate bateako, ta ikustezu fosforu botaten bera arrixte andule”. (Badiola Urresti Joseba).

(Arrainak berak ematen duen argitasuna, fosforeszentzia; baina, ez arrain banakak, multzo handiak baizik. *Ardora* gauez, *urerri* (urerrea) dagoenean ikusten da. Urerrea zerk eragiten du? Uretara zerbait botatzen duzunean, harria esate baterako, harria hondora doanean fosforoa, argitasuna, botatzen doala ikusten duzu).

“Urerri te ardora bardiña-pai, bañe, arraiñ moltzo andixak ataten daben zurittasunai esateako ardora”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Urerri* eta *ardora*, gauza bera bezala izango dira, baina, arrain multzo handiak ateratzen duen zuritasunari esaten zaio *ardora*).

“Ardora, arrain masa goorrranin, bosteun arru ero mille arru-ero, ikusten da. Ardorak lejia lakoxe zurittasune ataten dau gabaz. Ardora ikusteko arrañak azalin eon birdau; bañe itargixaz ezta ardorik ikusten”. (Bedialauneta Laka Jose Mari).

(*Ardora*, arrain multzo handia, bostehun edo mila arroba, dagoenean ikusten da *ardora* gauez. *Ardorak* lixibak bezalako zuritasuna ateratzen du gauez. *Ardora* ikusteko arrainak azalean egon behar du. Baina ilargiarekin ez da *ardora* ikusten).

2.- *Ardoreko arrañe*. Gauez, ilargirik ez dagoenean *ardora* aurkituta harrapatzen den arraina: *ardoreko txitxarru, ardoreko sardiñi*. Baldintza horietan gauez arrantzara joaten zirenek esaten zuten: *ardoreaguz* (ardoreko arrantza egitera goaz). Horretan zebilenagatik, berriz, “*ardorin dabil*”, esaten zen.

“Ardorin de saritan ebillen jenti. Gu ardorin Egigureneaz. Iru-lau etxaran berreun bat arru antxoba artuenduzen. Osta-be etxari nai gendun eiñ, bañe karga andixe geunkan. Botateaguzela sartzen gazku koastetik motorra...ixe ondo. Ure sartu te an juntzin antxoba guztik; iru-lau arru geatuzin bakarrik. Gixonik-eta ezan galdu. Andik gero, eskapando barrurutz. Axi gerua gexa, gerua gexa, oesteko axi. Debako alturan-ero geuazen da, trabesin, trabesin getozen. Onutz arrima giñanin itxoso guzti zurittute antxobaz. Bañe, eiban kalma. Erraxatik barrure sartu giñanin, kalma. “Bota enbitzau”. Jenti billurtute euan bañe... “Amen ezta axeik-eta, bota enbitzau”. Bota... Beie, goxe, dana beteta, beste orrenbeste-ero erria gendun etxara baten”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Batzuk *ardoran* zebiltzan eta beste batzuk *saritan*. Gu *ardoran* Egiguren txaluparekin. Hiruzpalau bota-alditan ia berrehun arroba inguru antxoa hartu genituen. Berriro sarea bota nahi genuen, baina, karga handia genuen barruan. Sarea botatzera gindoazela txaluparen branka uretan sartu zen.... ia txalupa hondoratu. Ura sartu eta han joan ziren antxoa guztiak; hiruzpalau arroba baizik ez ziren geratu. Gizonik ez zitzaigun galdu. Orduan, ekaitzari alde eginez kostalderantz abiatu ginen. Haizeak geroz eta indartsuago jotzen zuen, mendebaldeko haize bortitza. Deba parean gentozen zeharka-zeharka. Kostara arrimatu ginenean, itsaso osoa antxoaz zurituta ikusi genuen. Eta haizea baretu egin zen erabat. Kosta bazterrera sartu ginenean, babesean, bare-bare. “Sarea bota behar dugu”. Jendea beldurrez zegoen oraindik baina... “Hemen ez darabil haizerik eta bota egin behar dugu sarea”. Bota genuen... Txaluparen barruko aldea, kanpokoa, dena beteta, lepo, eta beste horrenbeste utzi behar izan genuen).

“Beste baten-be eiñdegaz... Mendebala berde, naiku berde. Santa Klara gañin, amentxe. Bota, ta bete gendun. Saltzeko antxobi zan, troku; andixe ixanbaik tamaño ederreku. Eiñgendun treñe bete, bañe karga andixe artuban da ezin jaso. Ze eiñ gendun? Zerkuaz, geldike-geldike, geldike-geldike, kofraxaurrea ekarri, te or erreñaz enbarka otzareta. Kofraxaurrea ekarri tte ortxe ata erreñaz”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Beste behin zera gertatu zitzaigun... Mendebal haizeak nahiko bortitz jotzen zuen. Hementxe *Santa Klara* parean. Bota sarea eta bete. Saltzeko antxoa zen, neurri aiposekoa; handia barik tamaina ederrekoa. Sarea bete egin genuen, baina karga handia hartu zuen eta ezin jaso. Zer egin genuen? Arraina sare barruan genuela, txalupara jaso gabe atoian ekarri, astiro-astiro, kofradiaren pareraino, eta han salabardoaz jaso otarretara. Kofradia aurrera ekarri eta hortxe atera arraina).

3.- *Ardór-arrañe*. Elkarrekin batera, nahastean, harrapatzen zen sardina txikia eta antxoa.

“Jenealin lina antxobatan asitte segixan, lelengo ardor-arrañe atrapatzean, parrotxi te antxobi nastin. Ardor-arrañe esateakon arei. Da gero, aren atzetik etortzean antxobi”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Garai batean, antxoatan hasi eta berehala, gehienetan lehendabizi *ardor-arrañe* harrapatzen zen, sardina txikia eta antxoa nahastean. Hari *ardor-arrañe* deitzen zitzaion. Eta gero, haren ondoren etortzen zen antxoa).

4.- *Ardoretan*. Batzuetan itsasoa egoten da *ardoretan*, hots, itsasoa gauez (ilargirik ez dela) arrainez josita, arrainak ematen duen argitasuna, distira, nonahi ikusten delarik.

“Estreñako eta beiñ ixantzan mandduban ibilli giñana. Asi amendixeik Kabretonetik, eta alla giñan Arkatxoneko Mendi Zurire arte; eta antxe, mandduban artu genduzen irureun arru antxoba illuntzin. Bañe andik ezintzan etorri arrañe saltzea. Bentaik ez gendun atrapatzen. Gabaz ardorin geatu, te gabaz itxoso guzti ardoretan. Artu zortzireun arru, te a bestí, kubiartan euana portillutizir bota, ta etxea etorri giñan”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Estreinako eta behin izan zen txontxorroan ibili ginena. Hasi hemendik Kabretonetik, eta heldu ginen Arkatxongo Mendi Zuriraino. Eta hantxe txontxorroan hartu genituen hirurehun arroba antxoa iluntzean. Ordea, handik ezin etor zitekeen arraina saltzera. Salmentarik ez genuen harrapatuko. Gauez *ardorean* geratu, eta gauez itsaso guztia arrainez josita, bere argitasuna

emanez. Jaso zortziehun arropa, eta lehendik jasotakoa, bizkarrean genuena, itsasora jaurti, eta etxera etorri ginen).

ARDURABAIKOTASUNE

Axolagabekeria (“irresponsabilidad”). *Umik zelan laga leikez olan iñon eskutan! Oixera ardurabaikotasune!* (Nola utzi daitezke umeak horrela, inoren eskutan! Hori da axolagabekeria!).

ARDURATU

1.- Kezkatu, zerbaiten ardura hartu (“responsabilizarse”, “preocuparse”). *Umiaz zeu arduratu biza* (Haurraz zuk arduratu behar duzu).

2.- *Arduratute*. Urduri, kezkatuta (“preocupado/a”). *Danak faltari-te attitte ta aume arduratuterez* (Denak falta dira, eta aiton-amonak kezkatuta daude).

ARDURI

1.- Erantzukizuna (“responsabilidad”). *Orren arduri zeñek artubir dau ba?* (Horren erantzukizuna nork hartu behar du ba?).

2.- Axola (“preocupación”, “interés”). *Niri eztozta arduraik. Niri ze ardura dosta ba!* (Niri ez dit axolarik. Niri bost axola!). Honen kidekotzat *inporta* ere erabiltzen dugu.

3.- *Arduri makala*. Ez dit batere axolarik (“no me importa nada”). *Txalopi ondua eiñddela? Arduri makala* (Itsasontzia hondoratu egin dela? Niri bost axola!).

4.- *Ardurabaik*. Aholkua ematerakoan erabiltzen da, adierazi nahi denari indarra eman nahiz; batez ere egoera “larri samarretan”. *Eskapa txo-txo ardurabaik auazilleator-da* (Mutiko, alde egin ezazu azkar hemendik aguazila baitator). *Palota ardurabaik!* (Txalupari eragin iezaiozu azkar istriborrera!).

5.- *Ardurabaiku*. Axola gabea (“despreocupado/a”, “irresponsable”). *Gauzak olan zelan laga leikez-ba? Ardurabaiko andi bata ori* (Gauzak horrela nolatan utz daitezke ba? Axola gabe galanta da hori).

6.- *Arduratan*. Kezkatuta (“preocupado/a”). *Amarretako allako zile? Ama an da arduratan!* (Hamarretarako iritsiko zirela? Ama kezkatuta dago).

AREMAITTAKU

Abemariatakoa, iluntzean jotzen zen kanpaia (“la hora del rezo del Angelus al anochecer y las campanadas consiguientes”). *Aremaittaku jo orduko eonbizan etxin gauzak ondo juteko* (Abemariatakoa jo orduko etxeratu behar zen gauzak ongi izateko). *Aremaittaku jota ondioik kalin zabize?* (Abemariatakoa jo eta oraindik nola zabiltzate kalean?).

Garai bateko Ondarroan ez omen zegoen amaren alabarik edo aitaren semerik, *aremaittaku* jo ondoren, *korretan* (elizaren inguruko korridorean) hiru buelta emango zituenik. Ikus, *kortxeli*, *kortxeleko mamuk*.

ARENA

Zoruko ohola garbitu: hondarrez gogor igurtzi eta lixibaz zuritu (“fregar el suelo de madera con arena”). *Len danin euan ola, ta lantzin-lantzin arena enbizan, ondarraz eta lejiar, bañe ondo arraskata* (Lehen zoruan ohola egoten zen, eta noizetik noizera hondarrez eta lixibaz ongi garbitu behar izaten zen, gogor igurtzita).

Bai mahaia eta bai zola zurezkoak ziren, eta bai eskailerak ere. Horiek guztiak, lantzean-lantzean *arena* egin behar izaten ziren: belauniko jarri, hondar zuria (horretarako aproposa) bota eta ekin, espartzuaz gogor astindu eta zikinak atera, ondoren lixibaz zuritasun ederra emateko. Hori zen *beie arenati*, hots, zola garbitzea. Hori norbere etxean, eta tokatzen zenean, auzoko emakumeen artean txandaka, eskailera eta abarrak. *Gaur eskillarak arenati tokateazta* (Gaur eskailerak garbitzea tokatzen zait).

ARENADURI

Hondarrez eta lixibaz, zoruaren garbiketa (“limpieza del suelo a base de arena y lejía”). *Aide danok kalea arenaduri etteanu-te* (Segi denok kalera, zoruaren garbiketa egin behar baitut).

Arenaduri egin ondoren zoruko oholak zuri-zuri geratzen ziren; ez ordea luzaroan.

ARENOSA

Gure inguruan, *Kanttope* auzoan, autoak konpontzeko tailer bakarra zegoen: *Arenosaneku* (Arenosa). Aita eta bi seme behintzat baziren. *Kafeko atzin* (*Kafeko atzi* deituriko lekuan) zeukaten tailerra. Hango gorpila, goma, koipe, eta tresna; guretzat une askotan entretenigarri gertatzen zen lanean ari zirenean haiei begira egotea.

Mekanikoaren anaiak zapatak konpontzen zituen; barrarako bidean, aldapan ipini zuen zapata-denda (saldu eta konpondu). *Arenosai erutzaxuz oneik botok* (Arenosari eramaniezazkiozu bota hauek konpon ditzan).

ARGALA

Mehea, argala (“flaco/a”). *Ordun, jenti, on baño argalaua zan. Tartin toton bat eongozan, bañe gexenok argalak giñan* (Garai hartan jendea orain baino meheagoa zen. Gizenak ere baziren tartean, baina, gehienok argalak ginen).

Flakoa eta flakezia, iparraldean entzuten dira, ahula eta makaltasuna (ahulezia) adierazteko. Aldiz, Gipuzkoako herrialde gehienetan, “flakoa” hitza, argala, mehea adierazteko. Honen sinonimo *meie* (mehea) ere maiz esaten dugu.

Garai batean andrazko galantak eta ederrak ikusten ziren baina, gizonezko eta umeak, argalak eta arinak. *Umi argala oixera. Jaten eztozte emoten ela?* (Hori da ume argala. Ez al diote ba jaten ematen?). Hala ere denen artean, nik ikusi dudak gizonik argalenetakoa “*Loentzo Tximisti*” luzea eta argala benetan.

ARGALDU

Flakatu (“adelgazar”). *Urrufiño todo argaldute toparot. Gaxoik eon da ala?* (Rufino guztiz argalduta ikusi dut. Gaixorik egon al da ba?).

Gure kasuan, geunden baino argalagoak egitea ez zen batere erraza, beraz *argaldu* hitza aipatzen zenean, gaixo egoteaz lotzen zen.

ARGIBEL

“Jakintsua”, “argia” ironiaz (“listillo/a”). Bere ustez asko dakiena. *Amen argibel! Or dabiz entendiduk urtitan, orrettei zelan soluziñoi emon, da amen, onek esan dau zelan eiñ* (Hemen dugu “jakintsua”. Hor dabilta adituak urteetan arazo horri irtenbidea aurkitu ezinik, eta honek berehala esan du nola egin).

Horrelakoak nesken artean ere izango ziren, baina, hauen berri, neskek jakingo zuten guk baino hobeto. Arazo ororen irtenbidea eta gauza guztien esplikazioa, askotan okerretara, izaten zutenei ezartzen zitzaaien ohorezko titulu hau: *argibel*.

ÁRGI EIÑ

1.- Argi egin (“alumbrar”). *Amentxe nai dot beatu, te eiztaxun argí bixkatin* (Hementxe begiratu nahi dut, eta egidazu argi apur batean).

2.- Argi egin, lagundu (“iluminar”). Santuren batek argi egin, hots, laguntza eta argitasuna eman. *Zeiñ santuk eiñ eteotza argí orrei!* (Horri, zein santuk lagundu ote dio).

3.- *Árgi eón*. Argi egon (“estar atento/a”). *Olakutan, susunkordan eonbaik, argi eonbirde* (Horrelakoetan, ilargian egon gabe, argi egon behar da).

ARGIÑE

Igeltseroa (“albañil”). *Argiñe etorriazku etxi zuritzea* (Igeltseroa etorri zaigu etxea zuritzera).

Bat ezagutzen genuen hurbiletik, noizetik noizera gure etxea zuritzera etortzen zena: *Boni, Felisa Akulun gixona* (Boni, Felisa “Akulu”ren senarra).

ARGITTU

1.- Argitu (“aclarar”). *Gauzak argitturi?* (Gauzak argitu al dira?). *A esplikaziñoik emotea etorrirre, bañe gauzak eztottuz ondo argittu* (Hura azalpenak ematera etorri da, baina, gauzak ez ditu ongi argitu).

2.- Argitu (“amanecer”). Horrela soilik erabiltzen da, baina *eune* (eguna) berbaz sarriago: *eune argittu* (eguna argitu). *Eune argittuaz batea erriko bandan asi giñan* (Eguna argitzeaz batera, etxerantz abiatu ginen). Itsasoan esandako esaldia.

ARGIXE

1.- Argia (“luz”). *Gure etxeko bonbillak txikixak ixatezin de argi andirik ezeben emoten* (Gure etxeko bonbillak txikiak izaten ziren, eta argi handirik ez zuten ematen).

Argiaren inguruan gertatzen ziren maniobrak honako hauek izaten ziren: *biztu, amata, kendu, jun, emon, bota, etorri* (piztu, itzali, kendu, joan, bota, etorri). Gehien erabiltzen zirenak: *biztu, amata, jun* eta *kendu*. Piztu eta itzali, egunean zehar sarri. Argia joateko nahiz kentzeko aitzakia txikia behar izaten zen: haize boladatxoa zen nahikoa. Egia esan, etxeetan orain baino kandela gehiago zeuden, eta horri esker, han egoten ginen kandela argitan, luzaroan. Pozik, sukaldean, epeletan, gauaren misterio kutsua areagotu zitzaigularik. Hala ere, kandela sukaldean baizik ez. Baina, arazorik ez genuen izaten pijamarik aurkitzeko, ez geneukan eta. Kendu soinekoak eta ohera; jantzi ezer ere ez.

Argi-indarrari ere deitzen zitzaion *argixe* (argia), eta beste era batera ere bai: *luzeletriki. Ondioik argirik eztabe bota?* (Oraindik ez al dute argindarrik eman?).

2.- Argia, buruz azkarra (“persona inteligente”). *Neska argixera, ta orrek engorau zeoze* (Neska argia da eta horrek egingo du zerbait). *Ori olaik, zelaik eileike ba? Ori eiñddabena ezta argi-argixe* (Hori nolatan egin daiteke horrela? Hori egin duena ez da guztiz argia).

3.- *Argittan*. Argitan (“a la luz de...”). Ilunpean egotearen kontrakoa *argittan eon* (argitan egon). Baina, aurretik izena kasu absolutiboan (nor) ezartzen zaio: *bonbilla argittan, kandela argittan* eta abar. *Argixe juntzan da an eon giñan kandela argittan, iputargixan mouko argixaz* (Argia joan zen, eta hantxe egon ginen kandela argitan, ipurtargiaren antzeko argiaz).

ARGIZAIOLA

Argizaiola (“tabla en la que se enrosca la candelilla en la iglesia”). Berbak berak esaten digu zer den: argizari-ohola. Argizaria kiribiltzen den ohola. *Esan ixikoi, goxin elixaruzkun, sepultura argizaiola eruteko aztubaik* (Esan izebari, goizean, elizara joatean, sepulturara argizaiola eraman dezala ahaztu gabe). *Elixa guzti eotezan argizaiolaz beteta* (Eliza osoa egoten zen argizaiolaz beteta).

Elizan, familia bakoitzak bere sepultura kokatua zuen lekuan, bere hilei eskaintzen zien argizaiolean bildutako argizagia piztuta. Beti beltza izaten zen, askotan landua, batzuetan hankaduna Guztiz arrunta egiten zitzaigun berba, eta edozein egunetan maiztasun handiz entzuten genuen.

ARGIZAXE

Argizagia (“cera”). *Kandelaik ezpozu topaten ekarri argizaxe* (Kandelarik ez baduzu aurkitzen, ekarri argizaria).

Argizaiolean bilduta ikusten genuen, eta bildu aurretik ere bai. Etxeetan ere sarri izaten genuenez, argia joaten zenean, batzuetan kandelaren ordeztu pizten genuen.

ARÍ-ARITTIK EIÑ

Ia-ia, oso gutxiatik (“por muy poco”). *Beatubaik pasarot kali, eta antomobille gertara orduntxe. Ari-arittik eizte* (Begiratu gabe zeharkatu dut kalea, eta une hartan autoa gertatu da! Ia-ia harrapatu ninduen!).

Lehen pertsonan ipini dugun bezala, testuinguruaren arabera, beste edozein pertsonatan erabil daiteke: *ari-arittik eitze, eizku, eitza...* *Bizikletak ari-arittik eizku* (Bizikletak ia-ia harrapatu gintuen).

ARIMAPILAK

1.- Hildakoen arimak, hildakoak, purgatorioko arimak (“ánima del purgatorio”). *Arimapilak zerure juteko geure errezun zaiñ euazela esateozkuen* (Purgatorioko arimak, zerura igotzeko gure otoitzen zain zeudela esaten ziguten).

Augustin Zubikaraiak “*arima pielak*” deitzen die; jatorrian “arima fidelak”. Horiek gure inguruan, hurbilean zebiltzala sinestarazten ziguten. Batez ere gauetan, berandu eta argirik gabeko lekuetan ibiliz gero *arimapilak* (hildakoak) irtengo zitzaizkigula botatzen ziguten mehatxu gisara. *Gabaz ez ibilli berandu, arimapilak urtengotzue-ta* (Gauetan ez ibili berandu, hildakoen arimak irtengo zitzaizkizue eta).

2.- *Arimapilen altari*. Purgatorioko arimen aldarea (“altar de las ánimas del purgatorio”). *Sakristixatik urrien euana, purgatoxuko arimapilan altari* (Sakristiatik hurbilen zegoena, purgatorioko arimen aldarea).

Ondarroako parrokian, aldare nagusiaren eskuinean, bi aldare daude; horietariko bata, *Purgatoxuko arimera* da. Gure herrian beti deitu izan zaio *Arimapilen altari*. Aldare horren erretaulan purgatorioan daudenak ikusten dira, su eta garren artean, zeru aldera so, eskuak luzaturik. Aurpegiak argi agertzen dira baina, ezagunik inor ez da ikusten.

ARIMI

1.- Arima (“alma”). *Ordun esateozkuen gorputze zikiñe euki arren eztotzala arduraik; arimi euki bizala garbixe* (Orduan esaten ziguten gorputza zikina eduki arren ez ziola axolarik; arima eduki behar zela garbia).

Gorputza bezain ondo zaindu behar zen arima, eta ahal izanez gero hobeto, horixe baitzen hil ostean geratzen zen gauza bakarra. Helburua: *Arimi salbati* (Arima salbatzea), hots, hil ondoren, infernura barik zerura joan zedila. Arima ez dakit nolakoa izaten genuen, baina, gorputza zikina.

2.- *Arima árte*. Arimaraino (“profundamente”). Beldurra gorputzaren barruraino sartzen zenean “*billurre arima arte sartu*” (beldurra arimaraino sartu) esaten zen. *Arima arte sartuazta billurre* (Barruraino sartu zait beldurra).

3.- *Arima mundukoik*. Ezta inor ere (“nadie”). *Amen ezta arima mundukoik* (Hemen ez dago inor ere). *Ona ezta arima mundukoik etorri* (Hona ez da inor etorri).

4.- *Arimi apartata*. Zerbait, adibidez, bazkari eder bat jateko unean, beste ardura eta kezka guztiak alde batera utzita, gorputz eta arima, gustura egiteko asmoa denean esan ohi da. *Arimi apartata, ekin mutilak* (Beste gauzak alde batera utzi, eta ekin mutilak).

5.- *Arimik odola ikusi*. Norbaiti odola zerionean, mehatxu gisara esaten genion: “*arimik odola ikustemotzu...*” (Arimak odola ikusten badizu...). Hala ere, esaldi horren bigarren zatia aipatzen ez zen inor ausartzen. Ez zekitelako (genekielako), edo aipatzeko baino gogorragoa zelako. Horren ondorioz, odolak, ahalik eta azkarren ezkutatu, garbitu eta desagerrarazi behar ziren.

Gure etxean neska asko izan arren, odol arrastorik ez genuen inoiz ikusten: hilekoaren arrastoak ondo eta azkar ezkututzen zituzten seinale.

6.- *Arimik urtén*. Arima irten (“el alma que abandona el cuerpo”). Hildakoan, arima, gorputzetik irten eta lehenik Jainkoaren aurrera aurkezten omen zen. Ondoren: purgatoria, infernura ala zerura. Beste aukerarik ez zegoen. Baina bizirik geundela ere, bazegoen arimak irteteko arriskurik. Zauriren bat egin eta odola agertzen zenean, hortik arima irten zitekeela uste genuen. Hori beste norbaiti gertatzen zitzaionean esaten genion gustura, beldurra sartuz: *Arimik urtengotzu* (Arima irtengo zaizu). Ordea, ez zitzaigun atsegin izaten beste batek guri horrelakorik gogorarazterik, nahiz eta ondo asko ohartu arrisku horretaz.

Odola eta arimaren honako kontu hau jaso nuen *Berria* egunkaritik: “XVII. mendean, lehen odol transfusioak egin zirenean, odol emailearen arima ere sartzen zelako ustea zuten. Ondorioz, Suediako Kristina erreginak (1626-1689) bere medikuei agindu zien, odol transfusiorik behar izanez gero, hura lehoi batena izan zedila”.

ARINGAINGA KARRERI

Korrika apustua, krosa (“carrera pedestre”). *Aringainga karreri eiñddabe Martiñ Iriondok eta Egiak* (Martin Iriondok eta Egiak korrika apustua egin dute). *Aringainga karreri Zubi Zarretik pasakora* (Krosa Zubi Zaharretik igaroko da).

ARINGAINGALAXE

Korrikalaria (“corredor/a pedestre”). *Aringaingalaxak ontxe-ontxe pasari* (Korrikalariak oraintxe bertan igaro dira).

ARINGAINGI

1.- Korrika eramaten den abiadura handia, korrikaldia (“carrera”). *Aettek erun dau aringaingi!* (Hark eramán du abiadura, korrika!). *Txakurrak urtezku, te ederra aringaingi eiñbirrixandou* (Txakurra atera zaigu eta, korrikaldi latza egin behar izan dugu).

2.- *Aringaingan*. Korrika, lasterka (“corriendo”). *Betiabill ori aringaingan* (Beti dabil hori korrika). *Gu premiñabai-pe sarri ibiltten giñan aringaingan; bañe, batzutan, atzetik batenbat segike etorrelako ixatezan* (Gu premiarik gabe ere maiz ibiltzen ginen korrika; ordea, batzuetan, atzetik norbait gu harrapatzera zetorrelako izaten zen).

3.- *Aringainga baten*. Lasterka bizian (“a todo correr”). *Nik ikusi nebanin, aringainga baten ixun* (Nik ikusi nuenean, lasterka bizian zihoan).

4.- *Aringainge*. Korrika, lasterka (“corriendo”). *Eztakiau ze pasaakon. Aringainge ixun* (Ez dakigu zer gertatu zaion. Korrika zihoan).

Bizkaiko beste leku batzuetan, Aulestin, adibidez, *aringe-aringe*.

ÁRIÑ

1.- Azkar, agudo (“de prisa”, “rápido”). *Enbizuzenak eiñ, dde ariñ etorri* (Egin behar dituzunak egin eta azkar etorri).

2.- *Ariñaua*. Arinago, azkarrago (“más rápido”). *Barra jun de etorri zupaño ariñaua engot* (Portura joan-etorria, zuk baino azkarrago egingo dut).

3.- *Ariñei*. Azkarregi (“demasiado rápido”). *Ariñei etorriza* (Azkarregi etorri zara).

ARIÑAIÑ

Azkar-azkar (“muy de prisa”). *Laga danak eta etorri ariñaiñ* (Utzi denak eta etorri azkar-azkar).

ARIÑDDU

Arindu (“aligerar”, “aliviar”). *Geunkan pisu ariñdduazku bentzat* (Genuen pisua arindu zaigu behinik behin). *Neukan miñe bixkat ariñdduazta* (Nuen mina apur bat arindu zait).

ARIÑE

1.- Arina (“ligero/a”). Astunaren kontrakoa. *Ariñera ori; bestelan olaik eleuke dantzan engo* (Hori arina dago; bestela horrela ez luke dantzan egingo).

Gauza arina lumaz konparatzen genuen. *Lumi baño ariñaua* (Luma baino arinagoa). *Au kajiau lumi baño ariñauara* (Kaxa hau luma baino arinagoa da).

2.- *Ariñak*, sabelari dagokionez: *tripa ariñak*. Beherakoa adierazteko erabiltzen da. *Tripak bixkat ariñatakaz* (Beherako apur bat dut).

ARIÑTTASUNE

Arintasuna (“ligereza”, “alivio”). *Kiluk galduttuazenetik arinttasun andixe sentiuteot* (Kiloak galdu ditudanetik, arinttasun handia nabaritzen dut).

ARIOPLANU

Hegazkina, abioia (“avión”). *Lena arioplanun jente gitxi ibilttezan* (Garai batean hegazkinean jende gutxi ibiltzen zen). *Ameriketa-ta, juteko, danak barkun jutezin; arioplanun ixte iñor-bez* (Ameriketara-eta, joateko, denak txalupaz joaten ziren; hegazkinez ia inor ere ez). *Arioplano bi pasari Akilla gañetik* (Bi hegazkin pasa dira *Akilla* mendi gainetik).

Hitzaren jatorria: “aeroplano”. Hitz hau (*arioplanu*) aspaldi desagertu zen. Orain *abioi* entzungo dugu, edo *abiona*, eta garbizale zenbaitek *egazkiñe*.

Gure aita mutikoa zela, herriaren gain-gainetik *arioplanu* pasa omen zen, eta denak gora begira. Ba omen zen, aguazila izandako gizon edadetua, “*Auazill Zarra*” esaten ziotena. Gizon horrek gure aitari galdetu omen zion, “*Txo-txo, nun du-be arioplanu?*” (Mutiko, non doa hegazkina?) Eta gure aitak, orduan hamarren bat urteko mutikoa, atzamarrez seinalatuz, “*an du, an du*”. Aguazil zaharrak, bista laburra izan, eta ahaleginak egin zituen arren, ez omen zuen ikusi. *Arioplanoik ikusibaik iltzan gisaju* (Hegazkinik ikusi gabe hil zen gajoa!).

Hala ere, hitz hau noiznahi entzun dezakegun abesti herrikoi batean agertzen da: *Iru arioplano pasata, bat itxasora jausi...* Abesti hori jatorriz Lekeitiokoa izan arren Ondarroan sarri kantatu izan dugu.

ARÍ-TOPEKI

Ahari-talka, ahari-jokoa (“pelea de carneros”). *Erriko jaxetan, plazan, urtero ez bañe, batzutan, ari-topeki eotezan* (Herriko festetan, plazan, urtero ez baina, batzuetan, ahari-jokoa izaten zen). Bi pertsona, elkar joka eta elkarri kolpeka ari zirenean, berehala aipatzen zen konparaketa: *ari-topekan letteik ebizen* (ahari-jokoan bezala ari ziren).

ARIXE

1.- Aharia (“carnero”). *Gutzako ordun, arixe, adardun ardixe zan* (Guretzat, orduan, aharia, adardun ardia zen). *Arixe guk nun ikusikoendun ba? Ari-topeki euanin plazan* (Aharia, orduan, non ikusiko genuen ba? Ahari talka zegoenean plazan).

Garai hartan ahari konturik ez genekien. Urtean behin edo birritan ikusten genituen, herriko frontoian *ari-topeki* (ahari-talka) antolatzen zenean. Gehienetan apustuak izango ziren. *Gaur euerdiko amabixetan ari-topekira plazan. Neuk ikusiroto ontxe arixe kamionin ekarten* (Gaur, eguerdiko hamabietan ahari jokoa dago plazan. Nik ikusi dut oraintxe aharia kamioian zekartela). *Arixak ekarrittuez ari-topeki etteko* (Ahariak ekarri dituzte ahari-talka egiteko).

2.- Haria (“hilo”). *Arixe gure etxin nahiku eotezanda, karo-karu ezan ixango* (Gure etxean nahiko hari egoten zen, beraz, oso garestia ez zen izango). *Ordun andrak josten asko etteben, da ari asko birrixateben* (Garai hartan emakumeek josten maiz egiten zuten, eta horretarako hari ugari behar).

Garai hartan, haria *baltza* eta *zurixe* ziren. Beraz nonahi, haria eskatzen zenean, ondorengo galdera entzuten zen derrepente: *baltza ala zurixe?* Modernitateak, geroago ekarri zituen kolore guztietakoak. Eta zertarako behar zen? Batez ere josteko, eta arrantzarako aparailuak moldatzeko (txibitarako kodainak eta abar). *Ekatzu ari zurixan bixkat onetxei alkondarionei patrikarako botoi josteko* (Ekar iezadazu hari zuri apur bat, alkandora honi poltsikoko botoia josteko).

Guk ere behar izaten genuen haria pilotak egiteko. Zegoen lekutik hartzen genuen. Egia esan, nik ez nuen sekula pilotarik egin; nire anaia zaharragoek, Andonik eta Jonek, bai, biek. Nik, haiek egindakoekin pilotan egin, hori bai. *Amak eztakixela artzen gendun arixe pelotak etteko; parin euana. Zurixe ixan, baltza ixan, bardiñddotzan. Arixan kolorik peloti ezaban biribillaua etten-da.* (Ama ohartu gabe hartzen genuen haria pilotak egiteko; parean aurkitzen genuena. Zuria nahiz beltza izan, berdin zitzaion. Izan ere, hariaren koloreak pilota ez zuen borobilagoa egiten).

3.- Haria (“rosca”). *Tornilluk arixe galdurau* (Torlojoak haria galdu du). *Tornilluk arittik urten dau* (Torlojoa haritik irten da).

4.- *Arí albañu*. Hari-zuntza; hari hauskorra, behin-behineko jostura egiteko erabiltzen dena (“hilván”, “hebra de hilo”). Hitz hau soilik ere erabiliko zen garai batean, baina nik beti edo gehienetan *ari* hitzari lotuta entzun dudala esango nuke: *ari-albañu*. *Gure ama an ebillen ari-albañu jostorratz burun ezin sartute* (Gure ama han zebilen, hari-zuntza jostorratz buruan ezin sarturik). *Ari albañuaz artukotzat auxe barrenau* (Hari albainuz hartuko diot barren hau).

Garai bateko etxeoandreek, ia dena egiten zuten, eta josi ere bai, noski. Premiak eraginda, horretarako ere astia hartzen zuten, nahiz eta lanez itota bizi.

5.- *Arixé méie*. Lokuzio honetan izena determinatzaile gabe ere ager daiteke: *ari méie*. Hitzez hitz: hari mehea. Zein edo zein, egin behar duena burutzeko gogo gutxi, eta ez egiteko aitzakia bila ari denean, edo egin gabe uzteko ere gutxi behar duenean erabiltzen da: *Arixé méie orrettetauke* (Gogo handirik ez du horrek!). *Atxikixi besteik eztau ipiñi*. *Arixé méie orrettetauke bixar goxeko bostetan mendire juteko* (Aitzakia baizik ez du ipini. Nik uste dut horrek ez duela batere gogorik bihar goizeko bostetan mendira joateko). Zerbaitengatik negar egiteko zorian dagoenagatik ere esaten da: *Despediuteko ordu alla zan da... arixé méie* (Despeditzeko unea heldu zen eta... ia negarrez hasi zen).

6.- *Arixé méié*. Indarrak justuan (“falta de potencia”). *Ari méie* ere bai. Norbait karga astunen bat eramaten ozta-ozta, estu eta larri doanean esaten da: *Arixé méie* (Ozta-ozta doa). Osasunez larri dabilenarengatik ere berdin. *Tomasek arixé meieauke* (Tomas osasunez justu samar dabil).

ARKAZIXE

Akazia (“acacia”). *Sasoi baten Txori Errekan, kamiñun beko alde guzti arkazixez beteta eotezan* (Garai batean, *Txori Erreka* inguruan, errepidearen beheko alde guztia akaziaz josita egoten zen). *Arbola klase asko ez genduzen ezautzen; bañe, arkazixe bai* (Zuhaitz mota asko ez genituen ezagutzen; akazia, ordea, bai).

Zuhaitz mota hau inguru guztietan ikusten genuen, oso ugari baitzen. San Joan bezperako sua egiteko akazia asko ebakitzen genituen. Inguru guztietan ugari ikusten genuenez, akazia errukirik gabe botatzen genuen.

ARKÓ-DÁNTZI

Arku-dantza (“danza con arcos”). *Mutillak arko-dantzi eiñeran atateben zaatik emoziñoi eraitteozkun* (Mutilek arku-dantza dantzatzerakoan ateratzen zuten zaratak emozioa sortarazten zigan).

Ezpata-dantzariak egiten zituzten dantzetariko bat zen *arko-dantzi* (arku-antza). Uztaiak (*arkuk*) eskuetan zituztela dantzatzen zuten nola neskek hala mutilek. *Mutillak eiñddako arkodantzi ikusgarrixé ixatezan; neskena fiñaua* (Mutilek buruturiko arku-dantza ikusgarria izaten zen; neskena finagoa).

ARKOIRISE

Ostadarra, ostarkua (“arco iris”). Ez ziguten beste izenik irakatsi. Gaztelaniatik zuzenean hartu eta kito. *Arcoirise ikusten gendunin, urrin eualakun atrapatea juten giñan, bañe, atzeraua jutezan da sekule ez gendun atrapatzen* (Ostadarra ikusten genuenean, hurbil zegoelakoan harrapatzea joaten ginen, baina, atzerago joaten zen, eta ezin izaten genuen harrapatu).

Berba honekin, bermeotarrari “tximeletarekin” (*kalapitxixaz*) bezala gertatuko zitzaigun:

Batzarren baten, geuri-be preuntabazkun “arco iris” zelan esaten dan, bestik asiko zin ortzadarra, ostadarra, ostarku, Erromako Zubia ta abar esaten; eta gure txandi allatakun, guk “arkoirise” esan, da zea baño trankilla geatukoiñan, beste batzar baten kalapitxixattik “mariposi” esaban bermiotarra moure.

(Bileraren batean guri ere galdetu izan baligute “arco iris” nola esaten den, besteak hasiko ziren bakoitzak bere era azaltzen: ortzadarra, ostadarra, ostarku, Erromako Zubia eta abar. Gure

txanda zenean, guk “arkoirise” esan eta guztiz lasai geratuko ginen, beste bilera batean tximeletagatik “mariposie” esan zuen bermeotarra bezala). Ikus, *kalapitxixe*.

ARKOTXA BALENTZIAGA

Baxurako txalupa honen izena *Arcocha Balenciaga* zen, gaztelaniako ortografiaz idatzita, noski. Anjel Arkotxak (Anjel “Arro”k) eta Errosa Arrizabalagak itsasontzi horren aurretik *Estrellita* eduki zuten, eta ondoren *Arcocha*. Ikus, *Estrellita* eta *Astillero Txikixe*.

“Arkotxa Balentziagan sartu nittan amalau urteaz. Pedro Arkotxa zan patroï, sotapatroïk Beino Arkotxa eta Esteban Zapatera, makiñisti Jesus Trontxo, zeuneko attan-da kuadrillaku. Ni sartu nittanin an ebizen maiñero batzuk: Panteri, Iñazio Txispas, Zamora, Tomas Landaribar, Josemari Zozoko... Adrian Panteri zan arponeru, eta Esteban Zapatera koziñeru. Gerua etorri zan Iñaki Nakarra Bienvenidatik, eta ibilli zan koziñero. Momento baten Iparragirre-be ibilli zan Arkotxan. An txalopan krixaratzi lelengo Pedron alabak etteben: Elisabetek (Meillan andrik) eta Maria Rosak. Gero Emeterineko Anjelita-pe etteban.

Arkotxa Balentziagan amalau urteaz sartu eta bertan urtin Santurtzire saldu, eta Arkotxa Lekattton Mendietanin amattu zan etti. Monta ta alaku te besti, Gabon bueltan jun giñan txalopi ekartea; guardarrañak-eta eiñ dde... Berreun kabaloko motorra eukan Azkottiku. Kolori, berde argixe. Gero orrei koloriorrei “berde Arkotxa” esateotzen. Forru berdi, eta amuri ero kontrakaeletik kaelea, ori danoi, amura guzti gorrixen”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Arcocha Balenciaga* itsasontzian hasi nintzen hamalau urte nituela. Pedro Arkotxa zen patroia, patroï-laguntzaileak Benigno Arkotxa eta Esteban “Zapatera”, makinista Jesus “Trontxo”, zuen aitarren laguna. Ni lanean hasi nintzenean txalupa horretan ari ziren arrantzale batzuk: “Panteri”, Inazio “Txispas”, “Zamora”, Tomas Landaribar, Jose Mari “Zozoko”... Adrian “Panteri” arpoilaria zen, eta Esteban “Zapatera” sukaldaria. Geroago Iñaki “Nakarra” etorri zen “Bienvenida” txalupan ibilita, eta sukaldari jarri zen. Une batean Iparragirre ere aritu zen “Arcocha”n. Txalupa hartan hasieran neskame-lana Pedoren alabek betetzen zuten: Elisabetek (“Meilla”ren emazteak) eta Maria Rosak. Geroago Angelita Emeteriren alabak ere egiten zuen. Ni *Arcocha Balenciagan* hasi hamalau urte nituela eta urte berean saldu zuten Santurtzira, eta orduantxe bukatu *Arcocha* txalupa Lekeition Mendieta familiaren ontziolan. Muntaia eta osterantzeko lanak bukatu ostean, Gabon bueltan joan ginen txalupa ekartzera; arraina banatzeko kaxoiak-eta osatu eta... Berrehun zaldiko motorra zeukan Azkoitiakoa. Kolorea berdea argia. Gero kolore horri “berde Arkotxa” deitzen zioten. Kroska berdea, eta kontrakareletik karelera dena gorria).

ARKÚ

1.- Uztaiak (“arco”). *Beste kalitakun kontra gerran ibilltteko fletxak eta árkuk birrixatezin* (Beste kaleetakoen kontra gerran aritzeko geziak eta uztaiak behar izaten ziren).

Filmetan ikusten genituen indioak uztaiak hartu eta geziak botatzen. Guk ere, geziak botatzeko *áruk* behar izaten genituen. Mendira joan, makilak neurrira ebaki, eta ondoren sokaz muturretatik lotu eta estutu uztaiaren forma hartzeraino, apurtu gabe. Makila zuzen-zuzen eta finak gezitzat hartu eta gerrara. *Mendire junga áruk eta fletxak etteko makilla bille* (Mendira joan gara uztaiak eta geziak egiteko makilak hartzera).

2.- Uztaiak (“arco”). *Kanpotik ezpatadantzaxak etortezinin, neskak arko-dantzi etteben, eta batzutan mutilla-pe bai. Arko-dantzi zerreaz engoben-ba; arkukiñ* (Kanpotik ezpata-dantzariak etortzen zirenean, neskek uztai-dantza egiten zuten, eta batzuetan mutilek ere bai. Uztai-dantza egiteko, noski, uztaiak behar izaten zituzten).

ÁRKUK

Festa handi eta aparteko gertakizunetan, emakumeek herria janzten, hots, apaintzen eta dotoretzen saiatzen ziren. Adibidez, Begoñako Ama Birjina Ondarroara ekarri zutenean, gertatu

zen hori. Herriko kaleetan, alderdi batetik bestera (balkoitik balkoira), goiera jakin batean, ezarritako egiturak ipintzen ziren: zuhaitzen adar berdez eta sokaz eginak, batzuetan, tartean zenbait lore ere jartzen zituzten. Horrelako egiturari *arkú* deitzen zioten. Eta kale bakoitzean ezartzen zirenez, pluralean erabiltzen zen maizago: *árkuk*. Garai hartan sokak etxeetan izaten ziren nahikoa eta sobera. Zuhaitzen adarrak, berriz, menditik ekarri behar. Hau guztia emakumeen lana izaten zen. Behar zutenean gizonen bati eskatuko zioten laguntza, baina, osterantzean dena emakumeek.

“Luis Erlojeruneku zan dendi. Da orrek eukan entrada ate bat. Bañe eukan departamento bat. Eskaparati eukan da, eskapareteko argittasunaz antxe etteban biarra Luis Erlojeruk antiojo txikixaz. Bañe, gero atzeko aldin eukan dendi. Dana zan bat. Amaberjiñi-tte etorri zinin... Begoñako Amaberjiñi te Ondarruku bat ettea. Aiztak zile-ta, bat enbibela-ta... baakixu, orduko kontuk. Jantziendun erri guzti, ba bueno... Ta gu kapittan jeneralak giñan. Guk, pentsa zelan eñ gauzak eta geu-pe biarra etten gendun. Tapaendun zera... arkuk eta danak ipiñitte euazen. Falta zan bakarrik, arkutan bienbenidi emoteko Amaberjiñiai ze ipiñi onutz etorrenin. Beste kale batzutan ipiñitte eukan. Jun giñan ikustea ba, bestik ze ta... “Ongietorri ama.... Ama eztai zelaku-te, zaiñddu ondo-ta”. Dana zan oneku. Nai dabenak nai dabena ipiñitte eukan. Eta geuri falta zan-ba, ta jun giñan entrada, Luis Erlojeruneko entrada. Orrek eukan sarrera bat kanpotik eta besti entradatik. Da jun giñan orraxe entrada. Felisa Akulu-be angoxi zalez, arku bat zan guri te Felisa Akuluneku, danok eiñddako arku. Da, antxe ze ipiñi zan gauzi. Amabixetako janda jun giñan gu. Da a bera-be bai, mundu guztik amabixetan jateban-da. Barrun euan bera Luis Erlojeru. Gu jun giñan da batek esateban: “Eztai nun zerara ipiñitte, baidai nun eztai zelaku ipiñittera”. An gebizen gu eziñ erabakitte. Kontuxu barrun euan puspuloka, atsalde guztin gu eskandalun; ze, amar bat andra ibilikoiñan gu entradan, alaku te olaku te bestelaku. Urteten dau andixeik atetik Luis Erlojeruk: Aunaxe arte nakazue, zeuen letrerurala ta eztala. Neuk esangotzuet ze ipiñi. “Bienvenida sea usted señora. Usted lo pase bien”. Luis Erlojeruk andarra emozkun. Ori eziñ ipiñi-be! Ta nik eztai ze ipiñiendun azkanin. Ena akordaten ze ipiñiendun. Ordun ezkendun barreik eiñ, bañe, bai gero”. (Arrizabalaga Badiola Eburne).

(Luis “Erlojeru” rena zen denda. Eta denda horrek atarira ate bat zuen. Baina, berak zuen gelatxo txiki bat. Erakusleihoa zuen eta erakusleiho horretako argitasuna lagun hantxe egiten zuen lan Luis “Erlojeru”k betaurreko txikiaz. Eta atzeko aldean zuen denda. Dena zen bat. Ama Birjina biek, Begoñakoak eta Antiguakoak, bat egin behar zutela-eta, Ondarroako kaleetan zehar ibili zituzten. Ahizpak zirela eta elkarrekin egon behar zutela. Badakizu, garai hartako kontuak. Herri osoa dotore apaindu genuen. Gu ginen hoberenak. Guk gauzak nola egin pentsatzen genuen, baina, gero lana egin ere bai. Estali genuen zera... eta *arkuk* eta apaingarri guztiak ipinita zeuden. Falta zitzaigun bakarra zen, *arkuan* ipini behar genituen hitzak Ama Birjinari ongiatorria adierazteko. Beste kale batzuetan berbak ere ipinita zituzten. Joan ginen ikustera besteak ze ipinita zuten: “Ongietorri ama... Ama, hau eta bestea...zaindu gaitzazu”. Denak ziren hitz onak. Kale bakoitzean nahi zutena ipinita zeukaten. Gurea falta zen eta joan ginen atarira, Luis “Erlojeru” bizi zen etxeko atarira. Luisen dendak sarrera bat zuen kanpotik eta bestea ataritik. Eta atari horretara joan ginen. Felisa “Akulu” ere hangoa zenez, atari horretakoek eta guk, denon artean egin genuen *arku*. Hantxe zer ipini erabaki behar genuen. Hamabietarako janda joan ginen. Eta bera, Luis ere, ordurako hantxe, dendan zegoen, orduan denek bazkaltzen baitzuten eguerdiko hamabietan. Barruan zegoen bera. Gu joan ginen, eta bakoitza bere iritzia ematen hasi: “Kale batean hau eta bestea dago ipinita, eta beste hartan ez dakit zer”. Hantxe ari ginen zer ipini erabaki ezinda. Arratsalde osoan gu iskanbilan jo eta su, eta badirudi barruan zegoena, Luis, bero-bero zegoela. Hamarren bat emakume-edo, izango ginen zarataka bakoitzak bere iritzia ematen, denok batera hizketan. Halako batean Luis irten zen ate hartatik eta honela esan zigun: Kokoteraino naukazue zuen berbak direla eta ez direla. Nik esango dizuet zer ipiñi: “Bienvenida sea usted señora. Usted lo pase bien”. Luisek haizea

hartzera bidali gintuen. Baina, hori ezin genuen ipini! Azkenean ez dakit zer ipini genuen. Une hartan ez genuen barre handirik egin, baina, bai geroago).

ARKUPI

Arkupea (“soportal”, “pórtico”). *Euri zaparrari asirau te arkupita sartuga* (Euri zaparrada hasi du eta arkupeetara sartu gara). *Arkupitan sarik eotezin karrutan* (Arkupeetan sareak egoten ziren gurdietan).

Beti pluralean erabiltzen genuen: *arkupik*. Guretzat besterik ez zegoen: *Barrako arkupik* (Portuko arkupeak). Gure eremuetatik nahiko urrun zeuden arren, hurbiltzen ginen noizetik noizera. Igandetan adibidez bizikletak alokatzera joaten ginen, hantxe baitzuen Minerrek bere tailerra. Bizikleta txikiak hartu eta, martxa!: *orduko oberleku* (orduko duroa). Hantxe ikasi genuen bizikletan ibiltzen. *Minerreneko alkilerra barrako arkupitan euan* (Minerrek bizikletak alokatzen zituen tailerra portuko arkupeetan zegoen).

Arkupe haietan txatartegi bat ere bazegoen. Eramaten genizkion kobrezko nahiz metalezko tresnak hartzen zizkigun nondik norakoak ziren galdetu ere egin gabe. Diru apurra ateratzen genuen. *Oneik kobrezko alambrok, arkupitako txatarreire erungouz* (Kobrezko hari hauek arkupeetako txatartegira eramango ditugu). Iraolak zuen han txatartegia.

ARLANDU

Harlandua, harri landua (“sillar”, “piedra labrada”). *Etxi dotori. Ikusteoaz zelako arlanduzko ormatakazen?* (Etxe dotorea. Ikusten al duzu, nolako harlanduzko hormak dituen?). *Arlanduk kategorixe emoteotza etxiai* (Harlanduak dotorezia ematen dio etxeari).

Konparaketetan ere azaltzen zaigu. *Orrek umiorrek buru arlandu baño gogorrauaauke* (Ume horrek burua harlandua baino gogorragoa du).

ARLANKI

Aingura (“ancla”). *Ori txalopioi, jundaneko iru urtin orda arlanki botata* (Txalupa hori, hor dago, duela hiru urtetik aingura botata). *Soki eten, da arlanki galduakuen* (Soka eten, eta aingura galdu zitzaien). Ikus, *ankuleta*.

ARLANPI

Arrapala (“rampa”). *Lena errixan arlanpa asko euan* (Garai batean, herrian arrapala asko ziren).

Barran iru arlanpa bentzat baeuazen (Portuan, behinik behin bazeuden hiru arrapala).

Txalupak lehorrera ateratzeko ur ertzean egiten den aldapa. Marea goian dagoenean, aldapa horretan, norberak nahi duen lekuan txalupa kokatu, eta marea jaistean, lehorrean geratzen da, nahi den lana burutzeko: garbitu, margotu eta abar. Nagusiak bi zeuden: *barraku eta Astilleruku* (portukoa eta *Astilleru* auzokoa). Hiruzpalau txikiagoak ere baziren leku desberdinetan. *Garbitzeko, bafora arlanpa altsarabe* (Garbitzeko, txalupa, arrapalara jaso dute).

ÁRMA

Istilua sortu (“armarla”). *Bake-bakin euazen. Etorri orduko, demasa armárau* (Bake-bakean zeuden. Iritsi bezain pronto, ikaragarritzko istilua sortu du). *Anaxarreban artin itxosu beteku armárame* (Neba-arreben artean ikaragarritzko istilua sortu dute). *Ontxe-be or dabill ori. Armákorau armáteku!* (Orain ere hor dabil hori! Sortuko duena sekulakoa izango da).

Idea bera adierazteko, “*Kriston putetxi armá*” (Jesukristoren istilua sortu) entzun daiteke gizonezkoen ahotan. Lehen, emakumeen ahotan horrelakorik ez zen sekula entzuten.

ARMATOSTI

Tramankulua (“armatoste”). Tresna, makina edo altzari handi eta traukil samarra. *Kaja txiki bat ekarteko esatzat, eta amen dator armatoste andixaz. Bera baño kaja andixaua ekarrizte* (Kaxa txiki bat ekartzeko esan diot, eta non ekartzen dit tramankulu ikaragarria. Bera baino kaxa handiagoa ekarri dit).

ARMAZOI

Zuakerra (“varenga”, “cuaderna”). Gilatik irteten den pieza kurbatua, ontziaren egitura osatzen duena. *Lelengo etteben gili, gero armazoik ipiñi eta armazoittik armazoire olak josi* (Lehenik ipintzen zuten gila, gero zuakerrak, eta zuakerretik zuakerrera oholak josi).

ARMÍ

Arma (“arma”). *Zinan ikusten genduzen ármak, pistolak, fusillak, bonbak, ezpatak, fletxak, puñalak...ixatezin* (Filmetan ikusten genituen armak, pistolak, fusilak, bonbak, ezpatak, geziak, puñalak... izaten ziren).

Gure armak: *arrixe, ezpati, puñala, arku te fletxak, eta tiraomi* (harria, ezpata, puñala, uztaia eta geziak, eta tiragoma). Jolaserako edo beste kalekoen kontra gerra egiteko arma horiek erabiltzen genituen. *Kalandikuai arrike eitzau; bañe eurak tiraomakiñ etorriri* (Kale Handikoei harrika egin diegu; baina, beraiek tiragomekin etorri dira).

ARMONIXAN EIÑ

Marmarrean eta gaizki esaka jardun (“despotricar”). *Lena esateben armonixan ettebenak, batez-be andrak ixatezile. Ori zeintzuk esangoben? Gixonak. Bañe, armonixan eiñ, eura-pe bai* (Garai batean esaten zuten marmarrean egiten zutenak, batez ere emakumeak izaten zirela. Hori nork esango zuen? Gizonek. Ordea, marmarrean jardun, beraiek ere bai).

Ondarroara apaiz berri bat heldu zen, eta konfesatzera joan zitzaion emakume batek, apaizari bere bekatuak azaltzerakoan, beste bati buruz marmarrean aritu zela adierazi zion modu honetan: *Jaune, armonixan eiñddot* (Jauna, beste bati buruz marmarrean aritu naiz). Apaiz berriak ez zuen ezagutzen hitz honi Ondarroan ematen zitzaion esanahi, eta esan zion, horrela behar zela, besteekin armonian bizi behar zela eta horrela jarraitzeko.

ARMONIXE

1.- Marmarra (“queja”, “refunfuño”). *Orrettetabill armonixe* (Hori da, darabilen marmarra!).

2.- Armonia (“armonía”). Pertsonen arteko elkar-ulertze zuzen eta erosoak ondoriotzat dakarren bizikidetzak baketsu eta orekatua.

Pertsonak alkarreaz ibiltten dizenin, laun kuadrilla baten esate bateako, ero alkarreaz bixirizenin, familixa baten, armoni ona eoti inportanti ixaten da. Eta baraz gauza batzuk armoni ona sortzen eta manteniuten launtzen dabenak: konparaziñoi bateako, bazkai eder bat. Txalopetan-be maiñerun arteko artu-emona eta giro ona manteniuti momento batzutan ezta erreza ixaten, sarri lo gitxi eiñdde-ta, biar asko enbirrixaten dalako; eta portoik eiñbaik eun asko badaruzuz, jenti umore txarrin eoten da eta gauza utse ixaten da naiku erneateko eta parin danaz asarratzeko. Orretteattik txalopan koziñeru inportanti! Jaten ondo emotemarau, jentik jateko gozukiñ tripi beteta baauke, areik pozitaz. Orrek maiñerun arteko armonixai mesere andixe engotza.

(Pertsonak elkarrekin ibiltzen direnean, lagun koadrilla batean esate baterako, edo elkarrekin bizi direnean, familia batean, armonia ona gordetzea garrantzitsua izaten da. Eta badira gauza batzuk, armonia ona sortzen eta mantentzen laguntzen dutenak: adibidez, bazkari eder bat. Itsasontzietan ere, eskifaia baten partaideen arteko harremana eta giro ona mantentzea une batzuetan ez da erraza gertatzen, sarri lo gutxi eginda, lan asko egin behar izaten delako; eta porturen batean sartu gabe egun asko badaramatzazu, jendea umore txarrez egoten da, eta gauza hutsa izaten da aski ernegatzeko eta aldamenean dagoenarekin haserretzeko. Horregatik sukaldaria txalupan funtsezkoa! Baldin eta jaten ongi ematen badu, jendeak janari gozoezin sabela beteta badu, haiek pozik daude. Horrek marinelen arteko armoniari mesede handia egingo dio).

ARMOZA

Gosaldu (“desayunar”). *Oittik altsa ta segixan, arpexe garbittu baño lena, armoza etten gendun* (Ohetik jaiki eta berehala, aurpegia garbitu orduko gosaldu egiten genuen).

Gosariari buruz galdera bakarra baizik ez zen egiten: *Armozazu?* (Gosaldu al duzu?), edo *Armozu jasu?* (Gosaria jan al duzu?). Baina inoiz ere ez, *Ze armozazu?* (Zer gosaldu duzu?). Izan ere, guk beti egiten genuen gosari bera, eta beste inori ez genion entzuten bestelakorik ezer jaten zuenik: *Armoza eunin-eunin katillokara esne-zopak* (Gosaldu, egunero-egunero, katilukada ogia esnetan).

ARMOZU

1.- Gosaria (“desayuno”). Jatorria gaztelaniako “almuerzo” berban aurkitu behar dugu. Gaztelaniaz “desayuno” eta “almuerzo” oso ongi bereizten dituzte. “Desayuno: alimento ligero que se toma por la mañana antes que ningún otro”. Nik uste dut gurea hauxe izaten zela. “Almuerzo: comida que se toma por la mañana / Comida del mediodía”. Gure *armoza* ez zen horrelakoa izaten. Egunero ogia esnetan. Baina, gu baino apur bat lehenago (aurreko belaunaldian), bazen *armoza* (gosaria) okerragoa izaten zuenik. “*Zamora*” (Rikardo Txakartegi) gure aitaren lagunak gosari berezia izaten omen zuen: *soki te axkori* (soka eta aizkora). Egunero, gosaldu aurretik, soka eta aizkora eman eta *Mokaura* (*Mokau* izeneko ingurura) egurretara bidaltzen omen zuen aitak. Eta egurra ekarri ondoren, orduan gosaria (“alimento ligero”). Guk, ondorengo belaunaldikook, zorte hobea izan genuen.

2.- *Armozutan*. Gosaritan (“desayunando”). *Armozutan neuala jorabe ati* (Gosaltzen ari nintzela jo dute atea). *Armozutan neuala eskali etorrire, ta amak eskaliai-be armoza emotza* (Gosaritan ari nintzela eskalea etorri da, eta amak eskaleari ere gosaria eman dio).

ARNASESTU

1.- Arnasestua (“respiración acelerada”). *Arnasestu etorriata* (Arnasestua etorri zait). *Eskillaretan gorutz luzarun ariñ jutemaza, arnasestu laste allakoatzu* (Eskaileretan gora luzaroan azkar joaten bazara, arnasestua berehala etorriko zaizu).

2.- *Arnasestuke*. Arnasestuka (“jadeando”, “respirando fatigosamente”). *Arin juna, ta arnasestuke allana Antiure* (Azkar samar joan naiz, eta arnasestuka ailegatu naiz *Antiguara*).

ARNASI

1.- Arnasa (“respiración”). *Batzuk arnasi beti surretik artzen dabe, eta beste batzuk surretik eziñ ixaten dabe arnasaik artu* (Batzuek arnasa beti hartzen dute sudurretik, eta beste batzuek ezin izaten dute sudurretik arnasa hartu). *Ureta dzanga eiñ dde musaran juten giñanin, arnasaik artubaik eon birrixaten gendun* (Uretara murgil egin eta ur azpitik gindoazenean, arnasarik hartu gabe egon behar izaten genuen). *Arnasi eztakazu zeuk eder-ederra* (Arnasa estu samarra duzula esango nuke).

Norbait hilda ala bizirik zegoen egiaztatzeko gure galdera honako hau izaten zen: *ikusixun ia arnasaik artzen daben* (Ikus ezazu ea arnasarik hartzen duen).

Azkoitiar lagun batek (“*Txanpaña*”k) kontatu zidan, bere ezagun batek, kostaldera joan eta itsasoan larrialdia izan zuela. Gertaera kontatzean, honela esaten omen zuen: “Txarrena ez zen itobeharra. Okerrena, arnasarik hartu ezin”.

2.- Lasaitasuna (“tranquilidad”, “relajo”). Larrialdiren bat pasa ostean, lasaitasunaren seinalea, arnasa lasai hartzea izaten zen. *Auntxe arturot arnasi* (Oraintxe lasaitu naiz). Gauza bera elipsia eginez: *Auntxe arnasi!* (Orain bai lasai!).

3.- *Arnasa baten*. Arnaska nabarmen, ito beharrean (“con la respiración sofocada”). *Arnasa baten etorren* (Estu zetorren arnaska).

Zerbait kontatu beharraren beharrez, arnasarik hartzeko ere astirik gabe azkar hitz egiten ari denagatik esaten da: *Arnasa baten kontaban dana* (Ia arnasarik hartzeko ere astirik gabe, azkar, kontatu zuen dena).

4.- *Arnasaik eziñ artute*. Arnasa hartu ezinik (“no pudiendo respirar”). Estutasun baten ondoren, nahiz korrikaldi gogorraren ostean, gerta daitekeena. *Aringainga baten alla zan arnasaik eziñ artute* (Korrika bizian heldu zen arnasa hartu ezinik).

5.- *Arnasaik eziñ doblata*. Arnasari bueltarik eman ezinik (“no pudiendo controlar la respiración”) *Etxea allata gero-be, denporan eon zan arnasaik eziñ doblata* (Etxera iritsi ondoren ere, denbora luzean egon zen arnasari buelta eman ezinik).

ARNASOTSA

Arnasotsa (“ruido de respiración”). Arnasaren zarata. *Lotan euala, zelako arnasotsa atateban!* (Lo zegoela, nolako arnasotsa ateratzen zuen!).

AROTZA

Arotza (“carpintero”). *Ondarrun maiñelak ezinan tartin arotzak eotezin* (Ondarroan arrantzaleak ez zirenen artean arotzak izaten ziren). *Ordun arotzak iual gauza barri asko ezeben engo, bañe zarrak konpondu bai* (Garai batean arotzek, agian gauza berri asko ez zituzten egingo, baina, zaharrak konpondu bai). *Arotzak ordun biar asko eukitteben* (Arotzek orduan lan asko izaten zuten).

Ontziolako (*astillero*) eta ontziola txikikoez (*astillero txikixe*) aparte, arotz dezente ziren herrian. Gure auzoan (*Kanttopin*) “*Armintxa*” izengoitiz ezagunak ziren arotzak. *San Iñazio* kalean, berriz, Korpeon (“*Rubio*”). Zubikarai familiakoak ere baziren arotzak.

AROTZEIXE

Aroztegia (“taller de carpintería”). *Gu arotzeixeta zerrautzeta juten giñan* (Gu aroztegietara zerrauts bila joaten ginen).

ARPEIKERI

Aurpegiera (“expresión de la cara”). *Arpeikera ederra eztau ipiñi* (Aurpegiera latza jarri du).

ARPÉI ZÍKIN

Aurpegi zikina duela, hots, duintasunik gabea (“indigno/a”). *Arpei zikiñ andi baza zu* (Duintasunik gabeko pertsona zara).

ARPEUE

Arpeua (“rezón”). Aingura mota bat. *Arpeue bota ta ortxe Santa Klara azpitan eiñddou arrantzán* (Aingura bota eta hortxe, *Santa Klara* azpian egin dugu arrantzán). Ikus, *ankuleta*. *Arlanki* deiturikoa baino txikiagoa. Antzina, sardinatara joan eta sarea uretaratzen zutenean *arpeue* botatzen zuten txalupak ahalik eta mugimendu gutxien izan zezan.

ARPEXE

1.- Aurpegia (“cara”). *Neun txurruko ure otza etortezan, da goxin altzanik-eta ikutoik gitxien etten geuntzan uraz arpexai* (Neguan kaniletik zetorren ura hotza egoten zen, eta goizean ia ukiturik ere ez genuen egiten uraz aurpegia).

2.- *Arpéi andixe*. Aurpegi handia, lotsagabea (“carota”). *Pertsoni arpei andixe zelan ixaleike!* (Hori da pertsona lotsagabea izatea!). *Orrek neskiorrek arpei politteauke, bañe bixkat arpei andixera* (Neska horrek aurpegi polita du, baina, apur bat lotsagabea da).

3.- *Arpéi bikú*. Bi aurpegi dituen, faltsua (“hipócrita”). *Arpei biko pertsonire ori* (Pertsona hori faltsua da).

4.- *Arpeiko maskari kendú*. Aurpegia puskatu (“romper la cara”) Zentzu berean erabiltzen da *arpeixe apurtu* ere. *Emoteotzutenaz, arpeiko maskari kendukotzut* (Ematen dizudanaz, aurpegia puskatuko dizut). *Atrapatemot arpeiko maskari kandukotzat* (Harrapatzen badut aurpegia puskatuko diot).

5.- *Arpeiko narrú kendú.* Aurpegiko larrua kendu (“despellejar la cara”). *Gaur, atrapatemazattut, arpeiko narru kendukotzut* (Gaur, harrapatzen bazaitut aurpegiko larrua kenduko dizut).

Horrelako mehatxuak ama bere onetik atera duten umeek entzun behar izaten dituzte. Ordea, mehatxu hauek, beste asko bezala, ez dira betetzekoak izaten.

6.- *Arpeiku emón.* Belarrondokoa eman (“dar una bofetada”). *Ederra arpeiku emotza* (A zelako belarrondokoa eman dion). *Suspentzun atraparau te arpeiku emotza* (Ustekabean harrapatu du eta belarrondokoa eman dio).

7.- *Arpeire botá.* Aurpegira bota (“echar en cara”). *Orduntxe eineban pekatu mille bidar botazta arpeire* (Orduan egin nuen akatsa mila aldiz bota dit aurpegira).

8.- *Arpexe emón.* Aurpegia eman, egoerari aurre egin (“plantar cara”, “hacer frente”). *Orrek eztauke almenik arpexe emoteko* (Horrek ez du kemenik aurre egiteko).

9.- *Arpexe eukí.* Aurpegia izan, ausardia izan (“atreverse”). *Beran aurea jun eta demasak esatzaz. Aurretzetauke arpexe!* (Bere aurrera joan eta kristorenak eta bi esan dizkio. Horrek du aurpegia!).

ÁRPI JO

Adarra jo (“tomar el pelo”). *Arpi joti aurixera!* (Hori da adarra jotzea).

ARPÓI

ESKU-arpoia, arpoia (“arpón”). *Arpoi berbi entzuten gendun, eta zinan ikusi-be bai. Baforetan, kakuk, sarik eta kañaberak-eta ikusten genduzen, bañe arpoirik ez. Arpoi-be antxe eongozan, bañe nik eneban ikusten.* (Arpoi berba entzuten genuen, eta filmetan ikusi ere bai. Txalupetan, gakoak, sareak eta kanaberak ikusten genituen, baina, arpoirik ez. Arpoia ere hantxe egongo zen, baina, nik ez nuen ikusten).

***“Ixurdak, jateko, arpoiaz atrapatzen genduzen. Antxobatan gabizela asko atrapatzezan. Bueno, asko, asko ez, bañe, baforin jateko ta etxea partiuteko; etxeako zati bana”.* (Basterretxea Irusta Jon).**

(Izurdeak, jateko, arpoiaz harrapatzen genituen. Antxoatan genbiltzala asko harrapatzen zen. Egia esan, asko, asko, ez, baina, txalupan jateko eta etxera eramateko; etxerako zati bana).

ARPONASTI

Arpoiaren kirtena (“astil del arpón”). Arpoiak bi atal izaten ditu, muturra eta kirtena. Kirtena zurezkoa, eta muturrean, mekanismo bat, izurdearen gorputzean sartzen denean, ondo kateaturik gera dadin, altzairuzkoa.

***“Orire arpoiñ asti, bañe, ariñ esanda “arponasti”. Eukalito gazte bat ixaten da ori. Eukalituak ixatendi zuzen-zuzenak, eta asko duraten daben egurrera. Eukalitu ondo zurittu, punti ata, arpoik konu iraxe eukitten dau te dzat antxe: arpoiñ kirtena”.* (Bedialauneta Laka Luis Mari).**

(Hori da arpoiaren kirtena, “arpoiñ asti”, baina, azkar esanda “arponasti”. Eukalitu zuhaitz gaztea izaten da hori. Eukalituak izaten dira zuzen-zuzenak, eta luzaroan irauten duen zura da. Eukalitu ongi zuritu, punta atera, arpoiak konoa irekia izaten du eta, hantxe sartu: arpoiaren kirtena).

ARPONERU

Arpoilaria (“arponero”). *Txalopa bakotxin maiñero jakiñe ixatezan arponeru. Ixurdan bat-ero jateko ill bizanin, beti berak, arponeruk, botateban arpoi* (Itsasontzi bakoitzean arrantzale jakina izaten zen arpoilaria. Izurderen bat-edo, jateko hil behar zenean, beti berak, arpoilariak botatzen zuen arpoia).

“Ni itxosun Arkotxa Balentziagan asi nittan. Bañe soldautzatik etorri tte Rosa Marin, Sabasenekun sartu nittan Faustino lengusuk mandatu eiñdde. An txalopan Gotzon Txaket

zan arponeru. Eun baten ixurdakiñ gixuzen, da, bota ta uts, bota ta uts, de esanetzan: “Laga neuri”. “Aiba, ta sartzenbozu zeutzako arpoi betirako!”, esaztan. Artu arpoi, botateot, eta lelengoko kalaran dzat. Enbarka jateko ixurdi, estimaziñoi andixe eukitteban-da. Ordundik aurea neu arponeru. Kostera baten ba amabosbat ixurda-ero artukoenduzen. Jateko laiñ beti. Ixurda bat ill, dde erriko bandan bazan, beste bat iual etxeako zati bana ekarteko, etxin-be gustatezan-da. Gero ibilli nittan Lau Anaian, da an-be arponero. Lau Anaian segixan lagazten”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Ni itsasoan Arkotxa Balentziaga txalupan hasi nintzen. Ordea soldaduskatik itzuli ondoren, Rosa Mari Sabasen itsasontzian sartu nintzen Faustino lehengusuak eskatuta. Txalupa hartan Gotzon “Txaket” zen arpoilari. Egun batean izurdeen atzetik gindoazen, bota arpoia eta kale, bota eta kale berriro, eta esan nion: “Laga niri”. “Tori, eta sartzen baduzu zuretzat arpoia betirako”, esan zidan. Hartu arpoia, bota eta lehen saiakeran sartu nion. Izurdea txalupara jaso genuen jateko, estimazio handia izaten baitzuen. Harrezkero neu arpoilari. Kostera batean hamabosten bat izurde-edo, harrapatuko genituen. Jateko adina beti. Izurde bat hil, eta herrirantz bagentozen, agian beste bat, etxerako zati bana ekartzeko, etxean ere gustura jaten baitzen. Ondoren Lau Anaiak txalupan ibili nintzen, eta han ere arpoilari. Lau Anaiaken berehala utzi zidaten).

Bermeon “harponerue”: gizon emakume zalea (Antonio Perez Bilbao: *Bermeoko Herri Hizkera*. 118. or.).

ÁRRA

1.- Arra (“macho”). *Pertsonan artin moure, bagenkixen animalixan artin-be arrak eta emik euazena* (Pertsonen artean bezala, bagenekien animalien artean ere arrak eta emeak zeudela).

Arrá ta emí (arra eta emea). Bereizketa hauek, entzun gutxi egiten genituen, eta esan gutxiago. Txoriei buruz, entzuten genuen, adibidez, kardantxilo arra kantatzen hobea zela emea baino, eta horrelakoak. Baina, osterantzean, ez arrainetan eta ez animalia handietan, ez genekien bereizketa horiek zer suposatzen zuten. Eta inori galdetu? Ezta pentsatu ere!

2.- Harra (“gusano”). *Ortxera illddako arratoi arrak eiñdde* (Hortxe dago hildako arratoia harrak eginda).

3.- Zizarea (“lombriz de tierra”, “gusano”). *Atxurraz lurre altsarau te arrak urten dau* (Aitzurrez lurra jaso du eta zizarea irten da). *Ontxera mari beian, da arrak batu biouz arratsaldin arrantza juteko* (Oraintxe dago marea behean, eta zizareak bildu behar ditugu arratsaldean arrantzara joan gaitezen).

Arrantzarako, ar batekin bakarrik ez zegoen ezer. Asko behar izaten zirenez, beti pluralean erabiltzen genuen. Arrek osatzen zuten karnata aproposa zen errekan arrantzan aritzeko, pantxoak, korrokoia edo beste zernahi harrapatzeko.

4.- Arra (“palmo”). *Amendik orra amar bat arra eongori, gexarik ez* (Hemendik horra, hamarren bat arrako distantzia egongo da, gehiagorik ez).

Hortik “arraka” jokoa, eta ez jolasa, tartean dirua izaten baitzen. Ikus, *arraka*.

5.- *Árra bête*. Arra baten distantzia (“un palmo”). *Amendik ara arra bete birei-pe ezta* (Hemendik hara arra bete biderik ere ez dago). *Bateleruk, esate bateako, ezin apartea juten. Amentxe atxan kontra ibilttezin orreik, barratik arra bete birin* (Arrantzara batelean irteten zirenak ez ziren urrutira joaten. Hementxe kosta bazterrean aritzen ziren horiek, portutik arra bete bidean). Hurbiltasuna adierazteko balio du batez ere.

ARRÁIÑ BÚRU

Arrain burua (“cabeza de pescado”). *Arraiñ batzun buruk baserrittarrak nai ixaten zittuezen solurako* (Arrain batzuen buruak baserritarrek nahi izaten zituzten sororako).

Arrain buruak aipatzen zirenean, maizenik legatzarenak, bakailaoarenak, antxoarenak eta atunarenak izan ohi ziren. Legatz eta bakailaoarenak jateko. *Atzo makallau buruk jan genduzen patatakiñ* (Atzo bakailao-buruak jan genituen patatekin). Legatz buruak ere gozoak izaten dira.

Atun buruak eta antxoa buruak berriz, ez dira inoiz jateko izan; horiek, lehen, baserritarrek eramaten zituzten lurraren gozagarri, eta beraiek esaten zuten, onura handia ematen zioten lurrari. *Antxobiai burú kentzea juten giñanin, baserritarrak fabrika etortezin burdixaz antxoba búruk erutea* (Antxoari burua kentzera joaten ginenean, baserritarrak fabrikara etortzen ziren gurdiaz, antxoa-buruak eramatera).

ARRAIÑDDUNE

Arrainduna, arrain saltzailea (“persona que se dedica a la compraventa de pescado”). Arraina saltzen aritzen dena. *Ontxe laste etorrikora arraiñddune* (Oraintxe berehala etorriko da arrain-saltzailea).

Ondarroan bazen emakume bat horrela deitzen ziotena: *Mari Arraiñddune. Zubi Zarran paretik kalekutzin gora ezkerreta euan lelangoko entradan bixi zan Mari Arraiñddune. Au-be beti baltzez jantzitze; amantala-be baltza* (Zubi Zaharraren paretik *Kale Kutzean* gora, ezkerretara zegoen lehenbiziko atarian bizi zen Mari “Arraiñddune”. Beti beltzez jantzita; mantala ere beltza).

ARRAIÑ DÍRU

Arrain dirua (“dinero que se recibe por la venta del pescado”). Arraina salduta jasotzen den dirua. *Arraiñ diro ederra arturou* (Arrain diru ederra jaso dugu).

ARRAIÑ GÁIZTUK

Arrain gaiztoak (“peces salvajes de gran tamaño”). Berba hau beti pluralean, arrantzaleei kalteak ekiten zizkietenean behinik behin, taldean aritzen baitziren; baina, beti ere talde txikietan. *Gaur-be guri arraiñ gaiztuk biarleko txarra eizkue* (Gaur ere guri arrain gaiztoek lan makurra egin digute). *Arraiñ gaiztuk trixka eizkue treñe* (Arrain gaiztoek sarea txikitu digute).

Arrantzaleentzat etsai gogorrak izan ohi ziren, izan ere, horiek, taldetan etorri eta sareak puskatzeaz aparte sare barruan zeukaten arrain guztia jaten zieten. Badirudi arrain gaizto hauek, beraiek arraina biltzeko gauza izan ez eta sarean harrapatutakoa nahiz izurdeek bildutakoa jaten zutela, hots, beste norbaitek egindako lanari ateratzen ziotela etekina. Lapur-harrapariak zirela ematen du.

“Ixurdin de tipoko arrañe, aĩñ fiñak ixanbaik. Arpexe-be mosoluaua. Marsopa tipokuk. Orreik etortezin bestik (ixurdak) atatako mandduba, gorrire. Orreik etozenin ixurdak alde etteben. Iñox ikusi ixandou... orreik etorri... Orreik eukitten dabe ezpi andi bat. Jo buztenaz ixurdi, gorutz bota eta txirta etteben. “Tiburón martillo” tipoko arrañak ixeatendiz. Oneik treñe trixka etteben. Eta bera ixurdi jo, aĩdin bota eta txirta, ebai. Ixurdak onei panikurotzen. Apartetik usaintzeben ixurdak oneik etozena, eta segixan etteben desbandadi”. (Badiola Urresti Joseba).

(Izurdearen antzeko arraina, baina, ez hain fina. Aurpegia ere zatarragoa. Mazoparen antzekoa. Horiek etortzen ziren besteek (izurdeek) pilatutako arrain multzora. Horiek zetozenean izurdeek alde egiten zuten. Inoiz ikusi izan dugu... horiek etorri... Horiek izaten zuten ezten handi bat. Jo isatsaz izurdea, bota gorantz eta erdi-erditik ebakitzen zuten zerraz bezala. “Tiburón martillo” antzeko arrainak izaten dira. Hauek sarea txikitu egiten zuten. Eta izurdea bera jo, airera bota eta ebaki. Izurdeek hauei ikaragarritzko beldurra zieten. Izurdeek urrutitik usaintzen zuten hauen presentzia, eta berehala ospa egiten zuten).

“Goxin Saustanea enjeneral. Ettezan Saustanin ezipazan atrapatzen, Deba kabra. Or terrala eotezan: Deba kabrako axi. Bañe euzkixak urten orduko ori kalma ettezan, da kalmatezanin Deba kabra lantzín beĩñ juten giñan ikustea ia sardiñaik baeuan. Juten giñan da, lantzín beĩñ ez, da beste lantzín beĩñ bai... olaxeik ixatezan. Gero arraiñ gaiztuk etortezin de (Afuntaten da ala? Bai. Ezta txarrabe!). ***Arraiñ gaiztuk iual etortezin bolintxe jatea. Ze orreik arraiñ gaiztuok bestelan ezeikixen jaten libre ebillen zera (arrañe). Treñaz atrapataku jatea***

etortezin. Sarri, orreik treñ guzti apurtu te etxea etorten giñan. Einittun attak eun baten, Deba kabran; mendebal berdetxu euan gañea. Arraiñ gaiztuk eta... kexuri tte... attak peloti morun bota nittun ureta, arraiñ gaiztuk uxatzeko. Nik ondioik zemat urte...amabi bat urte ero... amairu ezkie salto ettenban neuk bakarrik treñik ez jateko. Asi nittan salto etten, da gero geatu-bez arraiñ gaiztuai saltoka. Arraiñ gaiztuk etozenin salto, treñik ez jateko. Dzanga eiñ dde kortxun ondun urten, igaxan eiñ dde enbarka. Zeuk aiñkak barrun ipiñi orduko etortezin; bañe, salto ostabe. Ni eondana belarrixetatik odola daxola, salto gexei eiñdde”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Goizean Saustan, Ondarroa eta Lekeitio arteko kala, aldera joaten ginen. Han harrapatzen ez bazen Deba parera. Hor terrala izaten zen: Deba pareko haizea. Ordea, eguzkiak irten bezain pronto haize hori baretu egiten zen, eta baretzen zenean noizbehinka Deba parera joaten ginen ea han sardinarik ote zegoen. Batzuetan ez zen egoten, eta beste batzuetan bai... horrelaxe izaten zen. Gero arrain gaiztoak etortzen ziren eta... (*Grabatzen ari zara? Bai. Besterik ez genuen behar!*). Arrain gaiztoak etortzen ziren sarea jatera. Izan ere arrain gaizto horiek ez zekiten libre zebilen arraina jaten. Sarean harrapatutakoa jatera etortzen ziren. Sarri horiek sarea puskatzen ziguten eta etxera itzultzen ginen. Egun batean aitak, Deba parean; gainera mendebal haize fina zebilen. Arrain gaiztoak eta... urduritasuna eta... pilota bezala bota ninduen uretara, arrain gaiztoak uxatzeko. Nik oraindik zenbat urte... hamabi urte inguru... izan ere hamahiru urte nituela nik egiten nuen salto nire kasa arrain gaiztoek sarea jan ez zezaten. Salto egiten hasi nintzen, eta ondoren ez nintzen geratu arrain gaiztoei saltoka. Arrain gaiztoak zetozenean salto, sarea jan ez zezaten. Murgil egin eta kortxo parean irten; igerian egin eta txalupara. Oinak txalupa barruan ipini orduko, berriro etortzen ziren; eta berriro salto. Ni egonda nago belarrietatik odola dariola saltoka eten gabe aritu ondoren).

“Braelekuaz ekartezin beun guzti-pe, danak batea. Aetteik danak batea artutakun... Ordun, barrun euana, barrun! Ikusteban patroik eta “barrun da arraño” esateban. “Barrun da arraño” bai, bañe, gero pasatezan lantzín-lantzín arraiñ gaiztuk etortezin, de geu alan gazen bittartin arraiñ gaiztuk jateben da sardiña guztik an jutezín a la puñeta. Treñ guzti apurtu te etxea. Partilli axe! Arraiñ gaiztun kulpi eotezan ordun”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Sarearen soka nagusiaz ekartzen ziren berun guztiak ere. Haiek guztiak denak batera hartutakoan... Orduan, barruan zegoena barruan geratzen zen. Lemazainak ikusten zuen eta “barruan dago arraina” esaten zuen. “Barruan dago arraina” bai, baina, gero gertatzen zen, noizbehinka arrain gaiztoak etortzen ziren, eta gu horretan ari ginela arrain gaiztoak dena jaten zuten, eta sardina guztiak han joaten ziren haizea hartzera. Sare guztia puskatu eta etxera. Hura izaten zen ordaina! Arrain gaiztoei botatzen zitzaien errua).

“Arraiñ gaiztuk, ixurda estilokuk, bañe ixurdapaño andixauak. Toki batzutan mazopak esatetze arraiñ gaiztuai. Orreik etteben treñe jan. Treñan barrun arraño ikustebenin apurtu etteben; treñe zatike jan. Bolintxin nabillela Andresenín, goun dakat, Deba kabran euala sardiñi tte besti te...Saustanin ez euala ixeta, Deba kabra jun giñan geu-be eun baten. Gu baño lena euan Joxe Mari Baxerri, Tomasén anaxi... a an juntzan etxaran... zerin... de gero geuri allaazkun. Sardiñi allaazkun de bera Andres euan, Simonen atte, batelin. Arek ikusi banin sardiñi, aiñdduzkun botateko. Bañe botaendunin, nun ikusienduzen arraiñ gaiztuk, bañe apartin-e, geuana datozela. Areik, atxiaren eiñ orduko geure gañin euazen ekarriben martxiaz. Asiazkuzen treñai aarraten, da eizkuen treñ guzti zatittute laga; trixka eizkuen treñe. An ezan geatu, treñi-peza da arraño-peza. Bañe pasa zan, attak Simonei diar eitza, dinamittak atateko eurai botateko. Simon baja zan makiña dinamitta bille, bañe, ezaban topa. Da, Andresei zoratu biakon. Bañe, ez genduzen topa geure dinamittok. Ni gazti nittan, da nik enekixen dinamittak euani-pe. Gero pasa zan... barrun geuaz ebillen Paleton, Juan Mari Paleton, da arek deklaraban eurak artu zittuezela dinamittak olgetan ibiltteko. Beste batzu-pe

bazin kulpantik: Jaiki te kuadrilli Beltxiorrenin (Eziñaberastu) ebizenak. Treñe zuloz beteta Zubi Zarrin ipiñiendun. Hipolitok preuntatzan osabai, Andresei, ia ze pasa zan. Andres asiakon: “orreik, orreik ixandiz”. Paleton esanda euan ba zeintzukiñ eiban tratu dinamittak artzeko. Areik kulpantik euran motorrin ebizen da Hipolito asiakuen da...ureta salto ta salto danak. Dinamittak eotezin txalopatan arraiñ gaiztuai botateko; bañe, galasota euan. Uran, urtin urtin etortezin Ferroldik soldau militararak, marinuk, arraiñ gaiztuai tiruk botateko. Eta Esteban Kojuneko motorra ibiltteben. Ori gerra aurrin zan. Beti esan ixateben, arek motorrak urtetebanin itxosa zaatan igertetzela arraiñ gaiztuk. Urten orduko, ta-ta-ta-ta... anduz eskapando arraiñ gaiztuk. Klaro ordun antxobi euan asko, ta arraiñ gaiztu-pe asko”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Arrain gaiztoak, izurdeen antzekoak, baina, hauek baino handiagoak. Leku batzuetan, arrain gaiztoei *mazopak* deitzen diete. Horiak egiten zuten sarea jan. Sarearen barruan arraina ikusten zutenean sarea puskatu egiten zuten; sarea zatika jan. Sardinatan Andres Badiolaren txalupan nenbilela, gogoan dut, Deba parean zegoela sardina entzun genuen... *Saustan* deituriko kalan ez zegoela arrainik, eta Deba parera jo genuen guk ere egun batean. Gu baino lehenago zegoen han, sarea botata Jose Mari “*Baxerri*” (Aristondo), Tomasen anaia. Hura han joan zen, eta gero gu geunden. Sardina azaldu zitzaigun, eta Andres bera, lemazaina, Simonen aita, batelean zegoen. Hark sardina ikusi zuenean, sarea botatzeko agindu zigun. Baina, bota genuenean, non ikusten ditugu arrain gaiztoak, baina, oraindik urruti, gugana zetoze. Hain etorri ziren azkar, aitaran egin orduko gure gainean zeuden. Hasi ziren sareari heltzen, eta sarea erabat txikituta utzi ziguten; dena hondatuta. Han ez zen geratu, ez sarerik eta ez arrainik. Baina, aita, Andresek, Simoni deitu zion, arrain gaiztoei botatzeko dinamitak ateratzeko esanez. Simon jaitsi zen makina gelara dinamita bila, baina, ez zuen aurkitu. Andres eroaren pare jarri zen. Ahalegina egin genuen arren dinamitarik ez zen agertu. Ni oso gaztea nintzen, eta nik ez nekien dinamita konturik, horretarako dinamita erabiltzen zenik. Baina, gertatu zen, txalupa hartan gurekin batera Juan Mari “*Paleton*” zebilela. Eta hark aitortu zuen, beraiek hartu zituztela dinamitak jolasean aritzeko. Beste batzuk ere baziren errudunak: “*Jaiki*” eta koadrila, Meltxorren (“*Eziñaberastu*”) txalupan zebiltzanak. Sarea, zuloz josita, Zubi Zaharretik zintzilik ipini genuen. Hipolitok (Meltxorren semea) galdetu zion osabari (Andresi) ea zer gertatu zitzaien. Eta Andres hasi zitzaion: “horiak, horiak izan dira”. Izan ere “*Paleton*”ek aitortu zuen nortzuk izan zituen lagun dinamita hartzeko. Beste errudunak beraien txalupan zebiltzan, eta Hipolito (Meltxorren semea) atzetik hasi zitzaienean, denak uretara salto egin behar izan zuten. Dinamita egoten zen txalupetan arrain gaiztoei jaurtitzeko, uxatzeko asmoz. Ordea, debekatuta zegoen. Udan, urtero etortzen ziren Ferroldik soldadu militararak arrain gaiztoei tiroak botatzeko. Eta Esteban “*Koju*”ren txalupa erabiltzen zuten. Hori gerra aurrean zen. Esaten zuten, txalupa hura itsasora irteten zenean, arrain gaiztoek zaratan igartzen ziotela. Irten orduko ta-ta-ta-ta... ziztu bizian ospa egiten omen zuten arrain gaiztoek. Jakina, garai hartan antxoa ugari zegoen, eta bai arrain gaiztoak ere).

ARRÁIÑ GALDÚ

Arrain galdua, arrain bakartia (“pez solitario”). *Tarteka arraiñ gálduk ikustendi amen errixun* (Noizbehinka arrain bakartiak ikusten dira hemen errekan).

Nora ezean bezala dabilen arraina. Izan liteke, bakarrik ibiltzen direnetakoa, edo, taldean ibiltzen direnetakoa izan arren, taldetik aparte dabilena.

Beti bakarrik dabilen pertsonari ere ezartzen zaio adjektibo hau; edo gutxienez, konparaketa erabiltzen da. *Ori betiabil bakarrik arraiñ gáldun moure* (Hori beti dabil bakarrik arrain galduak bezala).

ARRÁIÑ GÓLPI

Arrain kolpea (“se dice cuando aparece de golpe un banco denso de pescado”). Batera, ustekabea, arrain multzo handia agertzen denean esaten da. Eta, *arrañ golpi* (arrain kolpea)

zerk eragiten du? *Golpeko arrañak* (kolpeko arrainak). Testuinguru desberdinetan erabil daitezke bi berba elkartu hauek. Itsasoan, ustekabea agertzen den ikaragarritzko arrain multzoa, *golpeko arrañe* izango litzateke. Eta egun batzuetan arrain kantitate handiak harrapatzea, *arrañ golpi*. Ordea, jatorriz, badirudi, berba hauek itsasoan une jakin batean gerta daitekeenari dagokiola: bat-batean sarean arrain multzo handiegia sartu, eta horrek sareari eragiten diona. Gehienetan sareak hondora joan eta galdu egiten ziren. Hori batez ere sare txikiekin aritzen zirenean gertatzen zitzairen.

“Amen ezta ixte ta aldari enbiou. Ala sariok”. Ala sarik, eta ala ala plania, ala ala plania. Beste batzuk planiabaik bañe, ala bentzat. Aldari eiñde bota beste leku baten-be. Da iual blankurak-eta azaltzezin, de jo koño sarik eta ondure pike-pikin. Eziñ ala ta tart, “lau sare galduttule, amar galduttule”. “Bi Koñatuan” ibilli nittanin amabi sare galduenduzen; arrañan golpikiñ ixantzin danak. Arrañak golpi emonda; pike-pikin eotendi arei-pe. Kurkilla-pe eukitteben, bañe, aettei-pe errespetat-bez da ondure. Ateso, ateso, ta tart. Olaik golpeko arrañe ixaten da txarra. Sare arrañerain, aldar-be botaten dabe-lez giñarri, axe brillu, urerri ikusi etten da- ba. Urerrirain koastin juten da jenti. Da itargirik eztanin ikusi etten di antxobak dzi-dzi-dzi, gerua gexa ta gerua gexa. “Geittu etten da ta aide ondioik... geittu etten da. Bota enbitzau”. Atzea buelta bixkat eta bota” . (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(“Hemen ez dago ezer eta beste leku batera joan behar dugu. Jaso sareak”. Jaso sareak eta, jaso ahala tolestatu ondo, jaso ahala tolestatu. Beste batzuk jaso bai, baina, tolestatu gabe utzi. Joan beste leku batera eta han ere sare bota. Batzuetan arrain multzo ikaragarriak azaltzen ziren, horrelako multzo handia sarean sartzen zenean, akabo, sare ondora joaten zen. Ezin izaten zen jaso, sareko sokak eteten ziren eta kito. “Hark lau sare galdu dituela, beste hark hamar galdu dituela”, izaten zen. *Bi Koñatuak* txalupan ibili nintzenean hamabi sare galdu genituen; arrain-kolpez, sarean arrain gehiegi sartuta izan ziren denak. Sareak goitik behera zuzen egoten ziren. Kortxo multzo bat ere (kurkille), izaten zuten sareari azalean eusteko, baina, arrain asko sartzen zenean, kortxoak ere hondora eramaten zituen. Eten egiten ziren sarearen sokak. Kolpetik arrain multzo handia sartzea izaten da txarra. Arraina zabal doanean (*sarerañe*), berriz, ilargirik ez dagoen gauean arrainaren distira (*giñarri*), argitasuna (*urerri*) ikusi egiten da. Arrainak argitasun hori botatzen duenean, brankan joaten dira arrantzale batzuk uretara begira. Eta antxoak argi ikusten dira *dzi-dzi-dzi*, geroz eta gehiago, geroz eta gehiago. “Gehituz doa eta segi aurrera oraindik... gehituz doa. Sarea bota behar diogu”. Apur bat atzera joan eta sare bota).

ARRÁIÑ MÉIE

Arrain gutxi, arrain bakana (“peces escasos, no abundantes”). *Meie* honek ez du zerikusirik “mehe” adjektiboarekin; arrain kopuruari dagokio, baina, beti ere uretan dabilen arrain multzoari. *Batzuk eronun erriaten dabe sari etxari etteko. Ni enu erriatea sareik arraiñ meie bara* (Batzuek nonahi botatzen dute sare arrantzaz egiteko. Nik ez dut sarerik botatzen arrain gutxi dagoen lekuan).

ARRÁIÑ PÁRTI

Arrain parte (“porción de pescado que se repartía entre los miembros de la tripulación para consumo doméstico”). Itsasotik etxeratzean, harrapatu zutenetik, arrantzale bakoitzari etxerako ematen zitzaion arrain kantitatea. *Arraiñ parti*, soldataren zati gisara marinel bakoitzak eskubide osoz jasotzen zuen. Noski, txalupa-jabe batzuk, horretan ere eskuzabalagoak izan eta gehiago ematen zieten arrantzaleei. Baina, gutxi ematen zuenari, arrantzaleek lapurretan egiten zioten; kasu batzuetan asko ematen zuenari ere bai. *Maiñeruk arraiñ parti pozik eruteben etxea* (Arrantzaleek arrain parte pozik eramaten zuten etxera). Ikus, *au zeñentzat*.

Armadore bat eskuzabalagoa zen bestea baino; eta zekenak, kontuak aterata zituen, arrantzale bakoitzari, itsasoratze bakoitzean emandako arrainak zenbat diru balio zuen, eta arrantzale guztien artean zenbat diru “kentzen” zioten berari. Horrenbeste diru galtzeak pena ematen zion.

Zekena bermeotarra zen, eta eskuzabala Antonio. Bermeotarra, hasi zitzaion Antoniori bere kezka azaltzen, Antonio horren aldekoa zen ala ez jakin gabe: “Antonio, kontuak atera dituzue, *mañero* bakoitzari horrelako arrain parte emanda, denen artean zenbat diru kentzen diguten? Eta, orduan Antoniok, “hori marea (itsasoratze batean) baten; eta hilabeteen?”. Orduan, bermeotarrari begiak argitu zitzaizkion, eta gainera pentsatu zuen Antonio ere bere alde zegoela, alegia, ematearen aurka. Eta berehala atera zituen hilabeteko kontuan. Ikaragarritzko diru pila atera zitzaion. Eta Antoniok segi egin zuen: *eta iru ilabetin?* (eta hiru hilabeteen?). Bermeotarrak, emozionatuta, “*Txo...egixe*”. Baina, Antonio ez zen hor geratu, “*eta sei ilabetin?, eta urte betin?, eta amar urtin?* (eta sei hilabeteen?, eta urte betean?, eta hamar urtean?)... Hamar urtean txalupa berria egiteko adina diru eramango zuten etxera. Baina, Antonio hain urrutira joan zenean, orduan ohartu zen bermeotarra, Antonio ez zela bere iritzikoa eta adarra jotzen ari zitzaiola. “*Txoooo...Antoniooo*” luzea bota eta alde egin omen zion. Baina, bitartean, boligrafoa hartu eta zintzo asko aritu omen zen kontuak ateratzen. Garai hartan, oraindik ez zegoen kalkulagailurik.

ARRÁIN-SALTZALLI

Arrain-saltzailea (“vendedora de pescado”, “la que vende pescado en la calle”). *Antxiñe, kalez kale arraiñ-saltzalle asko ibilltzezile esateozkuen gurasuk; eta ondarrutar arraiñ-saltzallik beste erri batzuta-be jutezile arrañe saltzea* (Antzina, kalez kale arrain-saltzaile ugari ibiltzen zirela esaten ziguten gurasoek; eta ondarrutar arrain-saltzaileak inguruko errietara ere joaten zirela arraina saltzera). *Arraiñ-saltzallik beti andrazkuk; gixonezkoik eztou ezautu* (Arrain-saltzaileak beti emakumeak; gizonezko arrain-saltzailerik ez dugu ezagutu izan).

Arrain-saltzaileak izaten ziren, kopaleta (saski azala) buruan hartu, eta kalez kale arraina saltzen aritzen ziren emakumeak; edo kale txoko batean geldirik kopaletan euren arraintxoak zituztela egoten zirenak. Gehienetan, txalupa txikietan harrapatutako arrain txiki, fresko eta gozoak saldu ohi zituzten: ahuntz-arrainak, txistuak (dontzeilak), txitxarro txikiak, itsas kabrak eta abar. Eztarri onekoak, oihu zoli eta ozenez deiarar egiteko: *Ai oneik kabra ederraaaaaak...* luzea botatzen zuten, ia herriko beste muturretik entzuteko modukoa.

Gure denporan, arraiñ-saltzallik kalez-kale ibilltzezin diarka, eta kalin eon-be bai toki baten arrañe saltzen. Nik batakat ondo goun: Andresa Ajarrista, Jose Kokonan-da ama, Dolos Txurreron aizti. Andresa, Zubi Zarran bueltan, plaza berdurako sarrera ingurun eotezan.

(Gure garaian, emakume arrain-saltzaileak kalez kale aritzen ziren oihuka, eta kale bazterrean egon ere bai arrainak saltzen. Nik, bat dut gogoan: Andresa Ajarrista, Jose “*Kokona*”-ren-eta ama, “*Dolos Txurrero*”-ren ahizpa. Andresa, Zubi Zaharraren inguruan, berdura plazako sarreraren ondoan egoten zen).

Beste andre bati arrain-saltzailea deitzen zioten: *Erramona Arraiñ-saltzalli* (Erramona arrain-saltzailea). Erramonak arrain asko erosten zuen eta saldu ere bai. Ordea, kalez kale arraina saltzen nik ez nuen inoiz ikusi. *Erramona arraiñ-saltzallik beran bodegan etten zittuzen maniobra guztik* (Erramona arrain-saltzaileak bere sotoan egiten zituen jira-bira guztiak).

ARRÁIN TRÁTU

1.- Arrainaren salerosketa (“compraventa de pescado”). *Sasoi baten arraiñ tratuk asko emoteban, bañe on ez pentsa* (Garai batean arrainaren salerosketak irabazi ona ematen zuen, baina, orain ez hainbeste).

2.- *Arraiñ trátun ibilli*. Arrainaren salerosketan jardun (“dedicarse a la compraventa de pescado”). *Len ori itxosun ibilli zan, bañe on aspaldittitabill arraiñ tratun* (Lehen hori itsasoan ibili zen, baina, orain aspalditik ari da arrainaren salerosketan).

ARRÁIN ZATARRA

Neguan harrapatzen ziren arrainak: txitxarroa, boga eta horrelakoak.

“Neun sardiñi-be eotezan, bañe, sardiñi baño bestelako arrain zatarra. Arraiñ zatarra esateako ba... txitxarru-te, bobi-tte olakoxi”. (Arrizabalaga Badiola Antonio). .

(Neguan sardina ere izaten zen, baina sardina baino gehiago bestelako arrain *zatarra*. Arrain *zatarra* esaten zaio ba... txitxarro, boga eta horrelako arrainari).

“Antxobi eskama daixola etortezan. Gertari iual ba tartin naiku txitxarro ta olaku... ezpidune ero azal goorra ta oriakarrena. Etten dau arrain guzti, antxobi, asko estropea. Atzanin arrañe sarin asko estutubizu-lez, orreik arraiñ zatarrok manka etten dabe antxobi”. (Badiola Urresti Joseba).

(Antxoa ezkata zeriola etortzen zen. Batzuetan, tartean txitxarroa eta antzeko arraina etortzen zen, eztenduna edo azal gogorrekoa. Horrelakoek arraina, antxoa, hondatu egiten dute. Azkenean sarean arraina asko estutu behar duzunez gero, arrain *zatarra* deitzen zaien horiek antxoa kolpatu egiten dute).

ARRAIÑ ZOPÍ

Arrain zopa (“sopa de pescado”). *Naiku zapo eder atrapatezan ordun arraiñ zopa ederrak etteko, bañe, geuk etxin ezkendun arraiñ zopa asko jaten. Noxinbeñ bai, bañe sarri ez. Arraiñ zopiaz guk jai geunkan. Arraiñ zopi baño zeoze gexa bizan gu beteteko* (Nahikoa itsas zapo eder harrapatzen zen garai hartan arrain zopa ederrak egiteko, ordea, guk etxean ez genuen arrain zopa asko jaten. Noizbehinka bai, baina, sarri ez. Arrain zopaz guk jai genuen. Arrain zopa baino zerbait gehiago behar zen gure sabelak betetzeko).

ARRAKA

Arraka, mutikoen joko bat (“juego de niños”). *Arraka gebizen plazan, eta Jose auazille Iperkaletik urteten ikusirouenin, diruk artu te eskapa eiñddou* (Arraka genbiltzan plazan, eta Jose aguazila Ipar Kaletik irteten ikusi dugunean, diruak jaso eta ospa egin dugu).

Ez dut uste neskak honetan aritzen zirenik. Joko honetan erabiltzen zen neurria “arra” (“palmo”) zelako deitzen zitzaion horrela. Parte hartzaile guztiek txakur handi bat botatzen zuten horma baten kontra, eta hormatik hurbilen uzten zuena jartzen zen agintzen. Beste guztiek, leku jakin batetik txakur handia nahi zuten lekura botatzen zuten. Agintzen zegoena saiatu behar zen besteen txanponengandik (banan-banan) arra bat baino distantzia txikiagora ipintzen. Hori lortzen bazuen, txakur handia beretzat. Ez bazuen lortzen, txanda jakin batean hurrengoak zuen aukera hori: beste txakur handietatik berea arra bat baino hurbilago ipini eta txakur handiak jaso.

Jolasa orde zokoa deitu diot, izan ere, beste jolas askotan, gehienetan, dirurik eta beste ezer ez zen galtzen edo irabazten, baina, honetan bai. *Arraka ibilliga ta lau txoandi irabazittuaz* (Arraka ibili gara eta lau txakur handi irabazi ditut). *Arraka ibillina ta zaz eizte* (Arraka jardun dut eta dirurik gabe utzi naute).

Betikoa, joko honetan, beste askotan bezala, baziren sarri jarduten zutenak, oso trebeak; horiek hamarretik bederatzitan irabazi egiten zuten. Beste batzuek, berriz, alderantziz, gutxitan ibili eta gehienetan galdu. Gainera, maiz aritzen zirenek, txakur handiak, txanponak, horretarako prestatuta izaten zituzten: mailuaz jo eta zapal-zapal eginda, bote handirik ez egiteko moduan, horrela distantziak-eta askoz hobeto neurtzen baitzituzten.

ARRAKALA

Arraildu (“agrietarse”, “rajarse”). *Ori etxioi arakalatara* (Etxe hori pitzatuta dago).

Zentzu metaforikoan ere erabiltzen da. *Eun bixin inok eztozkun jatekoik ekarri, te gosik arrakalata eon giñan* (Bi egunetan inork ez zigun janaririk ekarri, eta goseak arrailduta egon ginen). *Otza batetik eta axi bestetik; otzak arrakalata eon giñan* (Batetik hotz, eta gainera haize bortitza; hotzak arrailduta egon ginen).

Berba hau maiz lotzen dugu gosearekin, eta bai hotzarekin ere. Ikus, *gosik*.

ARRAKALI

Arraila, pitzadura (“grieta”, “fisura”). *Onek paetonek demaseko arrakaliauke* (Horma honek ikaragarritzko pitzadura du).

ARRAKETI

1.- Karraka (“carraca”). *Arraketi gaxuman bakarrik jotezan, bañe, an eotezan sakristixan ondo gordeta* (Karraka, garizuman baizik ez zen jotzen, baina, han egoten zen sakristian ondo gordeta).

Zurezko musika-tresna berezia, ikaragarritzko hots ozena ateratzen zuena. Garizuman, elizan txilina jo ordez, tresna horrekin ateratzen zen eten gabeko zarata ozen luze sarkorra; txilin doinu alaiaren ordez, garizumari tokatzen zitzaion bezala, zarata ilun eta serioagoa. Umetan horrela kantatzen genuen: *Arraketa marraketa kitarria, botikaxuan alabia*.

2.- Hitz-jarioa, berritsukeria (“verborrea”). *Orrettetabill arraketi. Gox guztin ixillddu-be ezta eiñ* (Horrek darabil hitz-jarioa. Goiz osoan ez da isildu ere egin).

3.- *Arraketan*. Isildu ere egin gabe hizketan (“hablando ininterrumpidamente”). *Betiabill ori arraketan* (Hori ez da inoiz isiltzen).

ARRAMI

Adarra (“rama”). *Antiure junga bire zarretik eta Bittarteko Amaberjiñi baño goratxua, arboletako arramak euazen birintzir apurtute* (Antiguara joan gara bide zaharretik, eta Bitarteko Amabirjina dagoen lekua baino apur bat goraxeago, bidean zehar zuhaitzetako adarrak zeuden puskatuta). *Sanjunetako sue etteko mendire larreta juten giñanin, batzutan arramak ekarten genduzen, eta beste batzutan arbola osuk* (San Joan bezperako sua egiteko mendira laharretara joaten ginenean, batzuetan adarrak hartzen genituen, eta beste batzuetan zuhaitz osoak).

Adarra berba ere ezagun-ezaguna izan zaigu, baina, *arrami* edo *errami*, beti erabili izan dugu.

ARRANKA

1.- Errotik atera, erauzi (“arrancar”). *Obri etteko, an lendik euazen ol zarrak eta soka zarrak, danak arrankabizín* (Obra egiteko, han lehendik zeuden ohol zaharrak eta soka zaharrak erauzi egin behar ziren). *Ama ernea zan, da alabik kuartuko paetetan peata eukazen poster eta paper guztik arranka zittun* (Ama haserretu zen, eta alabak gelako ormetan zintzilik zituen poster eta paper guztiak erauzi zituen).

2.- Martxan hasi (“arrancar”). *Iñundik iñoa motorrak eziban arranka* (Inondik inora motorra ezin zen martxan hasi). *Goor eraitzat nik manibelai; bañe, eztau arrankaten* (Biraderari gogor eragin diot, baina, ez da martxan hasten). *Antomobillak arrankabanin sustu demasa artu gendun* (Autoa martxan jarri zenean susto galanta hartu genuen).

Txalupen motorra, motoa edo autoa izaten zen arrankatu behar zuena, hots, martxan jarri behar zena. Txalupa txikien motorrak eta autoenak biradera (“manivela”) batez eraginda hasten ziren martxan. Horregatik, batzuetan, motorra martxan hastearen edo ez hastearen erantzukizuna, biraderari eragiten zionaren bizkar botatzen zen. *Ondioik motorra eztozu arranka?* (Oraindik motorra ez al duzu martxan jarri?). *Motor alu eziñddot arranka* (Motor madarikatua ezin dut martxan jarraziti).

ARRANTXA

Garbitu eta jaso, txukun utzi (“adecentar”). *Marmittaku naibozue almazenin eiñ, bañe gero ondo arrantxa* (Nahi baduzue, marmitakoa biltegian egin, baina, ondoren txukun-txukun utzi).

ARRANTZALI

Arrantzalea (“pescador/ra”). Harrapatu ala ez, lehorretik kanaberaz edo beste edozein eratara arrantzan aritzen dena. *Plaiko molla musturrin irulau arrantzale ebizen kañaberiaz. Eztot uste errittarrazinik; barrukuk ixangozin* (Hondartzako moila muturrean hiruzpalau arrantzale ari ziren arrantzan kanaberaz. Ez dut uste herritarrek ziren; barrualdekoak izango ziren). *Gure*

mutile arrantzalire, ta famau gañea (Gure mutila arrantzan aritzen da, eta gainera, asko harrapatzen du).

Arrantzali, abila, trebea, hots, asko eta ona harrapatzen duena (*famau*) izan daiteke, edo gutxi harrapatzen duena (*makala*). Gure herrian, ogibidez arrantzalea izan eta baxurako nahiz arrasteko itsasontzian itsasora joaten denari, ez zaio *arrantzali* deitzen, *mañela* baizik; edo *mañneru*. Ikus, *mañela* eta *mañneru*.

Horretan bizimodua ateratzen zutenak oso gutxi ziren, beraz, arrantzalea (*arrantzali*), zaletasunez izaten zen eta ez ofizioz. Ofizioz *mañela* (arrantzalea).

ARRANTZAN

1.- Arrainak harrapatzen orokorren, patroiarri dagokionez (“*pescando*”). Patroiaren ofizioari erreferentzia eginez erabili izan dute arrantzaleek. *Pedro Atanasio famau zan arrantzan, antxobatan, sardiñatan, besiutan, ero atunetan, erozetan. Are-pe arraño beti ezeban atrapako, bañe, beste erozeñepaño gexa beti* (Pedro “*Atanasio*” patroia, trebea zen arrantzan, antxoatan, sardinatan, bisigutan, nahiz hegaluzetan, edozertan. Hark ere arraina beti ez zuen harrapatuko, ordea, beste edonork baino gehiago beti). *Ori-be patroï ixan da, bañe, arrantzan makala. Atako bandan baño erriko bandan poza beti. Orreneko attitte ixantzan famau arrantzan* (Hori ere patroia izan da, baina arrantzan txarra. Itsasora irteterakoan baino etxerakoan pozago beti. Horien aitona izan zen arrantzan trebea).

2.- Lehorretik kanaberaz nahiz aparailuaz arrantzan ari denagatik ere esan izan da (“*pescando*”). Esango nuke hizkera jasoagoan aritzen zirenek batez ere erabiltzen zutela berba hau. *Eztot uste ondioik ixe atraparabenik, bañe, ori gixonoi arrantzan dabill* (Ez dut uste oraindik ezer harrapatu duenik, baina, gizon hori arrantzan ari da). Nik gogoan dut behinik behin, guk mutikook, berba honen ordeaz “*arrañetan*” esaten genuela. *Arrañetan ibilliga* (Arrantzan jardun dugu). Seguru asko gure osaba Andonik (Don Andoni Basterretxea), nahiz Augustin Zubikarai, testuinguru honetan maizago erabiliko zuten “*arrantzan*”.

ARRANTZARI

1.- Arrantza (“*rebuzno*”). *Arrantzari asto batzuk, beste batzupaño dotoria etten dabe* (Arrantza, asto batzuek dotoreago egiten dute beste batzuek baino). *Astun arrantzari politte ixaten da entzuteko* (Astoaren arrantza atsegina izaten da entzuteko).

Gehienetan pluralean, astoak arrantza bat bakarra ez baitu ia inoiz egiten. *Astun arrantzarak entzundouz goxin goxa. Eztakiau nungo astu ixango zan* (Astoaren arrantzak entzun ditugu goizean goiz. Ez dakigu nongo astoa izango zen).

2.- *Arrantzarak*. Negar hots ozenak (“*gritos de llores*”). *Umi nearrez ixilldu-be ezta eiñ; a zelako arrantzarak eittuzen* (Umea isildu ere egin gabe, negarrez aritu da; a zelako arrantzak egin dituen!).

3.- *Arrantzara bāten*. Negar batean, hots, negarrez luzaroan eta ozen (“*llorando a gritos*”). *Arrantzara baten eonda nearrez* (Luzaroan aritu da, negarrez arrantzaka).

4.- *Arrantzarak nearrez*. Negarrez arrantzaka. *Umi nearrez arrantzarak asire, ta atzanin lortu eiñddau berak naibana* (Umea negarrez arrantzaka hasi da eta azkenean lortu egin du nahi zuena).

ARRANTZI

Arrantza (“*pesca*”). *Gaur arrantza ederra eiñddou* (Gaur arrantza ederra egin dugu). *Aurtengo arrantzi ezta ederra ixan* (Aurtengo arrantza ez da oparoa izan). *Arrantzi makala eztabe eiñ zueneko attak-eta* (Zuen aitak-eta ederra arrantza egin dute!).

ARRANTZIXU

Mindua, garratza (“rancio”). Ardoari ezartzen zaion izenondoa. *A ardaul klasi arrantzixu ixatezan* (Ardo mota hura garratza izaten zen). *Garratza* berba oso ezaguna izanik sarri erabili izan da gure artean; aldiz *arrantzixu* gutxitan.

ARRANTZU

Arrantza handia, aberatsa; arrain asko harrapatzea (“pesca abundante”). *Ederra arrantzu eiñddabe!* (Sekulako arrantza egin dute). *Attak-eta, ongun arrantzu* (Aitak-eta, oraingoan erruz harrapatu dute). Baina, beste zernahiri dagokionez ere, zerbaitetan irabazi handia atera denean, horrela esaten da: *Arrantzu txarra eztabe eiñ* (A zelako irabazia atera duten!).

ARRAÑAN IXENAK

Augustin Zubikarai dituen jasoak. Tartean arrain ez direnak ere badira, ugaztunak eta bestelakoak. Ezagunenak egiten zaizkidan batzuk aipatu besterik ez ditut egingo: *aingiri* (aingira), *akuli* (akula), *antxobi* (antxoa), *atune* (hegaluzea), *barbañe* (barbarina), *berdela* (berdela), *besiue* (bisigua), *betandixe* (begi handia, berdelaren antzekoa), *bobi* (boga), *bramune* (bramuna), *breki* (breka), *burbiñi* (gurbia), *buzten baltxe* (koblakak), *durdu* (durdoa), *errebollu* (erreboiloa), *itxozapu* (itsas zapoa), *itxoskabri* (itsas kabra), *ixurdi* (izurdea), *lasune* (korrokoia), *kabri* (ahuntz arraina), *kosta lasune* (pospolua), *lantesa* (antesa) *lantzoi* (botakarra), *leatza* (legatza), *lenguau* (mihi-arraina), *lento* (aligota), *lotsi* (lotsa), *lupiñi* (lupia), *makallau* (bakailaoa), *mustu*, *neska zarra* (neska zaharra), *olabarru* (olagarroa), *ollarra* (oilarra), *palanki* (faneka), *pantxu* (pantxoa), *papardu* (papardoa), *perloi baltza* (murloi), *potxi* (kalamarra), *salbeue* (xabiroia, salbera), *sarbu*, *sardiñi* (sardina), *txibixe* (txipiroia), *txistu* (dontzeila, palabeltza), *urreburu* (urraburua), *zimarroi* (hegalaburra)...

ARRAÑE

1.- Arraina (“pez”, “pescado”). *Sasoi baten naiku arraiñ ederrik jaten gendun* (Garai batean nahikoa arrain eder jaten genuen)

Gutzako txala ixan, irixe ixan ala beixe ixan, dana zan ganaru. Bañe, Lazkanoa jun giñanin, geu-be konturatu giñan, ataundarrentzako, lazkaotarrentzako ero zegamarrentzako, txitxarru ixan, berdela ixan ero betandixe ixan, dana zala arrañe. Orduntxe trankilddu giñan bixkat. Da gañea laste ikasiendun txala, txekorra, irixe ero beixe, bakotxe zertzan. Eurak eztaitt ikasiben arraiñ bakotxe ezautzen.

(Guretzat txahala izan, idia izan nahiz behia izan, dena zen ganadua (*ganaru*). Ordea, Lazkaora joan ginenean, gu ere ohartu ginen, ataundarrentzat, lazkaotarrentzat edo zegamarrentzat, txitxarroa izan, berdela izan edo begi handia izan, dena zela arraina. Orduan lasaitu ginen apur bat. Eta gainera guk berehala ikasi genuen, txahala, txekorra, idia edo behia, bakoitza zer zen, Beraiek ez dakit ikasi ote zuten arrain mota bakoitza ezagutzen).

Guk bentzat geure denporan arrañe naiku ikusiendun eta jan-be bai, sasoiñ sasoiu: antxobi, sardiñi, txitxarru, berdela, besiue, papardu, zimarroi te atune. Eta arrasteko arrañe urte guztin: leatza, zapu, urreburu, barbañe, ollarra, palanki....

(Guk, behinik behin, gure garaian nahikoa arrain ikusi genuen eta jan ere bai, garaian garaikoa: antxoa, sardina, txitxarroa, berdela, bisigua, papardoa, hegalaburra eta hegaluzea. Eta arrasteko arraina urte sasoi guztietan: legatza, zapoa, urraburua, barbarina, oilarra, paneka...).

2.- *Arrañe álla*. Arraina jatera etorri, arraina txalupara hurbildu, apasta, karnata, jatera (“acercarse al pescado al barco para comer el cebo”). Arraina apasta, karnata, jatera hurbiltzea zeinahi egoeratan gerta daiteke, baina, batez ere sardinatako arrantzaren testuingurua azaltzean entzun izan diet arrantzaleei lokuzio hau. *Sardiñi atrapateko, kala jun de mazixe botateben, makallau arbixaz eiñddako mazi gozu. Kontuxu sardiñik a janaxe segixan sumateban, da mazixe jatea jutezan. Bañe, mazixe bota ta bota. Da arrañe allatezanin etteotzen etxari* (Sardina harrapatzeko kalara joan eta apasta, karnata, botatzen zuten, bakailao-arbiaz eginiko karnata

gozoa. Badirudi sardinak janari hura berehala sumatzen zuela, eta apasta jatera joaten zen. Baina, segi etengabe apasta botatzen. Eta arraina, sardina, jatera etortzen zenean botatzen zioten sarea). Ikus, *sardiñi*.

3.- *Arraño berotu*. “Arraina berotu”. Gehienetan sardina izaten zen: *sardiñi berotu*. Itsasoan sardina sumatzen zutenean, mazia, karnata, botatzen hasten zitzairen, eta geroz eta sardina ugariago hurbiltzen zen txaluparen ondora; mazia bota eta bota jarraitzen zuten, uretatik irten beharrean sardinak ura irakiten jartzen zuen.. Horri deitzen zitzaion “*arraño berotu*”. Orduan botatzen zioten sarea

“Patroi eotezan masixe botaten kurkilletik eta txalopin bittartea, ubera. Kurkille beti zaiñddu bizan txalopatik distantzixa baten. Araxe ubera botatezan masixe, ta araxe batu bizan sardiñi. “Arraño allatakun”, esaten gendun, jatea etortezanin. Ordun masi gexa botatezan gexa allateko. Ettezan sardiñi allaala masi gexa bota: arraño berotu. Orrettei esateakon, arraño berotu”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Lemazaina aritzen zen apasta botatzen *kurkilletik* eta txaluparen bitartera, *uberara*. *Kurkille* beti distantzia baten zaindu behar zen. Gune hartara, *uberara* botatzen zen apasta, eta leku hartara bildu behar zen sardina. Arraina heltzen zenean, hots, arraina jatera etortzen zenean, orduan apasta gehiago botatzen zen, arrain gehiago erakartzeko. Sardina jatera etorri ahala, apasta gehiago botatzen zen: arraina berotu. Horri deitzen genion “arraina berotzea”).

4.- *Arraño eiñ*. Arrain salerosketan aritu. *Lelengo a itxosun ibilli zan, bañe, gero eiñtzan liorrin geatu, eta arraño etten asi zan. Asieran baakixu, iru-lau kaja. Gero anaxiaz asi zanin asko artzeben* (Lehenik hura itsasoan ibili zen, baina, gero lehorrean geratu zenean arrain salerosketan hasi zen. Hasieran badakizu, hiruzpalau kaxa baino ez. Gero anaiarekin batera hasi zenean, arrain asko hartzen zuten).

5.- *Arraño jo*. Arraina aurkitu (“localizar pescado en la mar”). *Espeantza guztik galdute erriko bandan gatozela, ortxe pare bat orduko birin jo gendun arraño* (Itxaropen guztiak galduta etxerantz gentozela, hortxe pare bat orduko bidean aurkitu genuen arraina).

6.- *Arrañeta*. Arrainetara, arrain bila (“a por pescado”). *Amak arrañoeta bixaldu nau ixikonea, bañe, birin launak topattuz da aztuaztaz niri arrañoak. Etxin aetten arrañoan zaiñ euazen afaltzeko. Arrañoipak etxea allanazenin amak saki atazta zapatilliaz* (Amak arrain bila bidali nau izebaren etxera, ordea, bidean lagunekin egin dut topo, eta ahaztu zaizkit niri arrainak. Etxean arrain haien zain zeuden afaltzeko. Arrainik gabe etxera iritsi naizenean, amak pasara ederra eman dit zapatilarekin). *Attak giltze emozku te arrañoeta bixalduattu almazenea. Bañe, birin giltze galduazku. Osaba Pedroi eskatutzau giltze ta arrañoak etxea erundouz bentzat* (Aitak giltza eman digu, eta arrain bila bidali gaitu biltegira. Baina, bidean giltza galdu zaigu. Osaba Pedrori eskatu diogu giltza, eta arrainak behinik behin eramán ditugu etxera).

7.- *Arrañoeta*. Arrantzara (“a pescar”). *Gu arrañoeta sarri ez giñan juten. Arrañoetan ez giñan famauk, eta naxa ixaten gendun beste zeozetan ibiltti. Gañea arrañoeta juti pentsaten gendunin beti faltatengazkun zeoze: kortxu ezpazan amu, eta amu ezpazan beune* (Gu arrantzara ez ginen sarri joaten. Ez ginen trebeak horretan, eta nahiago izaten genuen beste zerbaitetan aritu. Gainera arrantzara joatea pentsatzen genuen bakoitzean beti faltatzen zitzaigun zerbait: kortxoa ez bazen amua, eta amua ez bazen beruna). *Arrañoeta juten giñanin, famaun ondo-ondun kalaten gendun, pentsauaz: “onei eltzemotze neuribe eldukozte”. Pedro Anjelen ondun jarri, bañe, alperrik. Berak kalaran pantxo bat, eta norberai eldu-bez. Pentsaten gendun, pantxuk igarri ettebela uretan barrun ikusteben karnati zeñena zan* (Arrantzara joaten ginenean horretan trebeak zirenen aldamenen botatzen genuen kanabera, pentsatuz: “honi heltzen badiote niri ere helduko didate”. Pedro Anjelen ondoan jarri, baina, alferrik. Berak, aldiko pantxo bat preso, eta niri ezta heldu ere. Uste genuen pantxoek igarri egiten zutela uretan barruan ikusten zuten karnata norena zen).

8.- *Arrañoetan*. Arrantzan, arrainak harrapatu nahian edo harrapatzen (“pescando”). *Jenti ikusten gendun guk arrañoetan, bañe, geu ez giñan sarri ibiltten. Gu batelin-de, sare tartin-de, ur ezkiñan-da ibilliko giñan, bañe arrañoetan gittittan* (Jendea ikusten genuen guk arrantzan, ordea, gu ez ginen maiz aritzen. Gu batelean, sare artean, ur ertzean ibiliko ginen, baina, arrantzan

gutxitan). *Ordun bagenkixen guk arrañetan zeñtuzin famauk, eta ontxe-be akordatena: Martzeko Berridi-te, Pedro Anjel Karteru-te...* (Orduan bagenekien arrantzan nortzuk ziren trebeak, eta orain ere gogoratzen naiz: Martzelo Berridi, Pedro Anjel “Karteru” eta horiek).

Arrantzara arrain mota bat harrapatzeko asmotan joan arren, gerta daiteke, beste motaren bat ere jasotzea. Ordea, arrantzan trebea den arrantzalea, ofizioa ongi ezagutzen duena (*maiñela*) nahi duena harrapatzeko ongi prestatuta joango da, hots, aparailua (kordela, pita, beruna, amuak) eta karnata aproposak eramango ditu, egunaren une egokian itsasoratuko da (ilunabarrean edo egunsentian), urte sasoi jakinean, eta alde zuzenetik izango du argi nora, zein lekutara (kalara) jo. *Gure atte-ta Frantziko kosta jutezin marraxota* (Gure aita-eta, Frantziako kostara joaten ziren marrazotara). *Ni ataz zimarroittan ibilli nittanin, berlenkak eruten genduzen karnatatatzat arrasteruak eskatute. Alban juten giñan orraxe Idurrepea* (Nik aitarekin hegalaburretan jardun nuenean, berlenkak eramaten genituen arrasteko txalupei eskatuta. Goiz alban joaten ginen Idurrepe deituriko kalara). *Uran atunetan ibilttezin, eta neun besiuttan eta papardotan* (Udan hegaluzetan aritzen ziren, eta neguan bisigutan eta papardotan).

Gure sasoiak eta geroago zertan, ze arrain mota harrapatzen, aritu izan dira arrantzaleak?: *aingiratan, antxobatan, atunetan, berdeletan, besiuttan, bobatan, kabratan, langustatan, lazunetan, lantzoittan, leatzetan, lupiñatan, marraxotan, muxarretan, pantxotan, papardotan, sardiñatan, txermoletan, txibittan, txitxarrota, zimarroittan...*

Arrantzale batek, aingirak harrapatzeko aparailu eta karnata egokiaz badihardu, eta aleren bat harrapatu badu, *aingiratan* ari dela esango dizu; ordea, baldin eta oraindik ez badu alerik hartu, “*aingira naxan*” (aingira nahian, aingira guran, aingira harrapatu nahian) lokuzioa erabiliko du.

ARRAPE

Motz-motz (“al rape”, “a cero”). *Uli pikatea Txurrukanean ero Justonea juten giñanin, ixe arrape ebaitteozkuen uli, bañe, aurrin beti lagateben prekillun bixkat. Orrazirik eta espilloik ez gendun birrixaten ixetako. Neska-pai bañe, guk ez* (Ilea moztera Txurrukarengana edo Justorengana joaten ginenean, ia motz-motz uzten ziguten ilea, ordea aurreko aldean beti lagatzen zuten kopeta-ile apur bat. Orrazirik eta ispilurik ez genuen behar izaten ezertarako. Neskek bai, baina guk ez). *Buro guzti arrape, prekillobaik, ontxe ebaitten dabe mutil batzuk. Gaur egunin bapaño gexa ikustendiz. Neskak gitxia; bañe baten-bat ikusi ixan dot* (Buru guztia, motz-motz, kopeta-ile barik, ontxe moztan dute mutil batzuek. Gaur egun bat baino gehiago ikusten dira. Neskak gutxiago; ordea, bat edo beste ikusi izan dut).

ARRARI

1.- Zirrara (“impresión”). *Nik pentsateneban a gixona aspaldi iltzala. Alako baten eztopa ikusten bera atetik sartzen! Eiztan arrara bat!* (Nik uste nuen gizon hura aspaldi hil zela. Halako batean non ikusten dute bera atetik barrura sartzen. Ikaragarritzko zirrara egin zidan).

2.- Izurdeek, itsas hondoan antxoa bildu eta txontxorroa ateratzen dutenean, antxoa multzo ikaragarria inbutu batean bezala, batera irteten da ur azalera. Azaleratze horri deitzen zaio *arrari*.

ARRASKA

Hazka egin (“rascarse”). *Azguriranin arraska ta kittu!* (Azkura dagoenean hazka egin eta kito!). *Amak batenbat sumatebanin buru arraskaten, agarrateotzan da, buruko zurkulo guztik ikustea* (Amak gutariko bat buruan hazka egiten ikusten zuenean, heldu eta berehala arakatzen zizkion buruko zirrikitu guztiak).

ARRASKARI

1.- Urratua (“rasguño”, “arañazo”). *Amentxe arraskara txiki bat eineban, bañe, zolittu eiñgata* (Hementxe urratu txiki bat egin nuen, baina, zoldu egin zait). *Atzo mendire jun giñan da berna guztik arraskaraz beteta ekarri genduzen* (Atzo mendira joan ginen, eta hanka guztiak urratu ekarri genituen).

2.- *Arraskaraka*. Etengabe hazka eginez aritzea (“rascando sin cesar”). *Eun guztin zabiz ortxe arraskaraka; atzanin urratukozu* (Egun osoan ari zara hortxe hazka eginez; azkenean urratu egingo duzu).

ARRASKETI

Margo zaharra kentzeko erabiltzen zen tresna berezi bat. Kirtena zurezkoa zuen, eta muturrean burdina zati zapal zorrotza; muturreko burdina, batzuetan hiru kantoiduna ere izaten zen. Suaz berotu ondoren, tresna honekin igurtziz kentzen zen margo zaharra.

ARRASTA

Arrastatu, eraman (“arrastrar”). *Etorrire eta dana arrastarau. Zeoze lagako leuke ba! Dana, erun, koño!* (Etorri da eta dena arrastatu du. Zerbait utziko luke ba! Dena eraman eta kito!). *Orrek arrastako leuke...* (Horrek eramango luke, baita zera ere!).

ARRASTEKO ARRAÑE

Arraste-ontziek harrapatzen duten arraina (“pescado de arrastre”). *Arrasteko arraÑe-be ezta dana bardiÑe ixaten. Lelengoko eunin atrapataku ixan, ala atzanengoko eunin atrapataku ixan, alde ederra eoten da* (Arrasteko txalupek harrapatutako arraina ere ez da dena berdina izaten. Lehen egunean harrapatutakoa izan ala azken egunean harrapatutakoa izan, alde ederra egoten da).

Arrasteko arraÑe, asi leatzetik eta antxobilla arte; perloi, palanki, zapu, momatxe, arraxi, ollarra, barbaÑe, txitxarru, besiue, urreburu, lupiñi, languau... (Arrasteko arraina, legatzaren familiakoak, handienetik txikieneraino; perloia, zapoa, katuarraina, arraia, oilarra, barbarina, txitxarroa, bisigua, urraburua, lupia, mihi-arraina...).

ARRASTERU

1.- Arrasteko ontzia (“arrastrero”, “barco de arrastre”). *AntxiÑe Ondarrun ez euan arrasteroik, baÑe guk beti ezautu ixandouz arrasteruk Ondarruko portun* (Antzina Ondarroan ez zegoen arrasteko txaluparik, baina, guk beti ezagutu izan ditugu arrasteko txalupak Ondarroako portuan).

Hasiera batean, hitz hau beti pluralean erabiltzen zen binaka ibiltzen baitziren, sarea biren artean eraman behar izaten zutelako. Itsasontzia, arrastekoa zenean, ezagun izaten zen, baxurakoekin parekatuz egitura guztiz desberdina baitzuten. *Orreik or datozenok arrasteruti* (Hor datozen horiek arrasteko txalupak dira).

2.- *Arrastero pareji*. Arraste-ontzi bikotea (“pareja de arrastreros”). *Ontxe sarture arrastero pareja bat* (Oraintsu porturatu da arraste-ontzi bikote bat). Geroago, modu horretako arrantza egiten, binaka izan barik, hirunaka ere hasi ziren (ikus, *triue*), eta bai txalupa bakarrak ere.

Bitxia benetan, 1955-1960 inguruan nolako izenak zituzten arrasteko txalupek. Orduan oraindik, arrasteko txalupak binaka egiten zuten arrantzak, eta binaka ibiltzen ziren. Hona, lagin gisa, garai hartako arrasteko ontzien izen batzuk:

Galgoi-Iparra, Isabelita Maru-Isabelita Mari, Amparo María-María del Amparo, Madre Arritokieta-Madre Consuelo, Alkor-Aldebaran, Ciclón-Huracán, Monte Txorierreka-Monte Zaldupe, Madre de Itziar-Madre de Begoña, Reina de los Apóstoles-Reina Virgen, Salvadora-Ibaiederra, Escoli-Asun, Niño de Belén-Jesús de Belén, Polo Norte-Polo Sur, Costa Vasca-Tierra Vasca, Arrigorri-Iturribarri, Calisto-Lina, Chicorro-Torero, Luz de Gaskuña-Luz de Cantábrico, Mari Trini-María Alberta, Tres Maris Joses-Florita, Peña Oguella-Peña Ogoño, Alfonsita-Angelines, Enero-Febrero, Novi-Lunio-Pleni (hirukoa), Luna de Plata-Sol de Oro, Hermoso Clavel-Linda Amapola, Juantxu-Carmentxu, Corazón-De Jesús, Isla de Aketxe-Isla de Gaztelugatxe, Madre de Begoña-Madre de Dios de Begoña, Madre del Carmelo-Madre del Rosario, Cordero de Dios-Cordero de Belén, Nuestra Sra de Covadonga-Nuestra Sra de los Remedios.

3.- *Arrasterutan ibilli*. Arrasteko txalupak porturatzen zirenean lan egiten zuten emakumeengatik esaten zen. *Orreik aizta bixok euren denpora guztin ibilli ixandi arrasterutan* (Bi ahizpa horiek beti lan egin izan dute arrasteko txalupetan).

Gaueko ordu txikietan, goizeko ordu biak edo hirurak aldera hasi eta eguerdia bitartean egiten zuten lan. Emakumeek, biltegi barruan aritzen ziren batez ere: arraina sailkatu, gobernatu eta pisatu.

ARRASTI

1.- Arrasteko arrantza, alturako arrantza (“arrastre”, “pesca de altura”). *Atzanengoko urtitan arrasti ixan da nausi Ondarrun* (Azken urteetan arrasteko arrantza izan da nagusi Ondarroan).

Sarea itsasoko hondoa arrastatuz egiten den arrantza. Garai batean, sarea bi itsasontziren artean eramaten zuten, orain bakarrak ere eramaten du. Nik beti ezagutu izan ditut arraste-ontziak Ondarroan, baina, irakurri dudanez, ez da oso aspaldiko kontua, eta gainera, arrasteko arrantzaren hasiera gai tirabiratsua izan omen zen. Baina, ondorengo urteetan, arrantza mota hau nagusitu egin zen herrian, eta hori izan da hain zuzen urte luzeetan herriaren ekonomiaren oinarri sendoa. *Arrasteko arrantzak salbaban Ondarru* (Arrasteko arrantzak atera zuen Ondarroa aurrera). *Arrastik itxuran emon dau Ondarrun* (Arrasteko arrantzak ederki eman du Ondarroan).

2.- *Arrastin*. Arrastean, arrasteko ontzietan. (“en el arrastre”). *Miel bajuran ibilli zan, eta anaxi ostea arrastin* (Migel baxuran ibili zen; anaia aldiz, arrastean). *Arrastin gexa irabaziko zan, bañe arrasti goorrara* (Arrastean baxuran baino gehiago irabaziko zen, baina, arrasteko bizimodua gogorra da).

Itsasoan lanean ari zenak ez zuen beste aukerarik: *bajuran ala arrastin* (baxuran ala arrastean).

3.- *Arrastea sálto*. Baxuran dabilen arrantzaleak arrasteko arrantzara joateko erabakia hartu (“dejar la bajura y embarcar en un barco de arrastre”). *Bajuran baño gexa irabazi naibenak arrastea etteben salto* (Baxuran baino gehiago irabazi nahi zutenak arrasteko txalupetara pasatzen ziren).

Ondarroan baino lehen, Pasaian ziren arraste-ontziak eta gehiago irabazteko esperantzan-edo, arrantzale batzuk Pasaiara, arrastera, jotzen zuten. *Zamorak-eta, arrastea salto eiben* (“Zamora”k-eta, arrastean asteko erabakia hartu zuten). *Ondarrutar batzuk Pasaire juntzin arrastea* (Ondarrutar batzuk Pasaiara joan ziren arrastera).

ARRASTO

Kartetako joko zenbaitetan triunfoa (“triunfo”). *Brixkan da tutin, arrasto ixaten da gexen balixorabena* (Kartetako briska eta tute jokoetan triunfoa izaten da gehien balio duena). *Karta onik ezeukan, bañe lelentotik asi zan arrasto jotzen, da olatteik irabazi ban joku* (Karta onik ez zuen, baina, lehenengotik hasi zen triunfoa jotzen, eta horrela irabazi ahal izan zuen jokoa).

ARRASUN

Arras (“a ras”). Zerbait azalaren maila berean dagoela adierazten du. *Ure txalopin kaelan arrasun euan* (Ura txaluparen karelaren arras zegoen).

Adierazi nahi dena hitza errepikatuz indar daiteke: *arraso-arrasun* (arras-arras). *Ure mollin arraso-arrasun euan* (Ura kaiaren arras-arras zegoen).

ARRATAKO ERRAMU

Puskatu eta konpondutako arrauna; apurtu ahala konpondutakoa, konponketa bat baino gehiago zituen.

“Eroze gauzatan-be destakaten dana, zeozetan onenetakuranak, famauk, zeoze eukitten dau arek. Nai dot esan etxe bat erosteko laiñ ero... Bateleru destakaten zana zan Joxe Iñax esateotzena; amak ezautzeban, Jose Saun andrin-de atte zan. Axe zan famau. “Zeaza zu; Joxe Iñax za zu!”, esakeri. “Zeara ori, Joxe Iñax da ori!”, alakuattik, esateben. Ba, erramo

barririk sekule eseban euki arek. Beti arratako erramuk. Arrataku esateotzen, apurtutakuai ipiñi txaplatak eta alaik...". (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Zernahitan ere puntan dabilenak, zerbaitetan onenetakoa denak, trebeak, hark zerbait edukitzen du. Esan nahi dut, etxe baten jabe edo egiten dela. Bateleko arrantzan punta-puntakoa, "*Joxe Iñax*" esaten ziotena zen; amak ezagutzen zuen, Jose "*Sagu*"ren emaztearen-eta aita zen. Hura zen abila. "*Zu etzea ez Joxe Iñax*", esaera. Nola-halakoa zenagatik ere esaten zen: *Ori ezta ez Joxe Iñax*. Ba, hark ez zuen sekula santan arraun berririk eduki. Beti puskatutako arraunak; puskatu eta jositakoak, *arratakuk*. Puskatu eta konpondutako arraunari esaten zioten *arrataku*).

ARRATOI

Arratoia ("rata"). *Baten batek arratoi ikustebanin erromexi ixatezan* (Norbaitek arratoia ikusten zuenean saltsa berezia sortzen zen). *Kato batzu-pe arratoiñ aurrin atzea etteben* (Katu batzuek, arratoiaren aurrean atzera egiten zuten, hots, beldurtu egiten ziren)

Egun asko ez ziren pasatzen arratoiren bat ikusi gabe. Batez ere, irailean, marea biziak zirenean; orduan nonahitik ateratzen ziren, beraien bizileku naturaletan urak gora egiten baitzuen. Egia esan, animalia hau ez zen gurekin batera etxean bizi, baina, noiz edo noiz etxera ere sartzen zen, eta hura handik atera bitartean komeriak izaten genituen. Jakina, arratoia ikusiz gero ezin zen bizirik utzi: helburua hiltzea zen, zelan edo hala. Helburu hori gehienetan lortzen genuen.

ARRATOI-TXAKURRE

Arratoi-txakurra, arratoiak harrapatzen abildade berezia zuen arraza jakin bateko txakurra ("perro/a ratonero/a"). Nahiko txikiak izaten ziren, ilerik gabeak. *Arratoi txakurrak guk bi ezagutzen genduzen ondo, bañe baeuazen beste batzu-pe* (Arratoi-txakurrak, guk bi ezagutzen genituen ongi eta gertutik, baina, herrian baziren beste batzuk ere).

Guk bi ezagutzen genituen *Kantttope* auzoan ibiltzen zirelako: "*Txokolate*" familiako Joxe Marik (Jose Mari Egia) erabiltzen zuen txakurra, *Txiki*, eta Gotzon Agirretxearena *Bat*. Nik uste dut beraiek ere gu ezagutzen gintuztela. Arratoi txakurrak, txiki samarrak, ilerik gabeak: *Txiki* kolore ilunekoa, eta *Bat* zuri-beltza. Arratoiak harrapatzen ausardia aparta zuten bai batak eta bai besteak. Arratoiak, beren burua estu ikustean, inoiz aurre ere egiten zieten, eta aurpegian markaren bat utzi ere bai. Baina, ondoren beti hiltzen zuten arratoia. Marea bizietan, urak gora egin ahala, arratoiak beren zuloetatik irteten ziren. Hura arratoi festa! *Txiki* eta *Bat* erne egoten ziren. *Areik txakur bixak, tabla de marea euken da fijo jakitteben mare punti ze ordutan ixango zan* (Bi txakur haiek mareen liburuxka izaten zuten, eta alde zurretik jakiten zuten itsasgora ze ordutan izango zen). Sumatzen zutenean, hortzez lepo gainetik heldu eta ezker-eskuin mugimendu azkarrak eraginez, ziplo botatzen zuten uretara arratoi hila. *Mollik flot ettebanin, Txikik eta Batek bakotxak dozena bat arratoi otzin atrapa ta garbitzen zittun* (Marea bizietan, urak kalea harrapatzen zuenean, Nasa Klean *Txikik* eta *Batek* bakoitzak dozena bat arratoi aitaren batean harrapatu eta hiltzen zituen). *Arratoik tripaz gora geatzekin azalin, eta gero marik eruten zittun*. (Hildako arratoiak tripaz gora geratzen ziren ur azalean, eta ondoren mareak eramaten zituen).

ARRAUTZA GORRINGU

Arrautzaren gorringoa ("yema del huevo"). Hitz konposatua erabili gabe, soilik *gorringu* ere esaten zen gauza bera adierazteko. *Medikuk aiñddutza arrautza gorringo asko jateko* (Sendagileak agindu dio arrautza-gorringo asko jan ditzala). *Makiña bat bidar ikusten gendun ama, arrautziai gorringu te zuringu apartaten, postren bat etteko* (Makina bat aldiz ikusten genuen ama, arrautzari gorringoa eta zuringoa banatzen postreren bat egiteko).

Txikitan, Domingo izeneko gizon eta mutil dezente bizi zen herrian, eta izen hori ahoskatzen zen bakoitzean, bagenuen guk izen horren bukaerarekin errimatzen zuen esaera: *Domingo! Arrautza gorringo!*. Aukerarik ez genuen galtzen hori ozenki aldarrikatzeko. Guretzat Domingo izeneko gizonik ezagunena, *Domingo Sankristau* (Domingo sakristaua) zen. Hura oso ezaguna

zitzaigun, izan ere, egun osoan elizan sartuta (ni akolitoa nintzen) pasatzen genuen, eta hura han ibiltzen zen atzera eta aurrera dena antolatzen, eta gure artean ordena ipini nahian.

ARRAUTZAK

Barrabilak (“testículos”, “cojones”). *Neuri aurrautzak berotubaik gero!* (Niri barrabilak berotu gabe gero!).

Arrautza hauek gizonezkoenak baizik ez dira, baina, hitza bera ere horrelaxe zen, gizonezkoen lexiko partikularra, emakumeek ez baitziren inoiz ausartzen horrelakorik esaten, gure aurrean behinik behin ez. *Zeure arrautzak!* (Hire barrabilak!). Noski zentzu honetan, beti pluralean erabili behar. Badira bakarra dutenak, eta orduan ere izango ziren, baina, ikusten ez zirenez ...

ARRAUTZA ZURINGU

Zuringoa (“clara del huevo”). *Zuringu bakarrik ikusitte larrixe emoteozkun, bañe areaz eiñddako merengik eztozkun larririk emoten; a gustoa jaten gendun* (Zuringoa bera bakarrik ikusita nazka ematen zigun, ordea, harekin eginiko merengeak ez zigun higuinik ematen; hura gustura jaten genuen). *Ama zuringuaz zeoze etten astezanin konturatzen giñan arrautzik zuringu te gorringu eukazela* (Ama postreren bat zuringoaz egiten hasten zenean ohartzen ginen arrautzak zuringoa eta gorringoa zituela). *Merengi etteko birrixatezan zuringu* (Merengea egiteko behar izaten zen zuringoa). *Ama bera astezan batidoriaz zuringu altsatzen, eta alako baten geuri esateozkun: eraiñ dde eraiñ enbiako, bañe, geatu-be eiñbaik. On baratt zeattik esateozkun geatu-be ez etteko: bittartin merengeik ez jatearren* (Ama bera hasten zen irabiagailuaz zuringoa jasotzen, eta halako batean guri esaten zigun: eten gabe eragin behar zaio, une batez ere geratu gabe. Orain badakit zergatik esaten zigun ez geratzeko: bitartean merengerik jan ez genezan).

Zuringoa, merengea egiteko baizik ez zen erabiltzen, gurean behintzat. Postreren bat taxutzeko, merengea egiteko zuringoa behar izaten zen: natila merengeaz. Kafesnari botatzeko sakarina erabiltzen zen, ordea, merengea egiteko, gogoratzen naiz zuringoari azukrea errukirik gabe, erruz, botatzen zitzaiola: koilarakada galantak. Gogoratzen naiz, hori ikusita, nire baitan pentsatzen nuela, “*aurixera azukre pillu*” (hori da azukre pila!).

ARRAUTZI

Arrautza (“arrautza”). *Arrautzak ikusi etten genduzen, tortilli te flana etteko, eta arrañe pla-pla eiñdde jateko-be bai; bañe arrautzi jan, norberak bakarrik gittittan* (Arrautzak ikusi egiten genituen, tortilla eta flana egiteko, eta arraina arrautzeztatuta jateko ere bai; ordea, arrautza jan norberak bakarrik, gutxitan).

Gehienetan pluralean, *arrautzak*; etxeetan jende asko bizi ginen eta arrautza bakarrez inon ez zen ezer egingo. Hala ere, frijitua jaten zenean, bat izaten zen eta inoiz ere ez parea. Baina, norberak bakarrik arrautza frijitua noiz jaten genuen? Antxoari burua kentzen egun osoan aritu eta alogera irabazten genuenean; bestela, inoiz ere ez. Gure amak, zortzirentzako patata tortilla bi arrautzez egiten zuen. Bera bizirik balego eta hau irakurri, “*aurixera disparati*” (hori da astakeria!) aterako litzaioke. Arrazoa izango luke gainera, astakeria baita zortzirentzako tortilla bi arrautzaz egitea; dispatea, eta abildadea. Baina, inoiz ezingo luke esan gezurra denik.

Arrautzak izateak edo ez izateak, pobretasunaren muga adierazten zuen. *Orreik etxin arrautzaipe eztabe eukitten* (Horiek etxean arrautzarik ere ez dute izaten). Egoera hori bizi zutenak, pobretasunaren mugan zeuden. Arrautzarik gabe ere irabiatzen ari denaren itxura, zarata (plater hutsari tenedoreaz eragiten, arrautza irabiatzen balego bezala) egiten omen zuten zenbaitzuek, auzokoek pentsa zezaten tortilla egiten ari zela. Egitekotan, hori emakumeek egingo zuten, eta beste bati buruz horrelakorik pentsatu ere bai.

ARRAUTZOSKOLA

Arrautza oskolak (“cáscara de huevo”). *Zamar potun arrautzoskolak baraz, arrautzi jan daben señale* (Zakar ontzian arrautza oskolak baldin badaude, arrautza jan duten seinale).

ARRAXI

Arraia (“raya”). Itsas hondoan bizi den arrain zapal jangarria; isats mehe eta luzeduna. *Arraxik len ezaban karu etten* (Arraia lehen ez zen garesti saltzen). Arraia handia bada *tramana* deitzen zaio. Ikus, *tramana* (TRAMANA, 1).

“Onduko arrañe, zapala. Triangulun formi eukitten dau eta buztena luzi. Arrasteko arrañe. Amun, eskuko apaxuaz beñobeñ atrapatezan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hondoko arraina, zapala. Gorputza triangelu formakoa izaten du eta buztana luzea. Arrasteko txalupek harrapatzen dute. Inoiz, eskuko aparailuaz ere harrapatzen zen).

ARRAXU

Arraioa (“adjetivo despectivo”). *Ume arraxu!* (Ume arraioa!). Gizonezkoen lexikoan barik, emakumeenean zuen lekua hitz honek.

ÁRRE

1.- Arre. Zaldiei, astoei eta mandoei, aurrera egin dezaten esaten zaien hitza (“voz con la que se acucia a los animales de carga en general y al asno en particular”). *Astu eukenak, astuai arre esanaz batea latiguaz emoteotzen baezpaan-be* (Astoa zutenek, astoari *arre* esatearekin batera zartailuaz ematen zioten, badaezpada ere). *Sarri, arre esanda bakarrik, astu ezan aurea juten* (Sarri, *arre* esanda bakarrik, astoa ez zen aurrera joaten).

Ukuilu nahiz baserriren batera hurbiltzen ginenean entzuten genuen berba hau, eta kalean ere bai. Geuk sarri ez genuen esaten. Jose “*Gorra*” (Jose “*Latxanbre*”) kale-garbitzailearen astoari edo Jon Mirenarenari esaten genion aurrera egin eta zegoen tokitik urrun zedin. Helburua, jabea haserraraztea besterik ez zen. Lehenik balazta kendu eta gero, *arre astua*, esan. Batzuetan aurrera egiten zuen, eta orduantxe izaten ginen pozik; jabea, berriz, *mekauenka* haserre bizian. Beste zenbaitetan, guk balazta kendu eta *arre* esan arren, astoak ez zuen zirkinik egiten.

2.- *Árre ero iso*. Arre edo iso, atzera edo aurrera, zirt edo zart (“locución con la que se solicita una decisión rápida”). *Aste bete darua olatteik, ganorabaik. Arre ero iso enbiou* (Aste bete daramagu horrela, ganorarik gabe. Zirt edo zart egin behar dugu). *Amen erdi-erdixan iñuzenti morun eonbaik exun arre ero iso* (Hemen erdi-erdian lelo baten moduan egon gabe egin ezazu atzera edo aurrera).

Asto eta zaldiei, *arre*, mugi daitezen esaten zaie, eta *iso*, geratzeko. Zerbait egiteko zalantzan dagoenari bi aukera horiek jartzen zaizkio: *arre ero iso* (arre edo iso).

ARREBAORDI

Arrebaordea (“hermanastra respecto a un varón”). Guraso bat (aita nahiz ama) desberdina duen arreba. *Josek Juanita arrebaordirau. Orreik ama batenati, bañe, atte birenak* (Josek Juanita arrebaordea du. Izan ere, horiek ama batenak dira, baina, aita birenak).

ARREBATZAKU

Arrebatzakoa (“hermana adoptiva respecto al hermano”). Familia batean alabatzen hartzen den emakumezkoa, gainerako semeekiko. *Orreik mutillok ori neskioi arrebatzakurabe. Orren gurasuk artu eiben ori neskioi umrezurtz geatuzalako* (Mutil horiek neska hori arrebatzakoa dute. Horien gurasoek neska hori hartu egin zuten umezurtz geratu zelako).

ARREBI

Arreba (“hermana de hermano”). *Guk lau arrebaakauz: Bego, Ima, Lurdes eta Edurne* (Guk lau arreba ditugu: Begoña, Imanole, Lourdes eta Edurne).

ARREGLA

Konpondu (“arreglar”, “reparar”). *Radixu eztabill dde arreglatea erun bikora* (Irratia ez dabil eta konpontzera eraman beharko da).

Noski, *konpondu* hitza oso ezaguna zitzaigun, baina, bai *arregla* ere.

Horretaz aparte, pertsonen arteko harremanak aipatzeko erabil daiteke. *Orreik alkarren artin ezti ondo arreglaten* (Horiek elkarrekin ez dira ongi konpontzen). Norbaiti kontuak eskatzea ere adieraz dezake. *Neuk arreglakot ori etxea jundakun* (Etxera joandakoan nik konponduko dut hori!).

ARREGLU

Konponbidea, konponketa (“arreglo”, “solución”). *Alper-alperrik zabiz. Orrek eztauke arregloik* (Alfer-alferrik ari zara. Horrek ez du konponbiderik). *Radixun arreglu zemat kobratzue?* (Irratiaren konponketa zenbat kobratu dizute?).

ARRELEPO

1.- Hankalatraba, hanka-lepo (“a horcajadas”). *Ume txikixak arrelepo ibilltten genduzen* (Ume txikiak hankalatraba erabiltzen genituen). *Guk launan artin alkar artzen gendun arrelepo, bañe umik morun ez, lepun baño* (Guk, lagun artean, elkar hartzen genuen hanka-lepo, baina haurrak bezala ez, bizkarrean baizik).

Guk behinik behin, *arrelepo* hartzeko bi era ezagutzen genituen: lepogainean eserita hankak aurreko aldera botata (haurrak beti horrela), eta lepotik behera bizkarrean (pertsona nagusiagoak). *Kepak atte arrelepo eruban ospittalea* (Kepak aita hankalatraba eraman zuen ospitalera). *Umik arrelepo ibilttendi gustoa* (Umeak hankalatraba ibiltzen dira gustura).

Bizkaia aldean bada beste modurik *arrelepo* adierazteko: *arrekokozillo* (Bermeon), *arretxiko*, *arrekikili*, *andandaka*, *ankurkulu*, *kikilito* ...

2.- *Arrelepoka*. Umeen jolasa (“juego de niños/as”). *Elixopin arrelepoka gebizen, da sankristauk bixaldu eiñgattu* (Eliz atarian *arrelepoka* genbiltzan jolasean, eta sakristauak bidali egin gaitu).

Bikoteak egin, bata oinez eta bestea hankalatraba, elkarrengana hurbildu eta gainean zeudenen artean lurrera botatzea zen jolasaren helburua. Hanka-lepo karrerak ere egiten genituen. Jolas hauek mutilen artean egiten ziren, batez ere. Inoiz, nesken artean ere bai, baita noizetik noizera.

ARREZKIO

Harrezkero, geroztik, ordutik (“desde entonces”, “posteriormente”). “*Arrizkio*” ere entzun daiteke, bietara. *Ontxe dala bos bat urte eiñ gendun kuadrillako bazkai bat Ondarrun, Penaltin. Leatza emoteben an ederra. Arrezkio sekule eztot nik iñun jan alako leatzik* (Duela bost bat urte egin genuen koadrilako bazkari bat Ondarroan, *Penalti* jatetxean. Legatza ematen zuten han ederra. Harrezkero sekula ez dut inon jan halako legatzik). *Goun dakazu zelan euki neban Pedron koñatuaz a goraberi? Arrezkio alkar ikusi ixandou bañe berbaik eiñ ez* (Gogoratzen al duzu nola eduki nuen gorabehera hura Pedroren koinatuarekin? Harrezkero elkar ikusi izan dugu, ordea, hizketan geratu ez). *Bilbon antxe enterrun ikusi neban. Arrizkio nik eztot a iñun ikusi* (Bilbon hileta hartan ikusi nuen. Geroztik nik ez dut hura inon ikusi).

ARRIBARI EIÑ

Ekaitza dela medio, itsasotik portura etorri, portura sartu (“arribada”). *Eueldi txarrak emottuez da Frantzire eiñddabe arribari* (Itsasoan ekaitz gogorak iragarri dituzte eta Frantziako portu batera sartu dira).

Gauza bera adierazteko, *arribaran jun, arribaran etorri, arribaran sartu. Atte-ta eueldi txarraz arribaran etorriri* (Aita-eta, eguraldi txarra medio, porturatu egin dira).

ARRIGORRI

1.- Ondarroako inguru jakin baten izena. Ondarroatik Mutrikura bidean, lehenik *Txori Erreka* igaro behar da, eta ondoren hasten da *Arrigorri* deritzon parajea: hondartza gainean dagoen

bihurgunetik hasi eta *Katei* deritzon bihurgunea bitartean. *Arrigorrire geu asko ez giñan arrimaten* (*Arri Gorri*a gu ez ginen maiz hurbiltzen).

Erretiroa hartu ondoren, arrantzale zaharrek ohitura handia zuten *Arrigorri* inguruan, itsas bista zutela, goiza nahiz arratsaldea emateko. *Osaba Jesus Arrigorrintzir juten ikusirot* (Osaba Jesus *Arri Gorri* aldera joaten ikusi dut).

Ondarruko plaxa-pe Arrigorriauke ixena (Ondarroako hondartzari ere *Arri Gorri* deritzo). Gizon bati, *Jose Arrigorri* deitzen zioten. Eibarko Alfa enpresak ere *Arri Gorri*ko errepide azpian, hondartza aldera, zuen egoitza, bazkideen seme-alabak udan egun batzuk igarotzera joan zitezen.

2.- *Arrigorriko errebuelti*. *Arri Gorri*ko bihurgunea (“*curva de Arrigorri*”). Ondarroatik Mutrikura bidean, herriko hondartzaren gainean dagoen errepidearen bihurgunea. *Onutz gatzela, Arrigorriko errebueltan ikusirou Kepa* (Honantz gentozela, *Arri Gorri*ko bihurgunean ikusi dugu Kepa). *Zamora ta kuadrilli gox ta arratsalde eotendiz Arrigorriko errebueltan jarritte* (“*Zamora*” eta koadrila, goiz eta arratsalde egoten dira *Arri Gorri*ko bihurgunean eserita).

ARRIJASOTZALLI

Harri-jasotzailea (“*levantador de piedras*”). *Plazan arrijasoti euanin juten giñan arrijasotzallik ikustea* (Plazan harri jasotzea zegoenean joaten ginen harri-jasotzaileak ikustera).

Oso famatua izandako bat ezagutu genuen adinekoa zela: “*Artondo*” itziartarra (“*Arteondo*” itziartarra). Haren ondorengo batzuk behinik behin Ondarroan bizi izan ziren, eta bizi dira. Garai batean *Alkatineko* atariaren eskuinean, txoko-txokoan denda bat zegoen eta geroago taberna (*Getariano*) egin zuten. Orain (2010ean) leku hartan *Sutargi* taberna dago. Han dinamita erabili eta harri asko atera zuten. Hantxe aritu zen “*Artondo*” zaharra lanean. Gure etxetik oso hurbil zegoen, eta sarri hurbiletik egoten gintzaizkion begira, jakinaren gainean gizon hura nor zen. *Getariano tabernako obran ibilli zan biarrin Artondo zarra* (*Getariano* tabernako obran jardun zuen “*Arteondo*” zaharrak).

“*Artondo*” harri-jasotzailearen semeak: Juan, Jesus eta Santos.

ARRIKAN

Harrika (“*a pedradas*”). Harriak bota, harriak bezala bota. *Arrikan*, bota besterik ez da egiten. *Orrek umiorrek ogixe arrikan botarau* (Ume horrek ogia harrika bota du). *Astilleure arte botako zattut arrikan* (*Astilleru* auzoraino botako zaitut harrika).

ARRIKARI

Harrikada (“*pedrada*”). *Arrixe erozeñek botateban eronoa, ta batenbatek arrikari artzi ezan millagro ixaten* (Harria edonork botatzen zuen edonora, eta norbaitek harrikada hartzea ez zen harritzekoa izaten).

Harrikada eman nahiz hartu, sarri samar egiten zen, baina, gehienetan ez zen arazo larrik gertatzen. *Kalandikukin gerran ibilliga ta Andresei arrikari emotze burun* (Kale Handikoen kontra gerran jardun dugu eta Andresi harrikada eman diote buruan). Kale desberdinetakoen artean gerrak ere egiten genituen, eta gure armen artean harriak zeuden, beraz, harrika egin behar; eta lantzean behin harrikadaren bat hartu ere bai.

ARRIKATZA

Harrikatza (“*carbón de piedra*”). *Arrikatzik ezta ta aide Jose Burgonea* (Harrikatzik ez dago eta zoazte Jose “*Burgo*”ren ikaztegira). *Arrikatza erostea juten giñanin*. *Zinkabaldan berrotamar kilo, kinttal bat, karriaten gendun Jonek eta bixok* (Harrikatza erostera joaten ginenean, zinkezko ontzi zabalean berrogeita hamar kilo garraiatzen genituen Jonek eta biok).

Egur-ikatzza ere bazelako deitzen zitzaion horrela; baina, gehienetan, *ikatzza* soilik. Izan ere haxe zen gehien ikusten eta erabiltzen genuena, etxeetan batez ere. Bestea, egur-ikatzza, txalupetan baizik ez zen erabiltzen. Izan ere etxeetan, sua harrikatzez egiten zen. Sua pizteko

beste erregai batzuk behar izaten ziren, baina, suak iraungo bazuen, harrikatza behar. Sua pizteko erabiltzen ziren erregaiak amen batean erretzen ziren, harrikatzak, aldiz, behin suak hartuz gero, luzaroan irauten zuen, eta gori-gori iraun ere, *eskatza* (sukaldea) egun osoan bero mantenduz. Eta harrikatza gordetzeko, etxeetan *karboneri* (ikatz-tokia) zegoen: ikatza gordetzeko lekua, sukaldean bertan. Zulo hura baino beltz eta zikinagorik! Handik ateratzen ziren labezomorrorik (*kukaratxi*) mardulenak eta beltzenak; gorriak ere bai.

ARRIKE EİÑ

Harrika egin (“apedrear”). *Ordun arrike etti gauza normala zan* (Garai hartan harrika egitea ohikoa zen). *Kalatxoixai-be arrike etten gentzen; gañea jotea* (Kaioei ere harrika egiten genien; gainera, jotzera).

Norbaiti *arrike* egitea, jotzera harriak botatzea esan nahi du. *Atzo Kalandire jun giñan da arrike eizkuen* (Atzo Kale Handira joan ginen eta harrika egin ziguten). Beste kale batera arrimatzeak, sarri, arrisku hori zuen.

Arrike egiteko harriak behar izaten dira, eta gaur egun kale gorrian, edozein lekutan harria aurkitzea ez da erraza, kaleak garbiak egoten baitira. Orduan, eskua lurrera bota orduko, harriaren jabe egiten ginen, katuari, txoriari edo arratoiari *arrike* egiteko.

Ibilli aditza lagun zuela ere maiz erabiltzen genuen: *arrike ibilli* (harrika ibili, hots, harriak botatzen jardun). *Txoixai arrike ibilli giñan* (Txoriei harrika jardun genuen).

ARRIKU

1.- Harrikoa (“fregado”). *Gaur laun askoga bazkaltzen. Arriku txikixe ezta geatuko* (Gaur asko gara bazkaltzeko. Harrikoa handia geratuko da).

2.- *Arriku eiñ*. Harrikoa egin (“fregar”). *Amen bentzat, jan danok ettendou eunero, eta arriku txandaka enbikou* (Hemen, behinik behin, jan denok egiten dugu egunero, eta harrikoa txandaka egin beharko dugu).

ARRIMA

1.- Arrimatu (“arrimar”). *Arrima dantzan ettezan* (Arrimatu, dantzan egiten zen).

Gu ibiltzen ginen leku eta espazioak denak ziren txikiak, beraz, beti genbiltzan elkarrengandik hurbil eta gertu. Hala ere, arrima hitza, ez zen umeen lexikoan agertzen. *Arrima*, arrimatu, *baltziuan*, hots, dantza lotuan, egiten zen. Gehienetan, ez beti, mutila saiatuko zen arrimatzeraz, eta neskak, utzi ala trabak ipini. Baina, hori herriko musika plazan gertatzen zen, denen bistan, eta begi asko egoten zirenez begira, diskrezioz aritu behar. Noski, han ikusitakoa, kontatzeko izaten zen eta ez gordetzeko, horregatik plazan gertatua laster heltzen zen gurasoen belarrietara. Lehenengo dantzalekuak zabaldu zirenean (“34”, “*Ongi Etorri*”, “*Venezia*”), orduan arrimatzen zen benetan, argirik gabeko zulo beltz haietan.

2.- Hurbildu (“acercarse”). *Or otzarata, auna arrima zattez epeleta* (Hor hotz egiten du, eta hurbildu zaitez hona epeletara). *Amarrak aldeia arrimakoa almazenea* (Hamarrak inguruan hurbilduko gara biltegira).

3.- *Arrima-arrima éiñdde*. Oso arrimatuta (“muy arrimados”). *Simon eta Mertzedes an ebizen dantzan arrima-arrima éiñdde* (Simon eta Mertzedes han zebiltzan dantzan guztiz arrimatuta).

Horrela dantzan egiten zen, ahal zenean. Hortik gero esaera *arrimadi bota* (oso arrimatuta dantzan egin). Esamolde hau bi eratara entzun zitekeen: *arrimadi botarabe*, (*arrimadi* bota dute) dantzan aritutako bien, hau da, neskaren eta mutilaren, gogoia hori izan balitz bezala. Ordea, *arrimadi botatza* (*arrimadi* bota dio), mutilak neskari. *Begoñai ederra botatzat arrimadi* (Begoñari a zelako *arrimadi* bota diodan). Noski, hori entzuten zuenak, inoiz ez zuen ziur jakiten egoera neskaren gogokoa izan zen ala ez; esaten zuenak again bai.

ARRIMUN

Arrimuan, inguruan (“al amparo”). Honek, aurretik genitibo (edutezkoa: noren) kasua eskatzen du: *neure arrimun, aman arrimun. Atte illgakuen da, on danak aman arrimun* (Aita hil zitzaien eta orain denak amaren arrimuan).

Oso gogoko du elkarrekikotasuna adierazten duen *alkar* elkarkaria: *alkarren arrimun* (elkarren arrimuan). *Ama be illgakuen bañe, orreik alkarren arrimun aurea urtengorabe* (Ama ere hil zitzaien, baina, horiek, elkarren arrimuan aurrera egingo dute).

ARRÍ PENDULE

Harritzarra, tamaina handiko harria (“piedra de gran tamaño”). *Mendixan bera arri pendulak etorrizin* (Mendian behera harritzarrak etorri ziren). *Zubittik bera arripendulak botaten pozik ibilltten giñan* (Zubitik behera harritzarrak botatzen pozik aritzen ginen).

Pendule berba, soilik arrantzaleek erabiltzen zuten. Guk beti *arri pendule*. Ikus, *pendule*.

ARRISKILLARAK

Harrizko eskailerak (“escaleras de piedra”). *Gixon bat mozkortute ixun de Kalandiko arriskillaretan bera jausire. An euan odola daxola* (Gizon bat mozkortuta zihoan eta Kale Handiko harrizko eskaileretan behera erori da. Han zegoen odoletan).

Herrian zehar baziren *arriskillarak*, leku baten baino gehiagotan. Horregatik hitz hau aipatzean, ondoren zehaztasun adierazgarria zeraman aldamenean: *Kalandiko arriskillarak, etxebarruko arriskillarak, Iperkaleko arriskillarak eta abar* (Kale Handiko harrizko eskailerak, atari barneko harrizko eskailerak, Ipar Kaleko harrizko eskailerak eta abar). *Ortxe eondi orreik arriskillaretan jarritte, ganorabaik arratsalde guztin* (Hor egon dira horiek harrizko eskaileretan eserita ganora gabe arratsalde osoan). *Ongo astin neuri tokateazta etxebarruko arriskillarak garbitzi* (Aste honetan niri tokatzen zait atariko harrizko eskailerak garbitzea).

ARRIXE

1.- Harria (“piedra”). *Gure armaik onena arrixe zan* (Gure armarik onena harria zen). *Arrixak sarri botaten genduzen ureta, bañe txoixai te katuai-be botaten geuntzen* (Harriak maiz botatzen genituen uretara, baina txoriei eta katuei ere botatzen genizkien).

Zenbat bider entzun ote genuen, “*Arrixak eztaukela beirik!*” (Harriak ez duela begirik!). *Arririk ez bota, arriaxak beirik eztauketa* (Harririk ez bota, harriak ez baitu begirik). Hori mila aldiz entzunda ere, eten gabe aritzen ginen horretan. Esan izan ez baligute, akabo!

2.- Txingorra, kazkabarra (“granizo”). Harria, kazkabarra aditzera emateko Ondarroan *txingorra* berba erabiltzen da. Ordea, aleak oso handiak direnean *arrix*e ere bai. *Gaur arratsaldin Markiñan arrixe demasa bota eidau* (Gaur arratsaldean Markinan izugarritzko harria bota omen du).

3.- Harraska, sukaltarria, txurrutarria (“fregadera”). *Arriku eiñddakun arrixe bera-be garbittu enbirde* (Ontziak garbitutakoan, harraska bera ere txukundu egin behar da). *Gure etxin dutxaik eta bañeraik ez euan da arrixin garbitzen giñan domeka goxetan* (Gure etxean dutxarik eta bainu ontzirik ez zegoenez, harraskan garbitzen ginen igande goizetan).

4.- *Arriko espartzu*. Harraskako espartzua (“estropajo”). *Au eztaitt zerreez garbittukoten; arriko espartzuaz arraska bikot* (Hau ez dakit zerez garbituko dudan; harraskako espartzuaz igurtzi beharko dut).

Gaur egun espartzuaren ordezkoko onak daude, eta bai garbitzeko produktu bikainak ere. Garai hartan, ordea, ontziak garbitzeko espartzua gogor astindu behar zen. Horrela, igurtziaren igurtziz, eta ez beste inola, espartzuari esker, ematen zitzaion bere kolore naturala zenbait ontziri. Beraz, *arriko espartzu* tresna garrantzizkoa zen, baina, ez bakarrik ontziak garbitzeko, zorua (orduan ola izaten zen), mahaia, nahiz beste zernahi garbitzeko; baita gure belaunak ere.

5.- *Arriko trapú*. Harraskako zapia (“trapo de la fregadera”). *Ekatzu arriko trapu, au urau sikatzeko* (Ekar ieza dazu harraskako zapia ur hau lehortzeko). *Arriko trapuaz ze ez gendun sikatzen-ba? Beangañea jaustezin tanta ta parrastara guztiz. Guk ez gendun ikusten orretan, bañe, a bera trapu-be amak lantzin-lantzin garbittukoban lejiatan eukitte. Ondo desinfeta*

bikoban bai a trapu (Harraskako zapiaz dena lehortzen genuen. Zorura erortzen ziren tanta eta jario guztiak. Guk ez genuen horretan ikusten, baina, zapi hura bera amak maiz samar garbituko zuen, lixibatan edukita. Ongi desinfektatu beharko zuen bai zapi hura).
Guk *arriko trapu* esaten diogunari, Aulestin “*moltsu*”.

ARRIXKU

Arriskua (“peligro”). *Or arrixko andixera* (Hor arrisku handia dago). *Orreik umiok arrixkun dabiz* (Ume horiek arriskuan dabilta).
Gu, orduan, noiznahi eta nonahi ibiltzen ginen arrisku handitan, baina, hori ez genuen ikusten. Horregatik, orduan guk aipatu ere ez genuen egiten berba hau; entzun, ordea, sarri.

ARRIXKURE

1.- Auskalo (“a saber”, “vete a saber”). *Arrixkure zemat jan eterau orrek!* (Auskalo horrek zenbat jan duen!). *Arrixkure bakaziñoittan ibilliranin... zertzuk eiñ eteottuz orrek* (Oporretan ibili denean, auskalo zertzuk egin ote dituen horrek).
2.- Seguru asko, edonola ere (“seguramente”, “de todas formas”). *Baratt zure anaxi Pedro baño zarraua zazena. Asko ez arrixkure* (Badakit zure anaia Pedro baino zaharrago zarela. Edonola ere asko ez).

ÁRRO

1.- Harro (“orgullosamente”). *On arroabill, bañe, arrotasunak jungoakoz* (Orain harro dabil, baina, harrotasunak joango zaizkio).
2.- Harro (“hueco”, “ahuecado”). *Koltxoin lani arro-arro ipiñirou* (Koltxoiaren ilea harro-harro ipini dugu).
3.- Anjel Arkotxari ezarri zioten goitizena: *Anjel Arro*. Gizona bera ez nuen ezagutu, baina bere emaztea eta seme-alabak bai. Emaztea, Errosa Arrizabalaga. Seme-alabak: Pedro, Benigno eta Emeteri. Emeteri 1916an jaio zen, eta 2013an hil zen. Horiek, baxurako txalupa bat izan zuten: *Estrellita*. Geroago beste bat: *Arcocha Balenciaga*. Ikus, *astillero txikixe* eta *Arkotxa Balentziaga*.

ARROSIÑE

1.- Aharrausia (“bostezo”). *Arrosiñe sarri etti, lourin señali ixaten da. Batzutan gosine-be bai* (Aharrausia maiz egitea loguraren seinale izaten da. Batzuetan gosearena ere bai).
2.- *Arrosinke*. Aharrausika (“bostezando”). *Umi arrosinkera. Ori umioi lourera* (Umea aharrausika ari da. Ume hori logura da).

ARROTASUNE

Harrotasuna, harrokeria (“orgullo”, “fanfarronería”). Zentzu berean *arrokexi* (harrokeria) ere erabiltzen da; bata nahiz bestea gauza bertsua aditzera emateko. *Orretaukena arrokexi besteik ezta* (Horrek duena harrokeria besterik ez da). *Betiabill ori arrohexan* (Beti dabil hori harrokerian). *Arrotasune ezta laun ona* (Harrotasuna ez da lagun ona).

ARROTU

1.- Harrotu (“envanecerse”, “engreirse”). *Kanpoko jenti etorten danin, arrotu etten da* (Kanpoko jendea etortzen denean harrotu egiten da). *Dirun bixkat eiñddabenetik arrotuteabill* (Diru apur bat egin duenetik harrotuta dabil).
2.- Harrotu (“esponjar”). *Bizkotxu gexei arrotuazta* (Bizkotxoa gehiegi harrotu zait).

ARROZKOLETXE

Arroz-esnea (“arroz con leche”). *Arrozkoletxe gustoa jaten gendun, bañe, beti gittittu* (Arroz-esnea gustura jaten genuen, baina, beti gutxitxo egoten zen). *Etxin iñor ezeuala arrozkoletxe atrapatzen bagendun, kollari artu te ekiñ. Gero eskoba kirtenaz golpe batzuk artute, listo. Bañe,*

a jandako arrozkoletxe iñok eztozkun kentzen (Etxean inor ez zegoela arroz-esnea harrapatzen bagenuen koilara hartu eta ekin. Ondoren erratz kirtenez zartako batzuk hartu eta kito. Baina, jandako arroz-esne hura inork ez zigun kentzen).

Noizetik noizera amak egiten zigun postre guztiz preziatua zen guretzat arroz-esnea. Kanela zotz eta guzti, gozo-gozoa. Seguru asko, esnea soberan zuenean egingo zuen. Baina, ez edonoiz, jai egun seinalatueta baizik. Dena den, esneaz aparte, zenbait jenero behar zen arroz esnea egiteko: arroza, azukrea, kanela (zotza). Eta gure amarentzat gauzarik garrantzizkoena: denbora. Pozik egoten ginen *arrozkoletxe* zegoenean. *Jaxuz inddarrak ariñaiñ gero arrozkoletxeakazu-te* (Jan azkar babarrunak, ondoren arroz-esnea daukazu eta).

Gurean, Gabon Gauean, *saar saltsi te arrozkoletxe* (sagar konpota eta arroz-esnea) ez dira inoiz falta izan. *Beste guztik jan da gero, arrozkoletxei-be ekiñ* (Aurreko guztiak jan ondoren, arroz-esnari ere ekin).

***“On arrozkoletxe ezta estimaten, bañe len bai. Arrozkoletxe Gabonetan-da ixatezan-ba. Amak komora gañin, ori autsoi botata fuente zurixetan ipiñitte. Nik ikusi tte gaba etorri baño lena eziñ auanta. Artu kollari te arrozkoletxe jaten asi. Kollari sartu te zulu etteakon-ba! “Au jan, dana jan... zaplaak iual-iual dakaz nik. Baezpaan-be dana jatea nu”. Utzittu fueriti, laga kollarak eta danak, eta bela. Ze, beste erozeñek janda-be, neure kulpi ixatezan. Neure kulpi beti. Neu-pe etteneban bañe, besti-pe etteben. Beti, “zeuk eizu”, te akabo. Zetako jango neban kollarakara bat? Fuente osu jan da... “apurtzemanazu-be eztozta inportatik”. Zaplaak iual-iual artu binittuzelez, dana garbittu te kittu! A zaplari beti euan asegurata”.* (Egiguren Badiola Hipolito).**

(Orain arroz-esnea ez da estimatzen, baina, lehen bai. Arroz-esnea Gabonetan-eta jaten zen. Amak, armairu gainea, kanela hautsa botata, ontzi zuri ederretan izaten zuen prest. Nik ikusten nuen hura, eta jateko irrikatan egoten nintzen. Koilara hartu eta jaten hasi. Koilara sartuz gero zuloa egiten zitzaion. “Hau jan, dena jan, nik jipoia berdin-berdin hartuko dut. Badaezpada, dena jango dut”. Ontzia hustu, koilara utzi bertan eta hanka. Izan ere, nahiz eta beste edonork jan, errua nirea izaten zen. Ni nintzen beti erruduna. Nik egiten nituen, baina, bai besteek ere. Beti, “zuk egin duzu”, eta akabo. Zertarako jango nuen koilarakada bat? Ontzi osoa hustu eta... “txikitzen banaute ere ez dit axolarik”. Egurra berdin-berdin hartu behar nuenez gero, dena jan eta kito. Jipoia beti zegoen ziurtatuta).

ARRÚ

1.- Harroa (“orgullosa/a”). Azentua azken silaban. *Niri ezkata pertsona arroik gustaten* (Niri pertsona harrorik ez zait gustatzen). *Endazdi orreik árruk* (Horiek jatorriz dira harroak).

Anjel Arkotxari goitizenez “Arro”, deitzen zioten. Zergatik jarri ote zioten goitizen hori? Benetan harroa zelako, ala jarri zionaren ustez harroa zelako? Izan ere zenabitek goitizenak ezartzeko zeukan abilezia aztertzeke litzateke. Ikus, *arro* (ARRO, 3).

2.- *Arró panparroi*. Harroputza (“fanfarrón/a”, “presumido/a”). Harrotasunean, ohartu ere egin gabe bizi den pertsonari egozten zaio. Esanahi beraz *arroputze* entzun daiteke, eta bai *arro panpanu* ere. *Arro panparroi andi bata ori* (Hori harroputz handia da). *Ikusizu arro panpanu?* (Ikusi al duzu harroputz hori?).

ÁRRU

1.- Arroa (“arroba”). Azentua lehen silaban. *Antxoba sasoiñ guk ixte eunero jaten gendun antxobi. Antxoba sasoi guztin nik eztaitt zemat árrro antxoba jango genduzen* (Antxoa sasoiak guk ia egunero jaten genuen antxoa. Antxoa garai guztian zehar nik ez dakit zenbat antxoa arroa jango genuen).

Elhuyar Euskal Hiztegi Modernoak honela dio: “Pisu-neurri zaharra (gaur egun, harri-jasotzaileen artean hamabi kilo eta erdiko balioa du)”.

Arrasteko arraina, beti tonatan neurtu izan da: *tonelada bi leatz* (bi tona legatz). Aldiz, baxurakoa, *kinttaletan* (50 kinttal atun: 50 kintal hegaluze) eta *arrútan* (antxoa, sardina,

txitxarroa, eta abar). *Bizkargik atzo eun de ogei arru antxoba ekarri zittun* (Atzo Bizkargi txalupak ehun eta hogeia arroa antxoa ekarri zituen).

2.- *Arrueza*. Arroa bat ez dela, hots, arroa bateko (hamabi kilo eta erdi) pisura ez dela iristen (“que no llega a una arroba”). Berba honek hegaluzearen pisu neurriarekin du zerikusia. Hamabi kilora heltzen ez den hegaluzeagatik esaten da *arrueza*; hamabi kilora hurbildu bai, baina, iristen ez dena. *Atzo atrapa genduzen atunak danak ixantzin amabi kilotik gorakuk. Gaur goxin ostea bi atraparouz, de bixak arruezak* (Atzo harrapatu genituen hegaluzeak denak izan ziren hamabi kilotik gorakoak. Gaur berriz, bi harrapatu ditugu, eta hamabi kilora iristen ez zirenak biak).

ARTAGARAU

Artalea (“grano de maíz”). *Gaur artagarauk botateaguz* (Gaur artaleak botatzera goaz). *Irulau artoburo artzen genduzen eta naiku artagarau eukitten gendun botateko* (Hiruzpalau artaburu hartzen genituen eta nahikoa artale edukitzen genuen botatzeko).

Gipuzkeraz, ale, eta bizkaieraz *garau* (beste euskalki batzuetan: bihia). Arto-garau: *artagarau*. Zertarako behar ote genituen guk artaleak? Norbaiti botatzeko: *plazamusikatik* (musika-plazatik) kalera, adibidez. Beti norbait jotzeko asmoz, min ematera. Horretarako, *kanpofuol* aldera (futbol-zelaiaren ingurura) joaten ginen hantxe baitzeuden eroso arta soroak. Artaburu batzuk lapurtu, aletu eta bota.

ARTALAU

Sarea uretara botatzean esaten da. Ordea, baxurako arrantzan berba hau ez da ia erabili izan; arrastean bai. *Patroik esatebanin, artalaua sari*. (Lemazainak agindua ematen zuenean, sarea uretara botatzen genuen).

Lokuzio honek bere osaketan hiru osagai behinik behin baditu: “*art – al – agua*”. Azken bi osagaiak argi daude: “al agua” (uretara, alegia). Lehenengo hori (*art-*) zer edo nondik norakoa dugun? Gaztelaniako “arte al agua” dela esango nuke.

ARTALEKU

Kale Handitik (*Kalandittik*) Iturribarri aldera aurrera jarraituz gero, *Artaleku* deritzon tokira helduko gara. *Artalekun len ezeuan ixe, bañe, antxe-be etxik eiñ zittuezen* (Artalekuan lehen ez zegoen ezer, baina, hantxe ere etxeak egin zituzten).

Leku-izen honek ere, garbi dagoenez, *arti* (artea: “encina”) du bere osaketan. Garai batean, inguru hartan ere agian ez zen arterik falta izango. Hori ez dakit.

Leku-izen honek erroan, *altaraleku* hitza izan dezakeela uste duenik ere badago. Batetik, inguru hartan, aspaldian behinik behik, arterik ezagutu ez delako, eta bestetik, urteko eliz ospakizunetako egun seinalatuetan, herri osoan zehar prozesioak egiten zirenetan, leku zehatz horretan, herriko beste zenbait puntu jakinetan bezala, aldarea ezartzen zelako. Agian. Auskalo!

ARTAZI

Urduri, mesfidati (“nervioso/a”, “suspical”). *Eztai ze pasateakon, bañe, artaziabill* (Ez dakit zer gertatzen zaion, baina, urduri dabil).

ARTAZIXAK

Guraizeak (“tijeras”). *Artaixak* ere entzun daiteke. *Ekatzuz artazixak, onettei tela zati bat kentzeko* (Ekariezazkidazu guraizeak, honi oihaltzati bat kentzeko).

Etxekoandreek sarri hartu behar izaten zituzten, zernahi konponketa egiteko: frakak zirela, gona, alkandora, botoiren bat, galtzerdiak eta abar. Kanean ere asko ikusten genuen: sare konpontzaileen lanerako tresna garrantzitsua zen. Beraz, guretzat ohikoa zen emakume haiek guraizeak eskuan zituztela ikustea. Baina, guraizeak hurbilen ikusi eta sentitu *uli pikatea* (ilea moztera) joaten ginenean. Orduan bai geldirik egon behar zela nahitaez. Guraizeen zarata eta burdin hotsa hain gertu sentitzea zirraragarria egiten zen. Gainera, moztailak (haiek ez ziren

ile-apaintzaileak) berak esaten zigun noizbehinka, beldurra sartzeko: *Artaixakin nabill dde buru geldik euki gero, bestelaik aberixan bat engou-te* (Guraizeekin ari naiz eta burua geldirik eduki, bestela aberiaren bat egingo dugu eta). Hori entzundakoan, ezta zirkinik ere, nahiz eta belarria moztu.

ÁRTE

“Arte” posposizioa (“hasta”). *Gitxienez bixar arte eueldi ederra engobaleu!* (Gutxienez bihar arte eguraldi ona egingo balu!). *Molla musturrearteguz pasiaran* (Moila muturreraino goaz paseatuz).

Denbora adierazten duten hitzekin: *bixar arte, datorren urte arte, gaur arte*. Baina zer gertatu da? *Arte* honek lekua jan diola “-añoik” (-raino) deklinabideko desinentziari. Horrek ez du esan nahi bigarren hau (“-añoik”: -raino) erabiltzen eta entzuten ez denik. Entzuten da, baina, gutxi; eta honen ordeztu, *arte* erabiltzen da, behar ez den lekuan ere. *On, barra arte junbiza?* (Orain barraraino joan behar al duzu?).

Berez honela beharko litzateke: *Noxarte? Bixarrarte* (Noiz arte? Bihar arte). *Noañoik? Etxeañoik* (Noraino? Etxeraino). Baina, ez dirudi gaurko joera hori denik.

ARTEKU

Izenordainaren laguntzaz, zerbaitek eragindako barne kezka adierazten du, barruko harra, lasaitasunik eza: *neure arteku* (neure artekoa; barneko kezka). *Demasak esanetzazen; bañe, neure artekuaz geatu nittan* (Direnak eta ez direnak esan nizkion, baina, oso kezkaturik geratu nintzen).

ARTETA

Ondarroa inguruan, *Asterrika* auzora bidean aurkitzen den baserria. *Akilla, Burgo eta Pepeneku (Buenos Aiores) ondo ezautzen genduzen. Bañe, Arteta baserrixe-be ezaune etteazkun (Akilla, Burgo eta Buenosaires) baserriak ondo ezagutzen genituen*. Baina *Arteta* baserria ere ezaguna egiten zitzaigun). *Antiutizir Asterrika jun naibazendun, Artetatik pasabir (Antiguatik barrena Asterrika auzora joan nahi bazenuen, Artetatik igaro behar)*.

ÁRTEZ

Txukun eta ganoraz (“con destreza”, “con fuste”). *Orrek nesniorrek gauzak artez etteottuz* (Neska horrek gauzak txukun eta ganoraz egiten ditu).

ARTÍ

1.- Paraje zehatz bati ematen zaion izena: Ondarroatik Lekeitiora doan errepidean, portu gainean geratzen den gunea, eta hortik aurrerako zati bat ere bai. *Begoñe ta Margaita Artabirin ikusirouz* (Begoña eta Margarita *Arta* bidean ikusi ditugu). *Andres da kuadrilli Artantzir ikusirouz* (Andres eta koadrila *Arta* bidean zehar ikusi ditugu). *Lekattotik getozela Ártan geatuga bixkatin* (Lekeitiotik gentozela *Artan* geratu gara pixka batean).

Ez dago zalantzarik hitz honek jatorria non duen: *arti*, artea (“encina”). Leku hartan, lehen, ez dakit noiz, arte ugari, izango zen, hots artadia. Eta bide, errepide, horri, *Arta bíri (Artara bidea)* esan izan zaio.

2.- *Artako errebuelti*. Portuko sarrera gainean Lekeitiora doan errepideak duen bihurtugunea. *Artako errebueltan ixan da azidenti (Artako bihurtugunean gertatu da istripua)*.

Artako errebuelti, garai hartan guretzat herriaren muga zegoen. Bihurtugune horretatik herria bistan zegoen, baina, aurrerantz eginez gero eremu bakartiak hasten ziren *Galtzuaran* baserria bitartean. Beraz, muga horretaraino lasai joaten ginen, baina bagenekien handik aurrerako bideak ez zitzaizkigula hain ezagunak eta menpekoak.

Bihurtugune horren azpian itsasorantz ateratzen den lur muturrari, *Arta musturre (Arta muturra)* deritzo. *Amentxe bertan eñ gendun etxari. Arta musturre bistan geunkan* (Hemen bertan bota genuen sarea. *Arta* muturra bistan genuen).

- 3.- *Artantzir*. Kostako bidetik Lekeitio alderantz. Guk, orduan, San Joan bezperako sua egiteko egurra biltzera batzuetan, ez sarri, alde artara ere jotzen genuen. Baina, *Artantzir* nortzuk joaten ziren? Senargai eta andregai (*nobixa-nobixuk*) zirenak. Arratsaldean, oraindik egun argiz joan, eta ilundutakoan itzuli. *Zeta jutezin ba Artantzir? Pasiatea? Pasiatea bakarrik? Bueno, pasiatea, eta testigobaik alkarreaz eotea. Bueno...eon, eon...Zeoze engoben ez? Zantarkexak; ze engoben ba?* (Zertara joaten ziren bada Lekeitio bidera? Paseatzera? Paseatzera besterik ez? Bueno, paseatzera eta lekukorik gabe elkarrekin egotera. Bueno... egon... egon... Zerbait egingo zuten, ezta? Lizunkeriak; zer egingo zuten bada?). Bide hura aproposa zen, elkarrekin lasai egoteko. Atarietan (*entradetan*) ere argitasunik ez zen izaten eta hori baldintza garrantzitsua zen senargai eta andregai zirenentzat elkarrekin “lasai” egoteko. Atarietan iluntasuna izaten zen, bonbillarik ez zelako inon; ordea, bakerik ez, etxe bakoitzean jende asko bizi ginenez, beti igarotzen baitzen norbait gorantz edo beherantz. *Nobixa-nobixuk entradetan-be eotezin, bañe, Artantzir junde asko trankilla* (Senargai-andregaiak atarietan ere egoten ziren, baina, Lekeitio bidean askoz lasaiago). Gainera errepide horretan, han-hemenka baziren harrizko jarlekuak ere.
- 4.- *Artá parin*. Arta deritzon lekuaren parean, itsasoan. *Arta parin atraparouz txitxarro batzuk* (Arta parean harrapatu ditugu txitxarro batzuk).
- 5.- *Artazpaxe*. Aratako paraje horren azpian geratzen den itsas gunea. *Artazpaxan ibilliga arrantzan, da irulau txibi atraparouz* (Arta azpian jardun dugu arrantzan, eta hiruzpalau txipiroi harrapatu ditugu).

ÁRTIN

Artean (“todavía”, “mientras tanto”). *Artin, atte, gerratik bueltan etorri baik euan* (Artean, aita gerratik itzuli gabe zegoen).

ARTISTI

- 1.- Abila, trebea (“hábil”). *Ori mutilloi artistire etxeko zereñak etten* (Mutil hori oso trebea da etxeko lanak egiten). *Zuen semi pelotan artistire* (Zuen semea pilotan abila da).
- 2.- Zinemako aktorea (“actor/actriz de cine”). *Pelikuli naiku politte ixan da, bañe artistak makalak* (Filma entretenigarria izan da, baina, aktoreak eskasak).
- Garai hartan guk ez genuen *aktori* hitza entzuten, beti *artisti*.

ARTÚ

- 1.- Artoa (“maíz”). Azentua azken silaban. *Baserritarrak ganaruai artu emoteotze batzutan; da olluai-be bai* (Baserritarrek behiei artoa ematen diete batzuetan; eta oiloei ere bai). *Gure sasoiñ inguruko solo guztik artoz beteta eotezin* (Gu txikiak ginenean inguruko soro guztiak artoz josita egoten ziren).
- 2.- Artoa, arto-irinez eginiko ogia (“pan de maíz”, “borona”). *Gure etxin artu ezta bentzat falta ixan* (Gurean, behinik behin, artoa ez da falta izan).
- Arto-irinez egindako ogia, guk neguan sarri jaten genuen gosaritan esne bero-berotara bota eta bigundu ondoren. Bagenekien artoa arto-irinez eginikoa zela; eta arto-irina ezagutzen genuen, taloak egiteko erosten baitzen. Izan ere, artoa ez zen etxean egiten; baserritarrek, egina ekartzen zuten. Ordea, taloa, arto-irina erosi eta etxean bertan egiten zen.
- 3.- Kutuna, maiteena, lagun mina (“preferido/a”). *Axerau bere artu* (Beste guztien artean hura du bere kuttuna, maitea). *Kuadrillan Juanitoban lagun artu* (Koadrilan Juanito zuen lagunik minena).
- Gaur egun, berba hau entzutea ez da erraza.
- 4.- *Artúrune*. Artirina (“harina de maíz”). Artoz eginiko irina. *Bezeruai artururan bixkat eskatukotzat talo batzuk etteko* (Esnedunari artirin pixka bat eskatuko diot talo batzuk egiteko).
- Irin hau behar zen artoa (“borona”) egiteko, eta bai morokila nahiz taloak egiteko ere.
- 5.- *Artútesni*. Artoa eta esnea (“pan de maíz y leche”). Berba hauekin (*artutesni*) beti egiten genuen kontrakzioa. *Artutesni naiku janezkio ez gendunbir gexarik* (Artoa eta esnea nahikoa janez gero, ez genuen gehiagorik behar).

Neguan egun batzuetan horixe izaten zen gure gosaria; esne irakinetara artoa bota eta jan. Eguerdia bitartean irauteko ez zen txarra. Matrailak gorrituta irteten ginen etxetik.

ÁRTU

1.- Hartu (“coger”, “recibir”, “tomar”). *Atzo, kiesik einebalako ederrak artú nittuzen* (Atzo, eskolara joan gabe piper egin nuelako, ederrak hartu nituen). *Atzo-be nik demasak artú nittuzen eskolan, leziñoirik enekixelako* (Atzo ere nik ikaragarriak hartu nituen eskolan, lezioa ez nekielako). *Meixendi artuzu?* (Merienda hartu al duzu?).

Garai hartan hartu zer egiten genuen? *Pagi, meixendi* (paga, merienda) eta horrelako gauzak. Paga, adibidez, domeketan besterik ez. Egunero, noiznahi eta nonahi hartzen genuena: egurra. Azken hau, igande eta aste egunetan. Zentzu honetan hitza bera ez dakit zenbat erabiltzen genuen, baina, hartu, “kristorenak eta bi”: etxean, eskolan, kalean (hemen batzuetan eman ere bai), elizan... leku guztietan.

2.- *Barrena artú*. Barrena hartu (“arreglar el extremo inferior, el bajo, de una prenda de vestir”). Garai hartako etxekoandreek denetatik egin behar izaten zuten, eta josten ere abilak ziren. Gonari nahiz prakei barrena hartu behar zenean, laster helduko zioten jostorrazari. *Onettei gonionei barrena artu bitzat* (Gona honi barrena hartu behar diot).

3.- *Ótzak artú*. Hoztu (“enfriarse”). *Zeu otzák ártubaik gero!* (Kontuz, zeu hoztu gabe!). *Atzo mendire jun giñan da otzak artu nittun* (Atzo mendira joan ginen eta hoztu egin nintzen).

4.- *Úrak artú*. Urak hartu (“encoger”). *Jertsa garbitturot eta urak arturau* (Jertsea garbitu dut eta urak hartu du).

5.- *Éstu artú*. Estu hartu (“poner en aprieto”, “acosar”). *Iñakik, taberna sartu zanin attaz eiban topo; atte estu artuban* (Iñakik tabernara sartu zenean aitarekin egin zuen topo; aita estu hartu zuen). *Partidu eztau errez irabazi. Gaztik estu arturau* (Partida ez du aise irabazi. Gazteak estu hartu du). *Auskan asiri te neskik estu arturau mutille* (Borrokan hasi dira eta neskak estu hartu du mutila).

6.- *Tránkill artú*. Lasai hartu, lasaitu (“tomar la cosa con tranquilidad”). Zerbaitengatik urduri jartzen ari denari ematen zaion aholkua. *Olan ezatetz jarri. Trankill artuxu!* (Horrela ez zaitez jar. Lasaitu zaitez.).

7.- *Zábal artú*. Pazientzia izan, pazientziaz hartu (“tomar con paciencia”, “tener paciencia”) Egoera berezietan, adibidez, zerbaiten eske joan eta ilara luzea dagoenean. *Zabal artu bikou* (Pazientziaz hartu beharko dugu).

8.- *Popatik artú*. Ipurditik hartu (“tomar por el culo”). Eguneroko bizitza arruntean, popatik hartu ez da egiten, *popatik artzea* (ipurditik hartzera) zentzu metaforikoan, bidali egiten da norbait, haizea hartzera nahiz antzarrak ferratzera bidaltzen den bezala. Esamolde hau, lehen, gizonezkoek baizik ez zuten erabiltzen. *Zuaz ezileike berbaik ein. Jun zatetz popatik ártzea* (Zurekin ezin da hitz egin. Joan zaitez ipurditik hartzera). Ni bizi naizen herrian (Zarautzen), horrela ere entzun izan dut (*popatik hartzera*), baina, oso gutxitan; gehienetan *ipurditik hartzera* edo *por kulo hartzera*.

ARTÚEMONA

Harremana (“relación”). *Jose, Mirenen koñature, bañe, asarratutera; artuemonik eztauke* (Jose eta Miren koinatuak dira, baina, haserretuta daude; ez dute harremanik).

ARTXIRRIXE

Hartxintxarra (“gijarro”). Harri koskor txikia. *Sasoi baten ieltzeruk artxirritta plai txikire jutezin* (Garai batean igeltseroek hartxintxar bila hondartza txikira joaten ziren).

Gure herrian *artxirrixe*, hondartza txikia deitzen genionean izaten zen ugari. Orain berriz, ez *plai txikirik* eta ez *artxirririk*.

ÁRTZA

1.- Atunetarako amua alanbrezko hariari lotu ahal izateko, palan ateratzen zitzaion hari sendoz eraturiko luzagarria, harizko egitura sendoa (“pieza de hilo o de alambre con que se recubre el anzuelo”). Izan ere burdinazko amua, alanbre lodiari lotu behar zitzaion. Horretarako amuari *artza* egiten zitzaion, eta alanbreari *ollaue* (ikus, *ollaue*). *Artzá ondo etten danak ezeben jakitten* (*Artza* ongi egiten denek ez zuten jakiten).

Zenbait hiztegiek amuaren palari deitzen diote artza. Elhuyar Euskal Hiztegi Modernoak honela dakar. “Artza: haria lotzen den amuaren zati zapala” (79).

2.- *Artzárix*e. *Artza* egiteko haria. Ohiko haria baino sendoagoa izaten zen.

ARTZAKIZUN

Hartzekodun, bere ustez arrazoi osoa daukanaren jarrera (“acredor/a”). Eduki gabe, arrazoia berak balu bezalako itxura egiten duenagatik esan ohi da. *Errezoirik euki ez eta ondioi-pe bera artzakizun* (Arrazoirik izan ez eta, gainera bera hartzekodun).

ARTZAÑE

1.- Artzaina (“pastor/a”). *Artzañak mendixan bixi zile ardixak zaintzen; besteik ez genkixen ix*e (*Artzainak* mendian bizi zirela ardiak zainduaz; artzainei buruz besterik ez genekien ezer).

Gabonetako jaiotzan baizik ez genituen ikusten. Gabonetako abestietan (*Artzañ buruzuri bi Anton eta Peru...*) agertzen zirenean ere konturatzen ginen, oso ondo ohartu gabe artzainen bizimoduaz eta lanaz.

Gure amak kontatzen zigun beraien ama, umezurtz geratu eta *ardizaiñ* bidaltzen zutela mendira. *Artzañ*, barik, *ardizaiñ* berba erabiltzen zuen, kontu hori aipatzen zuen bakoitzean. Kontu horri, osaba Andonik, gure amaren anaiak (Andoni Basterretxea Irusta), aipamena egiten dio bere liburuan (19): “*Ama sei urtegaz umezurtz ta hamalau urte arte artzain, gorriak ikusita, biotz bako amandrearen eskutik aterata ekarri eban osabak Urkarregi baserritik Ondarroara, bere senideekana*”.

2.- *Ártzañ jun*. Artzain joan, artzaintzan aritzera joan (“ir de pastor”). *Markiña eta Aulesti inguruko jenti jun ixantzan sasoi baten Ameriketa artzáñ* (Markina eta Aulesti inguruko jendea joan zen garai batean Ameriketara artzain).

ÁRUTZ

1.- Harantz (“hacia allí”). *Bazuz arútz?* (Ba al zoaz harantz?). *Arúzguz* (Harantz goaz).

Eguneroko hizkeran sarri erabiltzen da; honen forma eratorriak ere maiz. *Arútzin engotzuet sarturtena* (Harantz joaterakoan egingo dizuet sartu-irtena). *Arútzin* edo *arúzkun*, biek esanahi bera dute: harantzakoan, hots, harantz joaterakoan. *Arúzkun engotzau bixitti* (Harantzakoan egingo diogu bisita).

2.- *Aruzku*. Harantzakoa, joana (“ida”). *Aruzku neuk paakot eta onuzku zeuk paga* (Joana nik ordainduko dut, eta itzulikoa zuk ordaindu).

Gehienetan billetea izaten zenez, elipsia egin gabe aipatu egiten zen: *aruzko billeti* (joaneko billetea). *Aruzko billeti bakarrik artukou; onuzkun iual baten-bateaz antomobillin etorrikoa-ta* (Joaneko billetea baizik ez dugu hartuko; itzuli, agian, autoan norbaitekin egingo baikara). *Aruzku te onuzku, bixak artu* (Joanekoa eta itzulikoa, biak hartu).

ARUTZONUTZE

Eten gabe atzera eta aurrera, batera eta bestera, harantz eta honantz (*arutz eta onutz*) ibiltzea (“idas y venidas”). Norbait leku beretik, alde batera eta bestera sarri pasatzen denean, berehala esango da: *Orrettetabill arutzonutze!* (Etengabe dabil hori atzera eta aurrera!). Egoera horretan, beste hau esatea ere ongi legoke: *Eun guztin dabill arutzonutzin* (Egun osoan dabil bueltaka atzera eta aurrera).

ASAKE

Nesken joko bateko (*pongolan*: “juego de las tabas”) hitza. Ardiaren astragalo hezuraren posizio jakin bat adierazten du. Nesken joko batzuetan, inoiz gu mutilok ere saiatzen ginen (soka saltoan nahiz *txintxirrikan*), baina, honetan sekula ere ez; seguru asko, bagenekielako nesken mailarik inoiz ez genuela lortuko. Egia esan, honetan neskak abilak ziren. Eibarren, *asaje* esaten dela dio Toribio Etxebarriak (171).

ASARRATU

Haserretu (“enfadarse”). *Asarratzi ezta ona ixetako-be* (Haserretzea ezertarako ere ez da ona). *Gurin atte benetan asarratzezanin, arnasotsi-pe ezan entzuten* (Gure etxean aita benetan haserretzen zenean, arnas hotsik ere ez zen entzuten).

Hitz hau, entzun, maiz egiten genuen, baina, geu lagunen artean haserretu ia inoiz ere ez; zertarako? Bagenekien gero adiskidetu egin behar genuela eta! Ohartzen ginen, helduen artean, haserreari garrantzia ematen zitzaiola, batez ere familia bereko senideen arteko haserreari. Anai-arreben arteko haserre-eta, ez ziren parte oneko gauzak; hala ere, komeni baino sarriagotan gertatzen ziren. Gehienetan, tartean dirua zebilelako. Horregatik gure aita zenari behin baino gehiagotan entzuten genion: “*Gurin ezta asarreik. Deroik eztalako*” (Gurean ez dago haserrikerik, dirurik ez dagoelako). Geroago ohartu ginen, gainera, haserretzea osasunarentzat oso kaltegarria zela, beraz, ez haserretzea hobe.

ASARRE EÍN

Haserre egin (“reprender”). *Gixonak asarre eizta* (Gizonak haserre egin dit). *Eskola berandu allaga ta maxuk asarre eizku* (Eskolara berandu heldu gara eta maisuak haserre egin digu).

ASARRI

Haserreia (“enemistad”). *Anaxarreban artin urtitako asarri eukirabe, bañe on axkiretuterez* (Neba-arreben artean urteetako haserreia izan dute, baina, orain adiskidetuta daude).

Haserreia, bai norberarena eta bai besteena, neurtzea guztiz sail den arren, garai batean behinik behik baziren hizkuntza-baliabideak haserreari neurria hartzen ziotenak. *Orreik anaxarrebok len batu-batuzin; beti ebizen alkarreaz. Gurasuk ilzinin, nik eztatt ze pasa zan or, sekulako asarratuzin: ez bodata, ta ez enterruta* (Neba-arreba horiek lehen, batuak ziren, beti zebiltzan elkarrekin. Gurasoak hil zirenean, nik ez dakit hor zer gertatu zen, sekulako haserretu ziren: elkarren ezkontzetara eta hiletetara ez dira joan izan). Beraz horra haserrearen neurria: ezkontzetara eta hiletetara ez joateko moduko haserreia.

ÁSE

1.- Ase (“saturarse”). *Sasoi baten, gu ezin giñan bein-be asé* (Garai batean, gu ezin ginen inoiz ase). *Eziñ aséteko gosi neukan nik* (Ezin asetzeko moduko gosea nuen).

Orain badakigu, ase, nahi adina jandakoan egiten dela. Gure herrian, orain erabiltzen da, jendeak aukera guztiak dituelako asetzeko. Orduan ez zen maiz erabiltzen.

2.- *Áse ta bête*. Ase eta bete (“hartar”). *Guk ez gendun okasiñoirik eukitten áse ta beté etteko* (Guk ez genuen aukerarik izaten ase eta betetzeko).

Ase arren, oraindik sabelean gera daiteke tartetxoren bat bete gabe; ba, tarte hori ere betetzen denean esan behar da, *ase ta bete* (ase eta bete). Gabonetan-edo gertatuko zen. Arrantzale zaharrei *Karmen* egunean kofradiak bazkaria ordaintzen zirenean ere bai. Inoren kontura zenez, *ill ero errementa* (hil edo lehertu). Horrelako bazkariak-eta zirenean, biharamunean hil kanpainen bat entzutea ez zen harritzekoa izaten. Gehiegi jan eta *sikatu* (akabatu). *Ase ta bete* errukirik gabe, horrelakoetan egiten ziren, nahiz eta hurrengo egunean hil! Gainontzean, *ase ta bete*, pentsatu ere ez.

ÁSI

Hitz honen esanahi arruntaz (hasi) aparte, arrain jakin baten garaia iritsi eta arrain hori harrapatzen hasi direla adierazteko erabiltzen da. *Antxobi asíre* (Antxoa hasi da: antxoa agertu

da, antxoa harrapatzen hasi dira). *Sasoiñgaz bañe, antxobaik ezta así ondioik* (Garaian gaude, baina, antxoa oraindik ez da agertu).

ASIKE

Beraz: zerbaiten ondorioa adierazi nahiz. Hau gaztelania garbia da: “así que”, “en consecuencia”. Hala ere, ondarrutarrek (oraingo gazteek ez) barneratuta izan dute ondorioa adierazteko modu hau; eta bai, bere kide *asieske* (“así es que”) ere. *Arek eztau eiñ; asike, zeuk enbiko zu* (Hark ez du egin; beraz, zuk egin beharko duzu). *Arek amattubaik lagarau, asieske zeuk amattu biko zu* (Hark bukatu gabe utzi duenez gero, zuk bukatu beharko duzu).

Ondarroan bada esaera bat, agian ez oso zabaldua, baina, Miren “*Kantaleko*”k kontatu zidanez, beraien artean esaten zen eta esaten da. Esaera horren jatorria ere azaldu zidan. Solaskideren batek, *Asieske*, esaten badu, besteak honela luzatuko dio: *Asieske, Patxi koniflor eske!*

“Ondarrun reketik sartu zinin, Laureanon alabi te bixok atrapa genduezen ogitta junde Arriolanea (German Arriola). Mojetako an eskillaretan berutz bajata, an euan taberni alibun. Egunero juten giñan araxe Arriolanea ogitta. Antxe gazela Fernando Piperra etorriazkun urteteke esatea. Lelengo, tireteue goittik, an goxan. Gurea euan parajin, antxe euazen milizianuk, eta bestik, reketik, Arrigorrin goittik bera etozen orreik; tiroka alkarrei. Tireteue eontzan da gu eon giñan koltxoik bentanetan ipiñitte antxe barrun, lau ero bost, antxe gerta giñanak. Piperraneku etorriazkun esatea, a armiaz ebillen-da: “Aide ariñ etxea or datoz beruz-de”. Alatteik jun giñan euerdixan etxea.

Saturranen atrapa zittuezen bi ero iru. Bat zan, reketin artin naiku goxan ebillen baten anaxi; bañe bera milizianu-ero republikanu-ero zera zan: Patxi, mutil andi bat. A ez bañe, bestik ill eiñ zittuezen. A salba zan anaxi reketin filetan eukalako; ta sartuben euran filetan. Patxi euran filetan sartu te Galtzuanen euazela, eun baten Patxi, koniflore tarule-ta atxeta baja eta andik Lekattoa pasa zan. Bera ezan reketi-te. Orreikiñ ezeuan gustoa ta republikanun alde aosta-be. Enda gero esakeri geunkan, “Asieske!” esandakun: “Asieske, Patxi koniflor eske!”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Ondarroan erreketek sartu zirenean, Laureanoren alaba eta biok harrapatu gintuzten ogitara joanda Arriolaren (German Arriola) okindegira. Monjetako han eskaileretan beherantz jaitsita, han taberna zegoen aldamenean. Egunero joaten ginen okindegi hartara ogitara. Hantxe geundela Fernando “*Piperra*” etorri zitzaigun irteteke esatera. Lehenik, tiroketa goitik, han goian. *Gurea* taberna zegoen parajea, hantxe zeuden milizianoak, eta besteak, erreketek, *Arrigorrin* goitik behera zetozen; elkarri tiroka. Tiroketa izan zen, eta gu egon ginen koltxoia leihotetan ipinita hantxe barruan, lau edo bost pertsona hantxe gertatu ginenok. *Piperraneku* etorri zitzaigun esatera, hura arma eta guzti baitze bilen: “Zoazte agudo etxera, hor beherantz baitatoz”. Horrela joan ginen eguerdian etxera.

Saturrararen harrapatu zituzten bi edo hiru. Hiru horietatik bat zen erreketeen artean kargua zuen baten anaia; baina bera milizianoa-edo errepublikanoa-edo zera zen: Patxi, mutil handi bat. Hura ez, baina, besteak hil egin zituzten. Hura libratu zen anaia erreketeen artean zuelako; eta beraien armadan sartu zuten. Patxi erreketeen artean sartu eta *Galtzuaranen* zeudela, egun batean Patxi azalore bila zihoala-eta itsas ertzeke harkaitzetara jaitsi eta Lekeitiora pasa zen. Bera ez baitzen erreketea. Erreketeekin ez zegoen gustura eta errepublikanoen aldera berriro. Eta gero gure artean esaera genuen; norbaitek *Asieske!* esandakoa: *Asieske, Patxi koniflor eske!*).

ASKATU

1.- Askatu (“soltar”, “librar”). Gure garaian, hitz hau, zentzu honetan apenas erabiltzen zen. Askoz gehiago entzuten ziren *solta* eta *libra*. Orduan, Francoren garai bete-betea, hitz hau esaten ere ez ginen ausartzen, konnotazio politikoak baitzituen: *Euskadi askatu*, *Gora Euskadi askatuta*, *askatasune*, eta abar. Zentzu honetan bai, entzuten genuen, eta erabili ere bai, baina, esparru pribatuetan (gehienbat etxean). Orain, jatorrizko zentzuan ere maizago entzun daiteke:

Axuetak askatuxuz (Oinetakoen lokarriak aska itzazu). Zentzu honetan lehen, garbizale zenbaitzuek erabiliko zuten, beste guztiok, *solta*.

2.- Ireki (“abrir”). *Buru* edo *tripi* berbeekin lotuta testuinguru jakin batzuetan: *buru askatu*, *tripi askatu* (burua ireki, sabela ireki). *Arrixe tiro ta buru askatutzan* (Harria bota eta burua ireki zion). *Kañueti artzemot tripi askatukotzut* (Ganibeta hartzen badut, sabela irekiko dizut).

Leatza letteik askatu: legatzari egiten zaion bezala, sabela ganibetez ireki. Legatza garbitzerakoan, tripak kentzeko, behe samarretik bururaino aitzoz sabela irekitzen zaio: *tripi askatu* (sabela ireki). Horregatik, konparaketa gisara mehatxu hau egiten da; ordea, mehatxua inoiz ez da betetzen. *Leatza letteik askatuko zattut* (Legatzari bezala sabela irekiko dizut).

ASKÍ

1.- Buruan eginiko ebaki sakona (“brecha en la cabeza”). *Andresek aski eiñddau burun* (Andresek burua ireki du).

Gorago aipatu dugu *buru askatu* (burua ireki). Adibidea ematerakoan mutilaren izena erabili dut, gehienetan, horrelako aberiak egiteko jolasetan eta lekuetan mutilak ibiltzen ginelako. Bestalde *aski* esaten zenean ez zegoen *burun* (buruan) esan beharrik, jakina baitzen burua ireki zuela. Hala ere, batzuetan osorik esaten zen, *burun aski*, gertaerari garrantzia emateko.

2.- Aska (“el pesebre”, “pílon”, “zanja”). *Burgo arte junga. Korta beaturou te ganaruk askako bedarra jaten euazen* (*Burgo* baserriraino joan gara. Ukuilura begiratu dugu eta behiak askako belarra jaten ari ziren).

Baserriren batera, (*Boni Gixonaneko* baserrira, *Ikatxara*, *Antiguako* baserrira) hurbiltzen ginenean, saiatzen ginen kortara (ukuilura) bisita egiten. Orduan ikusten genuen aska. Zentzu honetan hitz hau ez genuen sarri erabiltzen baina ongi ezagutzen genuen bai hitza eta baita aska bera ere; aipaturiko leku jakin horietakoak bai behinik behin.

Fabriketan ere izaten ziren askak, kantitate handiak hartzen zirenean gatza eman eta antxoa gordetzeko. *Askatik antxobi ataten ibilliga* (Askatik antxoa ateratzen jardun dugu). *Errekan* (herriko garbitegia: “lavadero”) ere askak zeuden arropak garbitzeko. Emakume bakoitzak aska bat hartzen zuen. *Gure ama beti eoten dan askan beste andra bat euan* (Gure ama beti aritzen den askan beste emakume bat ari zen).

ÁSKO

1.- Asko (“mucho”). *Sasoi baten asko, arrañe euan itxosun. On, ure bai askó, bañe arrañe gerua ta gitxia* (Garaian batean asko, arraina zegoen itsasoan. Orain, ura bai asko, baina, arraina, gero eta gutxiago).

2.- *Äsko jakíñ*. Gure herrian badakigu asko jakitea zer den, eta uste baino gutxiago jakitea zer den ere bai. Baina, *askó jakitti*, ironiaz erabiltzeak, “ez jakitea” adierazten du. Norbaiti galderaren bat egin, eta erantzunik ezagutzen ez badu, era honetara erantzungo dizu: *askórai neuk!!* (Asko dakit nik!!). Ironiaz emandako erantzun honek esan nahi du, galdetzen zaionaz ez dakiela ezer.

Hona hau erabiltzeko testuinguru aproposa: Bi lagun gai bati buruzko eztabaidan murgilduta. Halako batean, bietako batek, gaia argitu nahiz, hirugarren bati galdetzea proposatzen dio lagunari: *Aur du Julian; berai preuntakotzau* (Hortxe doa Julian; berari galdetuko diogu). Lagunak ordea, Julianek ez duela erantzunik ezagutzen, era honetara adieraziko dio: *Askóaki orrek!!* (Asko daki horrek!!; hots, horrek ez daki tutik ere).

3.- *Askó moutaku*. Itxurarik gabekoa. Argi dago izenlaguna dela, beraz, ondoren izen bat eskatuko du. Adibidez: *Askó moutako koplai baabizu, neuk kendukotzuaz otzak* (Itxurarik gabeko koplari badarabilzu, neuk kenduko dizkizut hotzak).

ASKOTAN

Maiz, sarritan (“frecuentemente”, “a menudo”). “*Askotan*” berbi, *askotan esateou; gauzoneako sarrixei* (*Askotan* hitza maizegi erabiltzen dugu; gauza onerako sarriegi). *Kiesik askotan etten gendun* (Eskolara joan gabe, piper, maiz egiten genuen). *Okerkexak sarri etten genduzen, da*

zaplara-pe askotan artzen genduzen (Bihurrikeriak sarri egiten genituen, eta jipoiak ere maiz jasotzen genituen).

Sinonimoak ditugunean, hautsak astindu eta erabili egin behar dira, gure aurrekoen berbeta bizi eta aberatsaren ildotik. Hona berba honen (*askotan*) sinonimo batzuk: *sarri, sarri-sarri, sarri askotan, ttittin-pottin, kalaran-kalaran, lantzin-lantzin*. *Ori mutilloi sarri-sarri etortezku arraiñ eske*. (Mutil hori sarri etortzen zaigu arrain eske). *Orreik ttittin-pottin etten dabe afafe* (Horiek maiz egiten dute afafe). *Ori txalopioi lantzin-lantzin etorten da arrañaz* (Txalupa hori sarritan etortzen da arraina saltzera).

ASKOTXO

Andres ArrizabalagaK, gure txikitako lagunak, kontatzen zigun ipuineko pertsonaia. Ipuinari horregatik deitzen genion *Askotxon upiñe*. Lagun minak ginen, eta ipuin hura beste inoren ahotik ez nuen entzun izan. Guk behintzat Andresek kontatuta entzun eta ikasi genuen.

“Beiñ Askotxo mezata ixule, odolostik ikusi zittuzen abarin etxeko bentanatik dindilizke. Bat artuban da, kolkure dzat. Sartu zan elixa, da mezi aurea. Askotxo an euan trankill odolosti kolkun ezkutata eukala. Alako baten asi zan abari sermoi etten: “Askotxok eta askotxok lapurretan etten dabe”. Askotxo amure! Osta-be bai abarik: “Askotxok eta askotxok lapurretan etten dabe”. Askotxo gerua ta estua; ta beran bostin pentsaban: “Au neuattitabill. Beste beiñ esatamarau odolostik arpeittizir jungoakoz”. Abarik iruarrenin-be dale osta-be. Askotxok artu eixeban kolkuko odolosti te arpeire part abariai”. (Arrizabalaga Urkiola Andres).

(Behin batean *Askotxo* izeneko mutikoa mezatara zihoala, odolkiak ikusi zituen apaizaren leihotik zintzilik. Odolki bat hartu eta kolkoan gorde zuen. Sartu zen elizara eta meza hasita zegoen. *Askotxo* lasai bere odolkia kolkoan gorderik zuela. Halako batean apaiza sermoia egiten hasi zen: “Askotxok eta askotxok lapurretan egiten dute”. *Askotxo* urduri jarri zen. Apaizak berriro: “Askotxok eta askotxok lapurretan egiten dute”. *Askotxo* gero eta urduriago jartzen ari zen; eta honela pentsatu zuen bere baitan: “Apaiza niregatik ari da, eta beste behin esaten badu, odolkia aurpegira botako diot”. Apaizak, berriro gauza bera errepikatu zuen. *Askotxok* hartu zuen kolkoan zeraman odolkia eta aurpegira jaurti zion apaizari).

ÁSMA

Asmatu (“inventar”, “idear”). *Orrek kontattuzen upiñ guztik berak asmátakutiz; danati guzurak* (Horrek esan dituen kontu guztiak berak asmatutakoak dira; denak gezurrak). *Zuk ez asmá ixé. Ikusizune konta bakarrik* (Zuk ez duzu ezer asmatu behar. Ikusi duzuna kontatu eta kito).

Beste zenbait lekutan hitz hau sarri erabiltzen da gaztelaniako “acertar” esanahiaz; gure herrian inoiz ere ez. *Au aparatuau zeuk asmázu?* (Tresna hau zeuk asmatu al duzu?).

Hitz honek gehienetan ideia edo proposamen berriei egiten die erreferentzia. *Ontxe-be asmákorau* (Ea orain zer asmatzen duen, ze ideia berri botatzen duen). Berdin, lagunartean, norbaitek ustekabeko ideia edo proposamen berriren bat botatzen duenean. *Bake-bakin geuazen da ontxe-be asmárau asmáteku* (Bake-bakean geunden eta orain ere ederra asmatu du: bazterrak nahasteko ideiarene bat!). *Orrek asmákoleuke!* (Horri burura etortzen ez zaionik ez dago!).

Bitxia badirudi ere, gaztelaniako hiztegiak badakar “asmar” hitza. (Asmar: Estimar, apreciar el valor de una cosa. Estimar, formar opinión de algo. Comparar).

ASMÚ

Asmoa (“propósito”, “intención”). *Askotan ásmuk polittak ixatendiz, bañe, gero areik beteti ixaten da gatx* (Sarri, asmoak politak izaten dira, baina, gero, haiek betetzea izaten da zaila).

Beste lekuetan bezala, gure artean ere asmo on ugari izaten genituen. Gero asmo haiek *tamañun beteten genduzen* (tamainan betetzen genituen, hots, gutxitan). *Eskolako biarrak eizuz?* (Eskolako lanak egin dituzu?) Eta erantzuna, *Asmu baakat* (Asmoa badut).

ASPALDI

1.- Aspaldi (“hace mucho”). *Ori zuk esatezun kontuoi, ori aspaldi pasa zan* (Zuk esaten duzun kontu hori, aspaldi gertatu zen).

2.- *Aspaldi báten*. Aspaldi, antzina, duela denbora luzea (“hace mucho tiempo”). *Aspaldi soilik* ere entzuten da, bere zentzu jatorrean. *Aspaldi ixantzan ori* (Hori aspaldi izan zen). Ordea, *Aspaldi baten*, erabiltzen denean, badirudi antzinatasun handiagoa eman nahi zaiola esaten denari edo gerta zenari. *Ori aspaldi baten esanetzun* (Denbora luzea da hori esan nitzula).

3.- *Aspaldi eztala*. Duela gutxi, oraintsu (“no hace mucho”). *Pedro, aspaldi eztala ikusirot neuk kalin* (Pedro, duela gutxi ikusi dut nik klean).

Esanahi beraz, *ezta aspaldi*, (ez da aspaldi) ere esaten da. *Ezta aspaldi Kepa kalin ikusi nebala* (Ez da aspaldi Kepa klean ikusi nuela).

4.- *Aspaldiku*. Aspaldikoa (“antiguo/a”, “de hace tiempo”, “veterana/o”). *Aspaldixan eztot ikusi bañe aspaldiko launerot nik ori* (Aspaldian ez dut ikusi, baina, aspaldiko laguna dut nik hori). *Aspaldiko kontuk kontaten gabiz* (Aspaldiko kontuak kontatzen ari gara).

5.- *Aspaldixan*. Aspaldian (“hace tiempo”, “últimamente”). *Aspaldixan ezattut ikusi* (Aspaldian ez zaitut ikusi). Sinonimoa: *Aspaldiko denporan*. *Aspaldiko denporan eza etorri* (Aspaldian ez zara etorri).

ASPERTU

1.- Aspertu (“aburrirse”, “cansar”). *Onek umionek aspertute nauke beran zorokexakiñ* (Ume honek aspertuta nauka bere erokeriekin). *Asper-asper eiñddena zeure upiñak entzuten* (Zeharo aspertuta nago zure kontuak entzuten).

2.- *Aspertu eráiñ*. Asperrarazi (“conseguir que alguien se aburra y se canse”). Guk “-arazi” ordeztu, bizkaieraz, “-eraiñ” (eragin) erabiltzen dugu. *Onetteik umiok aspertu eraingozte* (Ume hauek asperraraziko naute).

ÁSTAK

1.- Pitxarraren heldulekuak (“asas”). Agian gaztelaniako berba horrekin (“asa”) du zerikusia. *Edarrak ezauturouz astabaikuk eta astárunak* (Pitxarrak, heldulekurik gabeak eta heldulekudunak ezagutu ditugu).

2.- *Astálapikuk ipiñitte*. Esku biak gerrialdean ipinita, ukalondo biak kanpora daudela. *Zetanzaz astalapak ipiñitte?* (Zertan zaude, eskuak gerrian ipinita?). Esaldi hau, nire arreba batek (Lurdesek) gure amari entzuna da.

Bermeon, Antonio Perez Bilbaok dakarrenez (71) gauza bera adierazteko, “*Asta biko pitxarri lez*” esaten zen.

ASTAKI

Taketa (“estaca”). *Kanpofueleko solun ondun astakak euazen sartute* (Futbol zelaiaren ondoko soroan taketak zeuden sartuta). *Artaburuk artzen gebizen da baserritarrek segi eizku astakiaz* (Artaburuak hartzen ari ginen eta baserritarra atzetik etorri zaigu taketa eskuan zuela).

Taketa berba ezagutzen genuen, baina, gauza gogorraren eredu, konparaketetan erabiltzeko baino ez. Ikus, *taketa*.

ASTANAPARRIXE

Nafarrerria, baztanga (“viruela”). *Gure umik astanaparrixe atraparau* (Gure umeak nafarrerria harrapatu du).

ASTERO

Astero (“cada semana”). *Sasoi baten astero juten giñan mendire* (Garai batean astero joaten ginen mendira).

Hitz hau guztiz arrunta da, bai gure artean eta bai beste nonahi ere. Ordea, guk badugu honen kideko sinonimoa: *astin-astin*. *Anaxi Martuteneko kartzelan eontzanin, astin-astin juten giñan bixittatea* (Anaia Martuteneko espetxean egon zenean, astero joaten gintzaizkion bisitan).

ASTÉ SÁNTU

Aste Santua (“Semana Santa”). *Antxiñe Aste Santuk tristik eta itzalak ixatezin. Barrei-pe eziñ ixatezan eiñ* (Garai bateko Aste Santuak tristeak eta ilunak izaten ziren. Barrerik ere ezin izaten zen egin).

Urtean zehar oso aste seinalatua. Orduan bezala, gaur egun ere elizkizun bereziak egiten dira aste horretan, eta nahi duenak parte hartzen du. Garai batean, herriko eliza lepo beteta egoten zen, denok joan behar baikenuen, derrigorrez. Herriko giro osoa halako seriotasunez janzten zen. Prozesioak, elizan santuak estalita, argi gutxi, elizkizun luzeak, sermoi beldurgarriak, aitorlekuetan ikaragarritzko ilarak. Elizak eta apaizek berez zuten protagonismoa areagotu egiten zen sasoi horretan. Orduan, ez zuen inork galdetzen: *Aste Santuko bakaziñoittan noazuze?* (Aste Santuko oporretan nora zoazte?). Hala ere, “Aste Santua” hitz elkartu hori hortxe geratu zaigu fosilduta, nahiz eta askorentzat aste hori “santua” ez izan, baina bai “sagaratua”, alegia, jai egiten denez, ukiezina.

ASTEUNE

1.- Asteguna (“día de labor”). Igandea izan ezik, asteko edozein egun, hots, laneguna. *Zeuk ez pentsa domekiranik. Gaur asteunera*. (Zer uste duzu, igandea dela? Gaur asteguna da.).

2.- *Asteun buruzurixe*. Astegun buruzuria, asteko egun soila (“día de labor”, “día laborable”). *Asteun buruzurixin noazuz zentelli baño dotoria jantzitze?* (Astegun buruzurian nora zoaz hain dotore jantzita?).

Orduan besterik ez zegoen: *asteune ala domeki* (asteguna ala igandea). Astebururik ez zegoen; jaiegun bakarra: *domeki*. Astegunari, berez zuen soiltasuna, oraindik ere areagotzeko esango zitzaion, *asteun buruzurixe*.

3.- *Asteuneko erropak*. Asteguneko arropak (“ropa de día de labor”). *Asteunin, domeketako erropaik ezan jazten, kanpoa medikuana-ero, juteko ixan ezik* (Astegunean, igandetako arroparik ez zen janzten, kanpora sendagilearengana joateko-edo, izan ezik).

Izan ere, sasoi hartan, *asteuneko erropak* (asteguneko arropak) eta *domeketako erropak* (igandetako arropak) zeuden, ongi bereiztuak. Igandeetakoak dotoreagoak ziren, eta astegunekoak arruntagoak. Noski, igandetakoek, jai egunetarako ere balio zuten.

Asteunetako (astegunetako), pluralean ere erabiltzen zen. *Asteunetako erropak, astelenin jantzi tte sapatu gabearte ezin soñetik kentzen; lotako eraztezin bakarrik* (Astegunetako arropak, astelehen goizen jantzi eta larunbat gaua bitartean ez ziren soinetik kentzen; lotarako baizik ez ziren eranzten).

ASTILLATU

1.- Ezpaldu, ezpaletan zatitu (“astillar”). *Ernea zanin ukabillaz emotzan atiai te ati astillatu eiban* (Ernegatu zenean ukabilez ateari eman zion, eta atea ezpaldu egin zuen).

2.- Jipoia emanez txikitu (“dar una paliza”). *Naidanbeste egunin kiesik eiñdde eskola juntzanin maxuk astillatu eiban Patxi* (Egun askotan piper egin ondoren eskolara joan zenean maisuak ikaragarritzko jipoia eman, eta txikitu egin zuen Patxi).

ASTILLERO TXIKIXE

Ontziola txikia (“astillero pequeño”). *Astillero txikixin batel txikixak-eta etten zittuezen* (Ontziola txikian batel txikiak-eta egiten zituzten).

Bagenkixen astillero txikixe nun euan, bañe arutz gu ez giñan ixetako arrimaten, batetik gu ibilltten giñan lekutik, Kanttopetik, apartin eualako, eta bestetik areik terrenuk ez genduzelako dominaten, eta errespetu sartzeozkuelako. Ixan-be, an mottallik bixittezin. Eta

batzutan billurre sartzeko amak esateozkun okerkexaik etten bagendun Zaldupeko motxallikana bixalduko ginttuzela.

(Bagenekien ontziola txikia non zegoen, baina, alde hartara ez ginen ezertara arrimatzen, batetik gu ibiltzen ginen lekutik, *Kanttope* auzotik, urruti zegoelako, eta bestetik, inguru hura ez genuelako menderatzen eta errespetu apur bat sartzen zigulako. Izan ere, han ijitoak bizitzen ziren. Eta zenbaitetan, beldurra sartu nahiz, amak esaten zigun okerkeriarik egiten bagenuen *Zaldupera* ijitoengana bidaliko gintuela).

Guk astillero txikixe urrien, kanpofueleko zubitik ikusten gendun domeketan fuelea joten giñanin (Guk ontziola txikia hurbilen futbolzelaiko zubitik ikusten genuen igandeetan futbola ikustera joaten ginenean).

Astillero txikixe, deitzen zitzaion, izan ere, herrian, *Antzosolo* azpian bazegoen *astilleru* (ontziola handia). Hemen txalupa handiak, baxurakoak, egiten zituzten. Lantegia bera handia zen, eta arotz asko aritzen ziren lanean. *Astillero txikixe* aldiz, familia baten lantegia zen, neurritz askoz txikiagoa. *Zaldupe* deituriko inguruan zegoen ontziola txiki hori. Ontziola horren jabea: Teodoro Ugalde, *“Tiadoro Astilleruku”*. Teodorok, bere semeak lagun, txalupa txikiak eta batelak egiten zituen.

“Zaldupen, astillero txikixin, eintzan ontzirik andixena zan, Donokiko Ama. Garaldetarrak eiben. Ordun denporako ontzi andixe zan, eta ipiñitzen ixena Donokiko Ama. Bañe eztotzen errolik despatxa areaz ixenaz. A ixena kanbixa enbizala, euskerazku zalako. Grabatako ixenak eukazen amura bixetan, amura aborrin de amura estiborrin, enda ipiñitzen txapa zati bana, Estrellita ixenaz. Estrellitan, Pedro (Pedro, Anjel Arroneku) ixantzan patroï, Anjel Arron da Errosan semi. Eta makiñan Faustino Pittu; Faustino makiñiste”. (Badiola Urresti Joseba).

(*Zaldupen*, ontziola txikian, eginiko txaluparik handiena *Donokiko Ama* izan zen. Garalde familiakoek egin zuten. Garai hartarako, txalupa handia zen; eta *Donokiko Ama* jarri zioten izena. Ordea, izen hura, euskarazkoa zelako ez zioten dokumentaziorik eman. Izen hura aldatu egin behar zela, euskarazkoa zelako. Grabaturiko izenak zituen brankaren bi aldeetan, ezkerreko aldean, eta eskuinekoan; eta txapa zati bana ipini zioten *Estrellita* izenaz. *Estrellita* ontzian Pedro izan zen lemazain, Pedro *“Anjel Arroneku”*, Anjel *“Arro”*ren eta Errosaren semea. Eta makinan Faustino *“Pittu”*; Faustino makinista).

“Astillero txikixin motor txikixak eta batelak ettezin. Or eiñddako andixena zan Estrellita. Bera txalopi astillerun euala gerra denporik atrapaban. Eta orduntxe amattute euan, bañe, jentik eskapaban da... an euan a txalopi. Donokiko Ama eukan ixena. Bañe, gero gerratik bueltan etorritte itxosako prepaabenin, Donokiko Ama euskerazku zan da eziñ ipiñi. Estotzen laga ipintten. Da ordun ipiñitzen Estrellita ixena. Txalopi zan Anjel Arroneku. Karruko Ugaldetarran-da attana zan astillero txikixe. Estrellita gero Zubi Zarrin ondun eotezan. Da Zubi Zarra jausi zanin, zinkuentai tresen, azpitan atrapaban. Zubi Zarrak zapaldute ondua zan Estrellita”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Ontziola txikian motor txikiak eta batelak egiten ziren. Ontziola horretan eginiko handiena *Estrellita* izan zen. Txalupa ontzian zegoela gerra sortu zen. Txalupa bukatuta zegoen, baina, jendeak alde egin zuen, eta han geratu zen txalupa hura. *Donokiko Ama* zuen izena. Ordea, gero gerratik bueltan etorri eta itsasorako prestatu zutenean, *Donokiko Ama* euskaraz zenez ezin izen hura ipini. Ez zioten ipintzen utzi. Eta orduan *Estrellita* ipini zioten. Anjel *“Arro”*rena zen. Ugalde familiarena zen ontziola txikia. Gero, *Estrellita* Zubi Zaharraren ondoan egoten zen. Eta zubi zaharra erori zenean, 1953an, azpian harrapatu zuen. Zubi Zaharrak zapalduta hondoratu zen *Estrellita* txalupa). Ikus, *Estrellita*.

Herrira etortzen ziren ijito batzuk, hantxe, *Zaldupen*, ontziola txikiaren inguruan kokatzen ziren. Baziren luzaroan hantxe bizi izan zirenak ere. Horietako bat, *“Auja”* deitzen zioten emakumea. *Zaldupen*, *astillero* txikiaren inguruan garbitegia (erreki: *“lavadero”*) zegoen.

“Erreka horretara hurbiltzen ziren emakumeak baten bat hiltzen zenean, haren erropak garbitzera. Erreka hau zarratuta egoten zen, eta bertara ailegatzeko giltza behar zen, bakarrik

norbait hiltzen zenean erabiltzen baitzen. Erreka hau oso ondo prestatuta zegoen: txurro (kanila) eta guztiko aska desberdinak zeuden” (Bolo-Bolo” aldizkariaren 13. zenbakitik jaso).

ASTILLERU

1.- Ontziola (“astillero”). *Astilleru bista-bistan geunkan guk etxetik.* (Ontziola bistan genuen guk etxetik).

Berba hau gure artean bi eratara entzun zitekeen: *astilleru* eta *astilleue*. Eta deklinabideko beste kasuetan ere bi forma horien arabera: *astilleure/astillerure* (ontziolara), *Astilleutik/Astillerutik* (*Astilleru* auzotik), *astilleuko/astilleruko* (ontziolako), eta abar.

Gu jaio orduko herrian ontziola (*astilleru*) zegoen, Arriola familiarena (*Kaizerreneku*).

“Zuk Kaizerreneku ezautu zendun, bañe, orren albun eontzan astilleru. Astilleruko arlanpin aurrin euan. Nik ezautu neban an... Buzuneko gabarra bat eiben an. Axe ixantzan an eiben azkanengoku. Buzuneako gabarra bat eiben antxe. A astilleru Kandido Arriolana zan”.
(Basterretxea Irusta Jon).

(Zuk “*Kaizer*”ena ezagutu zenuen, baina, horren alboan egon zen ontziola. *Astilleru* auzoko arrapalaren aurrean zegoen. Nik ezagutu nuen han... “*Buzu*” deitzen ziotenarentzat gabarra bat egin zuten han. Hura izan zen han eginiko azkena. Ontziola hura Kandido Arriolarena zen).

Gu, eta gu bezala beste asko, *astilleure* (ontziolara) maiz joaten ginen, *txiritta* (txirbiletara). Jakina, pospoloz harrikatzari ezin zitzaion surik eman; horregatik, bitartekotzat erabiltzen ziren txirbila, pinaburua, papera eta abar. Beraz, besteak beste, etxean txirbila behar zen. Esku-eskura genuen; *astilleure* (ontziolara) joan eta hartu besterik ez genuen egin behar. Ez zitzaigun asko gustatzen joatea, baina, noizetik noizera amaren agindua heltzen zitzaigun belarrietara: *Astilleure junbirde txiritta* (Ontziolara joan behar da txirbiletara).

Noizbehinka, ontzian egiten zituzten txalupa berrien botadura ere izaten zen: ikuskizun aparta guretzat. Txalupari, hots, krosko berriari, atzeko aldean, popan, adar handi bat jartzen zioten, eta botadura zen egunean, marea punta (“pleamar”) izaten zen ordurik egokiena ontzia uretaratzeko: *bafora botati* (txalupa uretaratzea). *Arratsaldeko lauretan da bafora botati* (Arratsaldeko lauretan izango da txaluparen botadura).

Bestalde, etxean ez genuen erlojurik, baina, *astilleruko* beharginen mugimenduek (lanera sarrerak eta irteerak) ematen ziguten ordua. *Beatu ia astillerun biarra amaturaben* (Begiratu ea ontzian lanari utzi dioten). Eguerdian, hamabietan uzten lanari utzi bazioten, hamabiak jota ziren seinale.

Beraz, gure hiztegi partikularrean, *astilleru* edo *astilleue* hitza maiztasun handiz erabiltzen genuen.

2.- Ontziolaren inguruko auzunea. *Astillerun jente asko ezan bixi. Gitxi bixizin, bañe onak* (*Astilleru* auzunean ez zen jende asko bizi. Gutxi bizi ziren, baina onak).

Beraz, auzunearen izena *Astilleru* (edo *Astilleue*), eta han bizi zirenak *Astillerukuk* edo *Astilleukuk*. *Orreik nungutiz, Astillerukuk?* (Horiek nongoak dira, *Astilleru* auzunekoak?).

Gure garaian, izen sonatuak ugari zeuden *Astillerukuk*, baina, deitura hori zutenak, bi behintzat oso ezagunak zitzaizkigun: “*Astilleruko Txiki*” eta “*Astilleruko Koju*” (Jose Etxaburu: Jose “*Kutxi*”, “*Talaxeruneku*”).

Herriko beste auzunetan bezala (*Kalandixe*, *Goikali*, *Iperkali* eta abar) *Astillerun* bazegoen koadrila. Eta San Joan bezperan, auzoen artean surik handiena egiteko lehia horretan, *Astilleru* ez zen atzean geratzen. Egia esan, *Astillerun* beste inon ez bezalako lekua zeukaten, toki aproposa (*arlanpi*), su ederra egiteko.

Astilleru auzunearen errekaz bestalde orain Nasa Kalea deritzana dago, *Molli* izenez ezagutzen zen kalea. Hala ere izen ofiziala, hots, Francoren morroiek jarritakoa “*Calle General Mola*” zen. Kale horretan, bi gizonezko eztabaidan asten zirenean, ez zen harritzekoa, batak besteari “*Astilleure arte botako zattut*” (*Astilleruraino* botako zaitut) mehatxu gisara esatea. *Emotemotzut bat Astilleure arte jungoza* (Ematen badizut bat, *Astilleruraino* joango zara). Emakumeen artean, horrelako harrokeriarik eta indar erakusketarik ez zen izaten.

Herria zeharkatzen duen erreken alde batean zegoen herriko gunea (Eliza, kale nagusiak, portua eta abar), eta erreka bestalde *Astilleru* auzunea, eta bai ontziola bera ere. Hain zuzen hortik zetorkion auzoari izena. Zubi Zaharrak lotzen zituen (orain ere lotzen ditu) erreken bi aldeak. Oso hurbil beste zubi bat (*Zubi Barrixe*) ere bazegoen, eta badago. 1953ko urriaren 14an, uholdeak Zubi Zaharra bota zuenean, *Astilleru* auzunera Zubi Berritik joaten hasi behar izan genuen.

ASTILLERUKO KÓJU

Jose Etxaburu Barbarias deitzen diote horrela: *Astilleruko koju*. *Astilleruko*, Erribera kalean, *Lezeaneko* harmailetan bizi zen arren, egun osoa *Astilleru* auzunean igarotzen zuelako. Berak aitortzen duen bezala, “*etxin, jan da lo bakarrik, eta batzutan jatea-bez*” (etxean, jan eta lo besterik ez, eta batzuetan, jatera ere ez). Beraiek *Lezeaneko* harmailetan bizi ziren, ezkerretara zegoen lehen solairuan; eta aldamenean “*Arona*” eta Benino “*Agorrix*” hiru alabekin.

“Jose Kutxi-be gaztetatik esatezte. Ena akordaten ondo zeattik, bañe, usteot, Cucholan potun Kutxi-ero olako zeoze ipinttebala, ta eun baten neuk zeoze esan, da andik aurrea neur*i Kutxi. Gure atte zan Telesforo Felix Etxaburu Zubikarai eta ama Dolores Barbarias Leniz. Attai esatetzen Felix Talaxeru, talaxeru zalako; eta guri, Talaxerunekuk. Attan atte Txilloneku zan, da nire lengusiña baten semiai esatetz***e Txillonekuk. Areipañ***o gexana ni Txilloneku, bañe ori desixenoi euratarue, eta guk Talaxerunekuk. Nik bentzat iru desixen baakaz, ix***e lau”.** (Etxaburu Barbarias Jose).

(Jose “*Kutxi*” ere gaztetatik esaten didate. Ez naiz ongi gogoratzen zergatik, baina uste dut *Cucholan* entzian *Cuchi* edo horrelako zerbait jartzen zuela, eta egun batean nik antzeko zerbait esan nuelako, aurrerantzean “*Kutxi*” deitzen hasi zitzaizkidan. Gure aita zen, Telesforo Felix Etxaburu Zubikarai, eta ama Dolores Barbarias Leniz. Aitari esaten zioten Felix “*Talaxeru*” talaiaia zelako; eta guri *Talaxerunekuk*. Aitaren aita *Txilloneku* zen, eta nire lehengusina baten semei esaten diete *Txillonekuk*. Haiek baino gehiago naiz ni *Txilloneku*, baina, goitizen hori beraiek daramate, guk berriz *Talaxerunekuk*. Nik, behinik behin, hiru goitizen baditut, ia-ia lau).

“*Astilleruko Koku*” txikitatik ezagutu izan dugun askok uste genuen Jose jaiotzetik zela herrena, beti bere makulu eta guzti ikusi izan dugulako. Baina, ez, egun jakin batean gertatu zen ezbarra. Erbia baino biziagoa eta bizkorragoa zena, horra nola bihurtu zen *koju*: Felix Talaxerun semi, “*Koku*”.

“Nire arrebik, Carmenek, esatezta bost urte neukazela gerta zala, eta nik ostea pentsaten dot zortzi neukazela. Dana dala. Ni neu ena akordaten, bañe, aprillan otaseixe ixan bizan; esandaku. Ama ixun amarretako mezata. Asteunin amarretako mezaik ezan eoten, da, domeki ixan bizan. Niri te arrebiai, Carmenei, etxin emozkun amak sagar bana. “Kalandire jun-e!”, esan da bera elixa. Urten gendun etxetik, eta arrebi gorutz Kalandire, eta ni eskilletan berutz. “Jose etorri-be, amak Kalandire juteko esazku-te”, arrebik. Nik jamoni-pe**z. Kalea baja, ta Aspiltzaneko dendin ondun eotezin goiko zineko pelikulan kartelak. A dendi euan tokixan gero Bar Patxi ipiñiben. Kamiñu pasa ta aettei kartelai beire eonittan. Buelti artu te osta-be kamiñu pasatea nule, neure bostin pentsa neban: “Nik au iru salton ezineike pasa? Eineike!”**. Eneban entzun bozinaik eta ix**e. Astena salto etten... Lelengoko saltu eineban da kamion andixe gañin sei tonelada ikatzeaz. Besteik ix**eaz ena akordaten. Miñik-eta ene**ban sentiu. Zapaldu eiztan ainki, trilla. Don Luiseana erun nittuen da Don Luisei ix**e ondesa. Ongo adelantukin-be ezeben ipiniko. Ordun ze eizten? Tasisi-pe**z, kotxei-pe**z, da kangreni gorutz ixun... Mateosa entera, Mateosa etorri, Mateosak artu, Basurtoa erun, de grak ainki, bañe, muñoirik eta ix**e ipiñibaik-e.**

Gure ama amarretako mezatatik etorri zanin, eskatu zittun testuak, bañe, iñor-bez. Zematek esazte niri: “Zuri kamionak ainki zapaldutzunin enean ni apartin”. Neure bostin: “Nik onei

ze kontestabitza? Bañe, ixillik. Gaur arte inoi eztozat kontesta. Zortzi urtetik ainka postixuaz. Makuluaz jaxo ta makuluaz ilgona". (Etxaburu Barbarias Jose).

(Nire arreba Carmenek esaten dit bost urte nituenean gertatu zela, nik osteria uste dut zortzi neuzkanean izan zela. Berdin dio. Ni ez nahiz gogoratzen, baina, apirilaren hogeita sei zela diote. Ama hamarretako mezataria zihoan. Astegunean hamarretako mezarik ez zen izaten, beraz, igandea izan behar. Niri eta arreba Carmeni amak etxean sagar bana eman zigun. "Kale Handira joan gero!", agindu, eta eta ama elizara. Irten ginen etxetik, eta arreba gorantz, Kale Handira, ni berriz, eskaileretan beherantz: "Jose, etorri, amak Kale Handira joateko esan digu eta", arrebak. Nik jaramonik ez. Kalera jaitsi nintzen, eta *Aspiltzaneko* dendaren ondoan goiko zine aretoko filmen propaganda, kartelak egoten ziren. Denda hura zegoen leku berean *Bar Patxi* ipini zuten gero. Bidea gurutzatu eta kartel haiei begira egon nintzen. Jiratu eta berriro errepidea gurutzatu behar nuen. Nire kolkorako: "Nik errepide hau hiru saltotan ezin dezaket igaro? Aise igaroko dut". Ez nuen entzun bozinarik. Lehen saltoa egiten hasi, eta kamioi handia gainean, sei tona ikatzez kargatuta. Besterik ezer ez daukat gogoan. Minik ez nuen batere sentitu. Kamioiak hanka harrapatu, birrindu egin zidan. Don Luis sendagilearengana eraman ninduten, eta Don Luisi ia ondoeza. Gaurko aurrerapenekin ere hanka hura ez zuten konpondu ahal izango. Zer egin? Ez taxirik, ez autorik, eta gangrena gorantz zihoan. Mateo Osak jakin, Mateo Osa etorri, berak hartu, Basurtora eraman, eta hanka ebaki zidaten, baina, hankaondorik ganoraz ipini gabe.

Gure ama hamarretako mezatatik itzuli zenean, berehala hasi zen lekuko bila, baina, ez zuen inor aurkitu. Geroztik zenbatek esan didate niri: "Zuri kamioiak hanka zapaldu zizunean ez nengoen ni urruti". Nire kolkorako: "Nik honi ze erantzun eman behar diot?". Ordea, isilik. Gaur arte inori ez diot erantzun. Zortzi urtetik ordezeko hankarekin. Makuluarekin jaio eta makuluarekin hilko naiz).

ASTILLI

1.- Ezpala ("astilla"). *Egurrak txikitzen euala astillik salto eñ dde beixin joban* (Egurrak txikitzen ari zela ezpalak salto egin eta begian jo zuen).

2.- *Astilli atá*. Jo eta txikitu, jipoi galanta eman ("hacer pedazos"). *Atzo anaxe bixak alkarreaz auskan asizin, de gaztik astilli atatzan zarrauui* (Atzo anaia biak elkarrekin borrokan hasi ziren, eta gazteagoak ikaragarritzko jipoiak eman zion zaharragoari). *Txomiñ goxeko irurak aldea alla zan etxea erdi mozkourte. Attak eztozan ixte eñ! Astilli atatzan* (Txomin goizeko hirurak aldera heldu zen etxera erdi edanda. Aitak ez zion barkatu. Egurra eman zion errukirik gabe).

3.- *Astillotsa*. Egurra, jipoiak. *Atzo illuntzin koñatuk auskan asi zin. Ango astillotsa!* (Atzo iluntzean koinatuak elkarrekin borrokan hasi ziren. Hango egurra!). *Semik zeoze ostu eibala-ero jakiban kontuxu. Etxea juntzanin astillotsa atatzan* (Semeak lapurretan egin zuela-edo jakin zuen. Etxera joan zenean izugarritzko jipoiak eman zion).

ASTIÑALDIXE

Astindua ("zurra", "tunda"). *Umi amai burletan ibillire, bañe etxea allaranin ederra astiñaldixe arturau* (Haurra amari burlaka aritu da, baina, etxera heldu denean a zelako astindua hartu duen).

ASTIÑDDU

1.- Astindu ("sacudir"). *Ori sobrekamioi astiñdduxu bixkat* (Ohe gaineko hori astin ezazu apur bat). *Ori txapelo kamazpitan eon da ta jantzi aurretik astiñddu enbikozu* (Txapel hori ohe azpian egon da eta jantzi aurretik astindu egin beharko duzu).

Astindu zer egiten zen? Arropak, txapela, zama... Orain, alfonbrak ere astintzen dira, eta orduan ere bai alfonbrak zituenak. Guk ez genuen sekula alfonbrarik astintzen. Zergatik? Ez genuelako. Zapi eta arropa zaharrak erruz astintzen ziren, baina, alfonbra ederrik nekez.

2.- Jo, jipoitu, astindu ("pegar", "sacudir", "dar una paliza"). *Eztai zeattik ixan dan, bañe, maxuk ederto astiñddutuz Martzelo ta Boni* (Ez dakit zergatik izan den, baina maisuak ederki

astindu ditu Martzelo eta Boni). *Etorrikoza etxea. Neuk astiñdduko zattut zu gaur* (Etorriko zara etxera. Nik astinduko zaitut zu gaur).

Ederrak ematea *astiñddu* aditzarekin ematen zen aditzera; ikaragarriak ematea: *astiñ-astiñ eiñ*. *Etxea etorri zanin astiñ-astiñ eineban* (Etxera etorri zenean ikaragarriak eman nizkion).

ASTIXE

1.- Astia, denbora (“tiempo disponible”). *Enbizittuzen guztik eiñdde gero gure amak ezaban beste ixetako astirik eukitten* (Egin behar zituen guztiak egin ondoren, gure amak ez zuen beste ezertarako astirik izaten). *Astixe artu, esaten da. Bañe astirik eztaukenak eziñ ixaten dau artu* (“Astia hartu”, esaten da, ordea, astirik ez duenak ezin izaten du hartu).

Beste zerbaitetan denbora eman eta egin behar genuena burutzeko astirik geratu ez zaigunean, *eztozta emon astirik* (ez dit astirik eman) esaten da. Astia eman behar diguna beste norbait balitz bezala. *Orretan asteko eztozta astirik emoten* (Horretan hasteko ez dit astirik ematen). Esaldi honek sakoneko beste bat adierazten du. Izan ere astia beti dugu, baina, geuk hautatzen dugu aldi oro, asti hori zertan eman. *Orretako ondioik eztot artu astirik* (Horretarako oraindik ez dut astirik hartu).

Dena den, esango nuke, hitz honek, gure aurrekoen berbetan esparru zabalagoa zuela, hots, gure belaunaldian eta hurrengoan asko murriztu dela bere eremua. Nire ustez, *denpori* (denbora) hitzak dezenteko lekua jan dio. Orain, txitean-pitean entzun daiteke, *Orretako eztakat denporaik* (Horretarako ez dut astirik) edo antzekoak. Beraz, *astixe* hitza, indartu beharrekoa izango litzateke, eta *denpori*, aldiz, testuinguru jakinetarako utzi.

2.- *Astixaz ibilli*. Presarik ez izatea, astia soberan izatea. *Astixaz gabiz; autobusak eztozku eskapako* (Ez dugu presarik, autobusak ez digu alde egingo).

ASTÓ-ASTOKA

Neguko jolas mota bat (“juego de niños de la temporada de invierno”). Tokatzen zitzaiona makurtu, kopeta besoez babestuz koskaren batean ezarri, eta gainontzekoek bere gainera salto egiten zuten. Jolas hau mutilena zen batez ere. Izenak berak adierazten duen lez, jolas asto samarra. Azpian tokatzen zitzaionaren gainean lau edo bost ere jartzen ginen, berak lurra jo edo lekuri gabe, gainekoren bat erortzen zen arte. *Asto-astoka negu partin ibiltten giñan* (Asto-astoka negu garaian ibiltzen ginen). *Auazillak asto-astoka ibiltten-be ezeben lagaten* (Aguazilek asto-astoka ibiltzen ere ez zuten uzten).

ASTÓBITSE

Apasta (“macizo”, “raba”). Apasta mota desberdinak izaten ziren, eta horietako bat *astobitse* deiturikoa. *Astobitse kanpotik ekartebe barrilletan* (Astobitse deituriko apasta kanpotik ekartzen zuten kupeletan)

“Astobitsera masixe. Masixak desbardiñak eotezin: primeraku, estra, astobitze. Gero, birriñe-be baeuan. Noruegako masixe ixatezan. Noruegatik etortezan ori barrilletan. Batzuk ixatezin primeraku, beste batzuk estra. Orreik ixatezin sikuauak, gorri-gorrixak. Da astobitse ixatezan bustixaua-ero, beraua juteku, ondure botateko masixe. Zemat eta sikua azalaua geatzezan, da birriñe esan gendune, azal-azalin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Astobitze apasta da. Apastak desberdinak izaten ziren: *primeraku, estra eta astobitse*. Aparte, bazegoen *birriñe* deiturikoa ere. Norvegiako apasta izaten zen. Norvegiatik etortzen zen hori kupeletan. Batzuk izaten ziren *primeraku*, beste batzuk *estra*. Horiek izaten ziren lehorragoak, gorri-gorriak. Eta *astobitse* bustiagooa-edo izaten zen, beherago joatekoa, hondora botatzeko apasta. Zenbat eta lehorragoa izan azalago geratzen zen, eta *birriñe* esan genuena azal-azalean).

ASTÓDUNAK

Astodunak (“vendedoras de pescado que iban con el burro de pueblo en pueblo”). Astoa arrainez kargatu eta arrain saltzen herriz herri aritzen ziren emakumeak Burutzen zuten lanerako astoaz baliatzen zirenez, hortik zetorkien izena: astoduna. *Astodunak goxin goxa, eune zabaldu orduko, ilunetan urtetebe. Batzutan euerdirako etxea, eta beste batzutan arratsaldin* (Astodunak, goizean goiz, egunsentia orduko, ilunetan irteten ziren. Batzuetan eguerdirako etxera, eta beste batzuetan arratsaldean). *Astodunak barruko errixeta jutezin arrañe saltzea* (Astodunak, barruko herrietara joaten ziren arraina saltzera).

Gurasoek kontatzen ziguten *astodunak* inguruetakoa herrietara, eta urrutirago ere joaten zirela; batzuk Gasteizera joaten omen ziren. Augustin Zubikarai dio, bera oso txikia zenean azken emakume astodunak zahartzaroa bizitzen ari zirela.

“Gure aume, attan ama, arraiñsaltzalli ei zan, enda Durangoa juten ei zan asto txiki bateaz, kottaue; asto txiki bateaz arraiñsaltzea. Lapikonin bazkaltzen eixeban, Durangon, Lapikoneko tabernan, eta antxe ill jaten dala, kottaue; derrepente. Ordun gatx ekarten, eta Lapikoneko andrik esan eidotzen: “Geure panteoiñ sartukou eta etorriko zarie nai zuenin”. Da olatteik Durangon dakau aume, attan ama; bañe neuk eneban ezautu, gitxiari-pe”. (Egiguren Argoitia Maria).

(Gure amona, aitaren ama, arrain saltzailea omen zen, eta Durangora joaten omen zen asto txiki batekin, gajoa; asto txiki batekin arrain saltzera. Durangon *Lapikoneko* tabernan bazkaltzen omen zuen, eta egun batean, jaten ari zela, bertan hil gajoa; derrepente. Eta *Lapikoneko* andreak esan omen zien: “Gure hilobian sartuko dugu, eta nahi duzuenean etorriko zarete”. Eta horrela Durangon daukagu amona, aitaren ama; baina, nik ez nuen ezagutu, askoz lehenago hil baitzen).

ASTÓKEXI

1.- Astakeria (“burrada”). *Guk okerkexak etten genduzen bañe astokexaiek ez. Astokexak gu baño zarrauak etten zittuezen* (Guk okerkeriak eta bihurrikeriak egiten genituen, baina, astakeriarik ez. Astakeriak gu baino zaharragoek egiten zituzten). *Olako astokexaiek ezexue eiñ* (Horrelako astakeriarik ez ezazue egin).

Bazirudien, astakeriak egitea mutilei zegokiela. Neskek egiten zutena adierazteko, nahiz eta berez astakeria izan, ez zen berba hori erabiltzen. Oraingo mutikoek oster, astakeria askorik egiteko astirik eta aukera handirik ez dute.

2.- *Astókexatan ibilli*. Astakeriak eginez jardun, astakerietan jardun (“andar haciendo burradas”). *Orreik mutillok betiabiz astokexatan* (Mutil horiek beti dabiltza astakerietan).

ASTÓKILLU

Astakiloa (“borrico”). Astoen artean badira arrak eta emeak, ordea adjektibo hau, gure artean inoiz ez genion neskari ezartzen; astakiloak mutilak baizik ez zitezkeen izan. Neskak izan zitezkeen *baldrasak, gangarrak, maimutillak* nahiz beste zerbait, ordea, *astokilluk* ez. *Au mutillau astokillo demasara; betiabill gauzak botaten da apurtzen* (Mutil hau astakilo hutsa da; beti ari da gauzak botatzen eta puskatzen). *Gure mutille baño astokillo andixauarik! Gaur goxin maxan gañea salto eiñ dde maxe apurturau* (Gure mutila baino astakilo handiagorik! Gaur goizean mahai gainera salto egin eta mahaia puskatu du).

ASTÓKORTI

Asto ukuilua (“cuadra de burros/as”). *Berbik berak esaten dau zer dan: astuk eukitteko korti* (Asto ukuilua. Hitzak berak esaten du zer den: astoak gordetzeko ukuilua). *Asto korti Errebola Txikiñin euan, astillero txikixan parin*. (Asto ukuilua *Errebola Txikiñe* deitzen zitzaion ingurunean zegoen, ontziola txikiaren parean).

Errebola Txikiñe deituriko lekuan zegoen. Goizero, inguruetatik jeneroa (esne, barazki, sasoiko fruta, arto eta abar) saltzera herrira heltzen ziren baserritarrek, astoa zuten lagun eta garraio bide. Berdura plazara (*plaza berduri*) iritsi, jeneroa deskargatu eta saltzen hasi behar zuten denborarik galdu gabe. Eta astoa? Plazara ailegatzen zenerako, baserritar bakoitzak hantxe

izango zuen astoa ukuilura eramango zion mutikoa. Hau ere pozarren asto gainean ibiltzeko, eta baserritarra ere kontent. Gure garaian horrela zen eta lehenago ere bai.

“Betiko moure junittan plaza bezeruana; asto gañin jarri tte astokorta. Ondioik gazte-gazti nittan. Itxosun beatzi urteaz sartu nittan da ondioik itsosun asibaik neuan. Ata kontu! An baeuazen beste batzuk ni baño nausixauak. An batek esaban Deba jun biendule trena ikustea. Ixan-be trenan entzuti bageunkan, bañe, ez genkixen zelaku zan trena. Atzeaik iño-pe. Beste guztiok segixan konforme. Jarri giñan asto gañin illaran da Mutrikutizir Deba. Baserrittarrak euren jeneruk saldu, etxin bibena erosi errixan da juntzin euran baserrixeta. Gure bezeruai allaakon etxea juteko ordu, bañe, ez astoik eta ez Hipolitoik! Asizin bille ta preuntin. Batenbatek Arrigorrintzir Mutriku aldea joten ikusi zittuzela. Bittartin gu, Deba alla, ta manu-manu trena ikusi tte pozik etxerutz. Mutrikutik Ondarrure bittartin, San Jeolimo parin artoz betetako soluk euazen. Sartu neban astu arto tartin de, astuk axea artu jati. Guk gosi pasa gendun, eun guztin janbaik, bañe, astuk ezeban gose andirik pasa. Ittoarte jaban. Ase ta bete zanin, jarri ostabe gañin de Ondarrure. Goxeko seitterdixak aldea asi giñan Debarutz joten, da bueltan Ondarrure alla giñanin atsaldeko bostak-ero, ixangozin. Arrigorriko errebueltta alla giñanin pentsa gendun astuk plaire baja bienduzela eta danok bañu artu. Baja giñan plaire. Ainbeste arto janda astuk ure ikusi banin, asi zan eraten da, kamellupaño ur gexa eraban. Ur krisalak kalte eitzan kontuxu. Astu asi zan gonbittoka, da itxoso guzti lagaban artoz beteta. Axea, eskandalu! Orduntxe jakiben bai etxekuk eta bai baserrittarrak, Hipolito ta konpañi plaxan ebizela asto ta guzti. Bestik ni baño zarrauak zilez, areik aiuntamenture, ta ni gaztiaua nittala ta salbo. Bañe..., etxea alla nittanin... osta-be ardauzko izaran. Gitxiauattik joten ninttuen da... ata kontuk. Zurixe atazten; apurtu-apurtu”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Beti bezala joan nintzen plazara esnedunarengana; asto gainean jarri eta ukuilura. Oraindik oso gaztea nintzen. Itsasoan bederatzi urterekin hasi nintzen, eta oraindik itsasoan hasi gabe nengoen! Atera kontuak. Han beste batzuk, ni baino nagusiagoak baziren. Haietako batek asmatu zuen Debara joan behar genuela trena ikustera. Izan ere trenaren entzutea bagenuen, baina zer izan zitekeen, arrastorik ez. Denoi iruditu zitzaigun ideia zoragarria. Jarri asto gainean ilaran eta Mutrikutik barrena Debaraino. Baserrittarrak, goizeko salmentak egin eta behar zutena erosi ondoren eguerdi aldera joan ziren etxera. Gure esnedunari etxera joateko ordua iritsi zitzaion, baina, ez Hipolitorik eta ez astorik. Bila eta galdezka hasi ziren. Norbaitek Arrigorrin barrena Mutriku aldera joaten ikusi zituela. Bitartean, gu, Debara heldu lasai-lasai, trena ikusi eta gustura etxerantz. Mutrikutik Ondarroara bidean, *San Jeronimo* auzoaren ingurua artasoroz josita zegoen. Sartu nuen astoa soro batean, eta lehertu arte jan zuen. Guk gosea pasa genuen; egun osoan jan gabe. Astoak ez zuen goserik pasa alajaina! Nahikoa egin zuenean; jarri gainean eta herrira. Goizeko sei eta erdiak aldera abiatu ginen Debarantz, eta arratsaldeko bostak aldera itzuli. Arrigorriko bihurgune nagusiaren parean pentsatu genuen astoak hondartzara jaitsi behar genituela, eta denok, asto eta guzti, bainua hartu. Horrenbeste arto jan ondoren, astoak ura ikusi zuenean, hasi zen edaten eta gameluek baino gehiago edan zuen. Baina, itsasoko urak (ur kresala) kalte egin zion eta botaka hasi zen. Itsaso zabal guztia utzi zuen artoz josita. Orduan jakin zuten, bai etxekoek eta bai baserrittarrak Hipolito eta konpainia hondartzan zirela asto eta guzti. Besteak ni baino apur bat nagusiagoak ziren, eta haiek udaletxera eraman zituzten. Ni gazteagoa nintzela, eta libre. Ordea etxera joan nintzenean, sekulako pasada jaso nuen. Gutxiagogatik ematen zizkidaten-eta, atera kontuak. Sekulako jipoia eman zidaten; jo eta txikitu).

ASTRAKANA

Asia erdialdeko karakul arkume jaioberriaren larrua; oso fina eta kizkurra (“astracán”). Mendebaldera Astrakhango merkatariek ekarri zuten aurrenekoz, eta hortik datorkio izena. *Ikusizu Paskualita astrakanezko abriguaz?* (Ikusi al duzu Paskualita astrakanezko berokiaz?).

Bodi-be bodi ixan da gaurku. Astranezko abrigu te txaketoï naiku junde an (Gaurkoa ezkontza dotorea izan da. Astrakanezko makina bat prenda joan da han).

Astrakhan, Errusiako hego mendebaldean dagoen hiria; Kasakhstan-dik hurbil, Kaspio itsasertzean.

ASTRUSIXE

Gauzen, arazoen, egoeren nondik norakoa, zergatia, funtsa (“la razón”, “el origen”). *Dabillen dabillen astrusixe atakorau orrek* (Ekinaren ekinez, azkenean aurkituko du horrek bilatzen ari denaren nondik norakoa).

ASTÚ

1.- Astoa (“burro/a”). *Astu ikusten gendun baxotxin emoziona etten giñan da eziñ ixaten gentzan baxin laga. Beti engo gentzan zeoze: saka, ten, ostikuaz emon, makilliaz jo, arrixte bota, ero beste zeoze* (Astoa ikusten genuen baxoitzean emozionatu egiten ginen, eta ezin izaten genion baxean utzi. Beti egingo genion zerbait: bultza, tira, ostikada eman, makilaz jo, harria bota edo beste zerbait). *Ikatxaneko astúpaño biar gexa etteot* (*Ikatxa* baserriko astoak baino lan gehiago egiten dut).

Astoak, herrian ziren kortetan (ukuiluetan) eta kalean bertan ikusten genituen egunean zehar maiz. Gu mugitzen ginen esparruan entzutetsuenak: *Ikatxaneko* (*Ikatxa* baserrikoa) *astu*, *Jomirenan* (Jon Mirena, pakete banatzailea) *astu*, eta *Jose Gorran* (kale-garbitzailea) *astu*.

Goiko kalean, *Antiguako* ermitara bidean zegoen *Ikatxa* baserri-etxea, eta *Antiguako* Ama Birjinaren bederatziurrena zenean (abuztuan) pasatzen ginen handik; hiletaren bat zegoenean ere bai, hildakoaren gorpua kanposantura eramaten baitzen beti. Alde batetik, garai hartan ume jaioberri asko hiltzen zen, eta bestetik ni akolitoa nintzen, beraz, pentsatu zenbat aldiz igaro behar izaten nuen handik. Gehienetan egiten genion bisita *Ikatxa* baserriko astoari. Bisita baxoitzean, *mesederen* bat astoari, baldin eta jabea bistan ez bazegoen: sokatik tira, harriren bat bota... Baina, geu bertara hurbildu gabe ere, *Ikatxaneko astu* maiz ikusten genuen kalean zehar, *Ikatxa* (guk ezagutu genuen bertako semea) lagun zuela. Beraz, bai gizona eta bai astoa, guztiz ezagunak ziren, eta jendearen ahotan, onerako nahiz txarrerako, txitean-pitean zebiltzan. *Ikatxa* zaharra ere ezagutu genuen.

Jomirenan astu (Jon Mirenaren astoa). Egunero ikusten genituen kalean bai Jon Mirena eta bai astoa. Gurdi txiki bat paketez beteta, herri osoan zehar paketeak banatzen ematen zuen eguna Jon Mirenak. Hauek ere, bai astoak eta bai berak, ondo ezagutzen gintuen. Geroztik entzuna nuen, gizon ona eta pazientzia handikoa zela. Guk, hura ere maiz jartzen genuen sutan. Jabea bistan ez bazegoen, ikusi orduko asten ginen astoa zirikatzen.

Horretaz aparte astoak ugari ikusteko, goizean berdura plaza ingurura joatea aski zen, baserritarrak beraien jeneroa ekartzera astoz etortzen baitziren.

2.- Astoa (“soporte”, “armazón”). *Asto batzuk bikouz maixe etteko* (Asto batzuk beharko ditugu mahaia eraikitzeko). *Zubi Barriko losan eotezin ástuk txitxarroz beteta euzkittan. Ástuk ultzez beteta eotezin, eta ultzitan sartute txitxarruk sikatzen.* (Zubi Berriko espaloian egoten ziren astoak txitxarroz josita eguzkitan. Astoak iltzez beteta, eta iltzeetan sartuta txitxarroak lehortzen).

Arotzek eta igeltseroek sarri erabiltzen zituzten lanerako. Herriko jende arruntak fabrikari (kontserba fabrika) ikusi eta erabiltzen zuen astoa. Astoen gainean ohol zabalak ipiniz mahaiak eraikitzen ziren lanerako.

3.- *Astumorun eiñ biarra*. Astoek bezala lan egin (“trabajar como burros/as”). Garai hartan orain baino asto gehiago ikusten zen, baserri inguruetan batez ere, baina, ia beti lanean. Herriko kaleetan ikusten genituenak ere beti gurdari tiraka. Ikusi ez genituen egiten etortzen, haiek oso goiz ibiltzen zirelako, baina, bagenekien baserritarrak inguruetatik Ondarroara etortzen zirela astoa esnez (kantina handiak) eta osterantzeko jeneroz kargatuta. Beraz astoa eten gabeko lanaz lotzen genuen. Hortik esatera: *Astumorun eiñ biarra*. Garai hartan baziren, azienda aurrera ateratzeko grinak eragin, ez jateko ordurik eta ez lotarakorik errespetatu gabe eguna zabaltzen

zenetik ilundu bitartean, jo eta su, jarduten zutenak. *Ordun guk astumorun etten gendun biarra, natural janbaik eta lo gitxi eiñdde. Sasoi geunkan ederra, ta osasuna-pe launduzkun* (Garai hartan guk astoek bezala egiten genuen lan, behar den bezala jan gabe eta lo gutxi eginda. Sasoiak genuen ona, eta osasunak ere lagundu zigun).

Astoek goizetik gabera lan egiten zutela guk baino hobeto baserritarrek zekiten. Eta horren testigantza Joseba Altzibar *Baraiku* baserrian jaiotakoak ematen digu.

Guk astu geunkan Txikita ixeneku; famau astu. Ordun baserrixetan danin euan astu. Astu de baserrixe geixen altsau dabena, ordun denporan, esango neuke nik. Goixin lelengo kalea, esni ero danadalaku, kantin bi ero iru gañin artute. Etxeko amaz ero alabiaz kalea. An ipiñi lotute kale ezkiñan baten... Ondarrun-be ezautuko zendun. Da gero mandatuk eiñddakun ostea-be karga astu famelixan bizan ogixe-ero, au ero besti, eta “arre astua”, ostea-be gora. Da gero etxea jundakun otarrak ixatezin, Ondarrun otzarak, arek kendu, sillak esaten geuntzan beste traste batzuk egurrezkuk, aettek sartu te “arre” ostea-be ganajatekota, ganaduntzako bedarreta. Astu eun guztin gisaju... Euerdixan-e, orrek biarrok eiñddakun kendu sillak eta mendire, ero zelaire, larrea bota bixkat. Da illuntzin bota sillak gañea ta ostea-be bedarreta. Astuai eraitteakon biarrik geixen. Lenako baserrittarrak askok esangotzue astu zala ixer biarrik geixen ettebana baserrixetan; kaletik gorako baserrixetan ori. On, amen Errentexako erberan-da, San Jerolimon-da, Berrittun de or beietan ez; ezileike konpara. Astu or-be ibilttezan bañe, karrotxuaz-da. Or goixetako astu kondenata eotezan gisaju. Biar asko astuk!’. (Altzibar Iriondo Joseba).

(Guk astoa geneukan *Txikita* izenekoa; abila astoa. Garai hartan baserri guztietan zegoen astoa. Astoa da baserriari gehien eutsi diona, orduan behintzat, esango nuke nik. Goizean lehendabizi kalera, esnea edo dena delakoa, kantina bi edo hiru gainea hartuta. Etxeko amarekin nahiz alabarekin kalera. Han ipini lotuta kale kantoiren batean... Ondarroan ere ezagutuko zenuen hori. Enkarguak egin ondoren, berriro jarri astoari gainea familian behar zen ogia, edo beste zernahi, “*arre astoa*” esan eta berriro gora. Eta etxera iritsitakoan, otarrak izaten ziren, Ondarroan *otzarak*, haiek kendu, *sillak* deitzen genien beste tresna batzuk zurezkoak, haiek sartu eta “*arre*” berriro ganaduarentzat belarretara. Astoa egun osoan gizajoa... Eguerdian lan horiek egindakoan kendu *sillak* eta mendira, edo zelaira, larrera bota apur batean. Eta iluntzean, ipini *sillak* gainea eta berriro belarretara. Astoari eginarazten zitzaion lanik gehien. Garai bateko baserritarrek askok esango dizute astoa zela ia lanik gehien egiten zuena baserrietan; kaletik gorako baserrietan hori. Ordea, Errenteriako erreka ondoko lautadetan, *San Jeronimon*, Berriatuan eta hor behe aldeetan ez; ezin liteke konparatu. Astoa hor ere aritzen zen, baina, gurditxoarekin, beste maila batean. Goi aldeetako astoa lanaren zigorpean bizi zen gizajoa. Astoa beti lanean).

4.- *Astún pópí*. Astoaren ipurdia (“el culo del/de la burro/a”). *Pakitaz etorriran neski; astun popi baño feia* (Pakitarekin etorri den neska; astoaren ipurdia baino itsusiagoa zen). *A mutille, astun popi baño feua zan* (Mutil hura astoaren ipurdia baino itsusiagoa zen).

Astun popi ez da gauza dotore eta polita, baina, beste animalia batzuen ipurdia baino itsusiagoa ere ez. Hala ere, guk, eta gure sasoiko neskek, pertsona itsusia, astoaren ipurdiarekin parekatzeko ohitura genuen.

ASTUNE

Astuna, pisu handikoa (“pesado/a”). *Au maxau astunexeide gure eskatzeako* (Mahai hau astunegia da gure sukaldarako). *Ori arrixoi zeuk uste baño astunauara. Ori eztozu jasoko zuk lepure* (Harri hori zuk uste baino astunagoa da. Hori ez duzu jasoko zuk bizkarrera).

Berba hau oraindik entzun egiten da, baina, gure garaitik hona, esango nuke beste hitz bat gailendu zaiola (*pixotsu*). Beraz, azken hori baztertu gabe, berba hau (*astune*) indartu beharko litzateke.

ASUNAK

Asunak, osinak (“ortigas”). *Antiutik Santa Klara gixuzela mutill batek saka eiñdde biretik urten dot eta asunak pikazte* (*Antiguatik Santa Klarara gindoazela, mutil batek bultza eginda bidetik irten naiz, eta asunek pikatu didate*).

Landare eta belar asko ez genituen ezagutzen bere izen eta guzti; asunak ordea, bai. Seguru asko ezagutzen genuen bakarra izango zen. Orain bezala orduan ere nonahi hazten ziren; edozein bide bazterretan, eta denek pikatzen zuten.

AT

Bizkaieraz eta gipuzkeraz berba egiten den lekuetan hitz hau ez da ohikoa. Baina, bai Iparraldeko euskalkietan. Etxetik at: etxetik kanpo, etxetik landa. Arrantzaleek *banda* berbari lotuta baizik ez du erabiltzen. Ikus, *atako bandan* (BANDI, 3).

ÁTA

1.- Atera (“sacar”). Asko *atázkun de eziñ ixan gendun dana amattu* (Asko atera zigun eta ezin izan genuen dena bukatu). *Patrikaratik diru atátea nixun, bañe esazten eiñdde euala* (Poltsikotik dirua ateratzera nindoan, baina, esan zidaten ordainduta zegoela).

Mila testuingurutan erabil daiteke hitz hau; oso testuinguru esanguratsuetan gainera: *Diru atá, kutxillu atá, jateku atá, ardau atá, mezi atá, santuk atá, tablerure atá, buztena atá, arrañe benta atá, arrañe atá, agiñe atá, azaleri atá, karrereri atá, trastik atá, permisú atá, titulu atá, eskandalu atá, dakixen guzti atá, lelen atá, kineli atá, platerea atá, sokamuturre atá, sarrerak atá, atá kontu, kontuk atá...* Azken hori esaten zigutenean, erne! Mehatxua zen: *Txo-txo, kontuk atá gero!* (Hi, txikito! Argi ibil hadi!). *Sasoi baten, mutill batzuntzat, or goxan esan douzen guztipaño gatxa, neski baltziure atati. Beste erozetako prest, bañe, neski baltziure ata bizanin, ateso!* (Garai batean, zenbait mutilentzat, goian aipatu ditugun eginkizun guztiak baino zailagoa, neska dantzara ateratzea. Beste edozertarako prest, ordea, neska dantzan egitera atera behar zenean, estu eta larri!).

2.- Atera (“sacar”). Aditz hau *kutxillu* berbarekin lotzen zenean, testuinguru berezia adierazten zuen: *kutxillu ata* (aiztoa atera). *Auskan ebizen, da atzanin Tomasek kutxillu atátzan* (Borrokan ari ziren, eta azkenean Tomasek aiztoa atera zion).

Orduan, arrantzale gehienek erabiltzen zuten sakelan aiztoa. Sasoiko mutil eta gizon helduen arteko borrokak ere ez ziren hain arraroak gertatzen. Ukabilez jotzen zuten elkar, eta horrela ari ziren bitartean bazirudien arauen barruan zihardutela. Baina, inoiz, norbaitek, estualdian, sakelan zeraman aiztoa ere atera egiten zuen. Horrela izanik, egoera guztiz larria eta kontrola ezina bihurtzen zen. Horrelako egoerak ez zitzaizkigun hain arraroak egiten.

3.- Geratu, egin (“orden en el que se queda en un campeonato o en una competición”). Lehiaketetan, txapelketetan, karreretan eta abarretan: *lelen atá* (lehendabizi heldu). *Gaurko etapan zeñek atárau lelen?* (Gaurko etapan zein izanda lehena?).

Eskolan ere, gelan, batek ateratzen zuen *lelen*. Gainera eskolan, garai hartan, azkarrenak zirenak lehenengo mahian esertzen ziren.

4.- Atera, egin (“hacer”, “sacar”). Batez ere *erretratu* (argazki) hitzari lotuta. *Santa Teesita Mollan euan antxobi deskargaten. Etorrire automobillin gixon andi bat eta erretratuk ata ta ata eongakue. Berroi bat erretrato atako zittuzen* (*Santa Teresita txalupa Nasa kale parean ari zen antxoa ateratzen. Autoz etorri da gizon handi bat eta etengabe argazkiak ateratzen aritu zaie. Berrogeiren bat argazki aterako zituen*). Garai hartan gure inguruan ez genuen ezagutu argazki kamera zuen inor. Noizbehinka udatiarren batzuk agertzen ziren argazki kamera eskuan. Argazkiren bat ateratzen baziguten ere, gure eskuetara ez zen inoiz heltzen. Beraz, orduko argazki askorik ez dugu. Gure osabaren (Andoni Basterretxea Irusta) apaiz lagunen batek ateratakorik badugu. Bat, Don Anton Garrorekin, Jon (gure anaia), Andres (Arrizabalaga), *Xareneko* Jose Mari (“*Toolo*”) eta Luis Mari, eta ni neu, agertzen gara *Saturrarango* apaizgaitegi ondoan zegoen zubitxoan.

ATABAKERI

Aparailu kaxa (“caja donde se guardaban los utensilios de pesca”). Hegaluzetarako aparailua prestatzeko behar ziren tresna eta osagarri guztiak kaxatxo batean eramaten ziren: kaxa horri deitzen zitzaion *atabakeri*.

“Atabakeri zan ba... Atunetako apaxuk partiu ettezin, loruk-eta , amuk-eta... Kaja bat, alakoxe kaja bat, ixatezan gañetik irattezana. Antxe barrun eotezin malutak eiñddakuk-eta, arixak-eta. Apaxuk etteko bizin gauzak. Amuk-eta, loruk-eta... Bueno loruk ez, loru eotezan rollutan. Lanak-eta, arixak-eta orretteik... malutak-eta gordetezin atabakeran”. J.B.I.

(Aparailu kaxa zen ba... Hegaluzetarako aparailuak banatu egiten ziren, alanbreak-eta, amuak-eta... Kaxa bat, horrelako kaxa bat izaten zen, estalkia gaineko aldean zuena. Hantxe barruan egoten ziren, prestatutako malutak, hariak-eta. Aparailuak egiteko behar ziren osagarriak. Amuak-eta alanbreak-eta... Bueno alanbrea ez, alanbrea erroiluetan egoten zen. Artileak-eta, hariak-eta horrelakoak... malutak-eta, gordetzen ziren *atabakeri* deitzen zitzaion kaxan).

“Gure denporan, maiñero bakotxak atabakeri eruteban atuneta: kajatxu bat ixatezan departamentukiñ. Antxe gordetezin malutak, maluti orrazteku, amuk bikuk...” J.B.U.

(Gure garaian, arrantzale bakoitzak, *atabakeri* deituriko kaxatxo bat eramaten zuen hegaluzetara: atalak zituen kaxatxo bat. Hantxe gordetzen ziren malutak, maluta orraztekoa, amuak bikoak...).

ATABALA

Danborra jotzeko zotza (“palillo con que toca el tamboril el chistulari”). Gaztelaniaz, berriz, “atabal” berbak beste adiera bat du, guztiz desberdina. “Atabal: Timbal semiesférico de un parche. / Tamborcillo o tamboril que suele tocarse en fiestas públicas”. Euskara batuan gauza bera. “Atabal: bi zotzez jotzen den danbor estua”. *Bandik musiki jotebanin, Justo ikusten gendun guk esko bakotxin atabala artute tanborra joten. Txistulaxak atabal bat eukitteben, Justok bi* (Herriko bandak musika jotzen zuenean, Justo ikusten genuen esku bakoitzean zotza hartuta danborra jotzen. Txistulariek zotz bat edukitzen zuten, Justok bi).

ATABLI EIÑ

Jan-festa egin, jan-edanean triskantza egin. Jatorria frantses hizkuntzan du: *a table* (mahaira, jatera). Gure herrian ez ezik Hondarribian ere oso erabilia omen da arrantzaleen artean. Seguru asko, kostako beste herrietan ere ez zaie arrotz gertatuko. Egia esan barru aldean ez dut uste ezaguna denik. *Atzo-be atabli eiñ gendun. Axea jati* (Atzo ere izugarritzko jan-festa egin genuen. Hura zen hura jatea!). *Zelako atabli eiñ gendun!* (A zelako jan-festa egin genuen!).

ATAKI

1.- Ondoeza, atakea (“ataque”). Norbaitek ondoeza izaten zuenean *ataki* esaten zen soilik. Batzuetan jakin egiten ziren zehaztasunak: *bixotzeko ataki, buruko ataki... Goiko gixonan ama, bixotzeko atakik emon da derrepente illdde* (Goiko gizonaren ama, bihotzekoak eman, eta bat-batean hil da). *Begoñan umi zelaik iltzan? Arek buruko ataki eukiban* (Begoñaren umea nola hil zen? Hark buruko atakea izan zuen).

2.- Eraso (“ataque”). Filmetan agertzen ziren gerra nahiz borrokak ikusita erabiltzen genuen guk berba hau. *Lelengo japonesak eiñddabe ataki, bañe, gero amerikanu-pe bai* (Lehenik japoniarrek egin dute eraso, ordea, gero amerikarrek ere bai).

ATÁKOXE

Hartarako (“para aquello”). *Diru eskatuztan da emonetzan. Segixan galduban dana jokun. Atakoxe naiban arek diru* (Dirua eskatu zidan eta eman nion. Berehala galdu zuen dena jokoan. Hartarako nahi zuen hark dirua).

Forma hau gure aurrekoek erabiltzen zuten; eta oraindik ere geratzen dira berba honetaz baliatzen diren adin handiko batzuk. Guk eta gazteagoek, berriz, honen ordeztu beste hau: *aettetako*.

ATALA

Atala (“gajo”, “diente”, “sección”). Hiztegiak honela dio: “Baratzuriaren burua, laranja edo antzeko fruituak banaturik dauden zati bakoitza”. Laranja jaten norbait ikusi eta entzun izan dut, *ekatzu atal bat* (emadazu atal bat). Baina, ez da ohikoa izan. Sarrienik konparaketa gisara agertzen da: *Beakatz atala baño fiñaua zan* (Baratzuri atala baino finagoa zen).

ATÁNTXE

Hartantxe, gauza berari ekin eta ekin. *Beti ebillen atantxe* (Beti ari zen gauza bera egiten). *Apaxuk prepaaten beti. Beti ebillen atantxe* (Beti aparailuak prestatzen. Beti ari zen hura hartantxe).

Berba hau ere zaharrenen ahotan entzungo duzu again; gazteagoek, ezagutu bai baina, erabili ez.

ATARRAMENTU

Atarramentua, patua, ganora (“destino”, “fundamento”). Gehienetan edo beti *ata* (atera) aditzaz. *Or dabiz orreik zeozetan, bañe, eztaitt ze atarramento ata birdaben* (Hor ari dira horiek zerbaitetan baina, ez dakit ze atarramentu atera behar duten).

Nor edo nor zerbaitetan hasi eta ezer lortuko ez duen itxura ematen duenean hartzen du lekua hitz honek. *Zeozarren naxan badabill... bañe, ze atarramentu ata birdau orrek!* (Zerbait lortu nahian ari da... baina, ze atarramentu atera behar du horrek!).

ATÁXE EIÑ

Zerbaitetara jarri, zerbaitetara egin edo egokitu (“acostumbrarse a aquello”). *Egun guzti pasateban kaja josten. Ataxe eiñdde euan* (Egun osoa ematen zuen kaxak josten. Hura hartara zegoen eginda).

ATÁXEIK

Hala, modu hartan (“de aquella manera”). *Mundu guztiai burle etten geuntzan da gero etxetik urten da kali zapaldu orduko billurretan zeñek atrapako. Ataxeik ibilltten giñan* (Nornahiri burla eta iseka egiten genion, eta gero etxetik irten, eta kalea zapaldu orduko beldurrez nork harapatuko. Hala ibiltzen ginen).

Forma hau gure aurrekoek erabiltzen zuten baina, guk ez. Guk, honen ordeztu, *alatteik, alantxenik*.

ATÉIK ÁTE

Aterik ate, atez ate (“de puerta en puerta”). *Ateik ate ibilliga eta naidanbeste diro baturou* (Aterik ate ibili gara eta diru mordo ederra bildu dugu). *Ateik ate motxalli-pe ibilltzezin telak saltzen* (Aterik ate ijitoak ere aritzen ziren ehunak saltzen).

Garai hauetan horrela, inkestak egiten aritzen dira, baina, orduan, eskaleak baizik ez ziren ibiltzen horrela. Geu ere bai, Gabon Gauean, gabon-kantak abestuz dirua biltzen.

ATELAMATO

Lekuz kanpo ganoragabekeriak nabarmen esan edo egiten dituen; pertsona ez jakina, baina, aldi berean ausarta. Horrelakoa denagatik besteek (beren burua horrelakotzat ez dutenek) esango dute: “*Atelamatora ori*” (*Atelamato* da hori). Baina, horrelako izan ez arren, ganoragabekeriaren bat esaten edo egiten duenak berehala entzungo du: “*Txo! Atelamato ezattez ixan*” (*Txo! Ez zaitetz atelamato* izan). Ez dut uste berba hau nesken artean erabili izan denik.

ATELETI

Bilboko futbol taldea: Athletic. *Ateletixe* ere erabiltzen zen, eta ergatibo kasuan, *Ateletixak*. *Ongun Ateletixe eztabill ondo* (Oraingoan Athletic ez dabil ondo). *Ateletixak domekan irabazi enbiban bañe suerte txarra eukiban* (Athleticek igandean irabazi egin behar zuen baina, zorte txarra izan zuen). *Ateleti lena onena ixantzan* (Athletic garai batean onena izan zen).

Gu bizkaitarrak izaki, futbolari zegokionez Athletic zaleak ginen. Bestalde Ondarroak bazuen loturarik Bilboko futbol taldearekin, ondarrutar bat, Juan Urkizu Sustaeta, Athleticeko jokalaria eta entrenatzailea izan baitzen, eta Urkizu entrenatzailea zelarik Athleticek kopa (Francorena) eta Espainiako futbol liga irabazi zituen urte berean (1943an).

Garai hartan telebistarik ez zegoen, baina, Athleticeko jokalaria (Zarra, Panizo, Gainza..., eta ondorengoak, Garai, Karmelo, Mauri, Maguregi eta abar) ongi ezagutzen genituen, futbolarien kromoen bilduma egiten baikenuen.

Athleticen ereserkia, berriaz, hasieratik bukaeraraino genekien kantatzen, “gaztelania batuan”, noski: “*Tiene Bilbao un gran tesoro... Alirón, alirón, el Athletic es campeón*”.

ATEPORTERU

Atezaina (“portero/a”, “conserje”, “bedel/a”). Etxe edo eraikin bateko sarrera zaintzen duen pertsona. *Ateporteruk Ondarrun zinako ati zaintzeban* (Atezainak Ondarroan zine aretoko atea zaintzen zuen).

Non izaten ziren horrelakoak? Zine-aretoetan, frontoietan (partidua ikusteko sarrera ordaindu behar zenean), futbol-zelaietan. Geroago dantzalekuetan ere bai. Orain berriaz, nonahi eta ugari. *Sarreraik paabaik sartu giñan da ateporteru geure atzetik ibilli zan* (Sarrerarik ordaindu gabe sartu ginen, eta atezaina gure atzetik ibili zen).

ATERPI

Aterpea (“lugar donde se está al resguardo de la lluvia”). *Truxuk asizin de antxe topa gendun aterpi* (Euri jasa gogorra hasi zuen, eta hantxe aurkitu genuen aterpea).

Indar apur bat galdua duen hitza, beraz, berreskuratu beharrekoa. Ba du honek, “-pi” (“-pe”) atzizkiz osaturiko beste zenbait kide: *pixapi, tinglaupi, arkupi, elixopi, pikupi, Kanttopi*.

ATERRI

1.- Ateri (“escampado”, “sin lluvia”). *Ontxera aterri te guazen* (Oraintxe dago ateri, eta goazen). *Naxa neuke nik aterri eongo balitt lelengotik etxea juteko* (Nahiago nuke ateri egongo balitz lehenbailehen etxera joateko).

Bai gure herrian eta bai Bizkaiko beste zenbait lekutan, beti *aterri*, (bi errez: “rr”-z) entzun izan dut. Toribio Etxebarriak dio Eibarren ere *aterrik* esaten dela. Gipuzkera egiten den lekuetan berriaz “r” bigunez (ateri) entzuten da. Euskara batuak ere horrela bereganatu du.

Inoiz, gu baino zaharragoei entzun izan diet, beraien bizitzako une jakin bat gogoraraztean, ikaragarritzko euritea ari zuela adierazteko, ironiaz honela esaten: *Ordun be aterri euan bai!* (Une hartan ere, ez zen ez ateri!).

2.- *Aterruni*. Aterrunea, aterraldia (“lapso entre dos chaparrones”). Ateri dagoen unea edo denbora, botaldien arteko unea. *Atzo goxetik gabe arte eiban eurixe. Euerdi alde ixantzan aterruni*. (Atzo, goizetik gauera arte egin zuen euria. Eguerdi aldera izan zen aterraldia).

ATERTU

Euria, elurra nahiz txingorra gelditu (“escampar”, “parar de llover”). *Arratsalde guztin eiñ dde eiñ eon da, bañe, ontxe esaleike aterturabela* (Arratsalde osoan aritu da bota eta bota, baina, oraintxe esan daiteke atertu duela).

Hitz honen ordeaz, aldrebeskeria ugari entzuten da, *eurixe geaturau* (euria geratu da) eta antzekoak. Horrelako esanahi zehatza duen hitzik (*atertu*) ez dezagun baztertu edo ahaztu.

ATESA

Tenkatu, atesatu (“estirar”, “tensar”). *Piti orrenbeste atesatemozu eten engoatzu* (Pita horrenbeste tenkatzen baduzu eten egingo zaizu). *Gexa ez atesa, bestelan baakixu ze pasakoran* (Gehiago ez atesatu, bestela, badakizu zer gertatuko den). *Txikota atesa enbikou* (Soka tenkatu egin beharko dugu).

Gaztelaniaz ere badugu berba hau. “Atesar: Poner tirantes los cabos, velas, cadenas etc., de la nave”. Baina, kontuz, horregatik, kasu guztietan ezin esan dezakegu gaztelaniatik hartu duela euskarak. Batzuetan horrela gertatzen da, eta beste batzuetan, bai gaztelaniak eta bai euskarak beste hizkuntza batetik hartu izan dute. Itsas kontuei dagokienean, badirudi hori behin baino gehiagotan gertatzen dela. Gaskuinan (Frantziako antzinako probintzia) hitz egiten ziren dialekto erromanikoetatik hartuak dira berba ugari.

Berezko esanahi horretatik hartuta, metafora gisara, eguneroko bizitzan agertzen zaigu, egoera gogortzean edo azken muturreraino eramatean. *Gauzak atesatenduz, eta eztaitt amentxe ze pasabiran* (Egoera larritzen ari da, eta ez dakit hementxe zer gertatu behar duen).

ATESO

1.- Atesuan, estu, larri, ezinean (“con apuros”, “apuradamente”). “Egon” eta “ibili” aditzak ditu maiteen. Egoera fisikoari nahiz beste edozein egoera larriri dagokio. *Nobixik eta bixok ezkontzako eune seña la gendun, bañe enittan atrebiuten attai esaten ezkondu enbinittala. Eunak aurea ixuzen, da ateso* (Andregaiak eta biok seinalatuta genuen ezkontza eguna, baina, ezkontzea erabaki nuela aitari esaten ez nintzen ausartzen. Egunak bazihoazen, eta ni estu eta larri nengibilen). *Eun kiloko arrixte altsaban lepore, bañe a erun enbizan Antiure arte. Baixun zeozelan, bañe ateso* (Ehun kiloko harria jaso zuen bizkarrera, baina, hura eraman egin behar zen Antiguaraino. Nola edo hala bazihoan, baina, oso larri).

Baliabide aparta eta guztiz erabilgarria dugu berba hau Ondarrutarrok; izan ere oso testuinguru desberdinetan, egoerarik barregarrietan nahiz larrietan, azalpen luzeen orde, berba honekin osatzen dugu esaldia esanahirik borobilena emanaz. *Aldatu enbigñala ta sartu giñan kuarto andi batea. Bañe kuarto bakarra euan da andrak eta gixonak nastin. Iru gixonezko geuazen bakarrik, eta ogei bat andra. Andrak asizin erasten da guk ez genkixen noa beatu-be; ateso* (Aldatu egin behar genuela eta sartu ginen gela handi batera. Ordea gela bakarra zegoen eta gizonak eta emakumeak batera elkarrekin. Hiru gixonezko baizik ez geunden, eta hogeiren bat emakume. Andreak hasi ziren eransten eta guk ez genekien nora begiratu ere, lotsa-lotsa eginda). *Bazkaldu gendun ederto ta pagateko ordu alla zanin jenti asi zan patrikaratik diru ataten; ni ateso, txotxikirik eneukan-da* (Bazkaldu genuen ederki, eta ordaintzeko garaia iritsi zenean, jendea hasi zen sakelatik dirua ateratzen; ni estu eta larri, zer egin ez nekiela, ez bainuen zentimorik ere). *Konfesatea junittan da ateso, baforin eiñddako lapurreta guztik abariai konta binetzazen-da* (Aitortzera joan nintzen eta larri nengoen nondik hasi ez nekiela, txalupan eginiko lapurreta guztiak kontatu behar bainizkion apaizari).

2.- *Atesaldixe*. Larrialdia, estualdia (“apuro”, “aprieto”). Argi daude berba elkartu honen osagaiak: atesu-aldia). *Sagar lapurreta jun giñan da baserrittarrak segi emozkun txakurraz. Ederra atesaldixe pasa gendun* (Sagar lapurretara joan ginen, eta baserritarra etorri zitzaigun atzetik txakurrarekin. A zelako estualdia pasa genuen).

Gure artean guztiz arruntak diren beste zenbait hitzetan bezala, hemen ere “-aldixe” (aldia) atzizkia agertzen zaigu. Ikus, *aldixe*.

3.- *Atesun*. Atesuan, tenkatua (“tenso/a”). Era honetan aldiz, gehienbat sokaren, pitaren nahiz sarearen egoerari dagokio. *Soki atesun ezpaakazu, alper-alperrizabiz* (Soka tenkatua ez baduzu, alfer-alferrik zabilta).

ATÉ TXINKETA

Txingeta, maratila (“tarabilla”, “pestillo”). Zurezko edo metalezko pieza txikia, ate edo leiho baten markoan iltze baten inguruan biratuz, ate edo leihoak ixteko eta irekitzeko balio duena.

Ate txinketa ipiñizu? (Ateari maratila ipini diozu?). *Au ate txinketau ankilikotin da; obetua josi biko zu* (Txingeta hau kili-kolo dago; hobeto josi beharko duzu).

ATÍ

1.- Atea (“puerta”). *Ordun etxitako átik zabalik eotezin; eta elixako ati-be eun guztin zabalik* (Garai hartan etxeetako ateak zabalik izaten ziren; eta elizako atea ere egun osoan zabalik). *Eskolan ixatezin kontuk. Maxuk beste klase batea zeozeta bixaldutakun. Maniobrak ondo enbizin: lelengo ati jo, permisú emoteotzunin sartu eta sartu te gero ze esan bizendun ondo jakin* (Eskolan izaten ziren komeriak. Maisuak beste gela batera zerbaitetara bidaltzen zintuenean. Jirabirak ongi egin behar ziren eta pausoak zuzen eman: lehendabizi atea jo, baimena ematen zizunean sartu, eta sartu ondoren zer esan behar zenuen gogoan izan).

Sasoi hartan, ateak askoz gutxiago ziren, eta zeudenak, gehienak zabalik. Atarietan, behintzat, ez zen aterik. Horregatik etxerik gabekoek, lo egiteko gaua aterpean pasatzeko behintzat, ez zuten gaur adinako arazorik izaten. Batzuetan, hori dela eta susto galantak hartzen genituen (atarian eskalaren bat luze lotan aurkitzean), baina tira. Etxeetako ateen artean, mailak zeuden: aldabadunak eta bestelakoak. Atean aldaba izatea guztiz esanguratsua zen: etxe oneko kontua. Beste guztiok, aldabarik gabeko atedun etxeetan bizi ginen: atea jo, kanpotik kisketari eragin eta zuzenean barrura.

2.- *Atín-atín dendi*. Orduan, kaleetan atariak, tabernak (hauek nahiko ugari) eta sotoak izaten ziren gehienak, eta herri osoan zehar sakabanatuta, denda gutxi batzuk, denetarik saltzen zutenak: arropa, ehun, oinetako mota guztiak, janari, edari, botoi, hari, belarritako eta abar. Gure inguruan hurbilen genuen denda (*Goiko Torreko dendi*), aspirinarik eta beste botikarik ez zen saltzen, baina, ia gainontzeko guztia. Horregatik orduko zaharrek, eta gazteagoek ere bai, munduaren azkenaren, bukaeraren, bi seinale aipatzen zituzten. *Atín-atín dendi, eta umin eskutan mundu. Ori allaten danin, mundun azkana* (Ate bakoitzean denda, eta umeen eskuetan mundua, hots, munduan umeek agindu. Hori iristen denean, munduaren azkena). Azken urteetan ezbaierik gabe esan dezakegu zantzu horiek egia bihurtu direla. Eta nola gainera! Batetik, herrietako kaleetan zehar denda besterik ez da ikusten. Bestetik, nork ukatu, dabilzan leku guztietan umeek agintzen dutela. Orduan ez zuten umeek agintzen. Hitzik ere ez zuten (ez genuen) inon, eta hitz bat ozenago egiten bazuten, zaplazteko galanta jaso azkar asko, abisurik gabe. Beraz, horra, munduaren azkenaren seinaleak beteta.

3.- *Atín eón*. Etxera sartu gabe, kanpoan, ate ondoan geratu (“quedar en la puerta”, “quedar fuera sin entrar”). *Esatzat sartzeko bañe eztabela nai sartu esan dau. Atín da* (Esan diot sartzeko, baina, ez duela sartu nahi esan du. Atean dago).

4.- *Atín geatu*. Barrura sartu gabe, ate ondoan, kanpoan geratu. *Atín geature* (Atean geratu da barrura sartu gabe).

ATIÑA

Bete-betea eman (“atinar”, “acertar”). *Arrixe botatzan da orpun atinatzan* (Harria bota eta bete-betea eman zion orpoan).

ATÓIÑ

Atoian (“al remolque”). *Aberixi eukiban da atoiñ eruben* (Matxura izan zuen eta atoian eraman zuten). *Orren txalopi geuk ekarri gendun atoiñ Zumaxatik* (Horien txalupa guk ekarri genuen atoian Zumaiaetik).

Helduek ezagutzen dute, baina, erabili gero eta gutxiago. Gazteek ez ezagutu, eta ez erabili. Hauen ahotan *erremorkin* (atoian) entzungo dugu beti. Eraman, ekarri, eta etorri aditzei lotuta sarrienik. Honen sinonimoa, *zagan*.

Augustin Zubikarai dio, norbait mozkor galanta harrapatuta etxera ezin eramanik zebiltzanean esaten zela: *Atoiñ-be eziñ ekarri* (Atoian ere ezin ekarri).

ATORRA

Alkandora (“camisa”). Gure aurrekoei entzuna genien beraien aurrekoek alkandorari *atorra* esaten ziotela; baina, besterik ez. Honek adierazten du berba ezaguna zutela. Berreskuratzea posible ote? Zaila, baina ez ezinezkoa. Bai gure garaian eta bai orain, beti *alkondari* esan izan da.

ATORRANTI

Badaezpadako alfer lotsagabea (“atorrante”). “Atorrante: vago, callejero y generalmente sin domicilio. Desvergonzado”. Antzeko esanahia hartzen du hitz honek ondarrutarren ahotan. Beste leku askotako euskaldunen ahotan ere maiz entzuten da. *Orreaz ez fixa. Antorrantire ori galanta* (Horrekin ez fidatu. Badaezpadako lotsagabe galanta da hori.).

Ordea, gure aurrekoek beste esanahi bat ere ematen zioten: kalean denetik saltzen aritzen zena, saltzaile ibiltaria.

“Tantzi zan, ba... onetteik atarrantik gauzak saltzen etortezinak ekarten zittuezen txortak; olakoxe luzerako pitak ixatezin. Batzuk lodittuauak, bestik meiauak. Zortzi-amarreko lodierakuk”. J.B.I.

(*Tantzi* zen ba... hauek, saltzaile ibiltariak, gauzak saltzera etortzen zirenak ekartzen zituzten sortak; holako luzerako pitak izaten ziren. Batzuk lodixeagoak, besteak meheagoak. Zortzi edo hamarreko lodierakoak).

ATRAKA

Atrakatu (“atracar”). Itsasontzi bat lehorrera edo beste itsasontzi batengana arrimatu. *Aurra eskillareta atraka, ta ortxe salto engozue* (Eskailera horietara atrakatu, eta hortxe lehorreratuko zarete). *Amen ezta lekoik txalopi atrakateko* (Hemen ez dago lekuri txalupa atrakatzeko).

Txalupa handia edo batela moilara atrakatzen da, edo batela itsasontzi handi batera ere bai. Abestiak dioena oroitu besterik ez dugu: *Iru arioplano pasata, bat itxasora jausi... Txo! Atrakaxun batela.*

ATRAKALEKU

Atrakalekua, atrakatzeko lekua (“lugar para atracar”). Txalupak edo batelak atrakatzeko leku eroso eta egokia. *Or ez. Antxe arutzatxua dakazue atrakaleku* (Hor ez. Hantxe, aruntzago duzue atrakalekua). *Mari beian da ta or ezta atrakalekoik* (Marea behean dago eta hor ez dago atrakalekurik).

Marea goian zegoenean, atrakaleku eroso aurkitzea ez zen zaila izaten. Marea behean zegoenean izaten ziren komeriak.

ATRAPA

1.- Harrapatu, hartu (“atrapar”, “coger”). *Zemat besiu atrapazue?* (Zenbat bisigu harrapatu duzue?). *Atzo Toxuk guardantxulu atrapaban likiaz* (Atzo “Toxu”k kardantxiloa harrapatu zuen likaz). *Mikel arin juntzan, bañe neskik aurri atrapatzan* (Mikel azkar joan zen baina, neskak aurea hartu zion).

Gure artean beti izan da hitz hau esanguratsua, eta hedadura zabalekoa. Izan ere arrantzaleek arraina harrapatu egin behar izan dute, beraz guretzat *atrapa* funtsezko berba izan da. Baina, ez arrantzari dagokionez bakarrik. Izan ere, *atrapa* zer egin daiteke, zertan, edo zerk (nork)? *arrañe (antxobi, sardiñi, txitxarru, berdela, betandixe...), txoixe, mezi, sagu, arratoi, eulixe, korriue, trena, lapurre, ebanjelixu, mozkorra, trenak, automobillak, jauik, baserritxarrak, lapurretan, guzurretan...*

2.- *Atrapaxun ori*. Harrapa ezak! Zerbait harrigarria edo zaila burutu duenagatik esaten da bere meritua aitortuz. Hika hizkera forma gorde den beste zenbait lekutan, “*atrapaik ori*” entzungo dugu.

3.- *Atrapo*. Norbaitek zein edo zein nahiz zerbait harrapatu duela adierazten du. *Mutill bat elixan lapurretan ebillela, sankristauk atrapo* (Mutil bat elizan lapurretan ari zela, sakristauak harrapatu egin zuen).

ATRAPATA

Burutik eginda, burutik jota, erotuta (“loco/a”). *Ori atrapatara* (Hori ez dago burutik sano). *Zu atrapatazaz* (Zu erotuta zaude).

ATRAPAURIK

Esaldi jakin batean agertzen zaigu: *Eztauke atrapaurik* (Nekez harrapatuko du). Zerbait lortzen zaila izango zaionarengatik esaten da. *Orrelako arraiñ ederra? Eztauke atrapaurik!* (Horrelako arrain ederra? Ez du berehala harrapatuko).

ÁTRAS

1.- Atzera egin, koldarkeria agertu (“atrás”). *Abantin etorren da atras emotzan, bestelan joteban molli* (Aurreraka zetorren eta derrepente atzera egin zuen, bestela moila joko zuen). *Arratoik beran buru atrapata ikusi banin, buelti emon da txakurrai aurea eitzan; ordun, txakurrak atras* (Arratoiak bere burua irtenbiderik gabe ikusi zuenean, jiratu eta txakurrari aurre egin zion; orduan, txakurrak atzera egin zuen).

Txalupa batek bere motorraren indarrez, atzera ala aurrera egin dezake, hots, bi martxa ditu: *abante* eta *atras* (aurrera eta atzera). Hitz honen aditz adiskideenak, berriz, *emon* (eman) eta *eiñ* (egin). Beraz, txalupek, maniobraren bat egiteko, nahiz parean jartzen zaiena ez jotzeko, *atras* (atzera) egiten dute. *Atras emotzan da egaletik libraban molli* (Atzera egin zuen eta apur bategatik ez zuen moila jo).

2.- *Atrás da átras*. Eten gabe atzera egin, erabat koldartuta, kikilduta (“recular”). *Katuk txakurrai beiñ aurea eitzanin, txakurrak atras da atras* (Katuak txakurrari fronte egin zionean; txakurrak, erabat kikilduta, atzera eta atzera egin zuen).

3.- *Atrasin*. Atzeraka (“para atrás”). *Abantin*, aurreraka, eta *atrasin*, atzeraka. *Buelte emoteko leku-be baeukan, bañe, naxa ixaban atrasin jun* (Jiratzeko lekua bazuen, baina, nahigo izan zuen atzeraka joan).

ATRASAU

Atzeratua, aurrerapenaren abantailez baliatzen ez dakiena. Pentsamoldeari dagokionez, eguneratu gabe, zeharo atzeratua geratu dena (“atrasado/a”, “retrasado/a”). *Pertsoni atrasau oixea; diru sobre euki, tte labadorai-pe eztauke orrek etxin* (Hori da pertsona atzeratua; dirua soberan izan, eta etxean ikuzgailurik ere ez du).

ATRASU

Atzerapena (“atraso”). Egungo aurrerapen eta teknikak alde batera utzita, antzinako erara zerbaitetan aritzea, modu egoki eta erosoagoari uko eginez. *Olan sekule-be eztozu amattuko. Ori atasure* (Horrela sekula santan ez duzu bukatuko. Horrela aritzea atzerapena da).

ATREBENTZIXE

Atrebentzia, ausarkeria, lotsagabekeria (“atrevimiento”). *Bakaziñoittako aste bete gexa eskatutzazu usabai? Oixea atrebentzixe!* (Ugazabari oporretarako aste bete gehiago eskatu al diozu? Hori da ausarkeria!).

Gipuzkoako Goierrin (Itsasondo, Lazkao, Ordizia, Ataun, Zaldibia...) hitz hau, kortesia-formula lez aurretik bota, eta galdera ausart samarrak, eta zenbaitetan lotsagabeak ere egiteko lizentzia hartzen da. “Atrebentzia ez bada, zenbat irabazten duzu?” Oso modu egokia, behar ez dena galdetzeko. *Guk eztaukau orrenbestearteko atrebentzixaik* (Guk ez dugu horretarainoko atrebentziarik).

ATREBIDU

Ausarta (“atrevido/a”). *Anaxik eztauke ainbesteko arpeirik, bañe, ori atrebido demasara* (Anaiak ez du hainbesteko aurpegirik, baina, hori oso ausarta da). Neska bada, berriz, *atrebidi*. *Eguzkiñe aizti baño atrebidiara* (Eguzkiñe ahizpa baino ausartagoa da).

ATREBIU

Ausartu, zerbaitetarako aurpegia izan (“atreverse”). *Bikaxuana ori eskatzea juten atrebiu engozaz?* (Parrokoarengana hori eskatzera joaten ausartu egingo zara?).

ATSALDI

1.- Arratsaldea (“la tarde”). Eguerditik ilunabarrera doan egunaren tarte. Guk *arratsaldi* ere esan izan dugu. Ordea, gure gurasoek eta aurrekoek *atsaldi*. *On errie biarra*. *Atsaldin amattukou* (Orain utzi lana. Arratsaldean bukatuko dugu). *Atsalde ederra eiñddau gaur* (Arratsalde ederra egin du gaur)

2.- *Atsalde berandu*. Arratsaldea, baina, berandu samar; arratsaldea oso aurrera joana den unea, ia-ia ilunabarra denean (“avanzada la tarde”). *Eguerdittik eon giñan beran zaiñ, da atsalde berandun alla zan* (Eguerditik egon ginen bere zain, eta arratsaldean, berandu, heldu zen).

3.- *Atsalde erdixe*. Arratsalde erdia (“media tarde”). Eguerdia aurrera joan bai, baina, oraindik ilunabarra urritu samar geratzen den unea. *Ondioik atsalde erdixera* (Oraindik arratsalde erdia baino ez da).

ÁTSEN EIÑ

Atseden hartu (“descansar”). Lan eta nekearen ondoren deskantsua hartu. *Berrittutik oñez getozela, Azkartzan eiñ gendun atsen* (Berriatutik oinez gentozela, Azkartzan hartu genuen atseden).

Gizon gazte sasoiko batek, bere aita zaharra, etxean eduki nahi ez eta, herriko babes-etxera (*ospittala*) eramatea erabaki zuen. Garai hartako babes-etxea, kanposantuko bidean zegoen azken etxea zen, beraz, herriko edozein lekutatik abiatuta ere aldapa latza igo behar. Orain, anbulantziak ere badaude, baina orduan ez. Horrela bada, aita bizkarrean hartu eta herriko kale batzuk zeharkatu ondoren aldapari ekin dio Goiko Kalean gora. Ordea, sasoi betekoa egon arren, gure gizonari hauspoa bete eta estutu egin zitzaion. Goiko Kaleko iturrian *atsen etti* (atseden hartzea) erabaki zuen, eta bai hartu ere. Berrogeiren bat metro baizik ez zitzaion falta babes-etxera heltzeko. Orduan aitak honela esan zion: *Neuk atte ospittalea erunebanin-be amentxe eineban atsen* (Neuk aita babes-etxera eraman nuenean ere hementxe hartu nuen atseden). Hori entzunda batera, gorantz egin beharrean berantz hartu eta aita ospitalean utzi ordez, etxera eraman zuen.

Entzuna dut gertakizun hau bera, beste herri batzuetan ere eman izan dela. Inon gertatua ote? Dena den, horrelakoak kontatzean, egitasun osoz jantzia behar da, beraz *omen* eta horrelakoak baztertu. Kontatzen duenak sinesten ez badu, entzuten duenak nola irentsiko du ba?

Bestalde, gertakizuneko aita zaharrak, semearen bizkarrean zihoanak, bere aitarekin leku berean (Goiko Kaleko iturrian) atseden hartu ondoren, ez dakigu norantz hartu zuen, gorantz ala beherantz. Leku hartan atseden hartu zuela besterik ez dakigu. Eta semeari, bere semearekin horrelakorik gertatuko ote zitzaion?

ATTABESUTAKU

Aita besoetakoa, aita pontekoa, aitabitxia (“padrino”). *Nire attabesutaku te amabesutaku, osaba Jon da ixiko Miren ixantzin*. (Nire aita besoetakoa eta ama besoetakoa, osaba Jon eta izeko Miren izan ziren). *Gure sasoiñ bentzat, bakotzak ondo jakitteban beran attabesutaku zeñtzan* (Gure garaian, bakoitzak ondo jakiten zuen bere aita pontekoa nor zuen).

Bataioko zeremonian ama besoetakoarekin batera haurra besoetan izaten duena. Bataiatzerakoan haurraren lekuko den gizonezkoa. Bizitzako ospakizun handietan ere, berak emango dio babesa besoetakoari. Bataioaren ondoren berak botatzen zituen (dirurik baldin bazuen) txanponak bolo-bolo; gabonetan bere besoetakoari opariak egitea ere tokatzen zitzaion.

Beste herri askotan, “aita pontekoa”. Pontea: bataioko sakramentua emateko elizetan egoten den ontzi handia, gehienetan harrizkoa nahiz marmolezkoa.

ATTAGURI

Aita gurea (“padre nuestro”). *Attagure bat errezaroun atte difuntuattik* (Erreza dezagun *Aita Gure* bat aita zenaren alde). *Amaike Attagure errezatakugaz* (Hamaika *Aita Gure* errezatutakoak gara).

Garai hartan, *Aita Gurea* arrosarioa errezatzerakoan, defunturen baten alde, kanposantuko ate aurretik pasatzean, eta horrelako beste mila okasiotan esaten zen. Mezatan ordea, *Aita Gurea* esan bai baina, latinez: *Pater Noster*.

ATTAIÑARREBA

Aitaginarreba (“suegro”). *Gure attañarrebak eunero ekarten dau arraiñ apurre barratik* (Gure aitaginarrebak egunero ekartzen du arrain apur bat portutik). *Attaiñarreba makiñabatek eukikoben, bañe attatu ixe iño-peiz ixetako*. (Aitaginarreba makina batek izango zuen. Ordea, aipatu ia inork ere ez ezertarako).

Honek ez du inoiz izan amaginarrebak adinako fama txarrik. Egia esan, ez txarrik eta ez onik; ez balego bezala. Aldiz, amaginarreba, onerako edo txarrerako, gehienetan txarrerako, jendearen ahotan maizago agertu izan zaigu.

ATTASANTU

Aita Santua (“el Papa”). *Gutzako attasantu ixe-ixe jangoiku zan* (Guretzat Aita Santua ia-ia Jainkoa zen). *Abariai te obispuai errespetu bagentzen, pentsa Attasantuai* (Apaizei eta gotzainei errespetua bagenien, Aita Santuari gehiago).

Gure garaiko Aita Santua, Pio XII.a izan zen: Eugenio Pacelli kardinala. Aita Santuari buruz zer genekien? Apaiz, gotzain, kardinal eta gainontzeko elizgizon guztien nagusi eta buru izanik Erroman bizi zela. Egia esan, garai hartan Jainkoarengandik ere nahiko hurbil ikusten genuen.

Geroago jakin genuen Pio XII.a Aita Santua, Espainiako erregimen frankistaren aldeko agertu zela eta Francoren gerra bedeinkatu zuela.

ATTATERNU

Aita Eternoaren irudia. *Attaternu gaur arratsaldin erungorabe Attapireretik elixa* (*Aita Eternoa* gaur eramango dute *Aita Piedadekoaren* kaperatik parrokiara).

Astilleru auzoan, Zubi Zaharretik jaitsi eta berehala dagoen *Aita Piedadekoaren* (*Attapireri*) kaperan egoten da. Irudi hori Ostiral Santu arratsaldeko prozesioan ateratzen zuten kalez kale beste zenbait irudirekin batera. Ordea, egun batzuk lehenago, bere kaperatik herriko eliza nagusira prozesioan eramaten zuten (2010en, orain ere bai), eta Aste Santu ostean bere lekura prozesioan itzuli.

Gure garaian “*Akarregi Totu*” eta “*Austiñ Pastela*” behinik behin izaten ziren *Attaternu* bizkarrean eramaten zutenak.

ATTATU

Aipatu (“mentar”, “mencionar”). *Ordun denporan gauza batzuk ezin genduzen attatu-be eiñ* (Garai hartan gai batzuk ezin genituen aipatu ere egin).

Aditz honen erabilera, ezezko esaldietara lotuago dago. *Jangoikun ixenin, olakoik ezexu attatu-be eiñ* (Jainkoaren izenean horrelakorik ez ezazu aipatu).

ATTATZAKU

Aitaordea (“padre adoptivo”, “padre putativo”, “padraastro”). Aita biologikoa izateke aitatzat hartzen den gizona. *Axe gixona eban arek attatzaku* (Gizon hura zuen hark aitaordea).

ÁTTE

1.- Aita (“padre”). *Attéatorrenin neuk kontakotzaz zertzuk eizuzen zuk* (Aita datorrenean nik kontatuko dizkiot nolakoak egin dituzun). *Afuntataakaz danak attái kontateko* (Idatzita ditut denak aitari kontatzeko).

Horiek eta antzekoak izaten ziren gure amak mehatxutzat erabiltzen zituen armak. Une batzuetan apur bat beldurtzen ginen baina, ahaztu ere berehala egiten zitzaizkigun. Eskerrak! Aita itsasotik etortzen zenean egiaztatzen genuen amaren mehatxuak zertan geratzen ziren.

Era jatorrean ahoskatuta, horrela (*atte*), bustidura (bi “t” dituela) eta guzti, gure aurrekoek esaten zuten. Guk eta ondorengoek, aldiz, *atxe*. Eta orain, oster, moda berria: ondarrueraz berbetan, *aita*. Horiek ez dira lan samurrak, baina, mereziko luke gure aurrekoen ahoskera hori (*atte*) berreskuratzea.

2.- *Atté-sémik*. Aita eta semea (“padre e hijo”). Aita eta semea, biak batera izendatzeko. *Atte-semik juntzin medikuana* (Aita eta semea, biak, joan ziren sendagilearengana).

ATTÉORDI

Aitaordea (“padre adoptivo”, “padraastro”). *Arentzat umintzat a atteordi ona ixantzan* (Ume haienztat aitaorde hura ona izan zen). *Atteordik amaordipaño fama obi euki ixan dabe* (Aitaordeek, amaordeek baino fama hobea izan dute).

ATTÉTOTÚ

Gerra ostean Ondarroako kuartelean egon zen guardia zibilen kapitainari ezarri zioten goitizena: *Atte Totu* (“*Aita Gizena*”). Gizena zelako asmatu zioten. Gizatasunetik gutxi zuen astakilo galanta omen zen. Ematen zituen jipoiak sonatuak izaten omen ziren. Herri guztia, Francoren erregimenaren aldekoak izan ezik, beldurraren beldurrez eduki omen zuen.

Gure garaian guardia zibilen kuartelean beste kapitain batzuk ezagutu genituen. “*Atte Totu*” ez genuen ezagutu. Ordea haren kontuak makina bat bider entzun bai. Kontu guztiak ikaragarriak, beldurra sartzeko modukoak.

“Gerratik bueltan etozenai aiuntamenture diar ettetzen. Ordun baeuan Atte Totu esatetzen guardazobill bat, kapitana; ba aetteana presenta birrixatezan derrigor. Eotezan komandantzixan; ba araxe komandantzixa. Zeintzazen, nun eontzazen, nundinoa ibilli zazen da dato guztik emonbir berai. Da beste preunta batzu-pe bai: atte nun dakazun-de, alaku te bestelaku. Etortezinin danak eruten zittuezen deklaraziñoik artzea”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Gerratik bueltan zetozenei udaletxera aurkezteko agintzen zieten. Garai hartan bazegoen, “*Atte Totu*” deitzen zioten guardia zibil bat, kapitaina; ba, harengana aurkeztu behar izaten zen nahitaez. Komandantzian egoten zen; ba komandantzia hartara. Nor zaren, non egon zaren, nondik nora ibili zaren, eta datu guztiak eman behar berari. Eta beste gainontzeko galdera batzuk ere bai: aita non duzun, halakoa eta bestelakoa. Etortzen zirenean denak eramaten zituzten deklarazioak hartzera).

“Karmelo, Katu Zarra da Anjel Danbala parrandan dabizela, komunistan kanti-ero, oixe Internacionala-ero kantaten asi. Da antxe Kalandixan bixi zan batek parte ezaban emon ba! Da Atano kontuxu etxin euan erreumiaz-ero ziatikiaz-ero. Arek, kantaten entzubanin, ez kantateko esatea urten. Da Atte Totuai esatzelez Atano-be antxe zala, laurak preso, kuartelea. Emon lelengo. Erropak antxe kendutzezela esateban Atanok. Emon... zintti atetzen. Danai emon da zintti ata. Gero “Cara al Sol” esku altsata kanta eraiñ. Da gerta zan Atano (Ramon Iriondo) trabajaoritan-da ibillitte euan-da “Cara al Sol” ikasi eiban; bañe bestik ezekixen iñok. Apurtu-apurtu eiñ zittuenin, Atanok fuerte kanta, boz andixe eukan-ba... da beste irurak aupin-aupin... Alaxeik salbazin beste pasaraik artubaik. Atte Totuk emon... apurtu etteban arek. Trabajaoritatik etozenak billurretan eotezin areana juteko”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Karmelo, “*Katu Zarra*”, eta Anjel “*Danbala*” parrandan zebiltzala, komunisten kanta-edo, *Internazionala*-edo kantatzen hasi ziren. Eta hantxe Kale Handian bizi zen batek parte eman. Dirudienez, “*Atano*”, erreuma-edo ziatika-edo zuela, eta etxean zegoen. Kantatzen entzun zuenean, ez kantatzeko esatera irten zen. Eta “*Atte Totu*”-ri esan ziotenez “*Atano*” ere han zela. Laurak preso kuartelera. Lehenik eman. “*Atano*”-k esaten zuen arropak hantxe kendu zizkietela. Eman... sekulako jipoia. Denei eman zien pasada ikaragarria. Ondoren, eskua jaso eta “*Cara al Sol*” kantarazi. Eta gertatu zen, “*Atano*” trabajadoreetan ibilita zegoen eta “*Cara al Sol*” ikasi egin zuen; ordea, beste hirurek ez zekiten. Jo eta apurtu egin zituzten. “*Atano*” k bakarrik ozenki kantatu zuen, ahots ozena baitzuen, eta beste hirurek ahopeka aritu ziren. Horrelaxe libratu ziren beste pasadarik hartu gabe).

ATTIAREN

1.- Aitaren (“en el nombre del Padre”). *Etxetik urteteozunin eñ attiaren sinfalta!* (Etxetik irteten zarenean ahaztu gabe egin aitaren). *Elixa aurretik pasaeran-be attiaren enbizan* (Eliza aurretik igarotzerakoan ere aitaren egin behar zen).

Nork bere gorputzean, gurutzearen seinalea bekokitik hasita egiterakoan esaten zen formularen hasiera: *Attiaren, Semiaren, Espiritu Santuaren ixenian, amen* (Aitaren, Semearen, Espiritu Santuaren izenean, amen).

2.- Harridura edo ezustekoa adierazteko hitza. *Attiaren...! Aurixera disparati!* (Aitaren...! Hori da burugabekeria!). Harridura handiagoa agertzeko, hitzaren bigarren “a” hori (*Attiaaaaaaren*) luzatu egiten da. Hitz honek joko handia eta aberatsa (azentuak garrantzi handia du) hartzen du emakumeen ahotan. Baina, goian aipatu dugun formulako bigarren hitzak laguntzen dio maiz: *Attiaren, semiaren...* (Aitaren, semearen...). Hirugarrena (Espiritu Santua), ordea, inoiz ez da agertzen. Harridura adierazterakoan, hitz hauen osagarri esanguratsua, eskuineko eskua bekokian ipinita, gurutzea egiten hasteko keinua izaten zen. *Attiaren, semiaren... Ori zelan eñddau ba?* (Aitaren, semearen.... Hori nolatan egin du ba?).

3.- *Attiarenka*. Aitarenka harridura adieraziz, eskandalizatuta (“*haciendo cruces*”). *A biarleku ikusirabenin, an junde, attiarenka* (Ezbehar hura ikusi duenean, erabat harrituta aitaren eginez joan da). *Difuntu etxin eukun, da eskatz guzti andraz beteta euan. Difuntun semi sartu zan erneata ta madiziñoika asi zan zaataka. Andra guztik andar baten urteben atxiarenka* (Gorpua etxean zeukaten, eta sukaldea emakumez beteta zegoen. Hildakoaren semea haserre sartu zen, eta biraoka hasi zen ozenki. Emakume guztiak ziztu batean irten ziren aitarenka).

4.- *Attiaren eñ orduko*. Aitaren egin orduko, oso azkar (“*en un santiamén*”, “*visto y no visto*”). Hitzez hitz, aitaren egiten ematen den denbora baino azkarrago.

Aitaren, egunean zehar maiz egin behar izaten genuen: etxetik irteterakoan, eliza aurretik igarotzean, elizan sartzean eta irtetean, meza hasieran, arrosario nahiz beste otoitzen bat hastean... Sarri egin behar izaten genuenez, azkar egiten ikasi genuen, eta ez guk bakarrik, gure aurrekoek ere bai. Horregatik, zerbait azkar baino azkarrago egiten zela adierazteko, *Attiaren eñ orduko* (Aitaren egin orduko /Aitaren batean) esaten zen. *Attiaren eñ orduko amattuttuz orrek etxeko zereñak* (Aitaren egin orduko bukatu ditu horrek etxeko zereginak). *Eskatza jasoteko aiñddu netzanin, marmarrin asi zan, kalea urteteko prisi eukan-da. Bañe, lanbasai agarratzanin attiaren eñ orduko jasoban eskatz guzti* (Sukaldea jasotzeko agindu nionean, marmarka hasi zen, kalera irteteko presa baitzuen. Baina, lanbasari heldu zionean aitaren egin orduko jaso zuen sukalde guztia). *Lena goxin goxa asi biziñan sue biztuten; gero, lapiku-pe zeozelakuk, eta bazkaxe preparati arazu zan, biarra. On ostea, gaur dazen suakiñ dde lapikukiñ, attiaren eñ orduko bazkaxe prest* (Garai batean goizean goiz hasi behar zenuen sua pizten; gero, jakina, eltzeak ere nola-halakoak, eta bazkaria prestatzea arazoa zen, lana. Orain berriz, gaur egun dauden kozinekin eta ontziekin, aitaren egin orduko bazkaria prest).

ATTITTE

1.- Aitona (“abuelo”). *Attittak eta aumak zarrak ixatezin, de errespeto andixe ixaten gentzen* (Aitonak eta amonak zaharrak izaten ziren, eta errespetu handia izaten genien). *Nik neure*

attittaik eneban ezautu, bañe, etxebarrun, Xareneko attitte Euxebioaz ondo akordatena (Nik nire aitonarik ez nuen ezagutu, baina, auzoan, “Xare” familiakoen aitona Eusebiorekin ondo gogoratzen naiz).

Gehienetan *zarra* adjektiboa zeraman: *attitte zarra*. Egia esan orduan aitona guztiek izaten zuten zahar itxura. Itxura narrasa zuen gaztearengatik ere esaten zen: *Or dabill ori, attitte zarran itxuriaz* (Hor dabil hori, aitona zaharra ematen duela).

Gure umetako kanta batek honela zioen: *Attitte ta amume bixak egurretan, aixkoria galduta bixak errixetan...*

2.- *Attitte morokillo*. Aitona dorpea, baldarra (“abuelo torpe”). Orduan, berez, aitona zahar itxurakoak, ibilera baldarrekoak eta narras samarrak baziren, adjektibo hori jartzean, esanahi hori areagotu egiten zitzaion. *Attitte morokillon itxuri arturau orrek* (Horrek, aitona zahar baldarraren itxura hartu du).

Guk abesten genuen haur kanta batek honela zioen: *Attitte morokillo pipia zalia, pipiak erre dotsa surraren puntia*.

Bada intsektu lodikote, beltz, hankamotza, adarduna, hegan ere egiten duena: kakalardo adarduna (“ciervo volante”). Intsektu honi *attitte morokillo* deitzen genion.

ATUNANEKUK

Familia bateko kideei esaten zieten *Atunanekuk*, izan ere beraien aurrekoren bati “*Atune*” goitizena asmatuko zioten eta ondorengoei horrela.

***“Ni lelengo itxosun sartu nittan Mantzeonin, gero Estrellitan, eta andik Estanislao Etxaburu txalopa junittan. An txalopan zarrena zan Atune, Miel Ibarloza, Atune auazillan-da atte. Urrufiño Bizkaia-be Atunaneku zan, da ori ixango zan Urrufiñon-da attan anaxi. Arek gixonak baakixu ze etteban? Miel Atunak? Atune atrapatakun etteotzan atunai agiñe kendu. Ero jateko atune artzezanin, buru an geatzezan da agiñe kentzeotzan. Maluti orrazixaz pasatezan da arek etteban, orrazixaz pasatakun gañetik atunan agiñaz pasa. Maluti ureta bota ta ezpaban jaten, atunan agiñaz pasa, ta agarra etteotzan. Aettei gixonai ikusitzat nik ori; beste iñoi-bez”.* (Basterretxea Irusta Jon).**

(Ni itsasora joaten Jose “*Mantzeo*”ren txalupan hasi nintzen, gero *Estrellitan*, eta handik *Estanislao Etxaburu* txalupara. Txalupa hartan zaharrena “*Atune*” zen, Migel Ibarloza, “*Atune*” aguazilaren-eta aita. Urrufino “*Bizkaia*” ere *Atunaneku*, eta hori izango zen Urrufinoren aitaren anaia. Gizon hark ba al dakizu zer egiten zuen? Migel “*Atuna*”k? Hegaluzea harrapatutakoan egiten zion hagina kendu. Edo hegaluzea jateko hartzen zenean, burua han geratzen zen, eta hagina kentzen zion. Maluta amuan ipintzeko orraziaz pasatzen zen, eta hark egiten zuen, orraziaz pasa ondoren, gaintetik hegaluzearen haginaz pasa. Maluta uretara bota eta jaten ez bazuen, hegaluzearen haginaz pasa eta heldu egiten zion. Gizon hari ikusi diot nik hori; beste inori ez).

ATÚN DENPORI

Hegaluzea harrapatzeko garaia (“temporada de bonito”). Zentzu berean erabiltzen da “*atun sasoi*” ere. Udaberrian antxoa harrapatu ondoren, txalupak hegalezetarako prestatzeari ekiten zioten, eta San Pedro egunaren ostean irteten ziren lehenengoak hegalezetara. *Atun denporan, atune besteik ez gendun jaten* (Hegaluze garaian, hegaluzea baizik ez genuen jaten).

ATUNE

1.- Hegaluzea (“bonito”). *Marmittaku etteko atune bikou* (Marmitakoa egiteko hegaluzea beharko dugu).

Atuna (“atún”) berbak jatorria arabieran du: *at-tun*. Latinez berriz, *thunnus*. Baditugu, hegaluzea, hegala-burra, atuna, zimarroia berbak. Gaztelaniaz: “atún”, “atún blanco”, “atún rojo”, “bonito”. Hiztegi batzuetan “cimarrón” hitza badator; ordea “Real Academia Española”ren hiztegiak ez dakar hitz hau esanahi honekin. Guretzat garbi dago: *atune*

(hegaluzea: “bonito”) eta *zimarroi* (hegalaburra: “atún rojo”). Hegaluzea (*atune*): haragi zuriduna, pieza txikiagoa, gure artean estimatuagoa. Gainera, mila modutara jan daitekeena. Zimarroia: haragi gorriagoa duena, pieza handiagoa, beste zenbait lekutan guztiz estimatua eta oso garestia.

Baxurako (azaleko arraina harrapatzen dutenak) arrantzaleentzat funtsezko arraina. Izan ere beraien irabaziek bi euskarri nagusi zituzten: antxoa eta hegaluzea. Bi arrain mota hauen arrantzan oinarritzen zen beraien urte osoko ekonomia. Garai hartan baziren garrantzi handiko beste arrain mota batzuk ere: bisigua, papardoa, sardina, txitxarroa, berdela. Baina funtsezkoenak, antxoa eta hegaluzea. Bi hauei, gainera, kontserba fabriketan ere etekin handia ateratzen zitzaien.

“Atune jateko onena, agosto-setienbre, ortxe bueltan. Lelengo atune juniuan-da atrapatzen danin, ori ixaten da martxan etorten dan arrañe. Pasanteko arrañe ixaten da, eta etorten danin fiñe, meie eoten da. Bañe gero atune amen geatu etten da, eta arrañe topaten dau jateko, eta jan etten dau. Agostun-setienbrin, jaten dabenin atune etten da lodittu, tototu. Orduntxe eoten da ederra ta koipetsua. Sardiñiaz-be bardiñ pasatezan. Sanjun bueltan-da baño, julio-agosto, masixe naiku janda, orduntxe eotezan ederra”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hegaluzea jateko sasoirik onena abuztua eta iraila. Lehenik hegaluzea ekainean harrapatzen denean, hori izaten da martxan etortzen den arraina. Migrazioko arraina izaten da, eta etortzen denean fina, mehea egoten da. Ordea, gero hemen hegaluzea geratu egiten da, eta arraina aurkitzen du jateko, eta jan egiten du. Abuztuan eta irailean, jaten duenean hegaluzea gizendu egiten da, loditu. Orduan egoten da gozoa eta koipetsua. Sardinarekin ere berdin gertatzen zen. San Joan inguruan baino, uztailean eta abuztuan, apasta nahikoa jan ondoren, egoten zen ederragoa)

2.- *Atún pekaztu*. Hegaluze oreztatsua (“bonito pecos”). Hegaluze arrantza-aldiaren bukaeran harrapatzen zen hegaluze handiari deitzen zitzaion horrela.

“Urriko atun andixai “atun pekastu”-be esateakon. Onek, buztan partin, atzeko egatatik buztenearte eukitteottuz lenteji lakoxe urre koloreko brillante-brillantik pekak. Orrettek kosta azkaneko atun andixak eukitten dau ori”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Urriko hegaluze handiari “atun pekastu” ere deitzen zitzaion. Honek, buztan aldean, atzeko hegatsetik buztaneraino izaten ditu dilista moduko urre koloreko orezta distiratsuak. Horrexek, arrantza-aldiaren bukaerako hegaluze handiak, edukitzen du hori). Ikus, *urriko atune*.

3.- *Atún tajadi*. Hegaluzearen xerra (“rodaja de bonito”). *Atun tajada meirik eztonai. Niri tajada totu ekarri* (Hegaluze xerra meherik ez dut gura. Niri xerra lodia ekarri).

4.- *Atún tátu*. Hegaluze zatia (“trozo de bonito”). *Tatu, meie ala totu* (mehea ala lodia) izan daiteke. *Atun tato totu naxa nik, meie baño* (Hegaluze zati lodia nahiago dut, mehea baino). *Atun tatu, makala eztozu jan!* (A zelako hegaluze zatia jan duzun!).

5.- *Zinkoko atune*. Bost kilo inguruko hegaluzea (“bonito que pesa cinco kilogramos aproximadamente”). *Ongun zinkoko atune atraparou gexena ta orrek prezixo andirik eztozku eiñ* (Oraingoan bost kilo inguruko hegaluzea harrapatu dugu gehiena eta horrek ez digu prezio handirik egin). *Jateko, zinkoko atune baño naxa urriko atun andixe* (Jateko, bost kilo inguruko hegaluzea baino nahiago urriko hegaluze handia).

ATUNERU

Hegaluzea harrapatzeri dedikatzen den txalupa (“barco que se dedica a la pesca de bonito”). *On dabizen atuneruk andixati te asko atrapatzen dabe*. (Orain hegaluzetan dabiltzan txalupak handiak dira eta asko harrapatzen dute).

ATUNETI

Hegaluzearen arrantza aldia, hegaluze-kostera (“costera de bonito”). Hitz hau garaia barik harrapaketa berari dagokio. *Atunetan gabizela sarri ikusi ixan douz ixurda kuadrilla andixak* (Hegaluzean gabiltzala, sarri ikusi izan ditugu izurde aldra galantak). *Bixar urtengou atuneta*

(Bihar irtengo gara hegalezetara). *Aurtengo atuneti ederra ixan da* (Aurtengo hegalezue sasoi ona izan da).

Hegalezue garai ona izaten zen, asko harapatu eta prezio handia egiten zuenean. Izan ere, asko harapatu arren, prezio baxua egiten badu, ezin esan hegalezue sasoi ona izan denik. Lan asko egin eta irabazi txikia; ezin pozik egon. Asko ez harapatu arren, prezio handia egin badu, gaitzerdi.

ATÚN KÁLI

Itsasoan hegalezuea harapatzen den tokia edo kala, itsaso zabalean zehar bide luzea egin ondoren hegalezuea, jateko kokatzen den zonaldea (“plataforma, zona amplia, en alta mar donde se asienta el bonito para alimentarse”).

“Atunak gorrixe ata” esaten douenin, iual sardiñi-be ixaleike, bañe, enjeneral antxobi. Atun kalan enjeneral antxoba txikixe, itxoso zabaleko antxobi”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(“Hegalezueak arrain txiki sarda atera” esaten dugunean, agian sardina izan daiteke, baina, gehienetan antxoa izaten da. Hegalezuearen kalan gehienetan antxoa txikia, itsaso zabaleko antxoa).

ATÚN SÁRDI

Hegalezue multzo handia, hegalezue sarda (“banco de bonito”). *Eune zabalduaz batea ikusi gendun brankan itxosu beteko atun sardi* (Egusentian muturren aurrean ikaragarritzko hegalezue sarda ikusi genuen). Ikus, *sardi* (SARDI, 1).

ATÚN-TXOIXAK

Hegalezue-txoriak. Itsasoan hegalezuearen presentzia salatzen duten hegaztiak.

“Txoi asko baabill, beixe allarte; an arrañeabill. Zemabidar atunetan-be; oneik txori baltzak, martiñak; gañi baltza, bañe azpuxe zurixe eukitten dabe. Iual itxosun azalin, uretan bozata antxe. Zeure boztin pentsateozu, “txo amen arrañe azalin eonda, on ezpara-be!”. Da lantzin beiñ baezpaan-be bota, ta bota ordukoxe, inpreñuko demoniue! Gora atune. Orreik txoixok azpizan eukitten dabe arrañe. Gabatzak-eta, martiñak-eta, atun-txoixati orreik”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Hegazti ugari badabil, begia argi, han arraina egongo baita. Zenbat aldiz hegalezetan ere; hegazti beltz hauek, *martiñak*; gaina beltza, baina, azpiko aldea zuria izaten dute. Batzuetan itsas azalean, ur gainean ikusten dituzu. Zure baitan pentsatzen duzu, “txo hemen arraina egonda, nahiz eta orain ikusten ez den”. Horrelakoetan, agian hasi karnata botatzen, eta derrepente sekulako hegalezue pila. Bota, eta hegalezuea preso. Hegazti horiek azpian izaten dute arraina. *Gabatzak-eta, martiñak-eta* horiek hegalezue-txoriak dira.

“Atun-txoixati txartelak, (buro baltzak), martiñe ta gabaxe. Orreik atune señaleten dabe, eta atune janaxeran tokixan dabill. Orreik listo eotendi atunak ataten daben arrañe jateko. Atunak arraiñ txikixe ataten dau bañe, arraiñ txikixak azalea urteten daben lekun, an azpizan atuneabill. Kofri-be bai. Atunak gorrixe ataten dabenin, kofrik-eta oneik okotzearte beteta ikustendiz egan eziñ eiñdde. Enjeneral antxobi ixaten da atunak ataten dabena”. (Bedialaunetan Laka Luis Mari).

(Hegalezue-txoriak, *txartelak* (buru beltzak), *martina* eta *gabaxe*. Horiek hegalezuearen presentzia salatzen dute, eta hegalezuea janaria dagoen tokian ibili ohi da. Horiek prest egoten dira hegalezueak azaleratzen duen arraina irensteko. Hegalezueak arrain txikia ateratzen du, baina arrain txikia azaleratzen den lekuan, han azpian hegalezuea dabil. Zanga (ikus, *kofri*) ere bai. Hegalezueak arrain multzo handia (*gorrixe*) azalera ateratzen duenean, zangak eta bestelako hegaztiak asebeteta ikusten dira hegan egin ezinik. Gehienetan antxoa izaten da hegalezueak azaleratzen duen arraina).

Metafora gisara ere agertzen da. Adibidez, mutiko koadrila baten inguruan, neskaren batzuk “zerbaiten bila edo zerbaiten nahian” ari direnean esaten da, “*Amen dabiz atun-txoixak*” (Hemen dabilta atun-txoriak).

ATUNTZU

Hegaluzea harrapatzeko garaia, hegaluze kostera, hegaluze sasoia (“costera de bonito”). Ekainaren bukaera aldera hasi eta urria edo azaroa bitartean; hegaluzea eta hegalaburra desagertu arte. *Aurtengo atuntzu ezta ixezku moruku ixan bañe, txarra-bez* (Aurtengo hegaluze kostera ez da iazkoa bezain ona izan baina, baina, txar-txarra ere ez).

ATUSTIK

Inauteriak, aratusteak (“carnavales”). *Sasoi baten atustitan jenti mamu jantzitze ibilttezan* (Garai batean, inauterietan, jendea moztortuta ibiltzen zen).

Tradizio katolikoan, Garizumari Hausterre-egunaz ematen zitzaion hasiera; eta bitarteko egunak, garizumako seriotasunaren aurreko festak izaten ziren inauteriak. Izan ere garizuman haragirik ezin jan izaten zen, eta harreman sexualak ere alde batera lagatzea hobe: haragirik ez.

A TUTIPLE

Indar guztiz, denak emanda (“a tope”). *Dana emonda* (denak emanda) gehiagotan esaten da, baina, *a tuti ple* ere ez da gutxi entzuna. Nik esango nuke hitz honetan hiru hizkuntzaren arrastoak ditugula: gaztelaniarena, italiararena eta frantsesarena. *An ebizen areik janeranin a tutiple* (Han zebiltzan haiek jan-edanean denak emanda).

ATXAKA

Arrazoitzat eman, argudiatu, arrazoitu (“atribuir”, “imputar”). *Eztabe amitiu; eta amazortzi urteik eztaukela atxakatze* (Ez dute onartu; eta arrazoitzat, hemezortzi urte bete gabe dituela esan diote).

Gaztelaniaz duen esanahia ere batzuetan hartzen du. *Oixe atxakateotze; berak eibala bañe bestin laguntziaz*, (Horixe leporatzen diote, berak egin zuela baina, besteen laguntzaz,).

ATXAMARTA

Arrantzarako tresna berezi bat: lau edo bost amuz osaturiko multzoa (“conjunto de cuatro o cinco anzuelos fuertemente unidos en forma de ancla, que se usa para coger mubles sin cebo”).

“Amuk bata bestiai lotute; lau ero bost amo iual, oixe zan atxamarta. Ori errixuko lasunak atrapateko ixatezan. Bueno, bañe, gero, atxamarta, atunetako amuai-be esateakon, ixaten zilako bikuk. Lena zimarroittan ibilttezan bateku, bañe, atunetan biku. Amo bi ez; burdiña batei punta bi atata, pala batetik amo birek urtengo balebe morun”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Amuak elkarri lotuta; adibidez, lau edo bost amu: horixe zen *atxamarta*. Hori, erreka korrokoia harrapatzeko izaten zen, Bueno, baina, gero, *atxamarta*, hegaluzetarako amuei ere esaten zitzaien, bikoak izaten zirelako. Garai batean, hegalaburretan batekoa erabiltzen zen, ordea, hegaluzetan biko. Baina, ez amu bi, burdina bati bi mutur aterata, pala batetik amu bi irtengo balira bezala).

Orain tresna hori ez da asko erabiliko, eta esanahi horrekin hitza bera ere ez. Ordea, hitz honek hedadura handia hartu du, eta testuinguru askotan erabiltzen da. Adibidez, edozer tresna txiki, labana, boligrafoa, telefonoa (mugikorra), termometroa eta abar, adierazteko balio du. *Erozeñepaño lena jakitteottuz orrek kontuk. Ontxe-be an dauke orrek atxamarta aldin* (Beste edonork baino lehenago jakiten ditu horrek kontuak. Orain ere horrek mugikorra aldean du). *Ekatzu atxamarta kalenturi artubitt-eta* (Ekariezadazu termometroa sukarra hartu behar baitut).

ATXAZPI

Ondarroatik Lekeitiora bitarteko leku jakin baten izena (“nombre con el que se denomina un lugar concreto de la costa entre Ondarroa y Lekeitio”). Ondarroatik Lekeitiora kostaz dagoen errepideko gune jakin bat, arrantzaleen artean ere oso aipatua, itsasorako ere erreferentziatzen erabiltzen baitute. Errepide horretan, leku jakin batean harkaitza ebakita zegoen, eta puntu horri deitzen zitzaion horrela. *Atxazpi parin atraparou ekarrirouen sardina apurre* (Ekarri dugun sardina apurra, *Atxazpi* parean harrapatu dugu).

ATXI

1.- Harkaitza (“roca”). *Gure kosta guztin da atxi* (Gure kosta osoan dago harkaitza). *Leko batzutan, mari goxan dala ikusten eztizen átxak, mari beruzkun bistaratu ettendiz* (Leku batzuetan, marea goian dagoenean ikusten ez diren harkaitzak, marea jaistean bistan geratzen dira).

Itsas ertzero inguratzea aski da harkaitzak ikusteko. Hondartza batzuk izan ezik, gure kostalde osoa harkaitzez josita dago. Horregatik pluralean (*átxak*) sarriago entzuten da. *Saturrango atxetagus eune pasatea* (*Saturrarango* harkaitzetara goaz eguna igarotzera). *Lekatxo bireko atxetagus igaire* (Lekeitio bideko harkaitzetara goaz igerian egitera). *Plaiko atxetan ibilliga kaamarrotan* (Hondartza ondoko harkaitzetan jardun dugu karramarroak harrapatzen).

Saturrarango hondartzaren iparraldeko ertzean bada triangelu formako arbelezko harkaitz handi zorrotz beltza, oso ezaguna: *Saturrango atxi* (*Saturrarango* harkaitza). Singularrean erabiltzen da, ia izen propio bihurtua baita ingurukoen artean. Hala ere, harkaitz horrek badu izen propioa: *Eskilantxarri*.

Txaluparen batek harkaitzetan hondoa jotzen duenean ere singularra agertzen zaigu. *Kosta gexei arrima giñan da atxi jo gendun* (Kostara gehiegi hurbildu eta harkaitza jo genuen). Berdin aparailua harkaitzean kateatzen bazen. *Átxan enpatxagazta apaxu* (Harkaitzean kateatu zait aparailua).

2.- *Atxán kóntra*. Kostatik oso hurbil, hots, bazter bazterrean, kosta ertzean (“muy cerca de la costa”). *Bobi, esate bateako, atxan kontra-kontra atrapateben, bañe arrixko andixak artute. Iñox atxan kontraabizela, ertzen batei ikutu eñ dde sari eumille zati, ero beun guzti laga bertan* (Boga, adibidez kosta ertz-ertzean harrapatzen zuten, baina, arrisku handiak hartuta. Inoiz, kosta ertzean ari zirela harkaitz muturren bat ukitu eta sarea txikitu, edo beruneko alde guztia galdu). *Atxan kontxa eroze arraiñ atrapatezan, itxoskabri letteik barbañe-be; bazterra aberatsa ixan da beti, eta ontxe-be bai* (Kosta ertzean edozein arrain mota harrapatzen zen, krabarroka nahiz barbarina; bazterra aberatsa izan da beti, eta orain ere bai).

ATXIKIOSU

Ajetsua, kexatia, arranguratsua (“quejoso”, “achacoso”). Ezer handirik izan gabe aitzakia hemendik eta kexa hortik. *Atxikioso demasara. Ixezattik atakotzu atxikixi* (Kexati hutsa da. Gauza hutsagatik ipiniko dizu aitzakia).

Baldin eta neska bada, *atxikiosi*. Euskaraz izenondoetan jenero gramatikarik ez omen dugu! *Kepa atxikiosu zala esatezendun. Alabire atxikiosia* (Kepa kexatia zela esaten zenuen. Alaba kexatiagoa da).

ATXIKIXI

Aitzakia (“acheque”, “queja”, “pega”). *Orrei eroze ekartemotzazu-be, alperritozu orreaz. Ipiñikotzu orrek atxikixi naiku* (Horrekin alferrik duzu. Zernahi ekartzen badiozu ere, ipiniko dizu horrek aitzakia ugari). *Gurin, zarrena errez konformatekure. Gaztik, ostea, segixan ipiñikotzu erozeattik atxikixi* (Gurean, zaharrena, konformaerraza da. Aldiz, gazteak, edozergatik ipiniko dizu berehala aitzakia). *Miñ andirik eztauke, bañe, atxikixi* (Min handirik ez du, baina, aitzakia franko). *Mandatoik eztau eñ. Atxikixi ipiñirau, ezekixela dendak nox arte euazen zabalik* (Mandaturik ez du egin. Aitzakia: ez zekiela dendak noiz arte zeuden zabalik).

Aitzakiatzat ematen zen arrazoiazen ondoren, maiz honako hau entzungo genuen: *Atxikia maskulo, patatas robar*.

ATXURRE

1.- Aitzurra (“azada”). *Baserritarra ortun ebillen atxurraz biarrin* (Baserritarra baratzean ari zen aitzurraz lanean). *Ontxera mari beian da atxurre artute plai txikireguz txirlata* (Oraintxe dago itsas behera, eta aitzurra hartuta hondartza txikira goaz txirlatara).

Kale zulotik eta batel tartetik irteten ez genuenez, eguneroko bizitzan, aski arrotza zitzaigun aitzurra, nahiz eta ongi jakin zer zen; beraz, ez genuen ia aipatu ere egiten. Hori bai, herriko gunetik apur bat urruntzen ginenean (futbol zelai ingurura, *Antiguara...*), orduan ikusiko genuen baserritarren bat aitzurrean.

Hala ere, esan behar da Ondarroan kaleko etxe batzuetan ez zela inoiz aitzurra falta izaten, tresna hori behar baitzuten txirlatan egiteko. Itsas behera zegoenean, leku jakin batzuetan aitzurrean egin eta hantxe hartzen zituzten txirlak. Horretan aritzen ziren *Txokunekuk* (herriko familia ezaguna), baita *Patxike* (emakume txiki bat) ere. *Atxurre artu te txirlatan famau: Bixente Ollarra* (Aitzurra hartu eta txirlatan aparta: Bixente “Ollarra”)

2.- Aitzurra (“maquinilla”). Bizarra moztekoa. *Bizarra kentzeko atxurrik ezan falta ixaten etxin* (Bizarra mozteko aitzurra ez zen falta izaten etxean). *Bizarra kentzeko atxur barrixe erosirot* (Bizarra kentzeko aitzur berria erosi dut).

Gizonezko helduek etxean mozten zuten bizarra, beraz, besteak beste, aitzurra behar. Nahiz eta batzuetan bizartegira joan, gehienetan etxean egiten zuten. Aitzurrak, egitura finko sendo bat zuen, eta bizar-xaflak, bizarra mozten zen bakoitzean garbitu, lehortu, eta noizbehinka aldatu behar zirenak.

3.- Mozkorra (“borracher”). *Ondarrun batzuk atrapateben atxurre, beste batzuk matsa, eta beste batzuk leatza. Bañe dana zan bat: mozkorra* (Ondarroan batzuek harrapatzen zuten aitzurra, beste batzuek mahatsa, eta beste batzuek legatza. Baina, dena zen gauza bera: mozkorra).

ÁTZA

Hatza (“dedo”). Eskukoa nahiz oinekkoa. Baina, era soil honetan (*atza*), oso testuinguru berezietarako baizik ez da geratu, hots, neurrietarako. *Goniai barrenin zemat atz artukotzau?* (Gonari barrenean zenbat hatzeko neurria hartuko diogu?).

Eskuko hatza adierazteko, berriz, bi hauetako edozein: *atzámarra* nahiz *atzaparra*. *Atzámarrin ebaxi einddot* (Atzamarrean ebakia egin dut). *Atik atzáparra atrapazta* (Ateak hatza harrapatu dit). Eta eskuetako hatz guztiez ari garenean, *atzamarrak*, hatz hamarrak (hamar hatzak), eskuetan ez baitugu izaten ez gehiago eta ez gutxiago. Dena den, honetan izan da salbuespenik. Don Segundo Egañak hamaika zituen, eta Jabier Landaribarrek bederatzi ditu. Beste arotzen bat ere izango zen hatz bat edo beste falta zuenik.

Gipuzkeraz berba egiten dutenek hatzak, eskukoak, adierazteko “behatza” (beheko hatza) esaten dute; eta oinekkoa baldin bada, “hankako behatza”. Guk oinekoari *bietza* (behatza: beheko hatza).

Bere izenez bereizten genituen hatzak (*atzámarrak*) bi besterik ez ziren: *atzámar txikixe* (hatz txikia), eta *atzámar totu* (hatz lodia).

ATZAMARKARI

1.- Harramaskada, atzamarkada, (“arañazo”). *Neska bixak alkarrei atzamarkaraka asiriz eta iñundik iñoa ezin libra* (Neska biak elkarri atzamarkadaka hasi dira, eta inondik inora ezin banatu). *Orrek umiorrek atzamarkari segixan etten dau* (Ume horrek atzamarkada berehala egiten du).

Jakina, atzamarkadak ondorioak uzten zituen, hots, urradurak, gehienetan aurpegian. Estilo hau, mutilena baino gehiago nesken eta umeen artekoa izaten zen: eraso nahiz defentsa. Mutilak kolpeka edo helduta aritzen ginen sarriago.

2.- *Atzamarka eiñ*. Atzamarka egin (“arañar”). Bi eratara erabiltzen dugu: *atzamarka* nahiz *atzamarke*. *Olgeta-benetan asizin, de atzanin atzamarke eitzan* (Txantxetan bezala hasi ziren, eta azkenean atzamarka egin zion).

3.- *Atzamarkatu*. Atzaparkatu (“arañar”). *Orrek iñuzentiorrek atzamarkatu eiñddau umi; arpexe itxurabaik lagatza* (Inozo horrek atzaparkatu egin du umea; aurpegia desitxuratuta utzi dio).

ÁTZAN

Azken (“en último lugar”). Beste guztien atzetik edo ondoren. Hitz honen ordeztu, maiz erabiltzen da *ázkan* ere. Honen aldagai guztietan berdin gertatuko da: *atzánin/azkánin, atzána/azkána, atzánetan/azkánetan* eta abar. *Karreri eiñddabe, ta Patxi sarture azkan* (Lasterketa egin dute, eta Patxi sartu da azken). *Atzan bentzat ena alla* (Azken behintzat ez naiz heldu).

Gure garaian, eta orain ere ez noski, inori ez zitzaion atsegin izaten zerbaitetan azkena izatea; horregatik, bagenituen esaera xeble batzuk: “*azkan datorrena popa ustel*”, edo “*popi erre*”, edo “*kaka berde*”.

ATZANA

1.- Bukaera, amaiera, errematea (“terminación”, “final”). *Asieri ezgata asko gusta, bañe atzana politte ixan da* (Hasiera ez zait asko gustatu, baina, bukaera polita izan da). *Len ezebillen ondo, bañe, etxi erreti, oixe ixan da orren azkana* (Lehen ere ez zebilen hain ondo, baina, etxea erretzea, horixe izan da horren errematea).

2.- *Atzanak ámar*. Azkenak hamar (“diez últimas”). Karta-joko batzuetan ematen da: azken altxaldia egiten duenak, egiten dituen tantoez aparte hamar gehiago kontatzen ditu. *Berroi tanto ta atzanak amar, berrotamar* (Berrogei tanto, eta azkenak hamar, berrogeita hamar).

Horregatik, gure aita zenak ere, hirurogeita hamabost urte zituenean, esaten zuen, *Nik beste amar bat urte gexa eiñgottuaz; da atzanak amar, ogei* (Nik beste hamarren bat urte gehiago egingo ditut; eta azkenak hamar, hoge).

3.- *Atzanak emón*. Bukatu, geratu, hil, apurtu, azkenak eman (“terminar”, “parar”, “morir”). Testuinguru bakoitzean esanahi desberdina izan dezake. *Gure attitte atzanak emoten da* (Gure aitona hilzorian dago). *Onek aparatuonek atzanak emottuz* (Aparailu hau betirako puskatu da). *Nire tronpi atzanak emoten da* (Nire ziba azken mugimenduak egiten ari da). *Orrek beste eun birik eztau engo. Orrek atzanak emottuz* (Horrek beste bi egun gehiago ez ditu egingo. Horrek azkenak eman ditu).

Gerta daiteke azkenak emanda izatea, ala ematen aritzea. Zerbait bere azkenara iristear dagoela, alegia, bukatze dagoela, honela emango litzateke aditzera: *atzanak emoten da*.

ATZANDELA

1.- *Atzandela* (“dedil”). Hegaluzetan hatzen babesgarri gisa jartzen zituzten zorro modukoak; artilezko edo ehunezkoak izan ohi ziren. Izan ere hatzetan erabiltzen zituzten aparailuak, loroak, altzairuzko alanbre finak (*loru*) izaten ziren, eta babesik izan ezik atzamarretan ebakiak egiten ziren.

“Atunetan kasan, loru ibilttezan, azerozko alanbre fiñe, milimetro biku-ero, iruku-ero, alakoxe fiñe ixatezan. Eta gixon batek artzeban a loru eskun. Arek ebai etteban-ba, eta orretteattik, ez ebaittearren lanazko olakoxe zatixe sartzeben atzamarrin; loruk ebaxaik ez etteko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hegaluzetan, ehizean, loroa erabiltzen zuten, altzairuzko alanbre fina, bi edo hiru milimetrokoa izaten zen, oso fina. Eta loroa gizon batek izaten zuen eskuan. Hark ebaki egiten zuen, eta horregatik, horrelako artilezko zati bat sartzen zuten hatzean, loroak ebakirik ez egiteko).

2.- *Atzandela*, baina gomazkoa. Gure garaian, kontserba fabrikara antxoari burua kentzera joaten ginenean, hatzean ebakirik edo urraturik izanez gero atzandela, gomazko zorrotzkoa, sartzen genuen. Izan ere, antxoak gatz ugari izaten zuen, eta hatza babestuta izan ezik, erre egiten zuen. *Fabrika juten giñanin, atzamarrin ebaxaik baeuan, atzandela ipiñi tte listo* (Fabrikara joaten ginenean, hatzean ebakirik bazegoan, atzandela ipini eta kito).

ATZANEA

Azken aldera, bukaera aldera (“hacia el final”). *Azkanea* ere esaten da. *Partidu ondo erun dau, bañe azkanea kantsa eiñdde* (Ongi eraman du partida, baina, azken aldera nekatu egin da).

ATZANETAN

Hiltzear (“en las últimas”, “a punto de morir”). *Azkanetan* ere bai. *Goiko andri atzanetan da* (Goiko emakumea hiltzear dago).

ATZANIN

1.- Azkenean (“por fin”). *Azkanin* ere erabiltzen da. *Atzanin neuk pentsaten nebana pasara* (Azkenean neuk uste nuena gertatu da). *Pentsaten gendun ezala etorriko; bañe, azkanin, agerture* (Uste genuen ez zela etorriko, baina, azkenean agertu da).

2.- *Atzán-atzanin*. Bukaeran (“al final”). *Pentsaten gendun partidu golipaik amattuko zala, bañe Aurrerak atzan-atzanin sartuban gola* (Uste genuen partida golik gabe bukatuko zela, baina *Aurrera* taldeak azken-azkenean sartu zuen gola).

ÁTZEA

1.- Atzera (“hacia atrás”, “para atrás”) *Lelengo aurrin gebizen gustoa, bañe gero atzea jun birrixan giñan* (Lehendabizi aurrean genbiltzan gustura, baina, gero atzera joan behar izan genuen). *Atzea juteik iñoi ezgako gustaten* (Atzera joatea inori ez zaio gustatzen).

2.- Atzera, berriro, osterera ere (“otra vez”, “de nuevo”). *Ni eonda neuan an, bañe atzea-be jun einittan* (Ni han izanda nengoen, baina, berriro ere joan egin nintzen).

Gure herrian adlatibo kasuko “-ra” atzizkia ez da inoiz entzuten, kontrakzioa eginez “-a” baizik ez baita geratzen: *etxea* (etxera), *itxosa* (itsasora), *eskola* (eskolara), *Saturrane*a (*Saturrarane*) eta abar.

3.- *Átzea eiñ*. Egoera, mehatxu, nahiz arriskuren baten aurrean, beldurak eraginda-edo, atzera egiten (“achicarse”, “achantar”, “reclamar”). *Baliente gebizen, bañe, orrenbeste jente ikusi gendunin geure kontra, atzea eiñ gendun* (Ausart genbiltzan, baina, horrenbeste jende ikusi genuenean gure kontra, atzera egin genuen). *Batzutan atzea etten-be jakiñ enbirde* (Batzuetan atzera egiten ere jakin egin behar da). *Andrik aurrea eitzanin mutillak atzea eiban* (Emakumeak aurrera egin zionean, mutillak atzera egin zuen).

4.- *Átzea eraiñ*. Beste norbaiti atzera eginarazi (“imponerse”, “obligar a la retirada”). *Gu asko-be gitxia giñan bañe, ordun eunin bentzat atzea eraiñ gentzen* (Gu askoz ere gutxiago ginen, baina, egun hartan, behintzat, atzera eginarazi genien).

ATZEAKARI

Atzerakada, higuina (“retroceso”, “repeluzno”). Zerbait gogorra ikusita gorputzari atzera eragiten zaionean sentitzen den zirrara. *Nik ikusi neban gorputze zelan geatu zan, da atzeakari demasa eraiztan* (Nik ikusi nuen gorpua nola geratu zen, eta ikaragarritzko atzerakada eragin zidan).

ATZEAKUK

Atzerakoak (“vueltas”). *Atzeakuk beti eukitteben peligr*u (Atzerakoek beti izaten zuten arriskua). *Atzekuk etxea batzutan osoik allatezin, bañe, beste batzutan ez* (Atzerakoak etxera batzuetan osorik iristen ziren, baina, beste batzuetan ez).

Hauek amaren sakelara osorik ez iristeko arrisku handia izaten zuten. Horregatik, gu behintzat, eta beste asko ere bai, sarri askotan dirurik gabe joaten ginen mandatuak egitera. Ondoren amak beti ordaintzen zuen, hori bai. Beste batzuetan, diru justuarekin. Izan ere, garai hartan kaxako tiketik eta horrelakorik ez zegoen. Beraz, atzerakoak eskuan genituela etxeraino iristea, tentazio handiegia zen, eta bide luze samarra bazegoen, orduan eta arrisku handiagoa txanponen bat guretzat hartzeko. Dirua eskuan genuela erosketak egitera joaten baginen, horregatik esaten

zigun amak beti: “*Atzeakuk ondo ekarri gero!*” (Atzerakoak txintxo ekarri gero!). *Dendakuk naidanbeste atzeako emoziaz da iru txoriandi artuttuaz neutzako* (Dendariak atzerako pila eman dit, eta hiru txakur handi hartu ditut niretzat).

Berba hau ondoko herrian ere ez da arrotza. Lekeition, ongi ibiltzea desio zaionari, honako hau esaten zaio: *Ondo ibilli, gitxi gasta eta atzerakuak amari* (Ongi ibili, gutxi gastatu eta atzerakoak amari itzuli). Ondarroan atzerakoen konturik ez da aipatzen: *Ondo ibilli te gitxi gasta*.

ATZEAKUNTZI

Atzerakada (“retroceso”). Atzerantz egitea. *Oneik itxosoko lege zorrotzok ipiñi zinetik, Ondarruko portuk atzeakuntzi demasa eiñddau* (Arrantzari buruzko lege zorrotzak ezarri zirenetik, Ondarroako portuak atzerakada nabaria egin du).

ATZÉATU

Atzeratu (“retardar”, “retrasar”). Atzerago jarri, denborari nahiz lekuari dagokionez. *Tourreko etapan Loroño atzeatute alla zan* (Tourreko etapan Loroño atzeratuta heldu zen). *Ori biarroi ondioik eztozu amattu? Atzeatute zabiz* (Lan hori oraindik ez al duzu bukatu? Atzeratuta zabilta). *Erloju atzeatuteakazu* (Ordularia atzeratuta duzu).

ATZÉATÚ

Atzeratua (“retrasado/a mental”). Izenondo honek azentua azken silaban darama. Gaur egun terminologia hau ez da erabiltzen. Laguntza berezia behar duena, Curriculum egokitzena behar duena..., edo antzeko zerbaite esango genuke. Ordea, garai hartan, gauzak labur eta gordin esaten ziren. *Goikun neska txikixe atzeatúre* (Goikoen neskatoa atzeratua da).

ATZÉ-ATZÉKA

Atzeraka (“de espaldas”). Gauza bat da, atzera egitea edo atzerantz joatea, alegia etorri diren bide beretik kontrako norabidean abiatzea. Bestea berriz, bide bati bizkarrez, hots, atzea emanda, ekitea. Hain zuzen ere azkeneko hau da hitz honen esanahia. *Pasakallin, bire luzi etten gendun aurrerutz, eta gero zati bat atze-atzeka* (Kalejiran bide luzea egiten genuen aurrerantz, eta ondoren zati bat atzeraka). *Atze-atzeka eiñ gendun karrerri, zeñ ariña* (Atzeraka egin genuen lasterketa, zein azkarrago).

ATZÉ-AURRÉI

Eten gabe atzera eta aurrerako mugimendua, joan-etorria (“continuo movimiento de ida y vuelta”). Oraintxe honantz eta gero harantz dabilenagatik esan ohi da. *Orrettetabill atze-aurrei!* (Hara nola dabilen eten gabe atzera eta aurrera).

ATZEKO TÍRI

Ondarroan lokuzio hau ez da erabiltzen. Ordea, ondarrutar bati (Jesus Mari Agirre) entzun nion Lekeitiarren beherakoari horrela esaten diotela: *atzeko tiri*. Egia ote?

ATZEKU

Atzekoa, hots, txalupan atze-atzean joaten zena, lemazaina, patroia, ontziko burua (“patrón”). *Maiñeruk, atzekuk esandaku enbir dabe beti* (Marinelek, lemazainak agindutakoa bete behar dute beti).

ATZEKUZAURREA

Atzekoz aurrera (“al revés”). Atzea aurrean eta aurrea atzean dela. *Atzekozaurrea* entzuten baduzu ere ez harritu, bietara esaten baita. *Jertsa atzekozaurrea jantzitteakazu* (Jertsea atzekoz aurrera jantzita duzu).

Gaztelaniazko “al revés” lokuzioaren orde, euskaraz “alderantziz” berba erabiltzen dugu lasai asko. Gure herrian oso esanahi zehatzak adierazten dizkiguten berbak erabiltzen ditugu: *auspez* (ahuspez), *azpikoz gora* (azpikoz gora), *atzekozaurrea* (atzekoz aurrera), *iraulezta* (iruntzitara). Oraindik ere ñabardura hauek entzuten dira, baina, gero eta gutxiago. Gaur egungo joera zein da? *Aldrebeseta* (alderantziz) berba erabiltzea maizegi.

ATZERUTZ

Atzerantz (“hacia atrás”). *On osta-be atzerutz eiñddabe. Areik ezti sekulaxun allako* (Orain berriro atzerantz egin dute. Haiek ez dira inoiz helduko).

Atzerantz joateaz aparte *dirua galtzea* (negozioa edo azienda gaizki joatea) adierazten du. *Txalopa barrixak eiñ zittuezen, bañe, atzeruzduz* (Txalupa berriak egin zituzten, baina, dirua galtzen ari dira).

ATZETIK EMÓN

Atzetik eman, ipurditik eman, izorratu (“dar por el culo”, “joder”). Gure herrian maizago erabiltzen da *popatik emon*, baina, inoiz hau ere entzun daiteke. *Onarte koñatuk, nai ixan daben guzti eitza, bañe atzanin berak atzetik emon* (Orain arte koinatuak, nahi izan duen guztia egin dio, baina, azkenean berak izorratu du).

ÁTZI

1.- Aurreko aldearen kontrakoa, hots, atzeko aldea (“parte trasera”). *Autobusin atze-atzin etorri giñan* (Autobusean, atzeko aldean eserita etorri ginen).

Itsasontzietarako, hau barik beste hitz bat daukagu, hots *popi* (popa, txopa). Horregatik hitz hau beste testuinguru batzuetarako uzten dugu.

2.- Ondorioa, egoera barearen ondorengo ekaitzaldia (“consecuencia”). *Or, gauzak obetuei dabiz, bañe, orrek atzi ekarrikorau* (Hor, gauzak ondoegi dabiltza, baina, horrek ondorioa ekarriko du).

3.- *Átzi emón*. Bizkarra eman, atzea eman (“dar la espalda”). *Pertsoniai berbetan zazela zelaik emoleike atzi?* (Pertsona bati hizketan ari zarela nolatan eman daiteke bizkarra?).

Popi emon (atzea eman) ere honen baliokidea da. Eta hau maizago erabiltzen dugu. Ikus, *popi emon* (POPI, 6).

4.- *Átzik*. Atze aldeak (“posaderas”). Ipurdi aldeak. *Ezta galanta bañe atzik ederrak* (Ez dago gizona, baina, ipurdi ederrak ditu).

ÁTZIAN-ÁTZIAN

Garai hartan, herrian zehar gure ingurutik igarotzen ziren kamioi, autobus nahiz zaldi-gurdi guztiei atzetik helduta joaten ginen. Ordea, beste norbait ikusten genuenean horrela, gurdizainari atzean norbait zeramala adierazteko, “*atzian-atzian*” esaten genuen ozenki. *Atzian* zihoana jartzen genuen zartailuaz zartakoren bat hartzeko arriskuan.

Egunean zehar betetzen genuen eginkizunetako bat horixe izaten zen hain zuzen, *atzetik* ibili: kamioiaren atzetik, autobusaren atzetik, nahiz gurdiaren atzetik. Askok ez ziren igarotzen, baina, bai mantso; beraz, erraz izaten genuen, atzetik heldu, eta nahi genuen bide zatia egitea, baldin eta gidaria ez bazen konturatzen. Aguazilekin ere argi ibili behar. Aguazilen makilakada ederrak hartuak gara horrela ibiltzeagatik. Kamioiari heldu bai baina, begiak eta belarriak erne beti.

ATZOKOPASATA

Era aski aldrebes eta traketsa, herenegun (duela bi egun) adierazteko (“anteayer”). *Ori, atzokopasata ixantzan* (Hori, herenegun gertatu zen).

Arañeun (herenegun) guretzat berba arrunta izan arren, beste hori ere (*atzokopasata*) maiz entzuten da; maizegi esango nuke. Garrantzizkoa da era jatorragoek (*arañeun / erañeun*) lekuri gal ez dezaten.

ATZOSKOLA

Azazkala (“uña del dedo”). Istripuren bat edo ez bazen (*atzoskola apurtu*), beti pluralean: *atzoskolak* (“hatz-oskolak”). *Orreik atzokol baltzok nox ebaibizuz?* (Azazkal beltz horiek noiz moztu behar dituzu?).

Guk behintzat, gehienetan, luzeak eta zikinak izaten genituen. Hori, atzamarretakoak; behatzetakoak berriz, luzeak, zikinak, gogorrak eta zorrotzak.

AU

1.- Hau (“esto”). *Biarra danok eizue ondo, bañe, au ori baño obetuara* (Lana denok egin duzue ongi, ordea, hau hori baino hobeto dago). *Au zeuk jan, da nik ori jangot* (Hau zuk jan, eta nik hori jango dut).

2.- *Au te bésti*. Hau eta hura (“esto y lo otro”). *Aute besti esangozu bañe, errezoirik ezta kasu*. (Hau eta hura esango duzu, baina, arrazoirik ez duzu).

Solaskideak emaniko arrazoiak, nahiz eta asko eta sendoak izan, aintzat hartzen ez direnean, eta norberaren iritzia tinko eutsi nahi zaionean esaten da. Eta norbaitek esamolde hau hitzez hitz esaten badu, jakin dezala zer entzungo duen: *Au te besti, auntzan odolosti!* (Hau eta bestea ahuntzaren odolkia). Ez du bururik eta ez hankarik, baina errima bai.

AUANTA

1.- Eutsi, jasan (“aguantar”). *Gabero eotezan miñik ezin auantata* (Gauero egoten zen minari ezin eutsirik).

Euskara batuan aditz honen aurreko izena datiboan jartzen da: minari, barreari, gorrotoari eutsi. Guk izena partitiboan nahiz datiboan erabiltzen dugu: *barreik ezin auanta* edo *barriai ezin auanta*. Jasan (aguantatu edo eutsi) hainbat gauza egin daitezke: *miñe, louri, txixauri, eta abar* (mina, logura, txizagura eta abar).

2.- *Auanta-auanta*. Etsipenaren egoerari mugaraino eutsi. *Auanta-auta eiñdde gero; atzanin ezetteku eiban* (Egoerari azken muturreraino eutsi ondoren, azkenean astakeria egin zuen).

AUANTI

Eroapena, pazientzia (“aguante”, “paciencia”). *Orrek pasattuzenak pasata, nik eztaitt zelan euki leiken olako auanti* (Horrek jasan dituenak jasanda, nik ez dakit nola izan dezakeen horrelako eroapena).

AUAZERA

Zaparrada (“aguacero”). *Itxosun auazera goorak artzen genduzen* (Itsasoan zaparrada gogorrak hartzen genituen).

Berba hau sekula entzun gabe nuen; izan ere arrantzaleek, itsasoan baizik ez dute erabili izan.

“Liorrin euri zaparrari esatezan, da esateou; bañe, itxosun euri zaparrariai auazera esateakon. Bai, bai, ori berbioi esaten gendun”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Lehorrean, “euri zaparrari” esaten zen, eta esaten dugu; baina, itsasoan euri zaparradari *auazera* esaten zitzaion. Bai, bai, berba hori erabiltzen genuen).

AUAZILLE

Aguazila (“alguacil”). *Auazillak kalin fuelin ibiltten ezeben lagaten, da errixun igai etten-bez* (Aguazilek ez zuten uzten kalean futbolean ibiltzen, eta errekan igeri egiten ere ez). *Gutzako auazille, selbako monuntzako tigri moruku zan* (Guretzat aguazila, basoko tximuentzat tigrea bezalakoa zen).

Honela dakar hiztegiak aguazilaren definizioa: “Alkatearen aginduak betetzen dituen udaletxeko bigarren mailako funtzionarioa”. Gure garaikoek, honetaz aparte beste eginkizun asko betetzen zituzten; beste gauza askoren artean geu zaintzea, eta harrapatzen gintuztenean egurra ematea. Beste definizio bat ere aurkitu dut gatzelaniako hiztegian: “Alguacil: Especie de araña de patas

cortas, de color ceniciento y con cinco manchas negras sobre el lomo”. Garai hartako gure herriko aguazil batzuek, azken definizio honetan deskribatzen denaren itxura handiagoa zuten. Nortzuk ziren? *Matxoko, Arrialperra, Sebero, Jose Auazille, Seapio*. Gerra osteko Francoren garairik gogorrena zen, eta horiek ziren herrian nagusi. Guretzat, batzuk ziren gaiztoak, eta beste batzuk gaiztoagoak. Onik bakar bat ere ez. Izan ere okerkeriaren bat egiten hasi eta (sarri gertatzen zen hori), berehala aguazilen batekin egiten genuen topo. Ezertan ez ziguten uzten. Ordea, gu, beraiek baino gehiago ginen, eta harrapariren bat gertu dabilenean, animaliek elkarri abisua pasatzen dioten bezala, guk ere berdin egiten genuen: *auazille, auazille!* Arriskua hurbil zegoen seinale izaten zen berba hori.

Gaur egun izena ere dotoreagoa dute: udaltzaina. Oraingoek dituzten betebeharrak ere guztiz desberdinak dira. Baina, *Arrialperra, Jose Auazille eta kuadrilli*, ez ziren udaltzainak, *auazillak* baizik.

Gure gurasoak oso gazteak zirenean ba omen zegoen aguazil zahar bat: *Matxinplaka*. Honi aurpegira burla egiten omen zioten. Moila ertzean uretara begira jarri, burla egin, hurbildu arte itxaron, eta gero uretara salto. Ikus, *Matxinplaka*.

ÁUE

1.- Ahoa (“boca”). *Sagarra andixe zanin aue asko zabaldu birrixatezan kopau etteko* (Sagarra handia zenean ahoa ondo zabaldu behar izaten zen hozka egiteko).

2.- Hizketako modua (“manera de hablar”). Horregatik, hitz itsusiak, biraoak eta abar hitzetik hortzera erabiltzen duenagatik esan ohi da: *Kañuko arratoipaño baltzauaauke orrek aué* (Estolderietako arratoiak baino beltzagoa du horrek ahoa, hots, hitz egiteko modua).

3.- *Auák emonala esán*. Ahora datorkion guztia esan (“decir barbaridades”). Inolako mugarik eta kontrolik gabe, direnak eta ez direnak botatzea (ahokak eman ahala), noski, asko pentsatu gabe eta hitzak neurtu gabe: ez mugarik eta ez neurriarik, irain, maldizio, gezur eta abar. *Demasak esatzaz; auak emonala* (Ikaragarriak esan dizkio; direnak eta ez direnak).

4.- *Áuan emón*. Ahoan zartada eman (“dar en la boca”). *Ixiltzen ezpaza auan emongotzut* (Isiltzen ez bazara ahoan emango dizut).

5.- *Au bête aiñeaz lagá*. Behar diren gauzak egoki esan eta solaskidea hitzik gabe eta mutu utzi (“dejar sin palabra al contrincante”). *Lelengo naizittuzen guztik esattuz, bañe, besti berbetan asiranin, au bete aiñeaz lagarau* (Lehenik, nahi izan dituen guztiak esan ditu, baina, bestea hizketan hasi denean, hitzik gabe, isilik utzi du).

6.- *Aué betín esán*. Aho betean esan. Segurtasun osoz eta zalantza izpirik gabe, gainera, ozenki. *Gauzak okerrete-be aue betin esateottuz orrek; trankill gañea* (Gauzak oker ere aho betean esaten ditu horrek, lasai asko).

7.- *Aué betín jan*. Neurriarik gabe jan eta jan; ahoa beteta izan arren, sartu eta sartu (“comer a bocanadas”). *Bazkaxe debaldeku zalez, aue betin ebillen jan da jan* (Bazkaria dohainik zenez gero, aho betean ari zen jan eta jan).

8.- *Aué zabalik geatu*. Aho zabalik geratu, txundituta geratu, liluratuta geratu (“quedar asombrado/a”, “quedar admirado/a”). *Korpeoneko attittak, Rubiok, atrapatako burbiñi Pakoneko eskaparatin ikusi gendunin, aue zabalik geatu giñan. Otabeatzi kilo eukazen arek burbiñik* (Korpeon familiako aitona, “Rubio”k harrapatutako berrugeta Pakoren tabernako (Bar Acuario) erakusleihoan ikusi genuenean, txundituta geratu ginen. Hogeita bederatzi kilo zeuzkan berrugeta hark). *Atzo ekarriben txapazko txalopa barrixe. Jente asko batu zan ikustea. An euazen gixon zar batzuk aue zabalik geatuzin txalopiai beire. Eziben siñistu a burdiñezko txalopi zelaik egon zeinkin uretan azalin* (Atzo ekarri zuten txapazko txalupa berria. Jende asko bildu zen ikustera. Han zeuden gizon zahar batzuk liluratuta geratu ziren txalupari begira. Ezin sinetsi zuten burdinazko txalupa hura nola egon zitekeen azalean, hondoratu gabe).

9.- *Aukú emón*. Ahokoa (“sopapo en la boca”). *An ebillen ekiñ dde ekiñ, eta atzanin auku emon birrixanetzan* (Han zebilen zirikatu eta zirikatu; azkenean, ahokoa eman behar izan nion). *Olan bazabiz auku artukozu* (Horrela jarraitzen baduzu ahokoa hartuko duzu). Izan ere, baldin eta norbaitek ahokoa ematen badu, hantxe egongo da hartzailea ere (*auku artu*).

10.- *Áutik kendú*. Mihi puntatik kendu, ahotik kendu (“quitar de la boca”). Zu esatera zoazen gauza bera beste norbaitek esan zuk baino lehenago. *Autik kenduztazu*. *Oixe esatea nixun neube* (Ahotik kendu didazu. Horixe bera esatera nindoan ni ere).

AUERI

Hizketako modu gordina, lizuna, zatarra, itsusia. Etengabe biraoka ari denagatik esaten da. *Aurixera aueri!* (Hori da hori mintzatzeko era zatarra!). Berba honek, gure artean, beti du berez, besterik gabe, konnotazio makurra. Hala ere, berezko zentzu hori indartzeko nahiz azpimarratzeko, testuinguru zenbaitetan, ezartzen diogu lagungarririk: *Orretzek mutillorretauke aueri baltza!* (Mutil horrek du hizketako modu lizuna eta gordina!). Horregatik, gure artean inoiz ez duzu entzungo, “*Aueri gozu*”. Kontraesana litzateke.

AUF

Atseginezko gertaera puntual baten aurrean poza adierazteko erabiltzen den harridurazko berba. Balio bera du honen kide den “*aufa*” hitzak ere. *Auf!* *Bigarren gola sarturabe* (Hori da hori! Bigarren gola sartu dute). *Auf!* *Ederra ardau!* (Hau da hau, ardoa!). *Aufa!* *Ederra bazkaxe iñon konture!* (Hau da hau bazkaria, inoren kontura!).

AUKAÑAK

Haginak, hortzak (“dientes”, “muelas”). *Emotemotzut bat, aukañak apurtukotzuaz* (Ematen badizut bat, hortzak puskatuko dizkizut).

Berba honek esaera batzuk osatzeko balio du: *aukañetan emon* (hortzetan eman) edo *aukañetaku emon* (hortzetakoa eman). Hauek, aldezturik abisatu gabe ematen dira. Gauza bera esateko bi modu desberdin. Hartzen den mina, berdintsua.

AUKARI

Ahamena (“bocado”). Ahoa janariz bete-bete egitea. *Attiaren, semiaren! Ittokozaz. Oixea aukari artuzune* (Aitaren eta semearen! Itoko zara. Hori da ahamena hartu duzuna!).

AUKERAKU

Egokia, aparta (“adecuado/a”). *Auxerozu aukeraku* (Hauxe duzu aukerakoa). *Aukerako alkondari topateozunin, jantzi axe ta kalea* (Aukerako alkandora aurkitzen duzunean, jantzi huraxe eta kalera).

Eta indartu nahi dugunean, *aukera-aukeraku* (aukerakoena, ezin aproposagoa). *Aukera-aukeraku erosizu* (Aukerakoena erosi duzu).

AUKERI

1.- Aukera, abagunea, ugaritasuna (“oportunidad”, “abundancia”). *Olako aukeraik eztou beste iñox eukiko* (Horrelako aukerarik ez dugu gehiago izango). *Denda andi batea sartu te kittu! An dakazun aukeri nun eukikozu-be?* (Denda handi batera sartu eta kito! Han duzun aukera non izango duzu bada?).

Aukera zabalegia izan eta derrigorrean hautatu behar zuelarik, Ane Martiarturi entzun nion honako hau: *Aukeri lan gaizto!* Guk txikitan, eta garai hartan gure inguruko beste guztiek, ez genuen horrelako arazorik izan, aukera bakarraren aurrean ez baitago lan gaiztorik; zegoen aukera bakarrari heldu eta aurrera. Errazago ezin.

2.- *Aukeran*. Aukeran, eskura (“a mano”, “en abundancia”). *An sokioi aukeran euan* (Han era guztietako sokak zeuden eta ugari eskura).

Egoera hau areagotuz gero, *aukera-aukeran* (esku-eskura). *Aukera-aukeran neukan bañe enittan atrebiu artzea* (Esku-eskura nuen, baina, ez nintzen hartzera ausartu).

3.- *Aukeran*. Aukera izanez gero hautatuko nukeena (“puesto a elegir”). *Arraño naiku jatendou, te aukeran naxa okeli* (Arraina nahikoa jaten dugunez, aukeratzeko emanez gero, nahiago okela).

AUKÓ ZULÚN

Ahoko zuloan ipini, ahora eman (“a placer”). *Auko zulun ipiñttenetzan da olatteik jaban zeoze* (Ahoko zuloan ipintzen nion, eta horrela jan zuen zerbait).

AUMENTA

Aipatu (“mencionar”, “mentar”). *Gurasun aurrin ori ez aumenta-be eiñ* (Gurasoen aurrean hori aipatu ere ez). *Aren aurrin olakoik aumentatemozu eueldixe ederra!* (Haren aurrean horrelakorik aipatzen baduzu a zelako istilua sortuko dizun).

“Aumentar” hitza badago gaztelaniaz (handitu, gehitu); ordea, gure herrian (Bermeon ere bai) ematen diogun esanahiaz ez du zerikusirik. Agian gaztelaniako “mentar” hitzean legoke jatorria, esanahian bat baitatoz. Egia esan, azken urteetan *attatu* nagusitu zaio, baina, helduen artean oraindik ere entzun daiteke. Berreskuratuko balitz hobe; beste modu bat gauza bera adierazteko.

AUMIÑIN IBILLI

Ahotan ibili, jende guztiaren ahotan ibili, bolo-bolo ibili (“ser la comidilla de todos/as”). *Ori eztozu entzun? Mundu guztin aumiñin dabill* (Hori ez al duzu entzun? Jende guztiaren ahotan dabil).

ÁUN BAI

Oraingoan bai! (“ahora sí”, “esta vez sí”). Zerbaitetan behin eta berriro saiatu eta gura dena lortu ez denean baina, hurrengo aukeran esperantza osoa jartzen denean esaten da. Baita, maiz saiatu eta azkenean lortu denean ere. Sinonimoa, *ongun bai*.

AUNKESEA

Sikiera, gutxienez (“siquiera”, “almenos”). *Dana ezpozu janbir-be, aunkesea jaxu bixkat* (Dena ez baduzu jan behar ere, gutxienez jan ezazu zerbait).

Gure gurasoen garaiko jendearen artean hitzetik hortzera, barra-barra entzun izan dugu erdarakada hau. Noiztik? Agian ez da aspaldikoa, izan ere honek badu beste kide bat jatorria gaztelanian izan arren mailegu zaharragoa dena: *sikiran* (sikiera, gutxienez).

ÁUNTXE

1.- Oraingoan bai, oraingoan seguru (“esta vez sí”). *Ontxe* (oraintxe) berrindartua: *auntxe* (oraingoan dudarik gabe). *Len aukeri eukirau gola sartzeko, bañe, eztau sartu. Auntxe sartukorau* (Lehen aukera izan du gola sartzeko, baina, ez du sartu. Oraingoan seguru sartuko duela).

2.- *Áuntxe alakoxi*. Seguru oraintxe izango dela; oraingoan bai, oraingo honetan ez naiz libratuko. Horixe da, adin handiko pertsonak, zerbait grabea gertatzen zaienean pentsatzen (esan ez baina pentsatu bai) dutena heriotzaren hurbiltasuna sumatzen dutelako. Kontatu izan didatelako dakit. Etsipena adierazten du; baina, zalantza izpi bat agertzen duenez esperantzari zirrikitu bat zabalik usten dio. *Auntxe alakoxi!* (Oraingoan nireak egin duela uste dut).

ÁUNTZE

1.- Ahuntza (“cabra”). *Guk ikusten genduzen auntzak danak ixatezin argalak* (Guk ikusten genituen ahuntzak denak izaten ziren argalak). *Auntze solte bein-be ez gendun ikusten; beti katiar amarrata* (Ahuntza libre ez genuen inoiz ikusten; beti katez lotuta).

Berba hau oso ezaguna zaigu, baina, ez batere harritu Ondarroan *kabri* entzuten baduzu. Herriko txoko batzuetan inoiz ikusten genuen ahuntzen bat katez lotuta laharrek janez bazterrak garbitzen. Baina, ahuntza hurbiletik, ijitoek (*motxallik*) kalez kale dantza eraginez erabiltzen zutena ikusten genuen. Tronpeta jotzen zioten ahuntzari eskailera gainean dantza egin zezan, eta ondoren balkoi eta leihoetara azaltzen zen jendea dirua eskatu. Oraindik telebistarik ez zegoen

garaian hura kaleko emankizuna bihurtzen zen, eta leiho eta balkoietatik beraiei begira egoten ginen. Azkenean txakur handi bat bota eta barrura. Ahuntz haren izena: *La cabra Margarita*.

2.- *Auntzan gaberdiko eztule*. Ahuntzaren gau erdiko eztula (“moco de pavo”). *Zeara ori, bestelai-pe! Auntzan gaberdiko eztule!* (Ez pentsa gero hori ahuntzaren gauerdiko eztula denik). Euskalki guztietan arras hedatua den esaera zahar hau guri ere ez zaigu arrotz egiten. Maiz entzun izan diegu gure aurrekoei.

Zerbait garrantzizkoa izan arren aintzat hartzen ez denean esaten da. Izan ere, gauerdian ahuntzak egiten duen eztula, batetik gauza tristea da, eta bestetik inori axolarik ez zaiona; ez behintzat aintzat hartzeko modukoa.

ÁUPIN

Ahopean, ahapetik (“en voz baja”, “susurrando”). Oso isilik eta ez ulertzeko moduan, ongi ahoskatu gabe. *Aupin berba eiñbaik, berba klaru eixu* (Ahapeka hitz egin gabe, mintza zaitez argi).

Eten gabe horrela hitz egitea, guretzat *aupin-aupin* berba egitea zen.

AUR

Horra hor! (¡He ahí!). *Aur dakazu* (Horra hor non duzun!). *Aur eukizu atrapateko morun, de laga eitzazu eskapaten?* (Hor eduki duzu eskura, harrapatzeko moduan, eta utzi egin diozu alde egiten?).

ÁURDUN BAI

Orduan bai, une hartan bai (“entonces sí”). *Pare bat gol sartu ezkio, aurdun bai eukiko genduke irabazteko aukeri* (Pare bat gol sartuz gero, orduan izango genuke irabazteko aukera). *Aurdun bai sasoi!* (Orduan bai sasoi!).

AURREAKO BÁTEN

Duela gutxi, oraintsu (“hace poco”). *Aurreako batén-be oixe esanetzun* (Duela gutxi ere horixe esan nizun). *Aurreakun* hitzak ere esanahi bera du. Biek dute hedadura zabala. *Aurreakun-be esanetzun* (Oraintsu ere esan nizun). *Aurrera baten*, horien kidea da. *Aurrera batén beraz eon giñan* (Duela gutxi berarekin egon ginen).

AURREAKUNTZI

Aurrerakada, hobekuntza (“avance”, “mejora”). *Atzanengo ogei urtin, itxosoko kontun aurreakuntza andixe eiñdde* (Azken hoge urteetan, itsasoko kontuei dagokienez, aurrerakada handia eman da).

AURREAPIRI

Aurrerabidea, aurrera jarraitzeko egokiera edo erraztasuna (“facilidad”, “oportunidad”, “aliciente”). *Nungu nittan, zeta etorri nazen, eta dana esatzat, bañe berak eztozta aurreapideik emon, eta gero neu-be ixilddu eina* (Nongoa nintzen, zertara etorri naizen, eta dena esan diot, baina berak ez dit biderik erraztu, eta gero neu ere isilik geratu naiz).

AURRÉ-AURRÉKA

Aurreraka, aurrera joanez (“avanzando hacia adelante”). Testuinguru oso zehatzetarako balio digu. Adibidez, kalejiran, oraintxe atzera eta oraintxe aurrera eginez gabiltzenez: zati bat *aurre-aurreka* eta beste pixka bat *atze-atzeka*. *Pasakallin aurre-aurreka gixuzela umi azpitan atrapa gendun* (Kalejiran aurreraka gindoazela, umea azpian harrapatu genuen).

Aldapa beheara kontrola galduta goazenerako ere balio du. *Asi nittan mendixan berutz aurre-aurreka, ta ezin ixaneban geatu; eskerrak parin topaneban bedar metiai* (Hasi nintzen mendian beheara aurreraka, eta ezin izan nintzen geratu; parean aurkitu nuen belar metari eskerrak!).

AURREKALDIN

Aurreko aldean (“en la parte delantera”, “en frente”, “delante”). *Aurrekaldin jarriazta ta zirkiñi-pe eztau eiñ* (Aurreko aldean jarri zait eta ez da mugitu ere egin). *Beti aurrekaldin jarteza. Kendu zattez paretik* (Beti aurreko aldean jartzen zara. Ken zaitez paretik).

AURREKO TÍRI

Lehenbizi uretara botatzen den sarearen muturreko soka, kortxora doana (“tira de proa”). Sareak bi soka izaten ditu; mutur bakoitzean bat: *aurreko tiri* eta *eskuko tiri*. Sarearen bi muturrei *txikota* eta *esku* deitzen zaie. Ikus, *atzeko tiri*.

AURRERA

1.- Ondarroako futbol taldearen izena. Ondarroa Bizkaiko herria izan arren, futbol taldea (*Aurrera*), Gipuzkoako futbol federazioko partaide izan da beti. Horregatik Gipuzkoako futbol taldeen (*Aloñamendi, Anaitasuna, Lagun Onak, Hamaika-Bat, Eibar-Urko...*) kontra jokatzen zuen. Gure garaian *Aurrera* futbol taldearen ereserkiak honela zioen: “*Aurrera beti, beti aurrera; aurrera beti aurrera. No hay equipo en el torneo, que así se puede eliminar*”. Eta gisa honetara ematen genion amaiera: *Aupa Aurrera trakatra, tra!* Garai hartan horrela kantatzen genuen, gaztelania garbian. Geroago euskaraz egin zuten *Aurreraren* ereserkia: Juan Belaustegik doinua eta Joakin Azpirik hitzak: “*Ipar baltzetan aurrera. Mendebaletan aurrera. Txingor euritan aurrera. Aurrera beti Aurrera*”.

2.- *Aurrera*. Duela gutxi (“hace no mucho”). *Oixe beroi esanetzun neuk aurrera, ta aintzakotza-pe ezendun artu* (Horixe bera esan nizun nik duela gutxi, eta aintzakotzat ere ez zenuen hartu). Honen sinonimoa: *aurrera baten. Aurrera baten eukiendun oixe karrerioi* (Duela gutxi aritu ginen gai horretaz hizketan).

AURRESKU

1.- Euskal dantza ezaguna, aureskua (“la danza del auresku”). Gure garaian horrela deitzen zen, gizonezko batek dantzatzen zuena. Aurretik, ordea, gizonezkoek sokan dantzatzen zuten, emakumezkoak sokan tartekatzeraz gonbidatuz. *Gaxkak eiñddau aurrezku* (Gaizkak egin du aureskua).

2.- *Auresko mutú*. Aureskua dantzatu, baina, doinurik inork jo gabe. Izan ere aureskuaren doinua kantatzea gerra ostean aguazilek eta gaueko zaintzaileek ez zuten begi onez ikusten. Horregatik, doinurik kantatu gabe dantzatzen zuten. Horrela, behinik behin, nahiz eta aguazilek ongi jakin zertan ari ziren, ezin izaten omen zien ezertxo ere egin. Guk ez genuen horrelakorik ezagutu.

3.- *Aureskun ibilli*. Neska eta mutilak elkarri eskua emanda sokan musikaren harira kalejiran aritzea. Herri mailan zerbait ospatu behar zenean, ohikoa zen musika bandaren doinura kalejiran aritzea (*aurreskun ibilli*). Elkarri helduta, salto eta brinko izerdi patsetan musika isildu arte. Izerditan batez ere sokaren aurreko muturrean jartzen bazina. *Erramolaxak banderi irabazirabelako bandik musiki jorau, te aurrezku ibilliga* (Arraunlariak bandera irabazi dutelako bandak musika jo du, eta kalejiran ibili gara).

AURRESKULAXE

Aureskularia (“el/la que danza el auresku”). *Gaurko aureskulaxe atzoku baño famau ixan da* (Gaurko aureskularia atzokoa baino trebeagoa izan da).

Honetan ere batzuk beste batzuk baino abilagoak izaten ziren. Aurrekoei entzun izan genizkien izen batzuk, baina, gure garaikoa aipatzekotan, Gaizka Urresti, aureskulari aparta. “*Latxanbre*” geroagokoa izan da.

AURRETIXAZ

Aldez aurretik, aurretiaz (“de antemano”). *Ixe ezpoztazu esaten nik zelan jakin bineban-ba ori?. Gauzak aurretiaz esan* (Ezer esan ezean nik nola jakin behar nuen hori? Gauzak alde aurretik esan).

ÁURRI

1.- Aurreko aldea (“parte delantera”). *Tobanekuk jenti erun dau buelta bat emotea, eta geu-be barrure sartuga. Baforan aurre-aurrin junga* (Tobaneku txalupak jendea eraman du buelta bat ematera, eta gu ere barrura sartu gara. Txaluparen brankan joan gara). *Bajurako txalopa batek, portun maniobrak etten dabilela, aurriaz molli jorau* (Baxurako txalupa batek, portuan maniobrak egiten ari zela, moila jo du aurreko kodastarekin). *Antomobillak aurri zikinduteauke* (Autoak aurreko aldea zikinduta dauka).

Guk ere, aurrerago ikasi genituen “branka” edo “koasta” berben esanahia eta horiek erabiltzen. Ordea, txikiak ginenean bereizketarik eta ñabardurarik gabe “baforan aurri” esaten genuen.

Autoren batean nahiz autobusean aurreko aldean joatea oso garrantzizkoa izaten zen. Autoren batean hain gutxitan sartzen ginenez, zerbaitengatik gidariaren ondoan joatea tokatzen bazitzaigun, esateko edukitzen genuen: *Atzin ezeuan lekoik eta gaur aurrin juna, txoferran ondun. Beste guztik mariata, ta ni gaur maria-bez* (Atzean ez zegoen lekurik eta gaur aurrean joan naiz, gidariaren aldamenen. Beste guztiak mareatuta, eta gaur ni ez naiz mareatu).

2.- *Áurri artú*. Aurrea hartu (“adelantarse”, “tomar la delantera”). *Neskak eta mutillak gixuzen, da danok batea asi giñan Tontorramendire birin, bañe, neskak biretxiñor batetik sartuzin de aurri artuzkuen* (Neskak eta mutilak gindoazen, eta denok batera hasi ginen Tontorramendira bidean, ordea, neskek, bidezidor batetik sartu eta, aurre hartu ziguten). *Eurak aurretik ixuzen, bañe gu bire zarretik jun de aurri artu geuntzen* (Beraiek aurretik zihoazen, baina, bide zaharretik joan eta aurrea hartu genien). Muslariak, alegia gizonezkoek, emakumeek musean ez baitzuten inoiz egiten, gauza bera adierazteko, esamolde honen kide bat erabiltzen zuten karta joko honekin zerikusia zuena: *Otamaike eskutik* (Hogeita hamaika eskutik). Ikus, *otamaike eskutik*.

3.- *Áurrin artú*. Mendean hartu, bere komenentziara erabili (“dominar”). *Orrek andriorrek aurrin artzen dau gixona* (Andre horrek mendean hartuta erabiltzen du gizona). *Aurrin artute ibillirau. Naidan guztik esatzaz* (Mendean hartuta erabili du. Direnak eta ez direnak esan dizkio). Gauza bera aditzera emateko “aurrin ibilli” ere erabiltzen dugu.

4.- *Aurrin ibilli*. Buru izan, edo burutariko bat (“ser cabecilla, o uno/a de los/las cabecillas”). *On aspaldixan ez, bañe sasoi baten ori Alderdixan aurrin ibilli zan* (Orain aspaldian ez, baina, garai batean hori EAJ alderdiko buruetako bat izan zen).

ÁURTEN

1.- Urte honetan (“en este año”). *Aurtén ixez baino antxoba gexa sarture* (Aurten iaz baino antxoa gehiago harrapatu da). *Gure neskik aurtén engorau komuniñoi* (Gure alabak aurtén egingo du jaunartzea).

2.- *Aurtén baten*. Aurtengo egun batean, oraintsu (“hace poco”). *Jose gaxoik eula entzuneban; bañe, aurtén batén ikusi neban kalin* (Jose gaixorik zegoela entzun nuen; baina, ez da aspaldi kalean ikusi dudala).

AURTZÍ

Abortza (“orza: pieza asegurada a la quilla”). Antzinako txalupa handiei, tirabirarik egin ez zezaten, gilan sartzen zitzaien burdina astuna. *Lenako areik txalopa andixak aurtzi birrixateben; bestelaik, galarrenak atrapa ta otzin etteben tirabiri* (Antzinako txalupa handi haiek aurtzi esaten zitzaion burdina behar zuten gilan, bestela galerna batek harrapatu eta berehala egiten zuten tirabira).

“Lenako txalopak, belarunak, tirabiri errete etteben; ezeuken gillaik-eta. Txalopa andixa-pe planuzin, ezeuken beruzkoik. Orretteattik aurtzi esateotzena eukitteben: burdiña andi bat. Berutz pixu etteko gillan zulo bat eukitteben, da gillan pasa ta uretan sartzezan a, ba metro

bi-ero. Burdiñazku ixatezan, astune, eta txalopiai balantzi-be auanta etteotzan. Aurtzi esateakon orrei burdiñiorrei”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Antzinako txalupek, beladunek, tirabira aise egiten zuten, ez baitzuten gilarik. *Txalupa andiak* ere azpitik nahiko zapalak ziren. Horregatik, *aurtzi* deituriko burdinazko pieza bat izaten zuten. Beherantz pisua egin zezan, gilana zulo bat edukitzen zuten, eta gilatik beherantz pasa eta uretan sartzen zen hura, metro bi inguru. Burdinazkoa izaten zen, oso astuna, eta txaluparen balantzari ongi eusten zion. Burdina horri *aurtzi* deitzen zitzaion).

AUSAPAXE

Ahosabaia (“paladar”). Ahoaren goiko alde. *Sopi bero-beru euan da ausapaxe erreazta* (Zopa oso beroa zegoen eta ahosabaia erre zait).

Bermeon, *auko zerue*.

ÁUSI

1.- Hautsi (“romper”, “quebrar”). Testu inguru zehatz eta jakin batean baizik ez da erabiltzen, hots, hezurren bat hausten denean: *ainki ausi, besu ausi* (hankako hezurra hautsi, besoko hezurra hautsi). *Lobik ainki ausirau* (Ilobak hanka hautsi du). *Lengeun baten besu ausi neban* (Lehengo batean besoa hautsi nuen).

Garai batean leku gehiago zuen hitz honek, baina, orain honen ordezkoei (*apurtu, zatitu, txikitu*) jan diote tokia.

2.- Oso hotza dagoen edari nahiz janariaren bati, hotza kendu, baina, berotu barik. *Freskeran dan arrozkoletxe ederra eongora bañe, otzei eukikozu. Berotubaik ausi bixkat eta jan beste inor etorri orduko* (Tranpaduran dagoen arroz-esnea gozoa bai baina, hotzegi egongo da. Berotu gabe hautsi apur bat eta jan beste inor etorri baino lehen). *Esni erango neuke gustoa, bañe, otzei da. Ausi engot bixkat* (Esnea edango nuke gustura, ordea, hotzegia dago. Hautsi egingo dut apur bat).

AUSILIARRA

Motore laguntzailea (“motor auxiliar”). *Ezta gauza andixe bañe, ausiliarra aberixaazku* (Ez da oker handia, baina, motore laguntzailea matxuratu zaigu).

“Ausiliarra txalopa andixak eukitten dabe. Beran motorra andixe ixaten da, bañe, gero eukitten dabe motor txiki bat, dinamuk eta uran bonbak eta ibilltete”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Motore laguntzailea txalupa handiek izaten dute. Bere motorra handia izaten da, baina, edukitzen dute beste motore txiki bat, dinamoa eta uraren bonbak martxan jartzeko).

AUSILIO

1.- Laguntza eskea, laguntza eskatzeko deialdaria (“auxilio”). *Ori-be inoi ez launtzeku te arru ixandaku, bañe, zartu zanin de eun baten etxik sue artutzanin, ausilio. Eskerrak albokuai te goikuai, bestelaik antxe erreko zan* (Hori ere inori ez laguntzekoa eta harroa izandakoa baina, zahartu zenean eta egun batean etxea suak hartu zionean, laguntza eskatu behar. Eskerrak aldamenekoei eta goikoei, bestela hantxe erreko zen). *Itxosun-be eon ixandi gixon balientik, bañe, estu-ordun ausilio* (Itsasoan ere egon izan dira gizon ausartak baina, larrialdian laguntza eskatu behar).

2.- *Ausilioka*. Laguntza eske, laguntza eske deialdaria (“pidiendo auxilio”). *Guk ez genkixen ze pasatezan, bañe, andri ikusi gendun balkoie urtenda ausilioka, ta aringainge jun giñan* (Ez genekien zer gertatzen zen, baina, emakumea ikusi genuen balkoira irtenda laguntza eske, eta korrika joan ginen). *Arratoi andienbat sartuakon etxin de ausilioka urteban deja* (Arratoi handiren bat sartu zitzaion etxera eta laguntza eske irten zen eskailera burura).

AUSIXE

Haustura (“rotura”). *Medikuana juna, ta ausirik eztakatela esazta* (Sendagilearengana joan naiz, eta hausturarik ez dudala esan dit).

AUSKALAXE

Borrokalaria (“luchador/a”, “peleón/a”). *Batzuk benetako auskalaxak ixatezin, auskan sarri ettebelako ta auskan famauk zilako* (Batzuk benetako borrokalariak ziren, borrokan maiz egiten zutelako, eta horretan ausartak eta trebeak zirelako).

Hau ez zen ogibide edo ofizioa, baina batzuek sarri egiten zuten borrokan, eta abilak ziren. Kale desberdinetako koadrilen arteko gerrak egiten genituenean ere, batzuetan, bi onenak aukeratu eta borrokan ipintzen ziren.

Gure garaian, behintzat, Kale Handiko Julian “*Gaizto*” borrokan ausarta zen, eta bera baino mutil handiagoak erraz menderatzen zituen. *Julian auskalai famau zan* (Julian borrokalari ona zen). Izengoitia “*Gaizto*” zeukan arren, ez zen gu baino gaiztoagoa; eta goitizena ipini ziona bera ere ez zen zuzen-zuzena izango.

ÁUSKAN EIÑ

Borrokan egin (“pelear”, “luchar”). *Gixon birek auskan eiñddabe* (Bi gizon borrokan aritu dira).

Auskan ibilli ere esaten zen. *Auskan ibillizazela esazte* (Borrokan aritu zarela esan didate).

Orduan, mutil eta gizonezko nagusien artean sarri egiten zen borrokan. Aldiz nesken eta emakumeen artean oso gutxitan. Horregatik horrelako egoerek (emakumeen eta nesken artekoek) morbo handia izaten zuten guretzat, ohikoa ez zelako, eta “teknikak” ere desberdinak. Hauek, kolpeka barik iletatik helduz, atzamarka eta hozka eginez hasten ziren.

ÁUSKI

1.- Borroka (“lucha”). *Kanttopin auski eonda*. (*Kanttope* auzoan borroka izan da). *Auski, ordun, kalin-be lantzin-lantzin ikustezan* (Borroka, garai hartan, kalean ere maiz ikusten zen). *Andran arteko auski urtin beiñ-ero ikusiko gendun; gexarik ez* (Emakumeen arteko borroka urtean behin-edo ikusiko genuen; hori baino sarriago ez).

2.- *Auskaldixe*. Borroka saioa (“pelea”). *Mutil birek demasa eiñddabe auskaldixe* (Bi mutilek borroka saio gogorra egin dute).

ÁUSPEZ

Ahuspez (“boca abajo”). *Umi auspez ipiñixu bixkaten* (Umea ahuspez jar ezazu apur batean). *Nik auspez eziñ ixaten dot lorik eiñ* (Nik ahuspez ezin izaten dut lo egin).

Testuinguru jakinetan, *bera beire, buruz bera* eta horrelakoak baztertuz, zehaztasun handiko berbak (*auspez, iraulezta, atzekozaurrea...*) beharko genituzke erabili.

AUSPÚ

1.- Hauspoa (“fuelle”). *Suai inddarra emoteko auspuai eraiñbiakon* (Suari indarra emateko hauspoari eragin behar izaten zitzaion).

Haize emateko tresna, hauspoa, bagenekien zer zen, eta inoiz eskuan izan eta eragin ere bai suari indarra emateko, baina ez egunero ikusi edo erabiltzen genuelako.

2.- Hauspoa, biriketako arnasa (“aire de los pulmones”). *Antiuan gora asina ta auspu falta* (*Antiguan* gora hasi naiz eta arnasa estutu).

Kanposantura edo *Antiguara* (aldapa latza) bidean zaharrei entzuten genien *auspu falta*, eta ondo ulertzen ez bagenuen ere (txantxetan ari zirela uste genuen) bagenekien biriketako arnasa falta zitzaie.

3.- *Áuspuk*. Birikak (“pulmones”). Adiera honekin beti pluralean. *Auspuk ondoraz ero?* (Nola daude birikak?).

ÁUSTU

Hauts bihurtu, txikitu (“despedazar”). *Neukan erneaziñoiaz, ordun atrapa baneu austu engoneban* (Une hartan nuen amorratioaz, harrapatu izan banu txikitu egingo nuen).

AUTISTI

Autubatzaile, kontakatilu (“chismoso/a”, “entrometido/a”, “soplón/a”). Isilik gorde beharrekoak behar ez denari kontatzen dizkiona. Orain *alkaueti* esango genuke. *Pertsona bat autistirela baakixu, arei ez konta ixte* (Pertsona bat kontakatilu dela baldin badakizu, hari ez kontatu ezertxo ere).

Oso txikia nintzela entzun nuen hitz hau lehen aldiz, oso egoera berezian. Maiz eta ozenki entzun nuenez, ez zait sekula santan ahaztu, non, nork eta nori esaten zion. Orduko gure auzo barruan (Ondarroako *Mollako* 13 zenbakidun atarian) izan zen. Urrufiño Ibarloza “*Bizkaia*” eta Maria Laka bizi ziren bosgarren solairuan, eta beraien pare-parean, karkabaren beste aldean Ane “*Panaderi*”ren ama bere alabekin. Mariak eta Aneren amak errieta bizi-bizia izan zuten. Batak, besteak baino eztarri sendagoa zuen eta ozenago egiten zuen deiadar. Horietako batek, besteari “*zu za autisti*”, behin eta berriro, hamar aldiz baino gehiagotan esan zion. Lelo hori, barruraino sartu eta betirako geratu zitzaidan. Ez naiz gogoratzen beste inoiz entzun izan dudarik hitz hori.

ÁUTSE

1.- Hautsa (“polvo”). *Antonio Xare borean euazen zaku batzuk astintzen ibillire. Aettek atarau autsé!* (Antonio “Xare”, sotoan zeuden zaku batzuk astintzen aritu da. A zelako hautsa atera duen!).

Garai hartan oso etxe txikietan jende asko bizi ginen, beraz hautsak lekuri ez zeukan. Gure inguruan hauts ikaragarria izango zen arren, inon ez zen hautsik egiten. Etxe barruan, oso gutxitan sartzen ginen leku bat izaten zen, eta han bai egiten zela hautsa: *kamazpíxan* (ohepean).

Aldiz, Bizit Arriola, ezkongabea (*neskazarra*) bakarrik bizi zen, eta gure izeba Klara joaten zitzaion hari etxea garbitzen laguntzera. Han jarduten zuten biek hautsak kentzen. *Etxe andixe zan da bakarrik bixi zan. An autsé eronun ettezan: piano gañin, mesainotxin gañin...Gurin ostea kamazpíxan bakarrik* (Etxe handia zen eta bakarrik bizi zen. Han hautsa nonahi sortzen zen: piano gainean, gau-mahai gainean... Gure etxean berriz, ohepean baino ez).

2.- *Autsán txíspak artute*. Ziztu bizian (“velozmente”). *Berandu ebillen eta mezaik ezaban galdu nai. Autsan txíspak artute juntzan elixa* (Berandu zebilen eta mezarik ez zuen galdu nahi. Ziztu bizian joan zen elizara).

AUTSEUNE

Hausterre-eguna (“Miércoles de Ceniza”). *Autseunin mundo guzti jutezan elixa autse artzea; ori derrigor enbizan* (Hausterre egunean inor ez zen geratzen elizara hautsa hartzera joan gabe).

Egun hori garizumaren hasiera izaten zen. Orain, *autseunaz* (Hausterre-eguna) gutxi gogoratzen dira; inauteriez, ordea, bai. Festa eta jai franko, baina, Inauterien, Hausterre-egunaren, Garizumaren eta Aste Santuaren esanahiaz eta nondik norakoaz arrastorik ere ez. Gure garaian berriz, alderantziz. Francoren garaia zenez, inauteriak ospatzea debekatuta zegoen. Aldiz, Hausterre egunean han joaten ginen txintxo asko elizara. Apaizak hautsez kopetan gurutzea egiten zigun bitartean, hauts bihurtuko ginela gogorarazten zigun. Baina, hauts-bihurtze hori hain urruti ikusten genuen! Bost axola. Indioek bezala kopetan seinalea genuela harro irteten ginen elizatik.

Hortik datoz *autsemoti* (hori apaizak egiten zuen) eta *autse-artzi* (hartu, guk). *Gaur autsemotire ta jun gero sin falta autse artzea!* (Gaur hautsa ematea da, eta joan gero ahaztu gabe hautsa hartzera!) . Bai horixe! *Sin falta* joan behar izaten genuen. Beharko joan.

AUTÚ

1.- Solasa, solas-gaia (“conversación”). *Ontxe eukirou ori autuoi* (Oraintxe aritu gara horretaz hizketan).

Berba honek (*autu*) badu beste kide bitxi bat, sinonimoa: *karreri*. Goiko esaldi bera: *Ontxe eukirou ori karrerioi* (Duela gutxi aritu gara horretaz hizketan).

2.- *Autún ibilli*. Marmarrean egin, inor larrutzen aritu (“despotricar”). *Alkarreaz batzen dizenin, betiabi orreik autun* (Elkartzen direnean, norbaitengatik marmarrean aritzen dira beti). *Autun eĩn* ere bai. *Orrena baakiau zer dan: autun eĩn* (Horien eginkizuna jakina da: marmarrean aritzea).

AU ZEÑENTZAT

Hau norentzat? Argi dago galdera dela. Ordea, noiz eta zertarako egiten zen jakin behar. Gure etxean, zortzi neba-arreba eta ama bizi ginen. Aita gehienetan ez zen egoten: itsasoan. Neguan eguneroko bazkaria: *Inddar gorrixak, odolosti te urdaxe* (Babarrun gorriak, odolkia eta urdaia). Babarrun eta urdaiaz ez zen arazorik izaten; ordea, odolki bakarra (handiegia ere ez) bederatziz edo hamar (aitaren presentziaren arabera) zati egin behar izaten zen. Munduan ez zegoen ingeniariarik odolki hura hamar zati egingo zuenik. Eta egitea lortuta ere zer? Zati txikiegiak izango ziren. Beraz, nahiago genuen zati handiagoa jan ala batere gabe geratu. Horregatik zozketa egitea erabaki genuen. Hamar ginenean odolki zati bi eta zortzi ogi pusketa. Gutako bat (edozein) jartzen zen hormara begira, aita (etxean gertatzen zenean) hartzen zuen zati bat, odolkia nahiz ogia, eta *au zeñentzat?* galdetzen zuen. Hormara begira zegoenak, erantzuten zion izen bat esanez (Andonirentzat). Une hartan aita eskuan zuena (ogi zatia nahiz odolki zatia) Andonirentzat. Horrela bik jaten zuten odolki zati bana, eta besteok begiratu. Baina, dena etxean geratzen zela eta kontentu. Beraz, “*au zeñentzat?*”, zozketa egiteko modu bat besterik ez da.

Txalupetan ere, arrantzaleek, bakoitzak legatz bana eramaten zuen, baina, legatz guztiak pisuz berdinak izaten ez zirenez, han ere “*au zeñentzat?*” egin behar. Ordea, kasu honetan, galdetzailea eta erantzuten zuena (Antonio “*Saasta*” eta Agustin Urresti “*Otero*” hurrenez hurren) elkar hartuta izaten ziren. Antoniok ohi bezala galdetzen zuen, “*au zeñentzat?*”, eta “*Otero*”k erantzun. Baina, legatzik handiena hartzen zuenean, “*da au?*” (eta hau?) galdetzen zuen. Horrela galdetzen zuenean “*Otero*”k bazekien handienetarikoa zela; beretzat nahiz Antoniorentzat erantzuten omen zuen. Etxean aho asko zituztela eta, legatzik handienak beraientzat.

AUZÚN

1.- Aldamenean (“en la casa del vecino/a”). *Jun zattez. Auzun emongutzue gatzan bixkat* (Zoaz. Aldamenean emango dizute gatz apur bar).

2.- *Auzoku*. Aldamenekoa (“vecina/o”). *Ori neskioid geure auzokure* (Neska hori gure aldamenekoa da).

ÁXAXA

Txakurra xaxatzeko erabiltzen zen berba (“voz con la que se azuzaba al perro”). *Txakurrai axaxaka ezatetz ibilli. Bakin danai laaizu bakin* (Ez ezazu txakurra xaxatu. Bakean dagoenari utz iezaiozu bakean).

ÁXE

1.- Ahia (“papilla”). Irinez eta esnez egina izaten zen. *Umintzako axe preparazu?* (Umearentzat ahia prestatu al duzu?).

Orain botika-dendetan umeentzako janari pila egoten da. Garai hartan beti gauza bera: *axe*. Baina ez eresia, etxean egindakoa baizik.

2.- Hura (“aquel”). Izenordaina nahiz determinatzailea. *Axe etorrigazta burure* (Hura etorri zait burura). *Axe mutille etorri zan* (Mutil hura etorri zen).

3.- *Axé béra*. Huraxe bera, berbera (“el/la mismo/a”). *Zeuk karuei zala-ta lagazune, axé béra erosirot* (Garestiegia zela-eta, utzi duzuna, huraxe bera erosi dut). *Ontzungun ikusi gendun*

mutille, axe bera zan atzo onaxe agertu zana (Aurreko batean ikusi genuen mutila, huraxe bera zen atzo hona agertu zena).

AXEALDIXE

Haizealdia, haize erauntsia (“tempestad de viento”). *Atunetan gebizela, Coruña kabran, gabaz axealdixe eukiendun, bañe, eune zabaldu orduko kalma eiban. Orduntxe topaendun barbala. Axea arraño artzi. Atunai matantzi eñ geuntzan* (Hegaluzetan Coruña parean genbiltzala, gauean haizealdia izan genuen, orde, egunsentia orduko, baretu egin zuen. Orduantxe aurkitu genuen hegaluze sarda ikaragarria. Hura zen arraina jasotzea. Hegaluze pilo izugarria harrapatu genuen).

AXEBEKALDI

- 1.- Haizebea (“sotavento”, “resguardo”). *Etteban euealdixaz obeto eotezan bai axebekaldin* (Egiten zuen eguraldiarekin, hobeto egoten zen bai haizebean)
- 2.- *Axebekaldetik ibilli*. Babesik ezin aurkiturik, egoera deserosoan ibili, penaz eta dolorez. Egoera ekonomikoari dagokionez, gerrikoa estututa, larri. *Ori axebekaldetibill aspaldixan* (Hori, azken boladan, estu eta larri dabil). *Geu-be ze ba? Sasoi baten, axebekaldetik beti* (Gu ere, garai batean, beti estu eta larri ibiltzen ginen, gerrikoa ondo estututa). Gure aita, sarri baliatzen zen lokuzio honetaz metafora gisa.

AXÉ BOLARI

Haize bolada (“golpe de viento”). *Arratsaldea barealdixe eonda, bañe illuntzea axe bolara goorak ekarrittuz* (Arratsalde aldera bare aldia izan da baina, iluntze aldera bolada gogorak ekarri ditu).

Haizeak, ekaitzaren olatuek bezala, ez du etengabe jotzen. Barealdiak izaten dira, eta ondoren boladak. Ondarroan erreka haize boladak izaten dira hotzak eta zitalak.

Egun batean, senar-emazte batzuk filma bat ikustera joan omen ziren eta berde samarra zenez, gizona berotu zaigu. Aspaldian ere sexu kontuak eta utzita omen zituen, baina une hartan animatu eta, “*guazen etxea segixan*” (goazen berehala etxera) esan omen zion andreari, eta emaztea ere konforme. Zakila gogor, ateratzen dira zine aretotik eta etxerantz. Baina, erreka bestalde bizi zirenez, zubia igaro behar zuten. Zubi Berria zeharkatzerakoan, haize bolada hotz batek jo omen zuen eta kito. Kirtenduta zeraman zakila, masilla baino bigunagoa egin omen zitzaion. Andreari kontatu zion, eta honek, “*Tire, urrengo baten ixangora*” (Tira ba, hurrengo batean izan beharko du).

AXEKALDI

Haizealdea (“barlovento”). *Axekaldetik etorren txalopi, bañe, urre urrea, geure kostature, alla arte ez gendun ikusi* (Haizealdetik zetorren txalupa, baina, gure kostadura hurbildu zen arte ez genuen ikusi).

AXÍ

- 1.- Haizea (“viento”). *Gau guztin axi geatu-be eztau eñ* (Gau osoan haizea ez da geratu ere egin). *Nik usteot goxetik ona axi kanbixa eiñdabela. On axe fiñaua bettandua* (Nik uste dut goizetik hona haizea aldatu egin duela. Orain haize finagoa, hotzagoa, iruditu zait).

Haizea, leku guztietan haize. Hala ere, urtaro eta txoko desberdinetan, haizeak ez du norabide beretik jotzen; eta haizea mendian izan ala itsasoan izan ez da gauza bera. Haizeak jo egiten du, eta haizea, atera nahiz baretu egiten du. *Axe goorra atarau* (Haize gogorra atera du). *Bart axik goor jorau* (Bart haizeak gogor jo du).

Gure herriko arrantzaleen arabera haizea izan daiteke: *andixe, baltza, berdi, beru, epela, erri, fiñe, fresku, gangarra, goorra, gorixe, otza, ustela, zakarra, zoru, barruko axi, norteko axi, iparra, ipar baltza, erreka, erreka epela, egu, galgoi, galgoi baltza, lesteko axi, norta,*

kanpaxi, mendebala, terrala, mendebal berdi. Esaera: *Axi burun de ibilli mundun* (Haizea buruan eta ibili munduan).

Ondarroako abesti batean agertzen dira haize hauetako batzuk: *Kuadrillak batzen gera, Zubi Zarran azpian; guazen itxas bistara, kamiño barrira. Mendebal, nortekoaxe, ipar pikarua, arek ematen digu sarri endrerua.*

Norbere kasa, haizea hartzera ateratzen gara. Ordea, haizea hartzera norbaitek bidaltzen bagaitu... *Jun zattez axi artzea!* (Zoaz haizea hartzera!).

2.- *Axía ta aurrera.* Harrotuz eta puztuz joan, eskua eman eta besoa hartu. *Espazio! Zeu axia ta aurrera junbaik* (Kontuz gero! Ez zaitetz gehiegi harrotu).

3.- *Axík emón.* Espero ez denak ohiko ez duen ateraldi edo burutazioren bat izan duenean esaten da: *Ze áxek emotza orrei?* (Ze haizek eman dio horri?).

4.- *Axotza.* Haize hotza (“viento frío”). *Axe otza*-ren kontrakzioa. *Gaur axotzara ta obarozu etxin geatu* (Gaur haize hotza darabil, eta hobe duzu etxean geratu).

ÁXKAK

1.- Izen honekin leku jakin bat ematen genuen aditzera: Kofradia berriko etxeen azpiko aldea. Errekari lekua janean egin zituzten etxe haiek; lehenik kofradia eta geroago etxeak. Beraz, marea goian zegoenean azpiko aldea urak hartzen zuen; aldiz marea jaistean, azpiko aldea lehor geratzen zitzaien. Ikus, *Kofrai azpixe.*

2.- *Axketan.* *Kanttope* auzoko (Ondarroako auzo bat) guneko jakin eta zehatz hau, ume eta gazteontzat leku ezagun eta maitea zen. *Kofraxako etxin* (kofradiako etxeen) azpiko aldea. Noski itsas beheara zegoenean ibil zitekeen han: leku zikina, zoko ilun asko zituena, beste kaleetakoek menderatzen ez zutena, gure ezkutalekua, kaka egiteko ere aproposa, erretzeko ere bai. Ezagutzen ez zutenentzat kontrola ezina; guretzat aldiz, eroso eta atsegina. Hori bai, oso kontuz ibili behar izaten genuen zenbait txokotan, etxeetako komunitateko zikinak zuzenean erortzen baitziren goitik beheara. Ordea, guk ongi ezagutzen genituen puntu jakin horiek. Karramarroak harrapatzeko ere leku aparta. Ezkutuko maniobra guztiak hantxe egiten genituen. Aguazilak ez harrapatzeko, igeri egiten genuenean, arropak hantxe lagatzen genituen. *Mari beian euanin beti gebizen axketan* (Marea behean zegoenean beti genbiltzan *axketan*).

AXKIRATU

Adiskidetu, bakeak egin (“reconciliarse”, “hacer las paces”). *Launaz axkiratuzaz?* (Lagunarekin adiskidetu zara?). *Gu launok ez giñan sarri asarratzen, bañe, asarratzen bagiñan-be, laste axkiratzen giñan* (Gu lagunok ez ginen maiz haserretzen, baina, haserretzen baginen ere, berehala adiskidetzen ginen).

Gipuzkeraz egiten dutenei “adiskide” eta “adiskidetu” berbak egiten zaizkien bezain arruntak ez zitzaizkigun egiten guri hitz hauek (*axkire, axkiratu*) baina, behin haserretuz gero betirako ezin gordeko genuen haserrea, hortaz, noizbait adiskidetu (*axkiratu*) egin behar. *Asarratu* aditzaren kontrakoa, *axkiratu*.

Senideen arteko haserre-eta, hil aurretik konpontzeko ahaleginak egiten ziren, baina, hori ez zen beti lortzen. *Erixotzako ordun anaxi jungakon, bañe, eztotzan parkatu. Axkiratubai juntzan* (Heriotzako orduan anaia joan zitzaion, baina, ez zion barkatu. Adiskidetu gabe joan zen).

AXKIRE EÓN

Adiskidetuta egon (“después de una enemistad estar en paz con alguien”). *Zuk koñatiaz euki zendun goraberi. Axkire zaz?* (Koinatarekin gorabehera izan zenuen. Adiskidetuta al zaude?).

AXKIRI

“Adiskidea”, amorantea, maitalea (“amante”). Senarraz edo emazteaz aparteko isilpeko maitalea. *Donostin dauke orrek axkiri* (Donostian du horrek amorantea).

Orain ere amoranteak izango dira, baina, beste hitz batzuez adierazita. Amoranteak ezagutzen dira baina, hitza (*axkiri*) ez.

AXKOLAXE

Aizkolaria (“leñador”, “cortador de troncos”). *Gutzako munduko axkolairik ezaunenak Benturo ta Andres Mamarro* (Guretzat munduko aizkolaririk ezagunenak Benturo eta Andres “Mamarro” ziren).

Herrian bi “aizkolari” zeuden: *Benturo* eta *Andres Mamarro*. *Bixak Iperkalekuk* (Biak Ipar Kalekoak). Bi horiek izan ezik, guk ez genuen beste aizkolaririk ikusten eta ezagutzen.

Orduan, telebistarik eta irratarik ez genuen arren, Luxia eta Gartziarenaren arteko lehiaren berri heldu zitzaigun belarrietara.

AXKORA JÓKU

1.- Aizkora jokoa, aizkora apustua (“apuesta de achas”). *Andres Mamarrok eta Benturok axkora joku eiñddabe plazan* (Andres “Mamarro”k eta Benturok aizkora jokoa egin dute plazan).

Gogoratzen naiz garai hartan urtean pare bat saio izaten zirela herriko plazan; baina, aizkolariak ez ziren inoiz aldatzen: Andres “Mamarro” eta Benturo. Ez dakit nor izaten zen garaile.

2.- “Aizkora jokoa”, izugarrizko borroka, liskarra. (“lucha feroz”). Biren nahiz gehiagoren arteko borroka gogorra, metafora horrekin adierazten zen. *Axkora joku demasa ibillirabe* (Ikaragarritzko liskarra eta borroka erabili dute). *Axkoraotsa* ere sinonimotzat jo dezakegu. *Antxe ebillen axkoraotsa* (Hura zen liskarra eta borrokan egin beharra!).

AXKORA ZORROZTI

Egora bortitza, haserre baretu ezinik, okertzen denean, eta partaideak liskarrerako prest agertzean “aizkorak zorrozteari” (*axkora zorrozti*) ekiten diotela esan ohi da. *Or ezta bakeik. Or axkora zorrozтира* (Hor ez dago bakerik. Horiek aizkorak zorrozten hasiak dira, hots, borrokarako prestatzen).

AXKORI

Aizkora (“acha”). *Axkori artzen gendun egurrak txikitu bizinin, de Sanjunetako sue etteko egur bille mendire juten giñanin. Bañe, axkora zorrotzik beinbez* (Aizkora hartzen genuen egurrak txikitu behar zirenean, eta San Joan bezperako sua egiteko egur bila mendira jotzen genuenean. Ordea, aizkora zorrotzik inoiz ere ez).

AXUETI

Oinetakoak lotzeko lokarria (“cordón”). *Axueti eten eiñgazta* (Lokarria eten egin zait). *Axuetak lotuxuz ondo* (Lotu itzazu ongi lokarriak). *Nik axuetak luzia nai ixateottuaz* (Nik, oinetakoak lotzeko lokarriak luzeagoak nahi izaten ditut).

Jatorria, gaztelaniako “agujeta” hitzean aurkitu behar. “Agujeta: correa o cinta con un herrete en cada punta, que servía para sujetar algunas prendas de vestir”. Oinetakoak ere binaka izaten ziren eta hauek ere pluralean maizago: *axuetak*. Hala ere, bietatik bata izan daiteke falta dena edo askatuta dagoena. Gaztelaniako definizioak diona “con un herrete en cada punta” asko gustatu zait, izan ere, nire lokarriek ez zuten ia inoiz izaten horrelakorik; horregatik gorriak ikusten nituen lokarriak oinetakoen zuloetatik pasatzeko.

AZAITE LINAZA

Lihoaren hazietatik ateratako olioia (“aceite linaza”). *Ziezko erropak gorde bizinin, eonin ez estropeateko azaite linaza emoteakuen. Ziezko erropai beste ixe ezgakuen emoten, azaite linaza bakarrik* (Arrantzaleen euritarako arropak gorde behar zirenean, egonean hondatu ez zitezen, lihoaren olioia ematen zitzaien. Euritarako arropen lihoaren olioia baizik ez zitzaien ematen). *Aide drogexa ta ekarri azaite linaza* (Zoaz drogeriara eta ekarri liho olioia).

Berba honen azalpena, gaztelaniako hiztegiak berak ematen digu. “Linaza: simiente de lino en forma de granillos elipsoidales, duros, brillantes y de color gris. Molida, proporciona una harina muy usada para cataplasmas emolientes; por presión suelta un aceite secante de gran empleo en la fabricación de pintura y barnices...”. Berba hau sarri entzuten genuen, eta produktu hori *ziezko erropai* ematen ikusi ere bai makina bat bider. Usain berezia eta gogorra izaten zuen.

AZAITE RIZINU

Rizino olio (‘‘aceite ricino’’). Landare mota berezi batetik ateratako olio, sabeletik lehor zebilenarentzat libragarria. *Umi kakaik ezin eiñddeabilela! Emoizu azaite rizinu* (Umea ez dela libratzen! Emaiozu rizino olio).

Gaztelaniako hiztegiak, ‘‘ricino’’ landareari buruzko azalpenak eman ondoren, azkenean honela dio: ‘‘... de las cuales se extrae un aceite purgante’’. Orduan horixe zen erremedioa. Gustu nazkagarria zuelako, sudurrak itxita hartu behar izaten zen. Baina, komunera joan nahi bazenuen, hartu egin behar. Oraingo botika-dendetan obratzeko makina bat gauza egongo dira gozoagoak.

AZAITUNI

Oliba (‘‘aceituna’’). Maizago erabiltzen genuen pluralean (*azaitunak*). *Gure etxin, azaitunaik ezan eoten sekule-be* (Gure etxean olibarik ez zen inoiz egoten). *Azaituni naiku jandou geure denporan. Danak Kresalan "artutakuk"* (Makina bat oliba jaten genuen garai hartan. Denak *Kesala* tabernan ‘‘hartutakoak’’).

Izena ezaguna zitzaigun, eta oliba beraiek ere laster egin genituen ezagun. Tabernan eskatzen zutenean ikusten genuen nondik ateratzen zituzten eta berehala ikasi genuen bidea. *Kresala* tabernan barraren azpian zegoen txanbil (*garrafoi*) batetik ateratzen zituzten. Inguruetara ondo begiratu eta bistan inor ez bazegoen, txanbilaren kortxo handia kendu, eskua barruraino sartu (aho zabala zuen txanbilak), eskukada oliba sakelara, eta ospa agudo. Horregatik erabiltzen genuen hitza pluralean: *azaitunak*. Maria Kruzek (Maria Kruz Arostegi, *Kresala* tabernako zerbitzaria) ematen zigunean, batzuetan bakarra izaten zen; baina, geuk hartzen genuenean beti asko. Orduan, gure inguruko olibak denak ziren berdeak; beltzik ez genuen inon ikusten, eta entzun ere ez zegoenik. *Gure esku errez kabiutezan garrafoiñ, eta dzat esku ukandurarte; eskokara azaituni enbarka patrikara, ta gero Kafeko atzea jun de, azaituna-jana launakiñ* (Gure eskua erraz kabitzen zen txanbilaren ahoan. Ukalondoraino eskua sartu, eta eskukada oliba sakelara. Ondoren *Kafeko atzi* deituriko gure txokora joan eta oliba jana lagunekin).

Argitu beharra dago, *Kresala* taberna gure osaba-izebena zela, eta gu mandatuak egiten aritzen ginela han. *Kresalan azaitunak artzen genduzen, bañe, ziarruk eta azukre koskorra-pe bai. Besteik ixebez* (*Kresala* tabernan, olibak ‘‘hartzen’’ genituen, baina, bai zigarroak eta azukre koskorrak ere. Besterik ezer ez).

AZALA

1.- Azala (‘‘forro’’, ‘‘superficie’’, ‘‘corteza’’). *Patatazalak txarrizantzako gordeten genduzen* (Patata azalak txerriarentzat gordetzen genituen). *Etxin bentzat laranjazalik ez gendun ikusten, laranjaik ez gendun jaten-da!* (Etxean behinik behin laranja azalik ez genuen ikusten, ez baikenuen laranjarik jaten).

Guk, adibidez intxaurrari edo arrautzari gagozkiolarik *oskola* esan izan dugu beti: *intxaur oskola, arrautza oskolak*. Ordea frutarena eta patatarena, *azala: laranja azalak, platano azalak, patatazalak eta abar*. Aldizkari eta liburuei dagokienez, berdin. *Ikusizu orrek errebistiorrek azalin zer dakarren?* (Ikusi al duzu aldizkari horrek azalean zer dakarren?). Burkoaren azalari dagokionez ere, gure amak behinik behik, beti *almuedazala* esaten zuen, eta bai inguruko beste emakumeek ere. *Ekarritzaxuz almuedazalak jabonaduri etteanu-te* (Ekariezazkidazu burkoen azalak lixiba egitera noa eta).

2.- Azala (‘‘lano/a’’). *Sopi jateko plater sakonak ipiñi, eta arrañantzako azalak* (Sopa jateko plater sakonak ipini, eta arraina jateko azalak).

Egun, tamainaz aparte, platerak modu eta forma askotakoak daude. Orduan, *sakonak* eta *azalak* baizik ez ziren. Honek esan nahi du era horretako platerak bazirela eta hitza ere ezaguna zitzagula, baina ez pentsa gure etxean bazkaltzeko plater azalak eta sakonak ipintzen zirenik. Seguru asko *Xarenin-bez* (“*Xare*” familian ere ez).

Baina, kontuz, gaur, “*plater zapalak*” eta horrelakoak entzuten dira. Behar denerako, berreskuratu dezagun hitz jator hori: *plater azala*. Baldin eta erretilu, azpil, plater edo beste ontziren bat oso azala bada: *azal-azala*. *Au etteko, plater azal-azala bikou* (Hau egiteko oso plater azala beharko dugu). *Makallau etteko au baño kasulara azalaua bikou* (Bakailaoa egiteko hau baino kazuela azalagoa beharko dugu).

3.- *Azala* (“piel”). Beste animalien artean gertatzen den bezala, arrainen artean ere oso azal desberdina dutenak daude. Adibidez, itsas kabraren, zapoaren, antxoaren edo bakailaoaren azalek ez dute antzik. Ordea, bada arrain bat azalari dagokionez, beste guztien artean berezi-berezia dena: *momatxe* (katuarraina), gaztelaniaz “lija”. Saltsa berdean jateko gozo-gozoa, baina azala nola kendu? Benetan zaila da; jakin egin behar. Honi buruzko esatera inoiz entzun izan dugu: *Apaizak momatxak nahi ditu, iñok (beste batek) zurituak*.

Momatxaren (katuarraina: “lija”) azala, txit latza eta gogorra garai batean txalupetako zenbait burdinazko pieza, arrain horren azalez igurtzita garbitzen zituzten. “Lija” deitzen zaion paperari, hortik ote datorkio izena? Baietz ematen du.

4.- *Ur azala* (“superficie del agua”). *Ondu garbixera neu sartunata; bañe azala zikiñ-zikiñe* (Hondoa garbia dago ni sartu bainaiz; ordea, ur azala zikin-zikina). *Itxosun azala beti ezta bardiñ eoten* (Itsasoan ur azala beti ez da berdinean egoten). *Ure azal-azaletik artzemozu zikiñ guztik artukozuz* (Ura azaletik hartzen baduzu, zikin guztiak hartuko dituzu).

5.- *Azalin*. *Ur azalean* (“en la superficie del agua”). *Azalin putze ikusirou* (Ur azalean gomazko baloia ikusi dugu).

6.- *Azalin eón*. *Ur azalean egon* (“flotar”). *Ureta botazun kartoi zatixe ondioik azalin da* (Uretara bota duzun kartoi zatia oraindik azalean dago).

7.- *Azalin geatu*. *Ur azalean geratu* (“flotar”). *Ol zati bat botarou ureta. Azalin geatuko zala pentsaten gendun, bañe ondure junde. Andik bixkatea, azalea urten dau* (Ohol zati bat bota dugu uretara. Azalean geratuko zela uste genuen, baina, hondora joan da. Apur bat geroago, azaleratu egin da).

Burdinazko txalupak egiten hasi behar zirela entzun zutenean, antzinako arrantzaleek, uste omen zuten, burdina gauza astuna zenez, txalupa horiek ezingo zirela azalean geratu. Ikus, *txapasko barku*.

AZALDU

Azaldu (“aparecer”). *Amendixeik iru-lau millata azaldu eide antxobi* (Hemendik hiru edo lau milatara azaldu omen da antxoa).

Orain ia ez da entzun ere egiten. *Agertu* hitza nagusitu zaio erabat. Hala ere arrantzaleek, arraina agertzen denean erabiltzen dute *azaldu* berba; baina, testuinguru horretan baizik ez.

AZALEKO APAXU

Soka laburrez eratutako aparailua izaten zen. Horrekin berdeletan aritzen ziren; eta karnatatzat, berdelari berari kendutako zatia. Ikus, *berdel karnati*. Beraz, horretarako erabiltzen zen aparailuari, *azaleko apaxu* (azaleko aparailua), deitzen zitzaion, baita *eskuko apaxu* (eskuko aparailua) ere.

AZALEKO ARRAÑE

Ur azalean dabilen arraina (“pescado que sale a la superficie”). Zehatzago esanda, azalean dabilenean harrapatzen den arrainari deitzen zaio. *Bajurako txalopak sariaz atrapata ekartebena azaleko arrañe ixatezan* (Baxurako txalupak sare harrapatuta ekartzen zutena, azaleko arraina izaten zen).

Baxurako arrantzari dagokionez, sardina, antxoa, txitxarroa, atuna eta abar dira azalean harrapatzen direnak. Atuna izan ezik besteak sarek harrapatzen ziren. Horrek ez du esan nahi antxoa sardak (multzoak) ere batzuetan hondora joaten ez direnik. Baina, harrapatu, azaleratzean harrapatzen ziren. Alturakoek (arrastekoek) aldiz hondoko arraina: legatza, legatz kumea, perloia, txibia, zapoa eta abar. Baxurakoek, tretzen bitartez hondoko arraina (bisigua, papardoa, marrazoa...) ere harrapatzen zuten garai hartan.

AZALERI ATÁ

Asaldatu, sutu, berotu, bere onetik atera (“rebelarse”, “alterarse”, “enfurecerse”). *Zelako azaleri atazta!* (Bere onetik aterata ekin dit). *Demasa atatzan azaleri* (Sututa jarri zitzaion).

AZAÑI

1.- Lorpen sonatua, balentria, ekintza gogoangarria (“hazaña”). *Erramolaxak azañi demasa eiñddabe: Orixon estropari irabazi* (Arraunlariek balentria handia egin dute: Orion estropada irabazi).

Zuzenean gatzelaniatik hartutako mailegu honek garai hartan erabilera zabala eta oihartzun handia zuen mutikoen artean.

2.- *Azañak*. Ekintza arriskutsuak (“acciones peligrosas”). *Azañak ettea jungoa?* (Ekintza arriskutsuak egitera joango al gara?).

Garai hartan “Hazañas bélicas” eta antzeko filmak ikusten genituen, eta horrek animatzen gintuen gu ere ekintza arriskugarriak egitera. Beraz guretzat, *azañak etti* (*azañak* egitea) batez ere horixe zen, hots, arrisku handia suposatzen zuten ekintzak burutzea: adibidez, harkaitzetan, itsas gora zegoenean, leku arriskutsutik igarotzea. Hori eta antzekoak.

3.- *Azañaka ibilli*. Nik sei urte izango nituen, Jonek zortzi eta Andonik hamar. Aita, itsasoan hamar egun igaro eta etxeratzen zenean, iluntzean afal ostean, amarekin eta izeba Klararekin tertulian egoten zen. Bego arreba nagusia ere han izango zen. Gu, afaldu, pixa egin eta lotara. Hirurok ohe berean egiten genuen lo. Ohera joaten ginen baina lotara ez. Ohetik irten eta sukaldara hurbiltzen saiatzen ginen, baina, gurasoak ohartzeke. Gehien hurbiltzen zenak egiten zuen *azañarik* handiena. Baldin eta aita jabetzen bazen, lehen aldian haserretu gabe abisatzen zigun. Ondoren, bagenekien, gure jolas horretan jarraitzeak arrisku handiagoa suposatzen zuela. Guk segi egiten genuen ia-ia aitaren pazientziaren mugetaraino. Jolas horri deitzen genion *azañaka ibilti*. Egia esan, muturreraino eramaten genuenean, guztiz arriskutsua bihurtzen zen, eta hain zuzen, horrek zuen meritua. *Atzo gabaz azañaka ibilli giñan da atte benetan asarratu zan* (Atzo *azañaka* jardun genuen eta aita benetan haserretu zen). Egoera beltz jartzen zenean, sarri amari esker onik ateratzen ginen.

Goian aipatu ditudan adin horiek beteta ere, jolas horretan jarraitu genuen. Ez naiz gogoratzen ongi noiz arte. Lokuzio hau, jakina, gure hiztegi partikularrean baizik ez zen agertzen.

AZARTA

Erdi-erdian jo (“acertar”, “dar en el blanco”). *Arrixe botatza bañe eztau azarta. Arek azarta baleu...akabo* (Harria bota dio, baina, ez du jo. Hark jo balu... kito).

Egunean zehar harri asko botatzen genuen, gehienak uretara, inor jotzeko arriskurik gabe. Lehiaketak ere egiten genituen, zeinek urrutirago bota, gure inguruan harriak soberan edukitzen baikenituen. Orain, berriz, harria bota nahi duen mutiko batek, non aurkitu harria? Txoriei, kalatxoriei, usoei, arratoiei, katuei, txakurrei, kaleko bonbillei, aguazilari berari ere bai (ondo ezkutatuta), beste kaleren batekoei eta abarri. Ordea, ez zen aski botatzea, *azarta* (jo) egin behar zen. Esan gabe doa, beti ez genuela jotzera botatzen.

AZBIETZAK

Hatzak eta behatzak (“dedos de las manos y de los pies”). *Azbietzetako atzokolak ebaixuz* (Hatzetako eta behatzetako azazkalak moztu itzazu).

Berba konposatu hau (*azbietzak: atz-bietzak*) testuinguru jakin batean entzuten genuen batez ere: haurra jaiotzen zenean. Jaioberritan haurrari egiten zitzaion lehen “azterketa” horixe izaten zen hain zuzen, hots, “*ia azbietzak ondo eukazen, bakoitza beran lekun eta ogei: amar atzamar eta amar bietz*” (ea hatz-behatzak ongi zituen, bakoitza bere lekuan, eta hogei: hamar hatz eta hamar behatz). *Beatu umiai azbietzak. Orreik ondo baaukez, ume sanu* (Beguratu umeari hatz-behatzak. Baldin eta horiek ondo baditu, haur sanoa).

Gaur egun ume jaioberriek horrelako “azterketaren” premiarik izaten ez dutenez, akabo berbaren erabilera ere. Lehengo egoerei aipamena egiterakoan ez bada, orain horrelakorik entzutea arrunt zaila da.

AZBIZARRAK

Hatz-bizarrak (“padrastrak”). Azazkalaren kontra, beheko aldean askatzen diren azal zati txikiak. Gehienetan pluralean erabiltzen dugu. *Orreik azbizarrok itxura onik eztauke. Neuk garbittukotzuaz*. (Hatz-bizar horiek ez dute itxura onik. Nik garbituko dizkizut).

Enbarazu handia egiten zuten, eta sarri hatzak mindu ere bai. Dena zen garbitasun eta txukuntasun falta.

AZELERATA

Estututa, larrituta, urduri (“nervioso/a”, “acelerado/a”). Maiteen duen aditza: ibili. *Zeoze pasateako. Azelerataabill*. (Zerbait gertatzen zaio. Oso urduri dabil). *Goxin azelerata ebillen. Onezkio baretuko zan* (Goizean estututa zebilen. Honezkero lasaituko zen).

AZENTU

Tileta (“tilde”). *Azentu birrezan lekun ipiñirot eta maxuk kaskarreku emozta* (Tileta behar ez zen lekuan ipini dut eta maisuak kaskarrekoa eman dit). Hamaika atximurkada eta kaskarreko hartuak gara tokatzen zitzaion hitzari azentua, hots, tileta behar zen lekuan ez ipintzeagatik. Garai hartako irakasleak kaskarrekoak ematen eta erregelaz astintzen abilak ziren; azalpenak ematen ez hainbeste. Hala ere bazen salbuespenik.

Gauza bat zen araua buruz ikastea : “Las palabras agudas terminadas en vocal, “n” o “s” llevan tilde”. Hori ez zen hain zaila. Bestea, orde, guztiz desberdina eta zailagoa, zein hitz zen “aguda”, “llana” edo “esdrújula” ezagutzea; eta ondoren ausartu egin behar tileta ipintzera; edo ipintzeke uztea erabaki. Hortxe jokutzen zen kaskarrekoa hartzea ala ez hartzea. Izan ere, tokatzen zitzaion berbari tileta ez ipintzeak, edo tokatzen ez zitzaionari ipintzeak ondorio bera zekarren: egurra. Beraz, beldurra beti aldean, kendu barik.

Ondarroaeraz *azentu*: *angúk / ánguk* (ergatibo singularra eta plurala: hangoak / hangoek), *aménguk / amengúk*, *kumí* (kumea) / *kúmi* (sehaska), *txistú* (listua) / *txistu* (txistua: ezpainaz ateratzen den soinua, nahiz musika-tresna), *Ándu* (Anjel Lertxundi idazle famatuaren izengoitia) / *andú* (han doa), *burúk / búruk* (singularra eta plurala), *órrei* (horiei) / *orréi* (horri), *káli* (kala, arrantzan egiteko lekua), *kalí* (kalea). Eta horrela beste hainbat.

Adibidez, “Han doa *Andu*”, ondarroaeraz modu honetara esango genuke: “*andú Ándu*”.

AZERIXE

Azeria, maltzurra (“astuto/a”, “zorro/a”). *Ori? Azerixe galanta* (Hori? Maltzurra galanta).

Gure herriko kaleetan zehar azeririk ez genuen inoiz ikusi, baina bai bi hankadun maltzurrik. Hauei deitzen zitzaien horrela.

AZEROKA

Mutikoen jokoa. Berbaren jatorria, gaztelaniako “a cero”. *Azeroka ibillikoa?* (“A cero”ka jardungo al dugu?).

Bat makurtu eta besteek gainetik pasatzen ginen. Zoruan marra bat ezarri, eta marra horretatik oinak kontatzen genituen makurtzen zena non kokatu behar zen erabakitzeke. Marra bera *zero*, eta hortik aurrera oin bat, bi, hiru eta abar. Jolas horretan aritzea “*azeroka*” jardutea zen. Jolas

honetan, makurtu, salto eta abar egiten zenez, ez zen ongi ikusia neskak horretara jolastea, galtzak barik gonak izaten baitzituzten. Beraz, ezkutuko esparruak bistartzeko arriskua zegoen! Eta hori ez zen komeni.

Honetan genbiltzanean aguazilek ez ziguten ezer esaten. Behingoz bakean uzten zigutenean tira! Eskerrak!

AZGURI

Hazgura, hazgalea (“picor”). Erroan bi hitz ditu: *hazka* eta *gura* (nahia, gogoa). Beraz, hazka egiteko gogoa; baina, ez zaletasuna genuelako, premia baizik. *Azguriakazunin ze engozu ba? Azka* (Hazgura duzunean zer egingo duzu bada? Hazka).

Dutxarik ez zegoen, eta garbitasun falta franko. *Zorrixak* (zorriak) hemendik eta *ardixak* (arkakusoak) handik, goizetik hasi eta gauera hazka hemen eta hazka han. Ez ziguten bakean uzten, baina geuk ere ez beraiei. Etengabeko gerra. Haiek asko ziren; baita, gu ere. Gogotik egiten genuen bai hazka! Maiz eta gogor.

Ia egun osoan martxan ibiltzen ginen, jolasean eta korrika. Orduan ez genuen hazgurarik sentitzen. Geratzen ginenean, batez ere eskolan eta elizan etortzen zitzaizkigun hazkura guztiak batera.

ÁZI

Hazi (“crecer”). *Txikixe geatu zan alabiattik attai entzunetzan esaten: Beste umik eunero astenzin; au ostea, astin beiñ* (Txiki geratu zen alabagatik aitari entzun nion esaten: Beste umeak egunero hazten ziren; hau berriz, astean behin).

Txikiak ginenean harrituta begiratzen genien parean pasatzen ziren gizon, (*Miel Andixe, Matiiñ Ederra*), mutil (*Purruneko mutillak*) nahiz emakume handiei (*Maiteesa Andixe, Felisa Akulu*). Haiek ikusita burutik ez zitzaigun pasatzen haiek ere egunen batean txikiak izan zirela gu bezala. Gure aita ere altua zen, eta bai Andoni gure anaia ere guk (Jonek eta nik) hamaika edo hamabi urte genituenean.

Gure buruak txiki ikusten genituen, handi izatera heltzeko irrikaz. Izan ere handi izateari abantaila baizik ez genion ikusten; baina, bitartean, txiki izateari etekin eta probetxu guztiak ateratzen saiatzen ginen. Halako batean gu ere hazi ginen, baina, ez egun batetik bestera, ohartzeke baizik. *Ikus, alturin marki* (MARKI, 5).

AZÍ

1.- Aza (“col”, “berza”, “repollo”). *Negun, ez sarri, bañe lantzín beiñ azi jati tokatezan. Dolos bezeruk ekarteotzan amai, prezixo aldetik modu onin ixango zan, da amak ipiñi etteban. Azi gure etxin inddarrakiñ ero garbantzua ixango zan. Ni ena akordaten aza utse, bera bakarrik, jaten gendunik, beti beste zeozerreaz. Neuri bentzat, eztoztan grazi andirik etten azik, eta bestiai-bez kontuxu. Bañe atatebenin a jan enbizan* (Neguan, ez sarri, baina noizetik noizera aza jatea tokatzen zen. Dolores esnezaleak ekartzen zion amari, prezioari dagokionez modu onean izango zen, eta amak ipini egiten zuen. Aza gure etxean babarrunekin edo garbantzua jango genuen. Ni ez naiz oroitzen aza hutsa, bera bakarrik, jaten genuenik, beti zerbaitekin lagunduta. Niri, behinik behin, azak ez zidan grazi handirik egiten, eta seguru asko besteei ere ez. Baina, ateratzen zutenean hura jan egin behar zen).

2.- *Azámuskarra*. Aza-orria (“hoja de berza”). *Zueneko mutilak azamuskarra ipinitza gure amai* (Zuen mutilak aza-hostoa ipini dio gure amari).

Aza negu partean noizbehinka jaten genuen etxean. Osterantzean, baserritarrek berdura plazara ekartzen zutelako ikusten genuen sarri samar. Baina, beste zerbaitegarako ere erabiltzen genuen: abenduaren 28an, inozente egunean, emakumeren bati jertsean nahiz berokian amuaz zintzilikatzeko. Ordea, herrian aski ezagunak ginenez, han joaten zitzaizkion kexaz gure amari; eta horrelako bihurrikeriek disgustu bat baino gehiago ekartzen zizkiguten. Ondoren etxean izaten ziren kontuak.

AZÍ-ARRAZÍ

Familia bateko ondorengoa, leinua (“linaje”). *Areik amen urte askun bixi ixan da gero Madridea juntzin bixitte; bañe, euran azi-arrazi usteot baabillela ondioik amen* (Haiek urte luzeetan hemen bizi izan ondoren Madrilera joan ziren bizitzera; baina, uste dut haien leinukoren bat hemen bizi dela).

Berba elkartu hau ere adineko pertsonen artean baizik ez dugu entzungo. Gazteen artean nekez.

AZIENDA JÁUI

Hazienda jabea (“el/la dueño/a de los bienes”). *Orreik ezti gure morukuk. Orreik azienda jauitiz* (Horiek ez dira gu bezalakoak. Horiek hazienda jabeak dira).

Arrantzale soilen artean ere egiten ziren bereizketak, baina, herri mailan, benetako desberdintasuna, *azienda jaui* (hazienda jabea) izateak ala ez izateak adierazten zuen.

AZIENDI

Hazienda, ondarea, ondasunak (“hacienda”, “bienes”). *Aziendi ondo zaintzen ezpozu, akabo!* (Hazienda ondo zaintzen ez baduzu, kito!).

Bakoitzarentzat, daukana da ondasuna, adibidez, norbera bizi den etxea; baina, horri inoiz ez zaio *aziendi* deitu. Baserritarrentzat, abereak, lurrak (eta gainontzeko tresneria) ziren, eta arrantzeentzat txalupa, sarea, sotoa, batela eta abar.

AZILLONA

Hondartzara joateko herriko zuhaiztitik (*llameratik, alameratik*) beste aldera zubia zegoen: *plaiko zubixe* (hondartzako zubia). Zubi horretatik pasatzeko ordaindu egin behar izaten zen. Nork kobratzen zuen? “*Azillona*”k. Herriko zuhaiztitik zubiko eskailerak igo eta kazeta bat zegoen. Kazeta horretan egoten zen “*Azillona*”. Gizon haren helburua: inor ez zedila igaro zubi hartatik ordaindu gabe. Gurea, aldiz, ordaindu gabe pasatzea: zazpi edo zortzi batera joan, eta kazeta parean pare bat lagun makurtuta pasa “*Azillona*” konturatu gabe. *Azillonak nai ixateban zubixan danok pagati; guk ostea, pagabaik pasati*. (“*Azillona*”k nahi izaten zuen, zubian denok ordaintzea; guk, berriz, ordaindu gabe igarotzea).

Bera, “*Azillona*” bazen, bere familiakoak, *Azillonanekuk, Azillonan andri, Azillonan semi* eta abar. Bere izena: Juan Jose Badiola. Ikus, *plaiko zubixe* (PLAXE, 4).

AZIÓN KATOLIKA

“Acción católica” zen erakundearen izena. Elizaren menpe, herriko parrokoak (Don Pedro Arakama, zegamarra) antolatzen eta zuzentzen zuen. Agian gizonezko partaideak ere izango ziren; baina, gehien nabarmentzen zirenak emakumeak: Paz Arruti, Begoña Zarraga, Eusebi “*Bolero*”, Mari Kruz Lekunberri eta abar. Horiek ziren bikarioaren inguruan biltzen ziren emakumeak. Neskei dotrina ematen ere erakunde horretakoak aritzen ziren. Besteak beste, horiek “Niños pobres” eguna antolatzen zuten. Ikus, *Niños pobres*.

AZIXAUA

Haziagoa, handiagoa (“mayor”). *Neski te mutille bikixatiz, bañe neski azixauara* (Neska eta mutila bikiak dira, baina, neska handiagoa da).

Umetan, parean harrapatzen genuena gogotik jaten genuen, eta hazi ere denok egiten ginen, baina, batzuk gehiago. Horregatik zeuden txikiak eta *azixauak*.

ÁZKA EIÑ

Hazka egin (“rascarse”). *Egun guztin azka ta azka dabill ori umioi* (Egun osoan hazka eta hazka ari da ume hori).

Behar zenean larru azala urratu arte egiten genuen hazka. Baina amak buruan hazka egiten ikusten gintuenean, “*erdu ona*” (zatoz hona) esan, orrazi estua (hortzak oso estu zituen orrazia)

hartu, eta ederki astintzen zigun burua. Ez zorri eta ez bartz, han ez zen ezer geratzen: ilea ederki astinduta eta larru-azala gorri.

AZKANA

- 1.- Ezkena (“el/la/lo último/a”). Honek badu sinonimoa: *atzana*. Bi berba hauek *atzana*, *azkana*, bata nahiz bestea erabiltzen ditugu gauza bera aditzera emateko. Ikus, *atzana*.
- 2.- *Azkanak luzik*. Zerbait bukatzeko itxuran egon, baina, bukatu bitartean luze irauten duenean esaten da. *Gure aume, esan zeinkin segixan ill bizala, bañe atzanak luzik ixan zittuzen* (Esan zitekeen gure amonak berehala hil behar zuela, baina, hiltzekotan-hiltzekotan luze iraun zuen).
- 3.- *Azkanengo*. Azken aldiz, azken aldian (“la última vez”). *Iñakiaz azkanengo, astelenin eon giñan* (Iñakirekin, azken aldiz, astelehenean egon ginen).

AZORA

Aztoratu, bere onetik irten (“sobresaltar”, “azorar”). *A gixona azorata ebillen. Ze etteban-be ezekixen* (Gizon hura bere onetik irtenda zebilen. Zer egiten zuen ere ez zekien).

Aztoratuta ari dena, *azorata* dabilela esaten da; egoera areagotzen bada, “*azora-azora eiñdde ebillen*” (Erabat aztoratuta zebilen).

AZPI BARRIXAK

Zapaten zola berriak (“nuevas suelas de zapatos”). *Oneik zapatok eruxuz mutunea azpi-barrixak ettea* (Zapata hauek eramanez itzazu mutuaren zapategira azpi berriak egitera).

Zapata barrixak (zapata berriak) beste batzuei entzuten genien esaten, baina, guri zegokigunez sarriago, *azpi barrixak* (zola berriak).

Zapatariak ere bizimodua atera behar zutela-eta, zapatak apurtu ahala konpontzera eramaten genituen. Zapataria pozarren, eta gu ere bai. Ondoren, egoera horri zegokion leloa entzuten genuen: *Barri-barrixak geatuatzuz* (Berri-berriak geratu zaizkizu). Herriko zapatarietako bat mutua zen. *Iperkalin* (Ipar Klean) zuen lantegia. Guk hari sarri eramaten genizkion oinetakoak konpontzera.

AZPIKO GÓNI

Azpiko gona, barruko gona (“combinación”). *Emakumi! Azpiko goniakazu bistan* (Neska! Azpiko gona daukazu bistan).

Oraingo andrazkoek, dutxa ederrak hartu eta azpiko gonaren beharrik gabe jantzten dituzte soinekoak; baina, orduan ez. Garai hartan beti eramaten zen azpiko gona. Azpiko gona asko ikusitakoak ez gara baina, zuriak izaten ziren, tirante eta farfaildunak. Dotore baino dotoreagoak izan arren, ez ziren bistaratzekoak. Soinean eramanez gero ikustea ere ez zen harritzekoa, baina, ez; eramanez egin behar zen inork ikusi gabe. Kontuan izan, orduan, emakumeek, zahar eta gazte, ez zutela galtzarik jantzten; garbitu eta lixatu bai (etxeko gizonezko guztienak), jantzi, ordea, ez.

AZPIKOZ GÓRA

Hankaz gora, nahas-mahas (“revuelto”). Azpian egon behar dena gainean, eta alderantziz. Txukuntasuna eta ordena auzoan. *Gure mutilak kuartu azpikozgora eukitten dau* (Gure mutilak gela hankaz gora edukitzen du). *Azpikuzgora* ere entzun daiteke.

Gazteen gelak nola egoten ziren, eta egoten dira? *Azpikozgora*. Bestela ez lirakeke gazteak izango. Egoera hauek orduan ematen ziren, eta orain ere bai.

AZPILDDURI

Azpildura (“dobladillo”). *Azpaildduran emoizu geittua* (Azpilduran emaiatzu apur bat gehiago). *Dobladillu* entzuten baduzu ere, ez harritu; baina, garai batean beti *azpilduri* esaten zen. Hitz hau aski teknikoa da, jostunen eta sastreen eguneroko lexikoan sartzen zena. Ordea, garai hartako etxekoandreak denetik egin behar izaten zuten, josi ere sarri.

AZPIXE

1.- Azpia, azpiko aldea, beheko aldea (“la parte de abajo”, “la parte inferior”). *Baforak uretan euazenin azpirik ez geuntzen ikusten. Arlanpan euazenin, mari bajatezanin ikusten geuntzen ondo azpize.* (Txalupak uretan zeudenean azpiko alderik ez genien ikusten. Arrapalan zeudenean, marea jaisten zenean ikusten genien ongi azpia).

2.- *Azpittigora emón.* Azpitik gora eman, txikitu (“propinar una soberana paliza”). Ukabilez goitik eta behetik ematea. *Azpittigora emotzaz* (Ikaragarriak eman dizkio).

Borrokan egiten zenean baizik ez zen aipatzen. Gauza bera beste era batera: *azpittigorakuk emon.* Borrokan ere jardun egiten ginen eta ikusten zena nolabait adierazi egin behar. Batzuetan maisuren batek ere egin izan zuen horrelako astakeriarik: ikasleren bati *azpittigora emon.*

AZTERRENA

Aztarna (“rastro”, “huella”). *Ako galdutako boltsin azterrenik ata zendun?* (Galdutako poltsaren aztarnarik atera zenuen?). *Aurten baten itxosun galdu zan mutillan azterrenik atarabe?* (Oraintsu itsasoan galdutako mutilaren aztarnarik atera dute?).

ÁZTU

Ahaztu (“olvidar”). *Batzutan berandutxua jungoiñan, bañe, etxea bazkaltzea juti aztú ezgatzun etten bein-be* (Batzuetan apur bat beranduago joango ginen, baina, etxera bazkaltzera joatea inoiz ez zitzaigun ahanzten).

Batzuetan eginkizunen bat burutzea benetan ahaztu egiten zitzaigun, gogoratu ez. Beste batzuetan, ordea, “nahita ahaztu”: gogoratu bai, egin ez, eta ahaztu egin zitzaigula esan aitzakiatzat. Zenbaitetan aitzakia horrek balio izaten zuen; ordea, beste batzuetan ez. Hamaika bider esandako eta entzundako esaldia. *Aztu eiñgazta* (Ahaztu egin zait).

Aztu, esaten zuenari batzuetan honela erantzuten zitzaion, aitzakia horrek ez zuela balio adierazi nahian: *Astú, kórtan* (astoa ukuiluan). Gure amari, aldiz, berba honek esaera bat ekartzen zion gogora: *Áztu senarra nebana eta jan lapikun neukana.*

AZUKRI

Azukrea (“azukar”). *Kafi zelaik artu leike azukrebaik!* (Nola hartu daiteke kafea azukrerik gabe!). *Azukri atrapatzen gendunin amaik ezeuala kollarakarak jaten genduzen* (Ama ez zegoela azukrea harrapatzen genuenean koilarakadak jaten genituen).

“Azukrea: Erremolatxatik eta kanabera mota batetik ateratzen den elikagai gozo eta disolbagarria...”. Orduan ez genekien horrelako definizio dotorerik. Gainera bost axola zitzaigun nondik norakoa zen. Guk jaten genuen azukrea, behinik behin *Goiko Torre* dendakoa izaten zen. Denda hura zen gure auzoko “supermerkatua”; han zaku handietan ikusten genuen, eta gure etxera sartzen zenean, ama azukrea ongi ezkutatzeko saiatzen zen arren, eskura harrapatzen genuenean jo eta su ekiten genion. Amak mila bider errepikatzen zigun, azukre asko jatea txarra zela. Guretzat, ez jatea zen txarra.

Azukrea izan zitekeen, *zeie* (fina), *lodixe* (lodia), *baltza* (beltza, birfindu gabea), *zurixe* (zuria). Ale txikitan etortzen zenaz aparte, koskorretan (*azukre-koskorra*), eta zati handiagotan (*azukresau*) ere egoten zen. *Azukresau* pusketa handi horiek tabernetan txokolatearekin ematen zituzten; guk horrelakorik ikusi ere ez, entzun bakarrik. Aldiz, *azukre-koskorrak* bai. Hauek beste inork baino eskurago edukitzen genituen. Gure osaba-izebek zuten tabernan (*Kresala*) mandatuak egiten jarduten genuen eta, lantzean behin ahoa gozatzeko ematen zizkiguten. Tarteka-marteka “hartu” ere bai, guk hartutako azukre-koskorrengatik *Kresala* tabernak ez baitzuen hondoa joko.

Ez pentsa gure etxean azukrea beti egoten zenik. Askotan, azukrearen orde z sakarinak izaten genituen. Askoz dibertigarriagoa izaten zen kafesnetara sakarinak botatzeko. Ikus, *sakarini*.

Gure etxeko *azukre potu* (azukre ontzia) ere “dotorea” izaten zen. Aluminiozkoa zenez, hutsa zegoenean, oso maiz, potea baloitzat hartu eta futboleko jarduten genuen. Pentsa nolako itxura izango zuen. Maila-maila eginda!

AZUNBRI

1.- Pitxerra (“azumbre”). *Guk ikusten genduzen beste batzuk ardau azunbri erosten* (Guk ikusten genituen beste batzuk pitxer ardoa erosten). *Neutatten batek ardau azunbri otzin garbitzean berak bakarrik* (Nik dakidan batek, ardo pitxarra berehala edaten zuen berak bakar-bakarrik).

“Azumbre: medida de capacidad para líquidos, que equivale a unos 2 litros”. Jakina, kopuru horietan guk ez genuen ezer erosten. Horregatik, gure ahotan *azunbri* baino maizago entzungo zen *azunberdi* (pitxar erdi, hots, litro bat).

Eibarren kantatzen zen abesti batek honela zioen: “*Arragoeta kalia merienda andixa, bost atsoren artian sei azunbre ixa*”. *Areipai eran!* (Haiek bai edan!).

2.- *Azunberdi*. Pitxerra erdi, litro bat (“medio azumbre: un litro”). *Neutatten batek jatordu baxotxin erateban azunberdi ardau* (Nik dakidan batek jatordu bakoitzean edaten zuen litro bat ardo). *Artu ardau botilli te aide Goiko Torrea: “azunberdi ardau emoteko; amak bixar paakotzala”* (Hartu ardo botila eta zoaz *Goiko Torre* dendara: “litro bat ardo emateko; amak bihar ordainduko diola”). Lotsarik gabe joaten ginen dendara jeneroa “erostera” dirurik gabe, jakinaren gainean biharamunean ere ez ziola inork ordainduko; ordea, hilaren bukaeran “*sin falta*”.

AZÚR BÁLTZA

Hezur beltza, kanpotarra, maketoa (“inmigrante”). *Azur baltza ugari ikusten da bentzat* (Hezur beltza ez da gutxi ikusten). Garai batean erabiltzen bazen ere, orain ez da horrelakorik entzuten zorionez.

AZURRE

1.- Hezurra (“hueso”). *Txikittaz bagenkixen azurren bat ausittakun miñ andixe artzezala* (Txikitan bagenekien hezurren bat hautsitakoan min handia hartzen zela). *Azurre norberak austi baño beste batek austi naxa ixaten gendun* (Hezurra norberak haustea baino beste batek haustea nahiago izaten genuen). *Auskan ebizela, batek kutxillu sartzea eitzan seña, bestik kutxillutik agarratzen da atzamarrak azurrearte ebaitzazen* (Borrokan zebiltzan, batak aiztoa sartzera egin zion keinua, besteak aiztoari heldu zion eta hatzak hezurreraino ebaki zizkion).

Ganaduaren hezurak tarteka ikusten genituen, salda egiteko-edo, ekarrita. Arrainenak, berriz, zer esanik ez! *Arrañai azurrak ondo aparta, gero!* (Arrainari hezurak ongi kendu). Baina, garrantzizkoenak geureak ziren. Batzuetan, mehatxu batzuk entzutean, benetan beldurtzen ginen: *Gaur azurrik eztotzut osoik lagako* (Gaur ez dizut hezurrik osorik utziko). Pertsona batzuk hezur gogorrekoak ziren, *azurtsuk* (hezurtsuak): ukitu bat egin eta, mina berak hartu ordez norberak hartzen zuen min. Txikitan, Jon (gure anaia) zen horrelakoa. Gure ama zenak aitortzen zuen: “*Au jotzen norberak artzen dau miñe*” (Hau jotzean norberak hartzen du min). Horregatik, amak, berak min hartzeko arriskua saihesteko erratz-kirtenez ematen zigun. Zenbaitetan, ordea, kirtena puskatu ere bai. Orduan, erratz berria erosi behar. Amari horrek ematen zion min handiagoa.

2.- *Azurretan geatu*. Hezur hutsetan geratu, hots, hezurak nabarmentzeraino argaldu (“quedarse en los huesos”). *Arek berak itxura ederra eztauke. Azurretan geature* (A zer nolako itxura duen. Hezur hutsetan geratu da).

3.- *Azúr útse*. Hezur hutsa, zeharo argala (“extremadamente delgado/a”). *Ramon gaur ikusirot elixan. Azur utsera* (Ramon gaur ikusi dut elizan. Hezur hutsa dago).

Gauza bera adierazteko *azurre ta azala eon* (hezur eta azal egon) ere esaten da. *Jose iltzanin, azurre ta azala euan* (Jose hil zenean, hezur eta azal zegoen).

